

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vári Árpád

Nemzetvédelem és Lillafüred a második világháború alatt – és azt követően

Az 1942-es lillafüredi konferencia és a nemzetvédelem kapcsolata

Doktori (PhD) értekezés

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Őze Sándor, egyetemi tanár, Dsc.

Témavezető: dr. habil. Bank Barbara, egyetemi adjunktus, PhD

Budapest

2024

Tartalom

Bevezetés	4
A források.....	5
Levéltári források	6
Forrásértékű kiadványok, egykorú folyóiratok	12
Visszaemlékezések, feldolgozások.....	13
Történeti áttekintés	14
Nemzetvédelem – Nemzetnevelés	20
Nemzetvédelem fogalma, jellemzője Magyarországon a két világháború között	20
A nemzetvédelmi elképzelések szellemi és politikai alapjai	22
A nemzetvédelem	25
Nemzetnevelés.....	32
A kormányzati nemzetvédelem intézményesült formái a Horthy-korszakban.....	41
A Társadalompolitikai Osztály.....	41
Átmeneti időszak	43
A Miniszterelnökség V. Ügyosztálya.....	51
Tervek az átalakításra	55
A Nemzetpolitikai Szolgálat.....	58
A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala	61
A német megszállás és újabb átmeneti időszak.....	64
A Hivatal sorsa 1944. október 15. után	66
A katonai nemzetvédelem szervezetei.....	69
Nemzetvédelmi Szolgálat.....	72
Nemzetvédelmi Akadémia	73
A kormányzati nemzetvédelem vezetőinek perszonális kapcsolatai	74
Kormányzati nemzetvédelem a gyakorlatban	78
Ponyva elleni küzdelem.....	78
Irodalomszervezés	85
Sajtó a kormányzati nemzetvédelem berkeiben	87
Nemzeti összekötők.....	91
Társadalmi egyesületek	98
Lillafüred.....	100
A tanácskozás összehívásának előzményei	100
Az előkészületek.....	103
A helyszín: a Palotaszálló.....	108
A lillafüredi Palotaszálló, mint kulturális helyszín.....	109

A találkozó összehívásának okai	114
A „kimaradók”	116
Az első világháborús tapasztalat	123
Külpolitika, Dunamedence kérdése.....	127
Saját háború, háborúhoz való viszony.....	129
Honvédség állapota	136
Hazaszeretet, erények	140
Az írói közösség egységének kérdése, az írók és a katonaság kapcsolata.....	141
A jövő	145
Nemzetnevelés – nemzetvédelem – írók	146
A tanácskozás emlékezete	149
A „fasiszta hatalom utcájában”	150
A népi „legenda”	153
Lillafüred-értelmezések a rendszerváltozás után.....	155
Összefoglaló.....	158
Melléklet.....	169
Bibliográfia.....	176
Összegzés	189
Summary	190

Bevezetés

Az 1942 novemberében Lillafüreden megtartott író–politikus–katona találkozó a történeti emlékezet számára alig ismert esemény. Amennyit a műveltebb közönség hozzá tud kapcsolni – kivételes esetben – a lillafüredi tanácskozáshoz, az kimerül abban, hogy Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök rá akarta venni a kor ismert íróit, hogy a háborús propagandában aktívan vegyenek részt, esetleg Veres Péter író „ablaktalan Európa” képét tudja felidézni, vagy éppen Márai Sándor író kiállítását a kultúra mellett. A korszak másik találkozójával, az 1943-as balatonszárszóival ismertségben össze sem lehet hasonlítani, pedig jelentősége legalább a népi írók táborához fogható. Az esemény komplex feltárásával és az emlékezet történetbe való beemeléseivel a történelemtudomány – és az irodalomtudomány – eddig adós maradt.¹

A téma kutatását több tényező befolyásolja, hátráltatja, annak ellenére, hogy – a mai fogalmaink szerint – a teljes lillafüredi találkozóról készült jegyzőkönyv rendelkezésre áll a kutatóknak. A konferencia anyaga önmagában is értékes, ám a teljes történeti feltáráshoz több ismeretre van szükség, ebben a kérdésben azonban forráshiánnyal küzdünk. A találkozót megszervező Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala iratanyaga jelenlegi tudásunk szerint nem létezik, részben megsemmisült, elveszett. A hivatalhoz kapcsolható dokumentumokat szétszórva találhatunk, leginkább vármegyei levéltárak, városi iratok között, de ezekből egységes kép nehezen áll össze. Fellelhetők információk különböző minisztériumok, testületek iratai között, de ezek információ tartalma igen csekély, előfordulásuk rendkívül hektikus.² Éppen ezért fontos forrásoknak számítanak a korabeli sajtótermékek, a visszaemlékezések és az 1945 utáni nyomozati, ügyészégi, bírósági, népbírósági iratok – ám mindezeket a dokumentumok szigorú forráskritikával kell kezelni.

A lillafüredi tanácskozás megértéséhez és megismeréséhez szükség van többek között a nemzetvédelem és a nemzetnevelés fogalmainak bizonyos fokú magyarázatára, már csak azért is, mert a találkozó első két napját e fogalompár értelmezése és tartalommal megtöltése köré szervezték meg. Szükséges emellett a konferenciát megszervező hivatal, és annak szervezettörténeti tanulmányozása – beleértve a nemzeti összekötők országos hálózatát –,

¹ A témával ennek ellenére többen is foglalkoztak, tudományos igénygel is, mégsem lett a történeti emlékezet szerves része. Ezeknek okairól a dolgozat későbbi részében részletesen lesz szó.

² Például a különböző filmes testületek iratai között fellelhetők a Hivatalhoz kapcsolódó dokumentumok, de ezek szinte semmilyen információt nem nyújtanak a Hivatalban folyó munkáról.

valamint vizsgálni kell a kialakult hamis mítoszok eredetét és annak emlékeztörténeti „evolúcióját”. A téma komplex vizsgálatot igényel, mivel a konferencia jegyzőkönyve önmagában nehezen kezelhető, kevés következtetés megállapítására alkalmas. Emiatt a katonai kérdéseket szintén vizsgálnunk kell, hiszen a konferencia központi előadását tartó Szombathelyi Ferenc vezérezredes beszédét, valamint a megnyilvánulásaival a figyelmet magára irányító Kádár Gyula vezérkari ezredes hozzászólásait könnyebben értelmezhetővé teszi. A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala, és annak elődszervezetei – különösképpen a Nemzetpolitikai Szolgálat – irodalommal kapcsolatos tevékenysége, valamint könyvkiadói és önálló sajtója ugyancsak a vizsgálat tárgyát képezik. A ponyvairodalom szembeni fellépés, a Hasznos és Nemzeti Könyvtár könyveinek kitárgyalása, valamint a kormányzati nemzetvédelemhez köthető sajtó kérdése központi jelentőségű. Így nem tartalmazza az értekezés a Hivatal tevékenységei közül többek között az 1943 novemberében megrendezett Kassai Napok eseménysorozatát, az 1943-ban havi rendszerességgel összehívott gazdasági fórumokat, a háborús takarékoskodásra a figyelmet felhívó kampányt, a hadsereg számára szervezett téliruha akciót, vagy éppen a filmes propaganda kérdését.

Az értekezés végül egy összehasonlításra vállalkozik. A vizsgálat célja, hogy a második világháború alatt meghirdetett tanácskozások, konferenciák sorába hogyan illeszkedik bele a Lillafüreden megtartott író-politikus-katona találkozó.

A források

A magyar kormányzati nemzetvédelem – és propaganda – alakulása a Magyar Királyi Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának megalakulásáig többé-kevésbé jól nyomon követhető elsődleges forrásokkal, utána azonban ezek száma megritkult, rendkívül töredékessé vált. Ennek a jelenségnek legalább három okát biztosan ismerjük. A Hivatal épületét 1944-ben bombatalálat érte, ezért a benne található iratok egy része vélhetően megsemmisült.³ A második magyarázatot Fery Tibor⁴ – a Nemzetpolitikai Szolgálat

³ BFL VII. 5.e. 19940/1949 dr. Kolozsváry-Borcsa Mihály és társai pere p. 306. Kerekes Béla írásbeli észrevétele.

⁴ Fery Tibor (1900–1988) miniszteri tanácsos, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala osztályvezetője.

adminisztratív szervezője, majd a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala elnöki osztályának vezetője egészen a nyilas hatalomátvételig – adja 1945. május 3-án, a miniszterelnökségi igazoló bizottság előtt. A bizottság elnökének kérdésére, miszerint meg van-e a nemzetvédelmi propagandára vonatkozó iratanyag, Fery így felelt: „Ez egy zilált anyag. A miniszterelnökségen volt egy irattára ennek az anyagnak, amit a nyilasok azonban elvittek. Feltevésem szerint a nemzet politikai iratok sincsenek meg. Nem hiszem, hogy ezek közül valami anyag megvolna. Úgy tudom, hogy amikor Pest felé közeledtek az oroszok a budai Cartier-palotába vitték fel az iratokat.”⁵ Antal István⁶ Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter az országgyűlés költségvetési vitájakor elmondott felszólalásában⁷ a harmadik indokra is rávilágít. Mint kifejtette, a nemzetvédelmi propaganda akkor működik jól, ha „minél kevesebbet kell beszélni róla és minél többet cselekedni benne.”⁸ A negyedik magyarázatra közvetlen bizonyíték nincs, de előfordult a kormányzati nemzetvédelem történetében, hogy iratokat szándékosan semmisítettek meg. Bárdossy László miniszterelnök 1941 májusában utasította Kovrig Bélát, a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetőjét a nyilas- és Volksbund-ellenes iratok megsemmisítésére,⁹ de égettek iratokat Teleki Pál halálát követően, illetve a nyilas hatalomátvétel után, ahogy tette azt Roósz Andornak, a Magyar Királyi Miniszterelnökség V. ügyosztály beosztottjának nővére az 1939 és 1941 között keletkezett úgynevezett „Közérdekű Levelek” félretett példányaival.¹⁰ Éppen ezért, a kalandos úton fennmaradt – ezek körülményei a későbbiekben kerülnek kifejtésre – lillafüredi tanácskozás jegyzőkönyve(i) kiemelt fontosságúak az 1942 áprilisa utáni kormányzati nemzetvédelem történetében.

Levéltári források

A doktori dolgozat témájából fakadóan a disszertáció megírásához két nagyobb csoportra lehet osztani a felhasznált iratokat. Az első a levéltári források, illetve a dolgozat témájának idején

⁵ BFL XVII. 1503 1. doboz Fery Tibor dr.

⁶ Antal István (1896–1975) nemzetvédelmi és propagandaminiszter, igazságügyminiszter, megbízott vallás- és közoktatási miniszter, igazságügyi államtitkár, országgyűlési képviselő. Egykori diákvezér, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége alapító elnöke, Gömbös Gyula miniszterelnök sajtófőnöke. 1945 után a népbíróság mindkét fokon halálra ítélte, köztársasági elnöki kegyelemben részesült, életfogytiglani börtönbüntetésre változtatva a döntést. 1960-ban közkegyellemmel szabadult.

⁷ Megjelent nyomtatásban Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium, Budapest, 1944.

⁸ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 17. kötet. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1944. 276. illetve Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium, Budapest, 1944. 3.

⁹ Kurecskó Mihály: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében. In: Turul. Főszerk. Rác György. 2017. 90. évfolyam, 2. füzet. 77.

¹⁰ Utóbbi két égetésről beszámol Vigh Károly: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég, Budapest, 2001. 85–90.

kiadott, forrásértékűnek tekinthető könyvek és folyóiratok. A levéltári forrásokat aprólékosan lehetett összeszedni, melynek oka, hogy sajnálatos módon a Magyar Királyi Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter Hivatalának önálló iratanyaga – a fentebb már tárgyalt okokból kifolyóan – nem maradt fenn, emiatt a kutatáshoz másként kellett hozzálátni. Éppen ezért választottam ki az 1942 novemberében tartott lillafüredi politikus-katona-író találkozót a dolgozat gerincének: az itt elhangzott előadások, a tanácskozás megszervezése és utóélete – áttételesen annak emlékezete – mutatja meg legjobban hogyan gondolkodtak a Hivatalban végzett munkáról, milyen kérdések mentén szervezték meg a Hivatalt, mit értettek pontosan nemzetvédelem és nemzetnevelés alatt, illetve mi volt a hatalom célja az Antal vezette intézmény működésével. A lillafüredi konferencia két legfontosabb forrásanyaga egyrészt az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, 1963-ban történt átírat alapján megmaradt teljes, minden hozzászólást tartalmazó három kötet,¹¹ másrészt a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) kéziratárában található, hiányos jegyzőkönyv.¹²

A PIM-ben található változatból állította össze Kristó Nagy István¹³ a megjelent könyvét. Ebből a jegyzőkönyvből összesen huszonnyolc felszólalás hiányzik.¹⁴ Nem találhatók meg benne többek között Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, Márai Sándor, Darvas József, Zilahy Lajos, Somogyváry Gyula, Féja Géza, Kós Károly és Szij Gábor hozzászólásai – ők csak egyszer szólaltak fel –, de Kristó Nagy megfogalmazásában „elveszett” Mécs László, Kádár Gyula, Kállay Miklós író–szerkesztő, Bibó Lajos, Nyíró József és Antal István összes felszólalása is. A dokumentumon jelzik, hogy valószínűleg hiányzik Mécs László kettő,¹⁵ Voinovich Géza, Kállay Miklós, Thury Lajos, Darvas József, Nagy István és Illyés Gyula előadása.¹⁶ A forrás tanúsága szerint 1945. május 22-én találták meg az anyagot, amelyről Kristó Nagy így ír az általa szerkesztett könyv elején: „...a jegyzőkönyv jórésze elveszett, sőt, lehet, hogy nem is minden felszólaló küldte azt vissza. Tény, hogy 1945 elején a nemzetvédelmi-propaganda miniszter egy kiváló tisztviselője, jó barátom, Jászberényi Károly a jegyzőkönyv szétszórta lapjait; amit csak talált, összeszedte, s emlékezve, hogy annak idején én foglalkoztam vele, nekem adta azt át. Az ő érdeme, hogy ennyi is megkerült s megmaradt.”¹⁷

¹¹ ÁBTL 4.1. A-704; 4.1. A-705; 4.1 A-706.

¹² PIM V. 4308/3. „A Lillafüredi Írótalálkozó felszólalásai Márky-Zay Lajos bejegyzései alapján.”, valamint a hozzá kísértetiesen hasonló Püski-hagyatékban maradt irat. RETÖRKI Levéltár XIV 1. Püski Sándor iratai 1. doboz 3. ő. e.

¹³ Kristó Nagy István (1921–2010) irodalomtörténész, művészettörténész, kritikus, gyógyszerész, 1957-től több kiadóban szerkesztő, többek között a Magvető Kiadónál is.

¹⁴ Összesen negyven hozzászólás hiányzik, Antal Istvánnak tizenkét rövidebb észrevétele, hozzászólása nem szerepel a jegyzőkönyvben.

¹⁵ Kristó Nagy a kiadásában ellenben nem jelzi a második hiányát.

¹⁶ PIM V. 4308/3. 3. Nagy István és Illyés Gyula nem szólaltak fel.

¹⁷ A lillafüredi írói értekezlet (1942. november). Szerk. Kristó Nagy István. Budapest, 1994. 7–8.

Természetesen a történet lehet igaz – mint ahogy az előzőekben már említésre került, hogy a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalát bombatalálat érte, rendkívül rossz állapotban volt az ingatlan¹⁸ –, az azonban gyanúra ad okot, hogy kiknek a hozzászólása marad meg, és kiké tűnt el – szerencsére nem örökre. Az sem mellékes a történetben, hogy Kristó Nagy volt az, aki gondozta a konferencia szövegeit,¹⁹ és ő volt az is, aki 1994-ben még az előző rendszer hivatalos propagandáját adta vissza szerkesztői jegyzetében.²⁰ Annál érdekesebb azonban a dokumentum állapota. Több helyen át vannak írva az eredeti szövegek, amelyek lehetnek a Kristó Nagy által is említett okokból,²¹ mindenesetre azokat a lapokat, amelyeken a hiányzó felszólalások eleje, vagy vége szerepelt, jól láthatóan elvágták.²² Ez természetesen adódhat abból is, hogy sérült volt a lap és a megmaradt, teljes hozzászólások állagát akarták ezzel védeni, viszont ilyen formában pontosan azok a felszólalások tűntek el, amelyek megmaradása az 1945 utáni hatalom számára kényesek voltak.

A pártállamot foglalkoztatta a lillafüredi találkozón elhangzottak, azt viszont el akarta kerülni, hogy azt mások is birtokolják, ezért amikor feltűnt a jegyzőkönyv egy példánya, minden követ megmozgatott, hogy begyűjtse azt. 1962. március 17-én a Püski Sándornál tartott házkutatás során foglalták le a Lillafüredi tanácskozásról készített 179 oldalas jegyzőkönyvet.²³ Ugyanezen év május 16-án kelt határozat szerint megsemmisítették a dokumentumokat.²⁴ Adódik a kérdés, hogy milyen módon került Püski Sándorhoz a lillafüredi jegyzőkönyv egy példánya? Molnár Sándor az 1960-as évek elején kezdett hozzá visszaemlékezéseinek írásához, ezért kölcsönkérte özvegy Kreska Frigyesnétől a hölgy néhai férjének hagyatékából a legbecsesebb darabot: az 1942-es lillafüredi találkozó teljes, gépelt jegyzőkönyvét. Molnár pár ismerősét beavatta terveibe, beszélt a jegyzőkönyv létezéséről. Több emberen keresztül a jegyzőkönyv egy része végül Püski Sándor birtokába került. A jegyzőkönyvet kölcsönadó Molnár Sándor – Püski Sándor letartóztatása után – Püski Sándornéval 1962-ben több levelet is váltott, amelyekben Molnár először kérte, majd erélyesebben „követelte” vissza a

¹⁸ Erről bővebben a szervezettörténeti áttekintésben lesz szó.

¹⁹ Kristó Nagy ügynök múltjáról lásd: Szőnyi Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I. kötet. Noran Könyvesház, Budapest, 2012. 89–90.

²⁰ Kristó Nagy István érdemeit sem szabad azonban elvitatni, rengeteg értékes információval szolgál, elsősorban a propaganda hivatalról és a találkozó megszervezéséről, amelyekre még ki fogok térni a dolgozat későbbi részében. Kállayról és a Híd című hetilapról írt megjegyzése is túlmutatott az 1990 előtti propagandán.

²¹ „A felszólalások szövegét az általam megszerkesztendő kiadvány számára az írók saját kezűleg javították.” Kristó Nagy 1994. 7.

²² Ilyen például Erdélyi József felszólalásának kezdőlapja, aminek tetejét jól láthatóan megvágta – előtte Márai felszólalása volt. PIM V. 4308/3.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-147275/2., illetve Püski Sándor: Könyves sors – Magyar sors. Püski Kiadó, Budapest, 2002. 70–71.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-147275/2., illetve Püski 2002. 70–71.

jegyzőkönyvet.²⁵ Püski Sándorné nem tudta visszaadni, hiszen a példányokat a rendőrség lefoglalta és – az ő tudomása szerint – megsemmisítette. Mivel Molnár nem tudta visszaadni az özvegynek a hiányzó darabot, „kénytelen” volt írni a belügynek, hogy adják vissza az elkobzott kötetet. Az 1962. november 8-án írt levélre 19 nappal később válasz érkezett: Molnár Sándornál 10 perces házkutatást tartottak november 27-én, amelynek végén el is kobozták Molnártól a maradék két kötetet. Ezzel kezdetét vette egy több mint tízéves levelezési folyamat. Veres Pétertől Benkei András belügyminiszteren át Aczél Györgyig mindenkinek írt mind az özvegy, mind Molnár, aki legalább azt mindenképpen el akarta érni, hogy özvegy Kreskánét kártalanítsák. Aczél ígéretet tett Molnárnak, hogy elérhető lesz az anyag a nagy könyvtárakban, sőt, egyszer azt az „információt” adta, hogy az özvegy visszakapta a jegyzőkönyvet – természetesen egyik sem volt igaz.²⁶ Ennek ellentmond, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található három kötetes jegyzőkönyv első könyvének végére a „Másolat hitelül: Bp. 1963. I. 3.” szöveg került.²⁷ A dátumból következtetve erős a gyanú, hogy a másolatot a Püskitől és Molnártól elkobzott jegyzőkönyvekből készítették. Az ÁBTL-ben található jegyzőkönyvek²⁸ a hivatalos program valamennyi felszólalását tartalmazzák, összesen közel harminc darabbal több beszédet, mint amit a Petőfi Irodalmi Múzeumban található példány tartalmaz.

A két jegyzőkönyv mellett a levéltárakban szétszórva fellelhetőek kisebb részletek, egy-egy előadás teljes egésze, de 1943-ban könyvben is jelent meg „elveszettnek hitt” felszólalás, nevezetesen Márai Sándoré.²⁹ Ezeken kívül egy harmadik jegyzőkönyv variáns is létezik, amely Püski Sándor iratai között található.³⁰ Önmagában azonban a lillafüredi konferencia csak egy szeletét adja a kormányzati nemzetvédelem komplex rendszerének, melynek egyes elemei már az első világháború előtti időkre nyúlnak vissza.³¹

Alapvető fontosságúnak mutatkoztak azok a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, amelyeken Antal István nemzetvédelmi- és propagandaminiszter az éppen aktuálisan fontosnak tartott nagyobb horderejű munkákról tartott beszámolót. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez elsősorban az 1942-es évre volt igaz, 1943-ban huszonkilenc alkalommal jelent meg Antal

²⁵ PIM Molnár Sándor hagyaték. sz. n. Dr. M. S. – Püskinének.

²⁶ PIM Molnár Sándor hagyaték.

²⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 112.

²⁸ ÁBTL 4.1. A-704., A-705. és A-706.; illetve PIM Molnár Sándor-hagyaték.

²⁹ Erről részletesebben a Lillafüred fejezet, „Kimaradók” alfejezetében lesz szó.

³⁰ A jegyzőkönyv meglétéről lásd: Házi Balázs–Nagymihály Zoltán: „A találkozók találkozója”. A szárszói találkozó 1943-ban – és a rendszerváltás sodrában. In: Rendszerváltó Szemle. Főszerk. Nagymihály Zoltán. VII. évfolyam, 1. szám. 53. 17. lábjegyzet. RETÖRKI Levéltár XIV. 1. Püski Sándor iratai, 1. doboz 3. ő. e.

³¹ Lásd Imre Sándor nemzetnevelő munkásságát.

István a minisztertanácsi üléseken a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, és mindössze kétszer szólalt fel ezen alkalmakon: egyszer ismertette – a jegyzőkönyv számára szűkszavúan – a szlovák agitáció kérdését, és az arra adandó választ, valamint póthitel felvételét kérte a Hivatal létszámának növekedése és a fizetések évközben történt megemelésé miatt.³² 1944-ben azonban két fontos információval szolgált ez az iratanyag, egyrészt a készülődő Kossuth- emlékével kapcsolatban, másrészt a német megszállást követően a Hivatal helyzetéről.³³ Úgyszintén jelentős forrásértékkel bírtak az országgyűlési ülések leiratai, elsősorban a Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter Hivatala 1944-es költségvetésének vitája, amelyben Antal István összegezte ő mit gondol a rábízott feladatról.³⁴ Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek fontosságát, ritka, amikor egy ennyire nehezen körül járható témában első kézből kapunk gondolatokat, még úgyis, hogy feladatának jelentős részéről nem adhat felvilágosítást, mint fogalmaz „az én munkám nem olyan természetű, amelynek a nagy nyilvánosság előtti kimerítő feltárása előrevinné annak érdekeit.”³⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeumban található Molnár Sándor³⁶ hagyatéka, amely igen fontos dokumentum értékkel bír, ugyanis Molnár Sándor volt az egyetlen személy, aki a Miniszterelnökség V. osztályának felállításától kezdve a Nemzetpolitikai Szolgálaton át a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivataláig, majd annak hányattatásai mellett szinte végig (1944 decemberéig) kitartott. Az ő elbeszélései, visszaemlékezése elengedhetetlen információkkal szolgál mind a Hivatal és elődszervezetei, mind a lillafüredi konferenciával kapcsolatban. Meg kell azonban jegyezni, hogy komoly forráskritikával kell kezelni az általa leírtakat, mivel azok jó része húsz-harminc évvel az események után keletkezett. 1945 utáni politikai szerepvállalása erősen torzította a korábbi munkásságának megítélését. Saját elmondása szerint a párton belül Kovács Imréhez állt közel ekkoriban, akit pont azon a nyáron tartottak fogva a Margit körúton Szombathelyi Ferenc „börtönében”, aki pedig többek között az egyik főelőadó volt a Lillafüredi konferencián. A lillafüredi tanácskozás megszervezéséről szóló nyári egyeztetésekről Molnár igen csípős megjegyzéseket intéz évtizedek távolából is Szombathelyi Ferencre és a VKF-6. osztályának vezetőjére, Kádár Gyulára.³⁷ De gondoljunk csak a parasztpártban politizáló népi írókra, akiknek a lillafüredi

³² HU MNL OL K-27. 136. cs. Az 1943. október 12-i (3-4) és az 1943. november 30-i (118) ülések.

³³ Antal István és a Hivatal kapcsolatáról, miután már nem volt tárca nélküli nemzetvédelmi és propagandaminiszter.

³⁴ Megjelent önálló kiskönyvként: Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest, 1943.

³⁵ Antal István 1943. 3.

³⁶ Molnár Sándor (1898–1979) miniszterelnökségi beosztott, a kormányzati nemzetvédelem szervezeteiben dolgozó osztályvezető. Az 1920-as, 1930-as években jobbra külföldön vállalt szerepet, többek között munkásegyletet igazgatott Párizsban. 1945 után előbb a Nemzeti Parasztpárt pártigazgatója, majd a párthoz köthető Sarló Könyvkiadó és Filmvállalat igazgatója.

³⁷ Szombathelyi Ferencre úgy hivatkozik, mint aki Kádár Gyula gazdája.

konferencián vállalt szerepük felnagyítása érdeke volt Molnárnak, aki ennek megfelelően 1948 után magát mindig is erősen baloldalinak kívánta beállítani.³⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Fénykép- és Interjútárában található Fitos Vilmos interjú értékes adatokkal szolgál Kristó Nagy Istvánnak a Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter Hivatalában végzett tevékenységéről, arról, hogyan segítette Fitosnak és körének a munkáját, miképpen informálta őket, hogyan járta ki a vallás- és közoktatási miniszternél a 8500/1943. VKM. számú rendeletet, melynek értelmében az egyetemi és főiskolai ifjúsági szervezetekben a tagságot huszonhat éves korhoz kötötték, ezzel megszabadulva a Turul egyes – Fitosék számára nem kívánatos – személyeitől. Vörös Vincével³⁹ készített interjú⁴⁰ pedig bepillantást nyújt Antal István tevékenységéről, mit is értett pontosan nemzetvédelem alatt. Az Országos Széchényi Könyvtár állományából a disszertációhoz elengedhetetlenül fontos információkkal szolgált a Nemzeti Összekötő, a Nemzetpolitikai Szolgálat körleve. Sajnálatos módon csupán néhány szám lelhető fel, az első az 1941. május 5-i szám, az utolsó 1942. június 30-i. A HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban őrzött állományból több értékes forrás gazdagítja a dolgot. Itt található dr. Kardos János ügyvéd személyi anyagában⁴¹ Szombathelyi Ferenc vezérezredes perével összefüggésben lévő egyéb iratok között egy külön Lillafüred szekció, benne Márai Sándor és Szombathelyi Ferenc felszólalásának gépelt változata, valamint több levél az eseménnyel kapcsolatban. Emellett több Vezérkari Főnökségtől származó anyag is fontos adalékkal szolgál például a románokkal való határvillongásokról, a VFK 6. osztályának, vagyis a Nemzetvédelmi és Propaganda Osztálynak a felállításáról, valamint Szombathelyi Ferenc hadseregszervezési elveiről, melyet a Hadiakadémia számára írt.⁴² Budapest Főváros Levéltárában (BFL) található a Nemzetpolitikai Lapkiadó iratanyaga,⁴³ amely az Országépítés című nemzetpolitikai szemle kiadására létrehozott vállalat volt. A BFL-ből az 1945 utáni iratanyagok sok releváns, a dolgot témájában értékes információkkal szolgálnak. Ilyenek a különböző bírósági, népbírósági peranyagok, igazolóbizottsági dokumentumok, de beszédes lehet ezek hiánya is.⁴⁴ A Magyar

³⁸ Mindenkorai baloldaliságát nem megkérdőjelezve Franciaországban, a magyar–francia Munkásbiztosító Pénztár igazgatói tisztségével, a franciaországi Magyar Egyesületek, valamint a párizsi Magyar Ház főtítkárságánál betöltött posztjaival kapcsolatban Kovrig Béla nyilatkozott úgy: „9 esztendőn keresztül életveszélyes munkakörben a legnehezebb viszonyok között szolgálta a nemzeti érdekeket, amit a külügyminisztérium igazol.” MNL OL K 29 B. dosszié 26 és 58.

³⁹ Vörös Vince (1911–2001) kisközgazdász politikus, országgyűlési képviselő. 1941-ben a Parasztszövetség alapítója, majd 1942 és 1944 között előbb alelnöke, 1945 és 1948 között pedig főtítkára a szervezetnek. 1990 és 1994 között az Országgyűlés alelnöke.

⁴⁰ OSZK Történeti Fénykép- és Interjútár. Vörös Vince interjú.

⁴¹ HM HIM HL Pers. 251. doboz (dr. Kardos János)

⁴² HM HIM HL VFK 1942. 1. vkf. o. irataiból.

⁴³ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. cégiratai.

⁴⁴ Antal István budapesti népbírósági peranyagából az ítélet és az 1960-as közkegyelmi határozat kivételével mindent kiemelték. A borítón olvasható, hogy Alapi Gyula ügyészhez lett beadva az anyag 1950-es keltezéssel,

Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a kutatás legfontosabb – a Minisztertanács és az Országgyűlési Naplók mellett – a Miniszterelnökség levéltárának „Társadalompolitikai Osztály” elnevezésű iratanyaga,⁴⁵ amely részben a Nemzetpolitikai Szolgálat, többnyire azonban annak elődje, a Miniszterelnökség V. osztálya dokumentumait tartalmazza. Ez az iratanyag azért kulcsfontosságú, mert a lillafüredi jegyzőkönyvek mellett az egyetlen egyben maradt dokumentum csoport, amely bepillantást enged a mindenkor kormányzat nemzetvédelmi munkájába. Fontos megemlíteni még Antal Istvánnak a népbírói iratait,⁴⁶ illetve a Győr-Moson-Sopron megyei Levéltár Soproni levéltárában őrzött iratot,⁴⁷ mely a Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter által kezdeményezett társadalmi egyesületek munkaközösségének helyi megszervezéséről szól, valamint pár értékes dokumentumot a székesfehérvári városi levéltárból.

Forrásértékű kiadványok, egykorú folyóiratok

A disszertáció megírásához elengedhetetlenül fontos adatokat biztosított a Magyar Compass⁴⁸ és a Magyarország Tiszti cím- és névtára.⁴⁹ Ezen adattárak segítségével rengeteg információt tudtam összegyűjteni, mind a szervezettörténeti, mind a személyi kérdésekben.⁵⁰ A Nemzetpolitikai Szolgálat és a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala által kiadott könyvek közül ki kell emelni a Nemzeti Könyvtár-sorozatot, a Hasznos Könyvtár-sorozatot, valamint Nemzeti Kalendárium című kiadványokat. Az Országépítés nevet viselő nemzetpolitikai szemle a különböző minisztériumok által megírt hivatalos közleményeivel

ezen kívül semmilyen információ nem áll rendelkezésre, hiába kereste a Fővárosi Bíróság a közkegyelem miatt azt. BFL XXV. 1. a. 1004/1946.

⁴⁵ MNL OL K-29.

⁴⁶ BFL XXV. 1. a. 1946. 301. doboz 1004/46.; MNL OL XIX-E-a-l 12. doboz 1945.

⁴⁷ MNL GyMSSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944 1. doboz elnöki 99/1942.

⁴⁸ Nagy Magyar Compass. 1939–1940. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Sándor örököse. 63. évfolyam, I. rész. Budapest, 1939.; Nagy „Magyar Compass” 1944–1945. Szerk. Galánthai Nagy M. L. 68. évfolyam, I. rész. Budapest, 1944.

⁴⁹ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 42. évfolyam, 1932. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1932.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 43. évfolyam, 1935. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1935.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 44. évfolyam, 1936. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1936.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 47. évfolyam, 1940. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1940.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 48. évfolyam, 1941. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1941.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 49. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1942.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 50. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 51. évfolyam, 1944. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1944.

⁵⁰ Nem feledve természetesen, hogy ezek az adattárak a lezárás pillanatát mutatják, így a két kiadvány közötti időszak nem minden változását lehet nyomon követni.

fontos forrásai a korszaknak. A nemzetvédelemmel és nemzetneveléssel kapcsolatos kiadványok a fogalom megértéséhez nélkülözhetetlenek bizonyultak. Ezek közé tartozik Fábry Dániel⁵¹ könyve⁵² a statisztika és a nemzetvédelem kapcsolatáról, a belső használatra szánt, szerző és évszám nélküli Nemzetvédelem és kémelhárítás⁵³ című kötet, az Országos Nemzetvédelmi Szövetség által kiadott Nemzetvédelem, Országvédelem,⁵⁴ illetve a Szövetséghez köthető Kováts Tivadar féle értekezés.⁵⁵ A nemzetnevelés témáját öleli fel Imre Sándor,⁵⁶ a fogalom tulajdonképpeni megalkotójának könyve, illetve Márai Sándor és Makkai Sándor írásai is.⁵⁷ Antal István személyéhez és működéséhez voltak jól hasznosítható írások,⁵⁸ illetve különböző nyomtatásban megjelent szabályzatok segítettek eligazodni a katonai nemzetvédelem szervezettörténetében.⁵⁹ A téma sokszor hiányos forrásanyagát jól ki tudták egészíteni a korabeli időszaki kiadványok és sajtótermékek, amelyek közül több mint húszat használtam fel a disszertáció írása során.

Visszaemlékezések, feldolgozások

A téma szempontjából elengedhetetlenül fontosnak bizonyultak a különböző visszaemlékezések, úgy a politikusoké – Horthy Miklós⁶⁰, Kállay Miklós⁶¹ –, mind a katonáké – Kádár Gyula,⁶² Szombathelyi Ferenc⁶³ –, vagy éppen az íróké, Nagy Istváné⁶⁴ és Veres Péteré.⁶⁵ Külön ki kell emelnem Zsindely Ferenc naplóját, mely nem csupán a közéleti

⁵¹ Fábry Dániel, Dr. Vitéz (1889–1977) hivatásos katona, altábornagy, országos légvédelmi parancsnok.

⁵² Fábry Dániel, vitéz Dr.: Statisztika a nemzetvédelem szolgálatában. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939.

⁵³ Nemzetvédelem és kémelhárítás. Sz. n. É. n.

⁵⁴ Nemzetvédelem, Országvédelem. Szerk. vitéz Magasházy László, vitéz Faragó Ede, Kováts Tivadar, Dr. Bartos Dezső, Nagy László. Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Budapest, 1943.

⁵⁵ Kováts Tivadar: A Nemzetvédelem önvédelem. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

⁵⁶ Imre Sándor, Dr.: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. Budapest, 1912.

⁵⁷ Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség. Révai Kiadó, Budapest, 1937.; Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Budapest, 1942.

⁵⁸ Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium, Budapest, 1944.; Himler Márton: Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. St. Marks Printing Corp., New York, 1958.

⁵⁹ Ügyviteli szabályzat a magyar királyi Honvédség számára, A-11, a. Attila Nyomda, Budapest, 1940.; A Nemzetvédelmi Szolgálat. A-111. Budapest, 1943.

⁶⁰ Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.

⁶¹ Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.

⁶² Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.

⁶³ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte: Gosztonyi Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.

⁶⁴ Nagy István: Szemben az árral. Kritikon, Bukarest, 1974.

⁶⁵ Veres Péter: Lillafüred. In. Veres Péter: Őszi változatok. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969.

szereplők egymáshoz való kapcsolataiban és jellemzésükben emelkedik ki, hanem a társadalom és a hatalom viszonyáról józan képet alkotott.⁶⁶

A szakirodalmi munkákat alapvetően két nagyobb csoportra lehet osztani. Az első csoportba tartoznak a lillafüredi konferenciával foglalkozó írások, a második csoportba a szervezettörténetről és a nemzetvédelemhez köthető személyekről szóló munkák szerepelnek. A lillafüredi konferenciáról kevés munka született eddig,⁶⁷ és szinte mindig az írók „szemszögéből” volt megközelítve az esemény.⁶⁸ Kivétel ez alól Ständeisky Éva munkája,⁶⁹ akinek írását nagyon erősen áthatotta a Molnár Sándor által képviselt szemlélet. A kormányzati nemzetvédelem szervezettörténetéről szóló munkák közül Tilkovszky Loránt írásában⁷⁰ megfigyelhető tendenciózusság a kisebb probléma, a források megjelölésének hiánya több nehézséget okozott. A Tilkovszkyhoz képest negyed századdal később keletkezett Hámori Péter tanulmány⁷¹ viszont rendkívül pontatlan, több esetben semmilyen módon nem bizonyított állításokat tartalmaz.⁷² A Pallos Lajos által írt tanulmány⁷³ rövidsége ellenére is értékes munka, mivel jól és pontosan összefoglalja az Antal-időszak előtti kormányzati nemzetvédelem szervezettörténetét.

Történeti áttekintés

⁶⁶ Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója. 1941. február 25.–1946. március 9. Szerk. Székér Nóra. Kronosz Kiadó – ÁBTL, Budapest, 2024. (második, javított kiadás).

⁶⁷ Itt most csak a kimondottan Lillafüreddel foglalkozó írásokkal foglalkozom, rengeteg helyen említik a tanácskozást.

⁶⁸ Kovács Géza: Lillafüred – 1942. november. In. Valóság, 1989. 32. évfolyam 7. szám. 78–92.; Petrik Béla: A lillafüredi találkozó. In. Új látóhatár, 1989., 40. évfolyam, 4. szám. 521–535.

⁶⁹ Ständeisky Éva: Nemzetföltők (I.). In. 2000. 1999. július, 11. évfolyam, 7. szám. 44–53.; Ständeisky Éva: Nemzetföltők (II.). In. 2000. 1999. augusztus, 11. évfolyam, 8. szám. 47–56.; illetve megjelent még: Ständeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 15–54.

⁷⁰ Tilkovszky Loránt: A magyar kormányzat „társadalompolitikája” 1938–1942-ben. In. Párttörténeti Közlemények. 1971. 17. évfolyam, 4. szám. 72–103.

⁷¹ Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. In. Századok. 1997, 131. évfolyam, 2. szám. 353–382.

⁷² Például „Kovrig és Teleki viszonya is egyre rosszabb lett” Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. In. Századok. 1997, 131. évfolyam, 2. szám. 368.

⁷³ Pallos Lajos: Magyar kormányzati propaganda, 1938–1941. In. Limes. 2010., 23. évfolyam, 53–64.

Az első világháborús tapasztalatok, a Tanácsköztársaság és Trianon – a Horthy-korszak genezisének három alapélménye, mely döntő módon meghatározta a rendszer kül- és belpolitikáját, politikusainak gondolkodását, valamint a köz- és kulturális életet. A három eseményből származó következmények a Horthy-korszak sajátjai, ezeket nem örökölte a dualizmus időszakából, úgy, mint a kettéosztott irodalmi életet,⁷⁴ a már generációkra visszanyúló földreform elmaradását, vagy az egyéb égető szociális problémákat.⁷⁵ Az első világháború, és az azokból levonható tapasztalatok egész Európát, a háborúról, annak határaitól és módjáról szóló gondolkodást alapvetően változtatta meg. A háborúk ezután már nem csak a diplomácia, a kereskedelem, a hadseregek összecsapásai voltak, nem korlátozódtak a csataterекsaras, véráztatta mezőire: a háború a hátszágban kezdődött, a kémek ellen való védekezéssel, a különböző káros, vagy annak vélt ideológiák ellen való fellépéssel, a gyárak futószalagjai mellé állított asszonyokkal, a jogi környezet megváltoztatásával, a fiatalok nevelésével. Mindenki, a társadalom egésze vált ezentúl a sikeres háború kulcsává, az ipartól a kultúrán át egészen a hadseregekig. Az nyert, aki tovább bírta emberrel, anyaggal és aki legjobban tudta koncentrálni meglévő erejét.⁷⁶ Ugyanilyen súllyal lett a köznyilvánosság is a háborúkat eldöntő tényező. Azoknál az államoknál, amelyeknél kedvezőtlenül alakultak a hadiesemények, gyorsabban vesztette el lelkesedését a háború iránt, könnyebben erősödtek meg azok a hangok, melyek az abból való kilépést szorgalmazták. A visszanyert szuverenitás és függetlenség, amely az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével Magyarországra köszöntött, nagyon szűk mozgásteret biztosított. 1918–1920 között több összeomlást is átvészelt az ország, a hadsereg felbomlásától/felbomlasztásától kezdve, a környező államok katonai bevonulásain át a kommunisták hatalomra jutásáig és terrorjáig. Ezek az élmények nem múltak el nyomtalanul, és a politikai elitre az egész Horthy-korszakban kétségtelenül hatottak – vagy legalábbis egyesek erre hivatkozva tudtak önös módon politizálni.⁷⁷

Az „forradalmak korának”⁷⁸ lezárulta utáni Magyarország történetét a Trianoni békediktátum határozta meg. Ugyan az akkor már lassan négyszáz éve áhított függetlenséget elhozta, miközben területének háromnegyedét nagyhatalmi döntések következtében a szomszédos államokhoz csatolták, ennek következtében közel hárommillió magyar kisebbségi létbe kényszerült. 1920 után a magyarság és Magyarország kényszerpályán mozgott, a mozgástér annyira leszűkült, hogy nem lehetett alapvető változásokat végrehajtani az első

⁷⁴ A téma természeténél fogva összetettebb, erről a dolgozatban később lesz szó.

⁷⁵ Egykézés, szekták előre törése stb.

⁷⁶ Fábry, 1939. 10-11.

⁷⁷ Borbándi Gyula: A Horthy-rendszer anatómiája. In. Új Látóhatár. 1981. június 30. 32 évfolyam. 139.

⁷⁸ Az 1918-as őszi rózsás forradalom, valamint a Tanácsköztársaság időszakát nevezet így Gratz Gusztáv történész.

években. A Trianon szabta belpolitikai kereteket a rendszer nem volt képes felülírni,⁷⁹ elsősorban azért, mert ideje se volt arra, hogy valódi, hosszú távú reformfolyamatokat indítson be. A bethleni-konzolidációt – mely bizonyos szempontból inkább egyfajta konzerválása volt sok egészségtelen folyamatnak,⁸⁰ – gondoljunk csak a társadalmi szervezetekre⁸¹ – követően, szinte azonnal beütött a gazdasági világválság, Magyarország pedig végképp a német gazdaság kiszolgáltatottja lett. A német befolyás évről évre nőtt, nem csupán gazdasági, hanem politikai és geopolitikai téren is nyomás alá helyezte az időközben nemzetiszocialistává váló Németország Magyarországot.⁸² A kisantant ellenséges gyűrűje mellé nyugatról a németek, keletről a bolsevista Szovjetunió világbirodalmi vetettek sötét árnyakat Magyarországra – távolabbról nézve a Duna-medencére. Az Anschluss (1938), az 1938-as és 1940-es I. és II. bécsi döntés, valamint a világháborús időszak éveiben még inkább Németország szorításába került az ország. 1939-es választásokon a Nyilaskeresztes Párt elért áttörése pedig bizonyította, hogy valós fenyegetést jelentenek. Ezt a folyamatot ellensúlyozandó indította el Teleki Pál miniszterelnök a Miniszterelnökségen, a nemzetvédelmi szervezeteken belüli – V. ügyosztály, Nemzetpolitikai Szolgálat – egyfajta láthatatlan tevékenységét, amelynek feladata a nyilas- és volksbundellenes propaganda végrehajtása volt.⁸³ Azt itt folytatott tevékenységről Teleki közvetlen munkatársain kívül senki nem tudott. Lényegében Teleki valódi szándékait jelenítette meg az ügyosztály és Szolgálat titkos ténykedése a hivatalos kormánypropagandával szemben.⁸⁴

Trianon mindent meghatározott, az egész Horthy-korszakra rányomta bélyegét, politikát, kultúrát, közgondolkodást az igazságtalan béke megváltoztatása hatott át. Sokszor az észszerűséget, a hűvös politikai gondolkodást is felülíró módon. Ezért a külpolitikában mindenki ellenség lett, aki fenn akarta tartani az első világháború utáni státuszt, és mindenki természetes szövetséges, aki fel kívánta rúgni azt, még akkor is, ha amúgy ez az érdekeinkkel ellentétes volt, mint például a Harmadik Birodalom esetén. A társadalmi felemelkedés, a gazdasági előrejutás lehetősége pedig sokszor falakba ütközött, például a földreform

⁷⁹ A már a dualizmus időszakából öröklött társadalmi állapotok a konszolidáció érdekében kötött újabbakkal egészültek ki.

⁸⁰ Borbándi, 1981. 140.

⁸¹ Antal István az összes nem kommunistát egybegyűjtő Társadalmi Egyesületek Szövetségéről mondta azt, hogy végül „beteges társadalmi jelenséggé” vált. Idézi Kerepeszki Róbert: A Turul szövetség, 1919–1945. Attraktor, Máriabesnyő, 2012. 23.

⁸² Ezek közül lehet kiemelni a nyilasok előretörését, valamint a Volksbund létrejöttét és megerősödését. Bővebben: Szent-Iványi Domokos: A Magyar Függetlenségi Mozgalom, 1936–1946. Részletek I. In. Magyar Szemle, 2013., Új folyam XXII. 11–12. szám; 1939 nyarán a Harmadik Birodalom már bekebelezte Ausztriát, Cseh- és Morvaországot, Lengyelország lerohanása pedig a küszöbön állt.

⁸³ A szervezettörténeti fejezetben hosszabb kitárgyalásra kerül az itt végzett tevékenység.

⁸⁴ Macartney, C. A.: Október tizenötödike. I. rész. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2006. 456–457.

elmaradása, majd a gazdasági világválság mindinkább a politikai szélsőségek felé lökték a lakosság bizonyos elemeit. A nyilasok és a kommunisták jelenléte pedig még gyanakvóbbá tette a hatalmat, sok információt nem osztottak meg még a társadalom középrétegeivel sem. Pedig a világos beszéd és a kedvező szociális reformok megindíthattak volna egy egészségesebb fejlődést és védelmet nyújthattak volna a szélsőségek ellen. Társadalom és hatalom kapcsolatáról Zsindely Ferenc jegyezte fel naplójában, hogy az 1943. év októberében tartott egyik minisztertanácsi ülésen a belpolitikára terelődött a szó. Kállay Miklós miniszterelnök kesergett a jobboldali közvélemény tehetetlenségén, mire Zsindely szóvá tette, hogy a kormány is felelős ezért, mert szántszándékkal nevelte ilyenné a közvéleményt. Mint írja: „folytonosan azt hangoztatta, hogy a teljes tényállást csak a kormány ismerheti, s hogy a teljes tényállás ismerete nélkül nem szabad a dolgokhoz hozzászólni, de nem is kell, hiszen itt a kormány, az gondoskodik mindenről. A középosztály, amely csakugyan pipogya, örömmel elhitte ezt a kényelmes tant.”⁸⁵ A közvélemény mellett a szociális kérdések is égetőek voltak, az 1930-as években a katolikus reformmozgalom a társadalmi berendezkedésnek a jobb- és a baloldali kritikájától eltérő katolikus alternatívát kerestek, mivel a magyarországi viszonyokban elégtelenek voltak a hagyományos eszközök. A kérdés az volt, hogy a hivatásrendi úton egyáltalán el lehet-e érni a kívánt társadalmi változásokat.⁸⁶

Teleki Pál halálát követően, 1941. április 3-án a miniszterelnöki székbe Bárdossy László addigi külügyminiszter került. Bárdossy miniszterelnöksége alatt Magyarország hadviselő fél lett, és menthetetlenül sodródott bele egyre jobban a második világháborúba. Bárdossy visszafogottabb magyar részvételt akart, de ez nem volt elég hatásos,⁸⁷ ezért Horthy Miklós kormányzó személyi változásokról döntött. Horthy első lépésként leváltotta a németbarát Werth Henriket,⁸⁸ és 1941. szeptember 6-ától a honvéd vezérkar élére Szombathelyi Ferencet nevezte ki Werth helyébe.⁸⁹ Szombathelyi még vezérkari főnökké történő kinevezése előtt, Horthy Istvánnal, a kormányzó fiával elfogyasztott vacsoránál fejtette ki álláspontját. Úgy látta, hogy a szovjet háború el fog húzódni, a német hadsereg kevesebb tartalékkal rendelkezik, mint a

⁸⁵ Zsindely, 2024. 428.

⁸⁶ Petrás Éva: Egy tudós útja a szociálpolitikától a kereszténydemokrácia felé. Kovrig Béla portréja. In. A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. Szerk. Petrás Éva. Barankovics Alapítvány–Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 112.

⁸⁷ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte: Gosztanyi Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 10.; Horthy leírja emlékiratába Bárdossy hogyan mondott ellent a német követeléseknek a Szovjetunió megtámadása utáni első minisztertanácson. Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 259.

⁸⁸ Werth Henrik (1881–1952): katonatiszt, vezérkari főnök Szombathelyi Ferenc előtt.

⁸⁹ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte: Gosztanyi Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 10.

Szövetséges hatalmak, ezért a háború valószínűleg Németország vereségével fog végződni. A magyar csapatokat emiatt amennyire csak lehet, ki kell vonni a harcokból. Ezt a nézetet osztotta a kormányzó fia is, rávette Szombathelyit, írja meg észrevételeit. Valószínűsíthetően ez a látásmód is befolyásolta a Kormányzót, hogy Szombathelyit nevezte ki végül.⁹⁰

A politikai vezetésben is változások történtek. 1941 őszén Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter meglátogatta a birtokán tartózkodó Kállay Miklóst, a Magyar Királyi Országos Öntözésügyi Hivatal elnökét, a felsőház tagját. A belügyminiszter azért kereste meg, hogy közölje vele, hamarosan nagyobb feladatok várnak rá, de a részletekre nem tért ki.⁹¹ Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank elnöke⁹² pedig konkrétan közölte vele, hogy neki kéne a miniszterelnökséget vállalnia. Hamarosan Chorin Ferenc⁹³ és több felsőházi tag ugyan ezzel kereste meg Kállayt.⁹⁴ Lukács Béla, a Magyar Élet Pártjának elnöke⁹⁵ javasolta Kállaynak, járjon be gyakrabban a pártközpontba, ismerkedjen, barátkozzon képviselőkkel.⁹⁶ Kállay ugyanis kimaradt a nagyobb politikai csatákból, nem volt olyan szinten előtérben a kormánypárton belül, ezért bázisa sem volt, amelyre támaszkodhatott. Lukács valószínűleg azért szólhatott neki, hogy idejében elkezdje építeni a kapcsolatait. Bárdossy leváltásának fő mozgatója Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter volt. A miniszterelnök és a belügyminiszter kapcsolata nem volt felhőtlen, elsődlegesen azért, mert bár Bárdossy volt a kormányfő, igazi hatalmat nem tudott gyakorolni a rá kiosztott szerep miatt. Míg Horthy Miklós a külügyért volt felelős, addig a belpolitikát Keresztes-Fischer irányította.⁹⁷ Ez ellen lázadt fel Bárdossy, amikor meg akarta nyerni magának a MÉP jobbszárnyát és minisztercseréket végrehajtva beleszólni a belpolitikába.⁹⁸ Horthy nem bízott Bárdossyban annyira, hogy a háborúból való kilépést végig tudná vinni: igazi támogatottsággal nem rendelkezett és könnyen kudarccal végződhetett volna az, ha nincs összhang a kormányzatban egy ilyen veszélyes lépésnél.⁹⁹ Horthy tehát olyan jelöltet keresett, akit jól el lehetett adni, mind a németeknek, mind a hazai erőknek. Kállay Miklós, az ősi magyar családból származó politikus tökéletesen megfelelt az elvárásoknak. Gömbös Gyula kormányában földművelésügyi miniszter volt,

⁹⁰ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte: Gosztonyi Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 10–11.

⁹¹ Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 38–39.

⁹² Baranyai Lipót (1894–1970): pénzügyi szakember, a Magyar Nemzeti Bank elnöke. 1948-ban emigrált.

⁹³ Chorin Ferenc (1879–1964): gyár- és bányatulajdonos, üzletember.

⁹⁴ Kállay 2012. 39.

⁹⁵ Lukács Béla (1892–1958): politikus, főispán, a MÉP elnöke, hadigondozási tárca nélküli miniszter.

⁹⁶ Kállay 2012. 39.

⁹⁷ Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között. Osiris, Budapest, 2001. 295–296.

⁹⁸ Macartney 2006. 105–106.

⁹⁹ Gratz, 2001. 326–327.

Teleki jó barátja, aki már régóta visszavonult a nagypolitikából, ezért nem lehetett tudni pontosan, mit akar. A németek nem is bíztak Kállayban, de elfogadták, elsősorban a Gömbös-kormányban vállalt szerepe miatt. Nem csak Bárdossy elmozdításában, hanem Kállay kinevezésében is döntő szerep jutott Keresztes-Fischer belügyminiszternek.¹⁰⁰ A kormányzó március elején hívatta fel Kállayt a Várba. Kedvező feltételekkel felajánlotta neki a miniszterelnökséget,¹⁰¹ de a jelölt először nemet mondott. Még két napig gyözködte mire Kállaynak végül igen lett a válasza.¹⁰² Programjának legfontosabb pontjai között szerepelt többek között a németek elleni lelki és erkölcsi ellenállás, a német megszállás elkerülése, a függetlenség helyre állítása, ahol az sérült.¹⁰³ Mivel Kállay úgy látta, hogy a parlament és Németország is bizalmatlan felé, ezért – hogy a német megszállást elkerüljék – úgy határoztak, a legtöbb cél véghezviteléhez nem kezdenek azonnal hozzá. Nem lesz választás és nagyfokú kormányátalakítás, illetve az ígért expedíciós hadseregnek a frontra kell mennie. Horthy elfogadta a programot és bízott annak sikerében.¹⁰⁴

Horthy Miklós kormányzó 1942. március 9-én Magyarország miniszterelnökének nevezte ki Kállay Miklóst. Bemutakozó beszédében Treuga Dei-t kért a pártok részéről, vagyis azt, hogy a közös nemzeti célok elérése érdekében a vitás ügyeket halasszák későbbre.¹⁰⁵ Kállay azonnal hozzákezdett a kiugrás megkezdéséhez. Első és legfontosabb programpontja a nemzeti alapon szerveződő ellenállás megteremtése volt. Ehhez viszont a kommunista elemektől az ellenállást meg kellett tisztítani, vagyis azoktól, akik veszélyeztették tervének megvalósítását. A Népszava 1941. december 25-ei, karácsonyi számában¹⁰⁶ a kommunistáktól kezdve, a népieken át, egészen Bajcsy-Zsilinszky Endréig hitet tettek a nemzeti függetlenség mellett. A „népfront” megalakulását megakadályozandó, 1942 áprilisának végén közel 500 kommunista gyanús embert tartóztattak le, a KMP-t ezzel szinte teljesen szétzúzva. 1942 áprilisában a KSH-tól bizalmas jelentés érkezett a miniszterelnöknek a német nagytőke magyarországi térfoglalásáról,¹⁰⁷ mivel Kállay pontos adatokkal akart rendelkezni. 1942. június 7-én

¹⁰⁰ Macartney 2006. 110.

¹⁰¹ Horthy csak a Legfelsőbb Hadúr jogát tartaná meg, minden másban – külügy, belügy, gazdaság – szabadkezet adott. Macartney 2006. 111.

¹⁰² Azzal győzte meg végül, hogy Horthy szerint a német vereség nem lehet egyenlő azzal, hogy beengedik az oroszokat Európába, ezért még Magyarország megmenthető, és ennek kulcsszereplője maga Kállay. Macartney 2006. 111.

¹⁰³ Macartney 2006. 111–112.; Gratz 2001. 328.

¹⁰⁴ Macartney 2006. 112.

¹⁰⁵ Elsősorban a hazai nemzetiségek kérdésében kérte. Emlékeztetőül hozta fel a miniszterelnökségi tárca költségvetésének vitájában. Függetlenség. 1942. november 21. 1.

¹⁰⁶ Népszava, 1941. december 25.

¹⁰⁷ Joó András: Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 74–75.

találkozott Kállay Hitlerrel, ahol a Kállay azt jelezte a kancellár felé, hogy a magyar csapatokat visszarendeli a nyári nagy német offenzíva után, mivel korábban ebben egyeztek meg.¹⁰⁸ A magyar–román viszonyra hivatkozott Kállay Hitler előtt, aki annyit közölt, hogy a háború után nem bánja, ha fegyverrel rendezik le a konfliktust. Miután Kállay hazatért, arról beszéltek Magyarországon, hogy a katonák haza lesznek rendelve, a németek jelezték, hogy félreértették Hitler szavait.¹⁰⁹

Kállay egy külpolitikai elszigetelt állapotból akart kitörni, ezért már 1942-ben megkezdte az első kapcsolatfelvételek a szövetséges hatalmakkal.¹¹⁰ 1942 nyarán Gellért Andor¹¹¹ és Ullein–Reviczky Antal,¹¹² is kísérletet tett – régebbi kapcsolataikat felhasználva – az angolokkal való kapcsolatfelvételre.¹¹³ Az 1942-es évben a tengelyhatalmak lendülete megtört, Észak-Afrikában és a Csendes-óceánon is mutatkoztak a vereség jelei. Ezek voltak azok a kül- és belpolitikai keretek, melyben légkörében összehívták az 1942-es lillafüredi tanácskozást.

Nemzetvédelem – Nemzetnevelés

Nemzetvédelem fogalma, jellemzője Magyarországon a két világháború között

A nemzetvédelem fogalmának meghatározásánál hatványozottan igaz, hogy sokszor az egész több, mint a részek összessége. Ha röviden akarjuk meghatározni, a nemzetvédelem nem más, mint amennyit az összetett szó sugall: a nemzet megvédése. A későbbiekben azonban látni fogjuk, ez a megközelítés tévútra vezethet. A nemzetvédelem értelmezése sokkal komplexebb, és mélyebb rétegeket fed, mint az elsőre gondolnánk, nem hiába adós még a magyar

¹⁰⁸ Joó, 2008. 82–83.

¹⁰⁹ Joó, 2008. 83.

¹¹⁰ G. Vass István: Bakach-Bessenyei György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. In: Levéltári Közlemények. 1994., 65. évfolyam, 1–2. szám. 153–160., 153.

¹¹¹ Gellért Andor (1907–1990) újságíró.

¹¹² Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, majd azt Bárdossy alatt a miniszterelnökségi sajtóosztállyal egybeolvasztva nagy befolyással bírt a tájékoztatásban.

¹¹³ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919/1945. Kossuth, Budapest, 1975. 282.

történettudomány a pontos definícióval.¹¹⁴ A következő oldalakon körbe kívánom járni a fogalmat, végül pedig megpróbálok egy elfogadható definícióval szolgálni. A nemzetvédelem meghatározásánál foglalkozni kell a nemzetnevelés fogalmával. Ha a cserkészetre vagy a levante intézményre gondolunk, több kapcsolódási pontot felfedezhetünk a nemzetvédelemmel, melyet úgyszintén érinteni fogok.¹¹⁵

A nemzetvédelem az első világháborút követően 1945-ig, a második világháborút követő szovjet megszállásig elterjedt kifejezés volt Magyarországon. A nemzetvédelmet nagyon sokféleképpen magyarázták, egységes definíciója nem létezik. Ahány szerző, annyiféle magyarázat van arra, mit is értettek alatta. A rendszerváltozás előtt megjelent „Magyar értelmező kéziszótárban” kétfajta magyarázatot találunk. Az első szerint csupán a honvédelem szinonimája, míg a második jelentés szerint: „a Horthy–rendszer ellenforradalmi és irredenta tevékenységének támogatásával kapcsolatos”¹¹⁶ fogalom. A Horthy–rendszer saját magát ellenforradalminak vallotta, antikommunista jelentéstöltettel. Ugyanakkor ellenforradalminak tartotta az 1945 után kiépülő kommunista hatalom is, annak negatív felhangjaival, megváltozott jelentéssel, úgymint elnyomó, haladás ellenes, antiszemita. Az irredenta az 1945 utáni értelmezésben azt jelentette, hogy a Magyarországtól a trianoni békeszerződéssel elcsatolt részeket erőszakosan, a környező államok elleni háborúval kívánja visszaszerezni. A nemzetvédelem kifejezést 1945 után eltüntették a közéletből, a fentebb leírt definíció is ennek csupán egy leegyszerűsített magyarázata.

A nemzetvédelemről a korszaknak nagyon tág szakirodalma van, rengeteget írtak a témáról, ezért kiválasztottam olyan írásokat, amelyek mentén általános képet kívánok nyújtani. Két fontos megállapítással kell kezdeni az elemzést: az első, hogy a Horthy-korszakban minden nemzetvédelem volt – ahogy Fábry Dániel találóan kifejtette, „közfogalomná vált”¹¹⁷ –, nemzetvédelmi előadók dolgoztak a munkahelyeken, nemzetvédelmi keresztet osztottak az ellenforradalmi szerepvállalás elismerésére. A második, egyáltalán nem elhanyagolható tény, hogy mindenki mást értett a nemzetvédelem kifejezés alatt. A fogalom az első világháború alatt és nyomán már megjelent, bizonyos rétegei azonban korábbra nyúlnak. A nemzetvédelemmel szorosan összekapcsolódó fogalom, a nemzetnevelés, már az első világháború előtt a

¹¹⁴ A Godó Ágnes és Sztana Béla által jegyzett „Nemzetnevelés” és „nemzetvédelem” című tanulmányt minden ízében áthatja a marxista terminológia – meglévő erőnei ellenére –, tendenciózus írás. Godó Ágnes–Sztana Béla: „Nemzetnevelés” és „nemzetvédelem”. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1965. 12. évfolyam. 451–481.

¹¹⁵ A cserkészlet esetén elég csak Teleki Pál miniszterelnökre, vagy Alföldi Alajosra, a Nemzetpolitikai Szolgálat igazgatójára gondolni, akik főcserkészek voltak.

¹¹⁶ Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. Juhász József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

¹¹⁷ Fábry 1939. 9.

tudományos diskurzus részévé vált.¹¹⁸ A nemzetnevelésnek pedagógiai megközelítése is létezik – amelyet fontos, tudományos munkák hosszabban kifejtenek¹¹⁹ –, és mivel a dolgozat keretein túlmutatna ennek kitárgyalása, ezért összes feltárására nem törekszem, a későbbiekben csak a nemzetvédelemhez szorosan kapcsolódó dimenzióit kívánom tárgyalni.

Véleményem szerint a nemzetvédelemnek három fajtája van: egy katonai, egy polgári (vagy kormányzati), illetve egy – jobb szó híján – fajvédelmi,¹²⁰ egészséges társadalom kialakítására törekvő megjelenési formája. Mindegyikre több példát fogok hozni, néhány alapvetést azonban már itt az elején szükségesnek tartok kifejtetni. A nemzetvédelemnek van fizikai és intellektuális/szellemi szintje. Fizikai szint például a határok védelme, mely elsőre magától értetődőnek tűnik, de ha a nemzet és a határ – mint például 1920 után Magyarország esetében – nem esik egybe, a kérdés máris sokkal bonyolultabbá válik. Ekkor lép előtérbe a politika és a kultúra, mint nemzetegyesítő tényezők. A különböző kategóriák sokszor átfedik egymást, mint például a légvédelem kérdése, melynek van katonai és polgári része, amely a nemzetvédelem egyik fontos összetevőjének tekinthető, hiszen egy katonai támadás elleni védekezés eszközeként az emberélet megóvása volt a legfontosabb cél.¹²¹ A katonai és a polgári megjelenési formában több közös pont van. Mindkettő célul tűzte ki, hogy fellép a forradalmi próbálkozások ellen, ebből következően a kommunista ellenesség is összekötő kapocs. Az 1920-as trianoni békediktátum, és következményeinek megváltoztatása közös eleme volt a nemzetvédelem katonai és polgári megnyilvánulásaiban. Az előbbiből következett az úgynevezett kisantant államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia) elleni küzdelem. 1933-tól pedig egyre hangsúlyosabbá vált egyfajta németellenesség, hiszen a hitleri Harmadik Birodalom deklaráltan expanzív politikát kívánt folytatni, amely veszélyeztette Magyarországot, Magyarország függetlenségét és a magyar érdekeket.

A nemzetvédelmi elképzelések szellemi és politikai alapjai

¹¹⁸ Imre Sándor munkássága nyomán.

¹¹⁹ Finánczy Ernő: Az újkori nevelés története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

¹²⁰ A kifejezés alatt nem a nemzetiszocialista fejtudományt kell érteni, bár kétségtelenül hatottak rá az eugenikai elképzelések. Gondolkodásukat meghatározta az egészséges, absztinens életmód. Az egészséges ember, egészséges utódot eredményez.

¹²¹ Gondoljunk csak a Légoltalmi Liga által 1937 és 1944 között kiadott Riadó!: légvédelem, légoltalom, repülés, nemzetvédelem című folyóiratra.

Az első világháborút követő időszakban Magyarországon két forradalom is lezajlott. Az első az úgynevezett „őszirózsás” forradalom 1918 októberében, a második pedig egy bolsevik puccs volt 1919 márciusában, amely után létrejött a Tanácsköztársaság, a Szovjetunió utáni második kommunista vezetésű állam a történelemben. A gyors hatalomváltások alatt a szomszédos országok kihasználva a magyarországi zűrzavaros időket, katonailag megszállták általuk kívánt területeket. Köztük olyanokat is, ahol döntő többségében magyar nemzetiségűek laktak. A hadsereg és az állam szétesését követően Horthy Miklós vezetése alatt régi-új rendszer született. Régi, mert a közigazgatásban – az elveszett területeket természetesen nem számolva – és az államformában nem történt változás, és új, mert a Magyar Királyság majdnem 500 év elteltével önálló, független államként folytatta történetét. Az önállóságnak és függetlenségnek azonban óriási ára volt: az 1920. június 4-én, az első világháborút lezáró Trianoni békediktátum aláírásával az ország területének kétharmadát, a magyar nemzetiségűek egyharmadát veszítette el. Az ezt követő több mint 20 év ennek az igazságtalan békének a megváltoztatására tett erőfeszítésekről szólt. Igazságtalannak érezték a magyarok a békét, mivel az úgynevezett wilsoni elvek¹²² egyik fontos pontja, a népek önrendelkezési joga egyáltalán nem teljesül a Magyarországgal szembeni rendezés során. Ennek lényege az lett volna, hogy egy adott területen élő népcsoportoknak joga van eldöntenie, hol és milyen államformációban képzelel el a jövőjét. Ez volt az az elv, amely alapján a Magyarországot körülvevő államok hatalmas területeket hasítottak ki, miközben ugyanez az elv nem teljesült egybefüggő magyar területek esetén.¹²³ A nemzetvédelem ezért további jelentéstartalommal bővült: többek között a környező országokban élő magyar nemzetiségűekre is kiterjedt – elméletben – a védelem. A Horthy-korszak elején természetesen sokan keresték a választ, mégis mi vezetett az ország területi- és emberveszteségéhez. Ezt elsősorban a kommunista és más országok propagandájában találták meg. A nemzetvédelem ezért lett fontos része a közbeszédnek: ennek jövőbeli kivédése volt az egyik fő feladata a létrejött, formálódó új rendszernek.

A társadalom „megszervezésére” való törekvések, az „egészségesebb” közvélemény kialakításának igénye alapvetően négy forrásból táplálkozott az 1920-as, 1930-as évek folyamán. Az első pont az akkor még „Nagy Háborúként” hivatkozott első világháborúból és annak következményeiből leszűrhető tapasztalatok, magyar szempontból fajsúlyosan a Tanácsköztársaság országlása és a Trianoni békediktátum hatásai. Az első világháború sokaknak megmutatta, hogy a háborúkat nem a katonai és diplomáciai erő, befolyás dönti el kizárólag, döntő szerep jut az iparnak, a társadalomnak, a hátszín energiáinak minél koncentráltabban

¹²² Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontja a háború utáni rendezésről.

¹²³ Lásd: a ma Szlovákiához tartozó Csallóközt, és a Romániához tartozó Erdély bizonyos részeit.

való megszervezésére. Az első világháború idején a gyárakban nagy számban kezdték foglalkoztatni a nőket, hogy lőszert és fegyvereket szereljenek össze, a fiatalokat a jövő háborúira készítették fel. Akár katona, vagy egyszerű sebkötöző, esetleg távírász, mint az 1930-as években a lányokat készítették fel ilyen feladatokra Lengyelországtól kezdve számos helyen.¹²⁴ A lakosság felé több üzenetet kívántak közvetíteni, mint például bizonyos igényekről való lemondás, szembenzés a társadalomra veszélyes befolyásoló tényezőkkel, valamint a kémekkel és idegen hatásokkal szembeni védekezés fontossága. A „veszélyesnek ítélt befolyás” minden helyen mást jelentett, valahol a kommunisták, máshol az imperialisták, vagy – ahogy a lillafüredi konferencián többször is elhangzik – a pacifizmus jelentette, mely mögött legtöbb esetben az ellenség ténykedését sejtették.¹²⁵ Magyarország esetében kikerülhetetlenül szerepet játszott a nemzetvédelmi törekvésekben mind a Tanácsköztársaság, mind Trianon. A Tanácsköztársaság négy és fél hónapos uralma a bolsevizmussal való közvetlen találkozás tapasztalatát nyújtotta a társadalomnak, és lett a rendszer egyik sarokköve, amely így engesztelhetetlenül volt ellenforradalmi és antikommunista. A trianoni békediktátum egyszerre hozta el a rég áhított függetlenséget, és okozott példátlan nemzeti katasztrófát. A magyarság egy államalakulat helyett öt különbözőbe került a Kárpát-medencében, a nemzet közel egyharmadát szakították el Magyarországtól. A nemzet védelmét ezáltal a trianoni döntés ellen, annak megmásítása révén vélték elérni. A következő pont az újabb háborútól való félelem, vagy más olvasatban, az új háborúra való felkészülés jegyében végrehajtott jogi és katonai felkészülés jellemezte. Ahogy Fábry Dániel kifejtette művében, az első világháborút követően minden ország készült az újabb háborúra, melybe kisebb-nagyobb részben az egész nemzet részt vett. A harmadik tényező a világgazdasági válság hatása, mely az egész világon – így Magyarországon is – a szélsőséges politikai ideológiák megerősödést hozta magával. Magyarország keserű tapasztalata a kommunista politikai gyakorlattal csak megerősítette a nemzetvédelem rendszerének erősítését. Emellett a német birodalmi törekvésekkel párhuzamosan a Volksbund agresszív politikája és a nyilasok térnyerése is tettekre sarkallta a kormányzatot, a Teleki miniszterelnöksége alatt végrehajtott titkos akció jó példája a nemzetvédelem gyakorlatba történő megvalósításának.

¹²⁴ Fábry 1939. 50.

¹²⁵ Nem a béke iránti vágyat kritizálták, hanem a háborús és fegyveres elintézését igénylő helyzetekben – ilyennek gondolták az első világháború utáni helyzetet, amikor a magyarságnak fegyvert kellett volna a kezében tartania, megakadályozandó az ország katonai megszállását a környező népek által – az indokolatlan, és önsorsrontóan egyoldalú, minden észérvet nélkülöző békehajszolást. A lillafüredi konferencián többször is elhangzik, hogy a természetes és jó szándékból vágyott érzést az ellenség – mint fegyvert – kihasználta, propagandája sokakat megtévesztett.

A nemzetvédelem

A katonai nemzetvédelem fogalom kifejtésére néhány példát kívánok hozni. Az első, a nemzetvédelem szempontjából alapvető fontosságú vitéz Dr. Fábry Dániel könyve, *A statisztika a nemzetvédelem szolgálatában* című kötete, mely a második világháború előestéjén, 1939-ben jelent meg. A légvédelem akkori országos parancsnoka katonaként a nemzetvédelemre a háborúra (és békére) való felkészülés eszközeként tekintett. Az első világháború minden korábbi háborútól eltért abban a tekintetben, hogy a háterszág – a gazdasági teljesítmény, a polgári infrastruktúra, ezáltal a közhangulat – minden korábbi fegyveres konfliktushoz képest nagyobb szerepet kapott, főleg az 1914-es nagy emberpazarlást, anyagpocsékolást és szükségtelen rombolást követően.¹²⁶ Fábry szerint korábban a háborúkat csupán a társadalom egy-egy szelete vívta, így voltak katonai háborúk, melyet hadvezérek és katonáik vívtak, diplomáciai feszültség, melyet a diplomaták küzdöttek végig, vagy a kereskedők által vívott vámháborúk, 1914-ben azonban az egész gyökeresen megváltozott. Az első világháború szerinte azt bizonyította be, hogy pusztán katonai módon nem lehet már háborút nyerni, a gyors győzelmek elmaradtak.¹²⁷ 1915-ben a „nagy leszámolásra készülve” a fronton hatalmas lett a veszteség, amelyet csak az anyaország volt képes pótolni, és lett egyre inkább a háború „cselekvő” szereplője. Ez magával hozta, hogy a háterszág védelme minden addiginál jelentősebb figyelemben részesült: az egész nemzet együtt lett a katonai siker záloga, nem csak a háborúban harcolókon múlt a győzelem, a front eltolódott a háterszág mélyrétegeibe. Elmosódtak a határok, és a védelem vonalai a gondolatok szintjéig hatoltak. Ez az elképzelés hatotta át az összes országot az első világháború után, és ez hívta életre a nemzetvédelem fogalomrendszerét. Az anyaországok – hogy pótolják a háborúba hívott katonákat, akik kiestek a termelésből – egyre gyakrabban hívtak be a nőket a helyükre dolgozni, egyre jobban részese lett az egész társadalom, így vált a háterszág a háború résztvevőjévé. Az első világháború elején sok helyen csupán az összlakosság 2%-a lett igénybe véve a háborús termelésben, addigra négy évvel később már a 20%-ot is elérte ez az arány.¹²⁸ Az egész társadalom a jövő háborúit készítette elő, a termeléstől kezdődően egészen a fegyverkezésig, egy olyan totális háborút, amelybe akár az ország területét is beleérthetjük. Ennek érdekében

¹²⁶ Fábry, 1939. 19.

¹²⁷ Fábry, 1939. 9.

¹²⁸ Fábry, 1939. 10.

úgynevezett nemzetvédelmi és államvédelmi törvényeket hoztak az országok, amelyek már nem csak a háborús, hanem a béketevékenységeket is irányították, a következő háborúra készülve, az irányítás kiterjedt az államigazgatás és a gazdasági élet egészére.¹²⁹ Ez az egész komplex rendszer volt a nemzetvédelem vitéz Fábry Dániel értelmezésében. Fábry szerint a folyamat katonai-gazdasági relációban értelmezhető: a jövő háborúját már az országok teljes népessége fogja vívni, holt anyag, vagyon és értékek egésze a rendelkezésre kell álljon, de terület is – repülő, tüzérség és a többi tárolása és használata miatt –, akár azért is, mert megszállják.¹³⁰ A légvédelem parancsnoka Ernst Hochnak *Die Wehrkraft der Wirtschaft*¹³¹ című munkájából idéz, amikor megjegyzi, hogy „a hadsereg az összes lelki, szellemi, fizikai és anyagi erőnek az összértéke, amelyeket a nép, az állam – fejlődéséért és létéért való közdelemében – akár támadólagosan, akár védőlegesen, igénybe vehet.”¹³² Fábry Dániel tehát a nemzetvédelmet alapvetően katonai vonalról közelítette meg, véleménye szerint a politika legfontosabb feladata, hogy ne csak békében, hanem háborúban is biztosítsa a feltételeket és elhárítsa azokat az akadályokat, melyek a gördülékeny működéshez szükségesek.¹³³ Elengedhetetlennek tartotta az ország állapotának, anyagának hiánytalan ismeretét, hogy tisztában legyenek a döntéshozók azzal, mi van, és mi kell a hadsereg és a nemzet számára, hogy eredményesen készüljön fel bármilyen háborús helyzetre, ehhez pedig a statisztika tudományát hívta segítségül.¹³⁴ A hadititokként kezelt pontos adatok helyet sokszor csak megközelítőleg állt rendelkezésre információ a társadalomról és az ország gazdaságáról, ennek ellenére viszonylag helyes következtetéseket lehet levonni. A különböző hírszerző szolgálatok is ezért előszeretettel használják ezen statisztikai adatokat, és tesznek bele azért sok energiát, hogy ezeket megszerezzék. Fábry szerint tehát a statisztika a nemzetvédelem egyik alapja,¹³⁵ és mint majd később látni fogjuk, a kormányzati nemzetvédelem egyik osztályának fontos feladatai között volt a miniszterelnök statisztikai felügyeletének ellátása, és statisztikai adatok rendszerbeszedése a kormányfő számára. Fábry szerint, ahhoz, hogy egy ország kellőképpen fel tudjon készülni egy esetleges konfliktusra, és hogy a politika a megfelelő módon reagáljon, olyan adatokkal, adottságokkal kell tisztában lenni, mint például az ország földrajzi viszonyai, nagysága, népessége – hadra foghatóak létszáma, szellemi szintje –, bel- és külpolitikai viszonyai, gazdasága – nyersanyag, tárolás kérdése –, jármű- és lóellátottsága, műszaki

¹²⁹ Fábry, 1939. 11.

¹³⁰ Fábry, 1939. 11.

¹³¹ Hoch, Ernst: *Die Wehrkraft der Wirtschaft*. 1937.

¹³² Fábry, 1939. 11.

¹³³ Fábry, 1939. 11.

¹³⁴ Fábry, 1939. 12.

¹³⁵ Fábry, 1939. 12–13.

fejlettsége, közlekedési és híradási – távbeszélő, rádió – viszonyai, vagy épp az egészségügyi állapota.¹³⁶

Az 1933. év májusa után adta ki a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium a Nemzetvédelem és kémelhárítás című, szigorúan bizalmas használatra szánt szolgálati segédletét.¹³⁷ A nemzetvédelemről szóló rész elején igen messzire menő, történelmi okfejtésbe kezd az ismeretlen szerző. A közgazdaságtanból, illetve a szükségletek kielégítésének földhözragadt értelmezéséből vezeti le a család, a társadalom létrejöttét, amely végül a művészethez és a valláshoz vezet.¹³⁸ A letelepedett életmód a tulajdon megjelenését, a tulajdon pedig a jogrendszer megjelenését segítette elő.¹³⁹ Mindezek végül a nemzetgazdaságok kialakulásához vezettek, amelyből világgazdaság vált. A szerző ír továbbá a termelésről, mely idővel társadalmi és nemzeti termeléssé válik, végül mindez eljut a munka és a munkás fogalmáig. A segédlet a munkást úgy határozza meg, mint egy olyan embert, „aki a társadalmi termelés folyamába csak a munkáját viszi, melyet a mai társadalmi rendszer mellett bérszerződés alapján bocsájt annak rendelkezésére...”.¹⁴⁰ Az elméleti levezetés végén a munkásügy kérdése áll, és a munkásokat megillető jogok, mint a munkaidő meghatározása, a gyerekmunka tiltása, a szabadnap, a munkarend, a pénzbeli fizetés kötelezettsége.¹⁴¹ A sok fogalommagyarázat, történelmi levezetés lényege, hogy megismertesse az olvasót azzal a gondolat ívvel, amelyben egyesek a szocializmusig és kommunizmusig jutottak. Foglalkozik az írás a szociáldemokratákkal is, de sokkal nagyobb részt szentel a kommunistákra. Sorra szedi a fogalmakat, intézményeket a Kominterntől a párt felépítéséig, a Kommunisták Magyarországi Pártját pedig mélyrehatóan elemzi.¹⁴² A nemzetvédelmi fejezet a következő sorokkal zárul: „Nem szocializmus, nem új társadalmi rendszer kell, hanem a régi, évezredek óta fennálló rendszert kell áthatni altruisztikus¹⁴³ szellemmel, meg kell előzni a bajokat, a meg nem előzhetőket pedig enyhíteni kell, s ebben a munkában vezessen bennünket az „In omnibus caritas!” mindenben egyetértő, az egymást megbecsülő szeretet elve.”¹⁴⁴ A szerző egyenlőség jelet tett a kémek és a bolsevikok között, egyik kívülről, másik belülről támad. A nemzetvédelem egyik sarokpontja a szélsőséges ideológiák elleni védelem, így a szerző szerint

¹³⁶ Fábry, 1939. 14–17.

¹³⁷ Az első fejezet végén a „Budapest, 1933. május hó 2-án.” dátumozás található. Nemzetvédelem és kémelhárítás. Sz. n. É. n.

¹³⁸ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 5–8.

¹³⁹ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 9–10.

¹⁴⁰ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 24.

¹⁴¹ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 40–52.

¹⁴² Nemzetvédelem és kémelhárítás. 57–71.

¹⁴³ Mások jólétének, jogos érdekeinek önzetlen előmozdítása akár a saját kárunk árán is.

¹⁴⁴ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 72–73.

a nemzetvédelem alapvetően a bolsevikok elleni fellépést jelenti. Így foglalja ezt össze: „A gyűlölet és bosszú méhében fogant békediktátumok bűne az is, hogy e vértelen hadszíntéren a bolsevista járvány is megvethette lábát, mely közös ellenségként hol az egyik, hol a másik táborban hinti el mérges bacillusait s ezzel az általános nyugtalanságot csak fokozza. E vértelen hadszíntér gyűjtópontjában áll csonka országunk. Önkéntelenül felvetődik a kérdés: nem kell-e állandóan résen lennünk s minden erőnk megfeszítésével szembeszállnunk (sic!) azzal a veszéllyel, mely nemzeti létünket szüntelenül fenyegeti s szabad-e tétlenül néznünk azt az aknamunkát, melyet az alattomos harc zsoldosai: a kémek és bolseviki agitátorok, honvédségünk bomlasztására állandóan végeznek?”¹⁴⁵ Ezek ellen egész országra kiterjedő szervezettel kívántak védekezni, a nemzetvédelmi szolgálattal, amelynek három feladata volt. Megismerni az ellenséges szervezeteket, módszereket, megfelelő módon – ellenrendszabály, óvintézkedések – ezeket elhárítani, illetve az magyarországi szervezetek szereplőit átadni az igazságszolgáltatásnak.¹⁴⁶

Kováts Tivadar 1938-ban jelentette meg *A Nemzetvédelem önvédelem* című írását.¹⁴⁷ Az előszóban Kováts a bajok megszüntetésének egyetlen komoly lehetőségének a nemzeti öntudat fölébresztésében látta, az ezzel felvértezett nép képes egyedül elvégezni a nemzet, és így az egyén védelmét is.¹⁴⁸ A rövid könyv öt nagyobb pontban határozta meg a nemzetvédelmet: a haza fogalmának és a hazafias viselkedésnek tisztázása, a katonaeszmény és nacionalizmus, a bolsevizmus elleni harc, az irredentizmus, valamint a hírszerzés és a kémelhárítás. Kováts szerint a nemzethez tartozás öntudata az, amelyből minden jó fakad – mint gazdasági jólét, szolidaritás, egységes társadalom. A hazafias viselkedés Kováts nézőpontjában az, ha minden magyar a „nemzeti sorsközösség javára” összefog, erejét és képességeit a magyar nemzeti állameszme, vagyis a nemzetvédelem szolgálatába állítja.¹⁴⁹ A katonaeszményre azért van szükség Kováts meglátása szerint, mert az országot ellenséges gyűrű fogta körül, ezért minőségi fölényrel lehetett ellensúlyozni a számbelit: lelki kiválósággal és nagyobb akaraterővel. Az erős nemzeti öntudatban látta a szerző a lelki fölény elérését, a nemzeti célok ismeretében, a bizalmat a sikerben, valamint a nemzettel szemben az egyéni felelősség érzetét.¹⁵⁰ A vitézséget Kováts szerint mindig nagyra becsülte a magyar, ez volt a főtámasz történelmünk során. Kováts kiemeli, a nacionalizmus nem más, „mint a hazával

¹⁴⁵ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 78.

¹⁴⁶ Nemzetvédelem és kémelhárítás. 79–80.

¹⁴⁷ Kováts Tivadar: *A Nemzetvédelem önvédelem*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

¹⁴⁸ Kováts 1938. 3.

¹⁴⁹ Kováts 1938. 13.

¹⁵⁰ Kováts 1938. 15–16.

összekapcsolt nemzeti gondolat szolgálata”.¹⁵¹ Ezzel – Kováts szerint – óhatatlanul szembekerül idegen és ellenséges törekvésekkel, amelyekkel fel kell venni a harcot, a győzelemhez pedig fegyelem szükséges. A honvédség, amely a nemzeti célok biztosítója, nemzetvédelmi intézmény, amely iránt a nemzet tagjai nem lehetnek közömbösek. A szerző aláhúzza, hogy „a katonai körök becsülik meg a nemzet minden dolgozó és hazafias polgárát, ugyanúgy nemzeti érdek követeli meg azt is, hogy az egész polgári társadalom becsülje meg honvédségünket és tartsa kötelességének a nemzetvédelem munkájának támogatását. [...] A hadsereg a nemzet, és a nemzet a hadsereg. Nemzet és honvédség fogalma egymástól el nem választható, mert a nemzet mi vagyunk és mi vagyunk a honvédség is.”¹⁵² Kováts a következőkben a bolsevizmus elleni harcot jelölte meg, mint nemzetvédelmet. Nem csak materialista gondolatot, valamint a polgári és nemzeti alapon álló társadalom megsemmisítésének programját látta veszélyesnek, hanem a Szovjetunió felé való katonai, politikai és gazdasági kémkedést is.¹⁵³ A kommunista eszmék elleni legjobb védekezésnek a helyes szociálpolitikát látta Kováts, a munkanélküliség megszüntetésére való törekvést, valamint a létfenntartás és a megélhetés lehetőségének mindenki számára való biztosítását. „Ha minden magyar ember a nemzetvédelmi szervezet tagjának tekinti magát, s a nemzeti célok érdekében minden erő egyesül, akkor mindennemű alattomos, bomlasztó törekvés eredménytelen marad, és a kommunizmus nem tudja még egyszer hatalmába keríteni országunkat.” – zárja gondolatait Kováts.¹⁵⁴ Az irredentizmus, vagyis a trianoni határok lebontása, az ország területének visszaszerzése minden magyar embernek szent kötelessége, első helyen kellett állnia szívében – vélte Kováts. A környező országok már korábban készültek a „hazánk ellen intézett merényletre”. Kiemeli, hogy tanulni kell tőlük, már az iskolától kezdve dolgozni kell az irredentizmus érdekében, amely egyenlő magával a nemzetvédelemmel.¹⁵⁵ A hírszerzés és kémelhárítás részben Kováts arról értekezik, hogy mindig, mindenkinek ébernek kell lenni, mert az ellenség sohasem pihen.

1943-ban, a második világháború közepén jelent meg az Országos Nemzetvédelmi Szövetség kiadásában a Nemzetvédelem, Országvédelem című könyv.¹⁵⁶ A bevezetőben úgy fogalmaz vitéz Magasházy László szerkesztő, hogy céljuk a kiadvánnyal nem más, mint az,

¹⁵¹ Kováts 1938. 18.

¹⁵² Kováts 1938.19–20.

¹⁵³ Kováts 1938. 23.

¹⁵⁴ Kováts 1938. 24.

¹⁵⁵ Kováts 1938. 28.

¹⁵⁶ Nemzetvédelem, Országvédelem. Szerk. vitéz Magasházy László, vitéz Faragó Ede, Kováts Tivadar, Dr. Bartos Dezső, Nagy László. Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Budapest, 1943.

hogy az olvasó megismerje a magyarság lét- és sorskérdéseit, a nemzetvédelem céljait és eszközeit.¹⁵⁷ Mint írja, a nemzetvédelem nem lehet pártpolitikai kérdés, annak fölötté áll. A könyv négy nagyobb részből áll: az első részben a magyarságról általánosságban írnak, a népdaltól kezdve, a nyelven át egészen a magyar földig. A második részben a nemzetvédelemről van szó, az egészséges életmódtól kezdve a nevelésig bezáróan. A harmadik fejezetben a magyar történelemről írnak, az utolsóban pedig az önvédelemről. Mint láthatjuk, a nemzetvédelem fogalmát milyen sok oldalról lehetett megközelíteni – körülírni könnyebb, mint röviden megválaszolni. Ennek ellenére van egy viszonylag tömör magyarázatuk a szerzőknek a nemzetvédelemről: „A totális nemzetvédelem a nép totális nemzetvédelmi ereje, amelyet a véderő a gazdasági erő és a néperő határoznak meg, jelentik tehát a nemzet összes élő és holt erejének, a nép fizikai, szellemi, erkölcsi és anyagi erejének a nemzeti népközösség érdekében való legteljesebb kimunkálását.”¹⁵⁸ Mindezt – az időpontból könnyen kikövetkeztethető – leginkább a háborúban kellett érvényesíteni, de kitér a békeidőre is, amikor leginkább a kultúra és gazdaság területén kell a teremtő erőt felhasználni.¹⁵⁹

Nem a katonai szempontok szerint vizsgálta a kérdést Nemes Szomor Béla, aki 1932-ben, magánkiadásban adta ki „A Nemzetvédelem” című könyvét.¹⁶⁰ Könyve leginkább egy brosúrához, vagy kiskatéhoz hasonló: kérdéseket tesz fel, amelyeket röviden megválaszolt. Kérdésére, amely arra irányult, hogy mit értünk nemzetvédelem alatt, a következőket válaszolta: „a magyar faj, illetve a keresztény magyar nemzeti állam védelmét, úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben.”¹⁶¹ A külföldi ellenségek, például kémek elleni védelmet is a nemzetvédelem feladatai közé sorolta, illetve minden olyan romboló elemet, amely az állam egységét megbonthatja.¹⁶² Ez utóbbival kapcsolatban első helyen a kommunista eszméket nevezte meg. A nemzetvédelem feladatát abban jelölte meg Nemes Szomor, hogy meg kell, hogy ismertesse a magyarsággal ellenségeit, azok propaganda eszközeit, eszméit, és az ellenük való védekezést. Végül pedig a trianoni békeszerződés miatt elveszett területek visszaszerzésének eszközét látta a nemzetvédelemben.¹⁶³ Nemes Szomor Béla kitért még többek között olyan fogalmakra, mint az egyén, a család, a nemzet, államforma, alkotmány, jog, a világ államai és azok adatai vagy éppen a Monroe-elv, tehát széles az a spektrum, amellyel

¹⁵⁷ Nemzetvédelem, Országvédelem. 8–9.

¹⁵⁸ Nemzetvédelem, Országvédelem. 88.

¹⁵⁹ Nemzetvédelem, Országvédelem. 88.

¹⁶⁰ Nemes Szomor Béla: A Nemzetvédelem. Magánkiadás, Budapest, 1932.

¹⁶¹ Nemes Szomor 1932. 4.

¹⁶² Nemes Szomor 1932. 4.

¹⁶³ Nemes Szomor 1932. 4.

foglalkozik könyvében – elősegítve a maga által támasztott igényt, vagyis a világ minél alaposabb megismerését.

A három megjelenési forma közül a „faji” nemzetvédelemről is szót kell ejteni. A „faji” szó a huszadik században annyi negatív tartalommal bővült, hogy a mai olvasóban erős megütközést kelt. Ebben az esetben másról volt szó. 1918-ban adták ki a Nemzetvédelem című folyóiratot.¹⁶⁴ Az úgynevezett „genetikai fajvédelemről” írtak benne, amely alatt azonban nem „klasszikus” fajelméletet kell érteni: elsődleges céljuk a nemi betegségek elleni védekezés, az alkoholizmus leküzdése, egészségmegőrzés, gyermekvédelem. Egyfajta egészséges életmód melletti kiállás volt ez, fajelmélet helyett a „degeneráltak” ellen szólaltak fel. Genetikai fajvédelem alatt azt értették, hogy az egészséges emberek egészséges utódokat fognak szülni és nevelni. Volt egy bizonyos számú tábora ezeknek az elveknek, de ez sohasem ért el szélesebb követői réteget, nem voltak jelentős tényező a magyar közéletben, és kormányzati szinten sem.

A korábban kielemezett Fábry Dániel könyv leírta mindazt a folyamatot, amelyet az első világháború indított el a katonai, háborús gondolkodás megváltoztatásában, vagyis a jövő háborúit már nem csak a harctereken vívják, hanem egész államok, azok teljes gazdasági, ellátásbeli és humán erőforrásával. Ennek eléréshez részben törvényeket hoztak, részben neveléssel próbálták meg elérni. Erre a hadseregben eltöltött idő volt a legalkalmasabb. A laktanyákban ezért komoly felkészítések, felvilágosító oktatások zajlottak. Úgy tartották, nem csupán a hadsereggel, a hazaszeretettel kell foglalkozni ezeken az oktatásokon, hanem az élet minden területére ki kell, hogy terjedjen a felvilágosítás. Így olyan dolgokkal is foglalkoztak, mint a helyes nyelvhasználat, a hazai termelők segítése, vagy a családalapítás fontossága. A nevelés mellett azonban kézzel foghatóbb dolgokat is értettek a katonai nemzetvédelem alatt: ilyen volt a határvédelem, az ország védelem, valamint a hadsereg szervezése és a kémelhárítás.

Trianon után a magyar haderő létszámát komolyan korlátozták a diktátum értelmében – 35 ezer fő¹⁶⁵ –, az általános hadkötelezettséget nem engedélyezték, önkéntes alapon lehetett csak felállítani a honvédséget, a fegyverzet terén is béklyók kötötték a magyar államot.¹⁶⁶ Ezt a kiesést pótlandó az oktatásba ment rengeteg pénz, és ezen keresztül kívánta a magyar állam biztosítani az elmaradó kötelező katonai szolgálatot és kiképzést. Az 1921. évi LIII. törvénycikk „a testnevelésről” értelmében előírták az iskolán kívüli, a fiatal férfiaknak 21. életévük betöltéséig kötelező, rendszeres testnevelési foglalkozásokat. A törvényben foglaltak – mely még Nemzeti Stadiont és az Országos Testnevelési Tanácsot is tartalmazta – szervezése

¹⁶⁴ Nemzetvédelem. Szerk. Lukács György. Budapest, 1918.

¹⁶⁵ Trianon. A békeszerződés. Sajtó alá rendezte Bank Barbara, Kovács Attila Zoltán. Budapest, 2019. 83.

¹⁶⁶ A diktátum katonai vonatkozású megkötéseiről bővebben lásd: Trianon. A békeszerződés, 2019. 83.

és irányítása a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladata lett, pénzügyi fedezetet pedig a törvény 9.§-a értelmében többek között a lóversenyfogadásokra feltett összeg jelentette. A részletszabályokat a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter az 1924. évi 9.000 számú rendeletben szabályozta, melyben többek között Gróf Klebelsberg Kunó létrehozta a Levente-szervezeteket. Ezen egyesületek alapszabályát a miniszter állapította meg, a részvétel kötelező volt, aki nem járt el a foglalkozásokra, azoknak a szüleit pénzbírsággal büntették. Ezzel a szervezettel próbálták a sorkatonai kötelezettséget lehetőség szerint pótolni. A leventéknek előadásokat tartottak, könyvtárat, színjátszócsoporthoz hoztak létre a szervezetek részére, tehát a nevelésre is külön energiákat fordítottak. Másik fontos szervezet, mely a nemzetnevelés kérdésében fontos feladatot látott el a cserkészlet volt. A cserkészlet szellemisége jól reflektált a nemzetnevelésre, emellett a fegyelem és összetartás megélése jól jött egy olyan országban, ahol a hadsereget durván korlátozták.¹⁶⁷ A cserkészlet és a nemzetvédelem kapcsolatát mi sem bizonyítja jobban, mint az a rengeteg cserkész, akik a kormányzati nemzetvédelem szervezeteiben helyet foglaltak. Természetesen ennek van egy triviális magyarázata: Teleki, mint főcserkész a cserkészletben megbízott, így került a Nemzetpolitikai Szolgálat élére Alföldi Alajos, aki úgyszintén hozta a cserkészletből megismert bajtársait.

Nemzetnevelés

A polgári nemzetvédelemnek kulturális, oktatási és politikai megnyilvánulásai voltak. A nemzetvédelem mellett ebben az esetben egy másik fogalmat is be kell vezetni: a nemzetnevelést. A nemzetnevelésnek sincs általánosan elfogadott definíciója, egyesek a hazafiságra neveléssel párosítják, mások csupán pedagógiai és oktatási kérdésként azonosították. A nemzetnevelés kapcsán elsődlegesen Dr. Imre Sándor¹⁶⁸ nevével találkozhatunk, aki 1912-ben először fejtette ki részletesen, hogy mit is ért nemzetnevelés alatt,¹⁶⁹ amikor megírta azonos című főművét,¹⁷⁰ éppen ezért munkáját behatóbban szeretném

¹⁶⁷ Az országos cserkészvezetők személye is beszédes, betöltötte ezt Teleki Pál miniszterelnök és kisbarnaki Farkas Ferenc, a Ludovika Akadémia korábbi parancsnoka.

¹⁶⁸ Imre Sándor, Dr. (1877–1945) pedagógus, egyetemi tanár, politikus. Kolozsvárott, Heidelbergben és Lipcsében végezte egyetemi tanulmányait. Gimnáziumi, egyetemi magántanár. 1919. augusztus 7-től augusztus 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter a Friedrich kormányban, hat éven át a minisztérium államtitkára. Egyetemi tanár Szegeden és Budapesten.

¹⁶⁹ A kifejezést Széchenyi István alkotta meg, de modern tartalommal, programpontokba szedve Imre Sándor fejtette ki.

¹⁷⁰ Imre Sándor, Dr.: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. Budapest, 1912.

ismertetni. Munkássága az egész magyar pedagógia tudományára komoly hatással volt, 1945-ig gondolatai meghatározóak voltak. Dr. Imre Sándor a Friedrich-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként tevékenykedett, emellett kisebb megszakításokkal 1918-tól 1924-ig a minisztérium adminisztratív államtitkára volt, haláláig egyetemi tanár Szegeden és Budapesten. A nevelésről való akkori gondolkodás két markáns irányát határozta meg Imre – elsősorban Fichte¹⁷¹ és Natorp¹⁷² nyomán –, az egyik a pedagógia individualizmus, a másik a pedagógiai szocializmus.¹⁷³ A pedagógiai individualizmus, ahogy a neve is mutatja, az egyéni nevelésben hitt, az iskolán kívüli dolgokkal, a társadalommal egyszerűen nem foglalkozott. A pedagógia szocializmus pedig mindig a közösség és az egység érdekelte, az egyéni képzésnek minimális terepet sem hagyott. Szerinte ez a nézetbeli különbözőség abból adódott, hogy az elsőt tanítók, gyakorlati szakemberek, a másodikat inkább bölcészek és politikusok vallották, a saját szemszögükből indultak ki, és nem vettek tudomást a rendszer egészéről.¹⁷⁴ A közösség és a nevelés kapcsolatáról több alapvetést is felállított Imre, ezek szerint az egyén és a közösség elválaszthatatlan egymástól, az egyének fejlődését a közösség határozza meg és ennek a nevelésnek a feladata a közösség fejlődésének elősegítése.¹⁷⁵ A közösség meghatározása egy újabb feladat volt. A közösségbe tartozás érzése az emberekben már gyermekkor óta erős, de érzelmileg azonosulni csak szűkebb környezetével tud az ember, az emberiség már annyira tág, absztrakt fogalom, hogy azzal képtelen bármit is kezdeni. A legnagyobb, még meghatározható alakulat a nemzet¹⁷⁶, innen a nemzetnevelés fogalom, melyet Imre Sándor alkotott meg.¹⁷⁷ Másrészt azért is használta a nemzetnevelés kifejezést, mert a nemzet az egyetlen olyan alakulat, amely képes biztosítani a nevelés szervezeti és törvényi feltételeit, általánossá tudja tenni, képes biztosítani az egységes és kötelező nevelést.¹⁷⁸ Magyarországon a helyzet annyiban speciális volt Imre Sándor szerint, hogy a nemzet nem volt egységes sem gazdaságilag (kivándorlás), sem nyelvileg (nemzetiségek), a nemzeti tudat is hiányosságokkal szenvedett, ezért egyelőre nemzetté nevelés a helyesebb kifejezés arra a munkára, amelyet el kellett végezni.¹⁷⁹ Könyvének későbbi fejezeteiben Imre a nevelés sokoldalúságáról értekezik, véleménye szerint annyira szerteágazó kérdéskör, hogy amikor megpróbálják az elveket

¹⁷¹ Fichte, Johann Gottlieb (1762–1814): német filozófus, a német idealizmus képviselője.

¹⁷² Natorp, Paul (1854–1924): német filozófus és pedagógus.

¹⁷³ Imre, 1912. 6-7.

¹⁷⁴ Imre, 1912. 8-10.

¹⁷⁵ Imre, 1912. 51-53.

¹⁷⁶ A nemzet, Imre Sándor meghatározásában „azok összessége, kik a földrajzi viszonyok s a közös múlt erejénél fogva az emberiség egyetemes körén belől együtt egységet alkotnak más, hasonló egységek mellett, azoktól határozottan elkülönült szervezettel.” Imre 1912. 64.

¹⁷⁷ Imre, 1912. 57-61.

¹⁷⁸ Imre, 1912. 65., 109., 115., 127.

¹⁷⁹ Imre, 1912. 104-105.

formába önteni és megvalósítani azokat, valamely részlet miatt lehetetlenné válik a megvalósítás. Éppen ezért Imre nem kívánta részletekig hatóan előadni terveit, csak a legfontosabb sarokpontokat, amelyből ki lehetett bontani az egész magyar nemzetnevelés célját, amely a nemzetté nevelés volt.¹⁸⁰ Dr. Imre Sándor szerint az akkori köznevelés általános állapota a célra alkalmatlan volt, ezért fontosnak tartotta egy egységes köznevelési törvény megalkotását, amelyhez két alapelvet fektetett le. Egyrészt a nemzetnevelés mindenkinek a nevelését kell, hogy jelentse, másrészt a nevelést a fejlődés szolgálatába kell állítani. Mindenki alatt pedig tényleg az egész spektrumot értette a gyermekvédelemtől és továbbképzésektől az óvódán és egyetemen át a javító nevelő intézetekig mindent felkarolt volna a törvény.¹⁸¹ Erre olyan szervezet és iskolarendszer kell, hogy létesüljön – érvelt Imre –, amely nem gátolja a szükségletekhez való folytonos alkalmazkodást. Ezért a törvény egyes fejezeteit külön kell kidolgozni, hogy bármikor lehessen rajta változtatni, ha az időszerű.¹⁸² Imre az állami köznevelést támogatta, ezzel megakadályozandó, hogy egyenlőtlenség alakuljon ki, de ennek jogi és pénzügyi nehézségei adódnak, emellett a felekezetek ellenállásával is számolni kellett.¹⁸³ A megoldást abban látta, ha a felekezetek maguk tartják fent iskoláikat, akkor abba az állam ne szóljon bele, és ne segítse törekvéseikben.¹⁸⁴ Dr. Imre Sándor a tanterv fontosságát is hangsúlyozta, melyet három nagy csoportra osztott, ezek voltak a közösség tudatát erősítő, a nemzet sajátosságait ismertető és végül az egyéneket segítő tárgyak.¹⁸⁵ Nyolc osztályban gondolkodott, amelyet mindenkinek végig kellene járnia. A nemzeti tudatosság szempontjából a nyelvi, irodalmi és történelemtanítást emelte ki a szakember, amelyben a „nem egy nyelvű nemzetnek” mindegyik részét meg kell ismerni mindenkinek, azért, hogy „ismerjük meg egymást mindnyájan, akik együtt élünk”.¹⁸⁶ A nemzetté nevelés igényét tehát nem csak a magyarságra, hanem az ország területén élő jelentős számú nemzetiségekre is kiterjesztette. Felfogása szerint tehát ők is annak a népnek a tagjai voltak, amelyet nemzetté kívántak emelni, hiszen, mint írja „az együttélés feltételeinek, az egymásra utaltságnak és annyi időn át egymástól való függésnek megismerése mindenik oldalnak hasznot és tanulságot, az egésznek erősödést és gyarapodást hozna”. Mivel ez annyi plusz terhet rótt volna az alapoktatásra, Imre

¹⁸⁰ Imre, 1912. 51.

¹⁸¹ Imre, 1912. 152-153.

¹⁸² Imre, 1912. 155-156.

¹⁸³ Imre, 1912. 164-167.

¹⁸⁴ Imre, 1912. 167-168.

¹⁸⁵ A közösségi tudatot a természettudományok (világegyetem), a társadalomtudomány (emberiség), anyanyelv (faj), államnyelv (nemzeti egység) erősítették. A nemzeti fejlettséget és sajátosságokat a nyelv és irodalom, a történelem és a néprajz voltak hivatottak előmozdítani Imre Sándor szerint. Az utolsóba a matematika, földrajz, egészségtan, rajz és írás tartoztak. Imre, 1912. 172-174.

¹⁸⁶ Imre, 1912. 180.

Sándor úgy gondolta, ezeknek az anyagoknak leginkább a különböző szabadiskolákban és önképző körökben kell helyet kapniuk.¹⁸⁷ Fontosnak tartotta felhívni a figyelmet a szláv nyelvek ismeretére, már csak „fenyegető veszedelmük” miatt is.¹⁸⁸ Kiemelte, szükséges lenne, hogy külön minisztere legyen a köznevelésnek és közművelődésnek, aki egyrészt szakember, másrészt nem pártkatona, az állandóság biztosítása miatt, nem kell attól félnie, hogy az elkezdett munkát nem tudja befejezni.¹⁸⁹ Műve végén csak arra hívta fel a figyelmet, hogy a politikusok ne legyenek szűklátókörűek, biztosítsák az anyagi, törvényi háttérrel, a nevelést pedig elvégzik a szakemberek.¹⁹⁰

Dr. Imre Sándor elképzelései az első világháború miatt nem valósulhattak meg abban a formában, ahogyan azt programalkotó művében lejegyezte. Az 1912-ben lefektetett alapelvei mégis mennyire időszerűek maradtak azt az bizonyítja, hogy 30 évvel később, 1942-ben kiadott Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés című művében¹⁹¹ korábbi írásait, munkáinak részleteit szedte össze, főbb gondolatai tehát még ekkor is aktuálisak maradtak. Trianon, az ország feldarabolása új helyzetet teremtett mind a nevelés, mind a nemzet tekintetében. Ekkor már nem az volt a helyzet, mint 1912-ben, amikor a fogalom megszületett: a nemzet egysége bomlott meg, milliónyi magyar került a diktátum által meghúzott határokon túlra. A nemzet itt már nem az állam közösségét jelölte, mint korábbi írásában, hanem a több államba kényszerített magyarságot jelentette. Az első világháború előtt az Imre Sándor által feltett kérdés az volt, hogyan kell bánni a nevelés kapcsán a nemzetiségekkel, 1920 után pedig az, hogyan lehet a kisantant államokba erőltetett milliókat megvédeni és nevelni. A nemzetnevelés véleményem szerint ekkor kapcsolódott szorosan hozzá a nemzetvédelemhez.

Már egy éve Magyarországon élt Makkai Sándor,¹⁹² amikor megírta Magyar Nevelés, magyar műveltség¹⁹³ című könyvét. Művének élményanyaga azonban Erdélyhez kötötte, ezért – a kisebbségi magyar lét megélésével összefüggésben – röviden érdemes vele foglalkozni. Makkai Sándor osztotta Imre Sándor gondolatát a nemzetről és a nevelésben betöltött szerepéről, mint az egyetlen és legmagasabb pedagógia lehetőségéről.¹⁹⁴ Az egykori református püspök szerint a nemzet nevelői hatalma egyszerre öncélú és eszköz. Eszköz, hiszen

¹⁸⁷ Imre, 1912. 181.

¹⁸⁸ Imre, 1912. 183.

¹⁸⁹ Imre, 1912. 194-195.

¹⁹⁰ Imre, 1912. 229-230.

¹⁹¹ Imre Sándor, Dr.: Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés. Studium, Budapest, 1942.

¹⁹² Makkai Sándor (1890–1951): református lelkész, Erdélyi református egyházkerület püspöke 1926 és 1936 között, pedagógus.

¹⁹³ Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség. Révai Kiadó, Budapest, 1937.

¹⁹⁴ Makkai, 1937. 38.

„szervezete, közhatalma, törvényei, intézményei, hatóságai nem önmagukért vannak, hanem a nevelés szolgálataért”.¹⁹⁵ És öncél, hiszen a legnagyobb közösségként formálódik a nevelés által is, folyamatosan. A legkisebb egységtől, a személyiségtől a nagyobb egységen keresztül, a társadalmon át a nemzethez jutunk el. A nevelésnek – Makkai szerint – „az egész nemzeti társadalmat és annak egész életét fel kell ölelnie magába”.¹⁹⁶ A pedagógiának nemzeti kultúrpolitikává kell mélyülnie, egyszerre kell óvnia az értékeket, közben alkotnia újat, és ennek a nevelői munkának kell lennie a nemzetnevelésnek, amely nem állhat meg az iskolapadnál.¹⁹⁷ Írásában később arra keresi a választ Makkai, vajon van-e egységes magyar műveltség, mely sajátosan tudja tükrözni az egyetemes emberi értékeket. Fizikai, politikai és gazdasági egységről Trianon miatt nem lehetett beszélni, az egyetlen, amely egységet hozhat, az a szellemi, kulturális térben található. A szerző szerint történelmileg és hagyományai szerint van, de akkori állapotában szerinte gyenge és haldokló.¹⁹⁸ Külső okait a trianoni utódállamok elnyomásában élő, elszakított területen élő magyarságnak állapotában jelölte meg. Az „új”, kisebbségi magyar kultúrák elszigetelten, sokszor az anyaországi kultúrával ellentétesen fejlődnek. És bár voltak, akik a kisebbségi magyar irodalmat úgy látták, hogy jobban őrzi a magyar szellemiséget, mint a magyarországi, az mégse volt képes eljutni a tömegek felé, és hatást gyakorolni, még ha el is lehetett volna fogadni ezt a tételt igaznak – vélte Makkai. A legnagyobb veszélyt pedig abban látta, hogy az anyagilag nehezen fenntartható iskolákban nem birkózhattak meg a nehézségekkel, ha nincs szellemi egység.¹⁹⁹ És ekkor tér rá a belső okokra, a szellemi egység azon fogyatékoságaira, amely kisebb részben a kisebbségi, döntően a magyarországi magyar nemzet hibáiból következett be. Mivel az erőforrások csak Magyarországon álltak rendelkezésre az öncélúság eléréséhez, ezért a szellemi egységet az anyaországban kell megteremteni és mintát adni az elszakított magyarság számára.²⁰⁰ Makkai szerint az alapvető értékek tekintetében kellett volna egy egységes magyar értékelés a kultúrművek területén, megtalálva azt a „Génuszt”, amelyet félreérthetetlenül meg tudna mutatni a világ számára. A széthúzást azonban a köznevelésben épp úgy felfedezte, mint a szociális és politikai életben.²⁰¹ Kiemeli a szerző, hogy mind a tudománytól, mind a neveléstől egy egységes mértéket kell felállítani, a kritikai nemzetszeretetet, amely nem bálványokat őrízget, hanem szembenéz magával, és az értékeket a helyükön kezeli. Ezt a műveletet Makkai

¹⁹⁵ Makkai, 1937. 39.

¹⁹⁶ Makkai, 1937. 50.

¹⁹⁷ Makkai, 1937. 50-51.

¹⁹⁸ Makkai, 1937. 111-112.

¹⁹⁹ Makkai, 1937. 112-113.

²⁰⁰ Makkai, 1937. 114.

²⁰¹ Példaként hozza az Ady Endre értékelése körüli harcokat. Makkai, 1937. 114-115.

szerint a történelem és az irodalom területén érdemes elsőként elvégezni, ezek segítségével lehetne eljutni az igaz magyar önismeretig.²⁰² A politikának az az érdeke – érvel Makkai Sándor –, amennyiben helyesen jár el, hogy a nemzeti szellem szolgálatába áll, amely a nemzeti műveltségben ölt testet. Valódi kultúrpolitikát abban az esetben lesz képes a hatalom megszervezni, ha a nemzet öntudatos és célszerű nevelését hajtja végre.²⁰³ Éppen ezért a politikának, mint az állam megtestesítőjének „teljes hatalma van a nemzeti műveltség szervezésére, irányítására, ellenőrzésére, védelmére és fejlesztésére”.²⁰⁴ Makkai ugyanakkor kiemeli, hogy ha a politika visszaél hatalmával, akkor a nemzeti szellemmel ellentétes irányba haladna, ellenkező esetben a nemzet, mint lelki közösség, egyben kultúrközösség, a nemzeti egység legmélyebb értelmében testvéri szeretetközösséggé képes élni.²⁰⁵ Ahhoz, hogy ez működőképes legyen, szükség van szervezetségre, amennyiben ez a feltétel adott, a „szellemi értékek szervezett organizmusa” lesz a szervezett műveltség.²⁰⁶ A szervezetséghez pedig mindenkinek a maga helyén, az egyéni pozíciókban tevékenyen részt kell venni, ehhez a nemzeti műveltség egyéges és kötelező általános kereteit és irányelveit kell felállítani, amelyhez rend, együttműködés, egységes irányítás és ellenőrzés szükséges. Az egység és fegyelem azonban nem lehetett gátja a szabad alkotásnak. Mindezeket túl pedig figyelembe kell venni a „sajátos nemzeti természet nehézségeit, akadályozó, lehúzó erőit”, mint a szervezetség iránti közönyösség, a szalmalángú felbuzdulás hirtelen kifáradása.²⁰⁷ Makkai kitért a magyar kisebbségi műveltség kérdéseire is. A szétszakított területeken a nemzeti műveltség megszervezése a szétszakítottság, az erőforrások hiánya és maga a kisebbségi létbe szorultság miatt rendkívül nehéz feladat volt. Az egységről vallott meggyőződés miatt a leszakított magyarság egyetlen részét sem lehet kizárni a nemzeti műveltségből, és az ellen a felfogás ellen harcolni kell, amely rész önálló útra akarna lépni. Az önállóság és öncélúság csak az őt körülvevő idegen kultúrával szemben működhet, a magyarral szemben nem.²⁰⁸ A nemzeti műveltség nem lehet elnyomó a kisebbségekkel szemben, hiszen a valódi nemzeti műveltség sohasem embertelen és emberellenes, ezért a nacionalizmus hevesességét mindig fékezni kell.²⁰⁹ A kisebbségbe szorult magyarság kultúráját úgy jellemzi, mint a csigát, amely ház nélkül van. Nem létezik az állam védelme, éppen ezért a minőségre kell koncentrálnia, intenzív,

²⁰² Makkai, 1937. 116-118.

²⁰³ Makkai, 1937. 138-139.

²⁰⁴ Makkai, 1937. 139.

²⁰⁵ Makkai, 1937. 139.

²⁰⁶ Makkai, 1937. 140.

²⁰⁷ Makkai, 1937. 141.

²⁰⁸ Makkai, 1937. 156.

²⁰⁹ Makkai, 1937. 157.

alapértékekre figyelő kultúréletet kell élnie, ahogy Makkai fogalmaz, sűrített műveltséget kell alkotnia.²¹⁰ A kisebbségi létbe zártság lehetőséget is ad, mivel az örök humánumot jobban tudja közvetíteni, ez lehet a távolabbi célja.²¹¹

Az állami, politikai szerepvállalás a nemzetnevelésben sokféleképpen jelentkezett a Horthy-korszakban is: közoktatási törvények meghozatalában, állami ünnepek, népfőiskolák szervezésének formájában is. Teleki Pál 1939. augusztus 9-én a képviselőházban elmondott beszédében az újságírást kárhoztatta, amely nem neveli a nemzetet, épp ellenkezőjét csinálja, megrontja azt, amikor olcsó politikai eszközöket alkalmaz.²¹² Teleki Pál második miniszterelnöksége idején már működött a Miniszterelnökség V. osztálya, a Társadalompolitikai Osztály, amely később Nemzetpolitikai Szolgálat néven működött tovább. Fő feladatai közé tartozott többek között a közvélemény alakulásának figyelemmel kísérése, rendszeres vizsgálata és értékelése, a nemzet eszményének elmélyítése a köztudatba, a társadalmi együttműködést zavaró jelenségek megfigyelése, azok megszüntetésére kezdeményezés, a kormány intézkedéseinek hangulati előkészítése vagy éppen a nemzetnevelő tevékenységek erősítése a kultúrában.²¹³ Az Osztály a nemzetnevelő munkából is természetesen kivette a részét. Molnár Sándor felügyelete alatt építették ki a Vándorkönyvtár-hálózatot és adták ki a Nemzeti Könyvtár című sorozat. A Vándorkönyvtár közel harmincezer kötetből állt, egy-egy alegység több kötetet tartalmazott, amelyek folyamatosan járták a vidéket, eljuttatva a magyar irodalom általuk legértékesebbnek tartott gyöngyszemeit és a legfrissebb munkákat azokra a településekre, ahova amúgy sohasem értek volna el. Pár hónapnyi használat után tovább állt a „könyvtár”, amely a járásban lévő megbízott felügyelete alatt jutott el másik faluba. A vándorkönyvtárakat leginkább a Nemzeti Könyvtár sorozat köteteivel töltötték fel, egy-egy kötet eleinte tíz-tizenötzetres példányszámban jelent meg, Teleki halálának idején már a negyven-ötvenezres példányszám sem volt ritkaság.²¹⁴

A második világháború alatt a nemzetnevelés kérdése aktuális maradt, talán jobban, mint előtte bármikor. 1942 nyarán írta meg Márai Sándor²¹⁵ a Röpirat a nemzetnevelés ügyében²¹⁶ című munkáját, mely Imre Sándor és Makkai Sándor műveivel ellentétben sokkal

²¹⁰ Makkai, 1937. 158.

²¹¹ Makkai, 1937. 158.

²¹² Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 1. kötet. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1939. 504–506.

²¹³ MNL OL K 29. 1. csomó a. dosszié.

²¹⁴ PIM Molnár Sándor-hagyaték. A Vándorkönyvtárról a dolgozat későbbi részében még lesz szó.

²¹⁵ Márai Sándor (1900-1989) író, költő, újságíró, a műveiben a polgári irodalom emblematikus alakja, 1948-ban emigrációba kényszerült.

²¹⁶ Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Budapest, 1942.

filozofikusabb, kevésbé programszerű, az érző és értő író, polgár szólal meg benne, nem a pedagógus. Ebben az író Európa, és a magyarság sorsát kutatta, úgy látta, a háború elsősorban az emberi lélekben és a műveltségben okoz óriási károkat. Abban nem volt kétsége, hogy az emberi faj meg fog maradni, de kontinense és Magyarország válaszút elé fog kerülni a háborút követően, amikor a kérdés az lesz, megtartja-e szellemi összetartó erejét, a keresztény személetet, vagy beáll az új eszmeáramlatok valamelyikébe.²¹⁷ Márai szerint az egyén önzősége, kapzsisága és aljassága lehetetlenné teszi egy békésebb és virágzóbb korszak eljövételét, amelyet csak a nevelés és nemzetnevelés segítségével lehet valamelyest mégis előmozdítani.²¹⁸ Magyarország kicsiny volta és sebezhetősége miatt Márai abban látja a kiutat, ha az ország minden erejével a megmentésen és megmaradáson dolgozik, a korlátozott anyagi lehetőségek miatt a szellemi hatalom felé fordul. Az alkotó, kiművelt, kulturált emberek lesznek képesek arra, hogy hosszabb távon Magyarország betölthesse kulturális és vezető szerepét a Duna-medencében.²¹⁹ A nemzetnevelésnek kell felkészítenie a magyarságot a térség minőségi vezető szerepére, ezért a háború után le kell számolni mind az önimádattal, mind a saját nemzetét ócsárló két szélsőséggel, mértékletességre tanítva újra a magyarságot.²²⁰ A nemzetnevelésnek továbbá az is feladata kell legyen, hogy a nemzeti nyelvet és a nyugati kultúrához való tartozást erősítse, melyre azt a példát hozta fel Márai, hogy a ponyva helyett a magyar klasszikus irodalom remekműveit kéne megfizethetővé tenni.²²¹ Legfontosabb feladatnak azonban a néptanítók továbbképzését tartotta Márai, hiszen ők azok, akik legközvetlenebbül terjesztik a kultúrát a nép körében.²²²

Imre Sándor, a teoretikus fogalomalkotó, Makkai Sándor, az elszakított magyarság képviselője, és Márai Sándor, a hazai irodalom képviselőjének gondolatai árnyaltan mutatják be a nemzetnevelés különböző aspektusait. A Trianon okozta törés, és az első világháború utáni megváltozott világban a nemzetnevelésnek új kihívásai támadtak. Egyszerre kellett az anyaországban fáklyásként utat mutatni az elszakított részek magyarságának, a kisebbségben élő magyarságnak pedig megőriznie önmagát, miközben új túlélési stratégiákat is ki kellett dolgoznia. A nemzetnevelést jelölték ki a gondolkodók, pedagógiai szakemberek és politikusok a kevés járható út egyikének, hiszen az ország politikai, diplomáciai, gazdasági és katonai ereje igencsak szűk mozgásteret hagyott a kibontakozásra. A második világháború alatt a

²¹⁷ Márai Sándor: Európa elrablása. Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Helikon, Budapest, 2008. 129-132.

²¹⁸ Márai, 2008. 133-135.

²¹⁹ Márai, 2008. 136-139., 153.

²²⁰ Márai, 2008. 187-190.

²²¹ Márai, 2008. 193-198.

²²² Márai, 2008. 202-205.

nemzetnevelés fogalmának különösen fontos szerepe lett. Mivel senki nem tudta, hogy mi fog következni a háború után, az egyik járható útnak az tűnt, hogy minél több emberhez juttatják el a fontosnak ítélt tanításokat: úgy, mint a hazaszeretet, az egymás iránti szolidaritás, és elsődlegesen a megmaradás eszménye.

Röviden összefoglalva a nemzetvédelemnek a két világháború között rendkívül szerteágazó elmélete és megjelenési formája volt. A nemzetvédelem kialakulásának történelmi előzményei az első világháború, az azt lezáró békék, valamint a nagy gazdasági világválság voltak. Az első világháborúból – nemzetközileg is – levont tapasztalat az volt, hogy a jövő háborúira való felkészülésben az egész nemzet része a védelemnek. A háborúra való felkészüléshez és a védelem megszervezéséhez az adott ország minden elérhető információjára szükség van, ezért a statisztikai mutatók a nemzetvédelem egyik sarokköve. A külső- és belső ellenség elleni védekezés, a társadalom megóvása is része a nemzetvédelemnek. A külső ellenség ebben az esetben leginkább a kémeket, a belső ellenség pedig a mindenfajta szélsőséges – magyar viszonylatban kommunista és nyilas – irányzatokat jelölte. Ellenük aktív védekezéssel – kémelhárítás, kommunisták elleni fellépés –, valamint egyéb, leginkább propaganda, valamint szociális intézkedésekkel kívántak fellépni. A társadalom szélsőségektől való megvédéséhez ismerni kellett a társadalom tagjainak – elsősorban a parasztságnak és a munkásságnak – a mindennapi viszonyait, őket érdeklő valódi kérdéseket, zavaró tényezőket, így egy információs hálózat, csatorna kiépítése is a nemzetvédelem feladata volt. Ezen a csatornán az információ oda–vissza áramlott: egyik oldalon megismerték a problémákat, másik oldalon informálták őket a különböző állami, kormányzati intézkedések értelmével. A nemzetvédelem egyik célja – mind katonai, mind társadalmi szinten – az egységre való törekvés, amellyel a háborúban és a szélsőségek ellen hatékonyan tudtak fellépni. Magyar viszonylatban megkerülhetetlen volt Trianon kérdése, a nemzetvédelem elsősorban ennek lebontására irányult, kiegészülve a határon túli magyarság megvédésével, felvilágosításával. Mindezen célok elérését rövidtávon propaganda és akciók megszervezése, hosszútávon nemzetneveléssel kívánták elérni. Mindezekhez intézményekre volt szükség: a népfőiskolák, a laktanya, a társadalmi egyesületek, levante és cserkész szervezetek mellett szükség volt egy, az adatokat feldolgozó, a kellő intézkedések megtalálására hivatott kormányzati szervezetre.

A kormányzati nemzetvédelem intézményesült formái a Horthy-korszakban

A Társadalompolitikai Osztály

A magyar államszervezetben már a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának a megszervezése előtt is megvoltak azon intézményi előzményei, amelyek a társadalom hangulatának bizonyos fokú megfigyelésére és befolyásolására kapott megbízást. Az első ilyen jellegű szerveződést a Miniszterelnökségen belül hozták létre 1932 folyamán. 1932. június 30-ával megszüntették a Magyar Királyi Népjóléti és Munkaügyi miniszteri állást az 1932. évi XII. törvény értelmében. E törvény negyedik paragrafusa kimondta, hogy „abból a célból, hogy a társadalompolitikai szempontok a kormányzat és a közigazgatás egész területén állandóan és egységes terv szerint érvényesüljenek, a közigazgatás szerveinek társadalompolitikai érdekű tevékenysége a m. kir. miniszterelnök irányítása és vezetése alá helyeztetik.” A törvény rendelkezett többek között az addig nem létező Országos Társadalompolitikai Tanács²²³ felállításáról is, amely tanácsnak kellett ellátnia szociális kérdésekben elvi segítséggel a miniszterelnököt. A sajtóban még 1933-ban is csupán annyi nyoma volt ennek a szervnek, hogy sürgették a felállítást²²⁴, ennek ellenére rendületlenül hivatkoztak rá.²²⁵ 1945-ben dr. Székely Miklós szerint nem alakult meg végül a tanács,²²⁶ amely a források (illetve azok hiánya) alapján csupán papíron létezett.²²⁷ Az 1932. évi XII. törvény 2. §-a alapján hozta meg a miniszterelnök a 3.600/1932. M. E. számú rendeletét, amely nyomán a

²²³ Elnökét és alelnökeit az államfő nevezte volna ki öt évre, tagjai közt lett volna az országgyűlés két házának, egyes minisztereknek, a tudománynak, a törvényes gazdasági érdekképviselőknek, valamint a munkaadó és munkavállaló társadalmi szervezetek képviselői is.

²²⁴ „Az országos társadalompolitikai tanácsot rövidesen meg fogja alakítani.” Magyarország helyzete minden vonatkozásban javult – mondta Gömbös miniszterelnök. In. Magyar Hírlap. 43. évfolyam 96. szám. 1933. április 29. 3., „Az általunk feltétlenül szükségesnek ítélt szociálpolitikai intézkedéseket két csoportra osztjuk. [...] Ezek a következők: 1. az Országos Társadalompolitikai Tanács megalakítása” In. Városok Lapja. 28. évfolyam 19. és 20. szám. 1933. június 1. 278.

²²⁵ „Kimondja azt is, hogy az ide vonatkozó elvi kérdésekben a miniszterelnök az Országos Társadalompolitikai Tanács meghallgatásával intézkedik.” A Község. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt községpolitikai szemléje. (VIII.) 3. évfolyam 7. szám, 1938. július. 7., illetve A magyar közigazgatás tükre. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1932. 85–86.

²²⁶ Székely Miklós, dr.: A magyar szociálpolitika új útjai. In. Városi Szemle. 31. évfolyam, 1945. 191.

²²⁷ „Az Országos Társadalompolitikai Tanács ne csak papíron legyen meg, hanem férfiasan birkózzék meg azokkal a nagy feladatokkal, amelyeknek a száma szinte napról-napra fokozódik.” Bernát István hozzászólása a felsőház közjogi és törvénykezési, valamint népjóléti és munkaügyi bizottságának ülésén. MNL OL K-428. Magyar Távirati Iroda, Napi hírek, 1932. május 6.

népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörét felosztotta.²²⁸ E rendelet alapján a minisztérium addigi feladatait szétosztották a miniszterelnök, a belügyminiszter, a pénzügyminiszter, a kereskedelemügyi miniszter és a honvédelmi miniszter között. A miniszterelnök feladata lett a közigazgatási szervek társadalompolitikai érdekű tevékenységének irányítása és vezetése, amelyre dr. Bencs Zoltán²²⁹ vezetésével a Miniszterelnökségen belül a IV., úgynevezett Társadalompolitikai Osztályt²³⁰ szervezték meg, a 3614/M. E. I. számú rendelet alapján.²³¹ A szervezet fő tevékenységi köre az ország általános helyzetének figyelemmel kísérése lett, elsősorban a szociálpolitikai kérdésekre összpontosítva, illetve a gazdaságpolitikának a szociálpolitikai vonatkozású, kormányzat szempontjából jelentős ügyeiben. A szociális ügyek mellett a közigazgatási szervek társadalompolitikai érdekű tevékenységének irányítása és vezetése is az egység feladatai között szerepelt. Ez az egyesületi ügyek mellett a társadalmi mozgalmakról való tájékozódást jelentette, a szervezésükre és a működésükre való elvi állásfoglalást, valamint az állam és társadalomellenes mozgalmakkal, illetve az emigráció tevékenységének figyelemmel kísérése.²³² A gazdasági világválság káros hatásainak enyhítése és kezelése, valamint a szélsőséges ideológiák térnyerése elleni felkészülés érződik a feladatkörök meghatározásában. A kormányzati szándék az volt az ügyosztály létrehozásakor, hogy a filmügyekbe is komoly befolyással bírjon, feladatát általános irányítása elvi állásfoglalások, illetve a miniszterelnök közvetlen képviselte útján látta el.²³³ Ez meg is valósult, ugyanis Bencs Zoltán nem csupán a miniszterelnökség képviselőjét látta el az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottságban, hanem a testület jegyzője is volt, később 1938-ig alelnöke, emellett a Filmipari Alap Felügyelő és Ellenőrző Bizottságában látta el a miniszterelnök képviselőjét 1932-ben.²³⁴ A már korábban említett Országos Társadalompolitikai Tanáccsal kapcsolatos ügyek is az osztály feladatai közé tartoztak, azonban a testület meg sem alakult. A IV. osztálynak volt még egy feladata, amely az 1929. évi XIX. törvénycikk – vagyis a hivatalos statisztikai szolgálatról – végrehajtását jelentette. Ennek értelmében a hivatalos statisztikai szolgálat központi irányítása és felügyelete is a

²²⁸ Budapesti Közlöny, 1932. évi 141. szám. 1932. június 24. 1.

²²⁹ Bencs Zoltán, Dr. (1889-?): országgyűlési képviselő, miniszterelnökségi államtitkár, osztályvezető. 1919-ben a fegyverszüneti bizottság tagja, a magyar béke delegáció titkára, valamint kultúrpolitikai és nemzetiségi előadója. A Hunnia Filmgyárnak 1933-ig alelnöke és művészeti igazgatója, illetve az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság alelnöke. A háború után a nyugdíjasok B-listázás során megvonták nyugdíját.

²³⁰ Vagy Társadalompolitikai Ügyosztály, miniszterelnökség IV. ügyosztály. MNL OL K-29. A dosszié 58/R.

²³¹ 3614/M. E. I. számú rendelet körözlény. MNL OL K-29. A/1 dosszié 58/R–59/V.

²³² Feladataik közé tartozott továbbá elvi állásfoglalás készítése a tárgykörbe tartozó „sajtótermékek postai szállítási jogának megvonása ügyében.” MNL OL K-29. A/1 dosszié 58/R–58/V.

²³³ Magyarország tisztii cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 42. évfolyam, 1932. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1932. 18–19.

²³⁴ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1932. 45. és 162.

társadalompolitikai ügyosztály tennivalói között volt, ezzel összefüggésben felügyelte a Központi Statisztikai Hivatalt és az Országos Statisztikai Tanácsot, emellett előkészítette a minisztertanács és az országgyűlés elé kerülő statisztikai ügyeket, valamint jelentéseket készítettek a kormányzati intézkedéseket igénylő intézkedések teendőiről.²³⁵ Az osztállynak összesen hat tagja volt 1932-ben, a már említett Bencs Zoltán mellett az a Fery Tibor, aki később a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának egyik vezetője lett. 1938-ig az osztály tovább működött a miniszterelnökségen belül, a létszám folyamatos csökkenése mellett. Az Országos Társadalompolitikai Tanács felügyelete – papíron – még átkerült a Belügyminisztériumhoz, először a Gyámügyi, egészségügyi és társadalompolitikai törvényelőkészítési osztályára²³⁶, majd a Törvényelőkészítő osztály Közjóléti alosztályához²³⁷, utána azonban egyetlen szóval nem említik a szervet. Az ügyosztály minden szempontból „klasszikusnak mondható” nemzetvédelmi feladatokat látott el. Fábry Dániel korábban idézett művében behatóan elemezte a statisztika és a nemzetvédelem kapcsolatát, hiszen az ország valós, naprakész állapotának beható ismerete nélkül nem lehetett társadalompolitikai programokat elindítani. Tisztában kellett lenni a szociális viszonyokkal, a befolyással bíró egyesületekkel, valamint „állam és társadalomellenes” mozgalmakkal, szerveződésekkel, amelyekkel kapcsolatban – ha a kormányzat megfelelőnek látta – a megfelelő módon a kabinet beavatkozhatott.

Átmeneti időszak

A Miniszterelnökség IV. (Társadalompolitikai) Osztályának az idő előrehaladtával csökkenő létszáma az osztály fogyatkozó befolyását mutatja, nem meglepő, hogy a kormányzat nemzetvédelemmel foglalkozó szervezeti egységét átalakították.²³⁸ Történt mindez az újabb háború előtt nem sokkal, a nyilasok népszerűségének és veszélyes növekedésének árnyékában. Az 1938. július 11-én tartott minisztertanácsai ülésen²³⁹ dr. Hóman Bálint előterjesztést nyújtott be egy „nemzetnevelési szerv” létesítésére, amelyet a minisztertanács támogatott.²⁴⁰ Imrédy

²³⁵ MNL OL K-29. A/1 dosszié 58/v.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 1932. 18–19.

²³⁶ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 43. évfolyam, 1935. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1935. 36–37.

²³⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 44. évfolyam, 1936. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1936. 35–36.

²³⁸ A IV. (Társadalompolitikai) ügyosztály – legalábbis névleg – 1939-ig tovább működött. Nagy Magyar Compass. 1939–1940. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Sándor örököse. 63. évfolyam, I. rész. Budapest, 1939. 45.

²³⁹ MNL OL K-27. 1938. július 11-i minisztertanácsai ülés.

²⁴⁰ MNL OL K-29. A/1 dosszié 17.

Béla kormányfősége alatt ezzel megkezdődött a miniszterelnökség átalakítása – melynek végén – létrehozták az V. osztálynak nevezett szervezeti egységet²⁴¹, mely a Társadalompolitikai Osztálytól több feladatot is átvett.²⁴² A Társadalompolitikai ügyosztállyal szemben – mely leginkább figyelemmel kísért és jelentett – sokkal aktívabb volt, több akciót vállalt az. V. osztály fennállása során. A feladatok kibővültek a korábbiakhoz képest többek között a társadalom – különösképpen a vidéki társadalom – meggyőzésével a kormányzati intézkedések értelméről és fontosságáról, valamint megkezdődött a rádió és a film felhasználása a nemzetvédelmi célok elérése érdekében.²⁴³ Az osztály létrehozását a nyilasok népszerűsége mellett a háborúra való felkészülés miatt is szükségesnek tartották. Az 1938. évi jelentésben többször kitértek, hogy az ügyosztálynak milyen feladatai lesznek háborús helyzetben.²⁴⁴ Az V. osztály vezetésével dr. Kovrig Bélát bízták meg, akinek szociálpolitikai tudása, elköteleződése részben egybevágott a nemzetvédelem több fontos célkitűzésével – a gazdaságpolitika és a szociálpolitika befolyásolásával egyrészt a szolidaritást erősítette a társadalomban, másrészt a veszélyt jelentő, szélsőséges ideológiák táptalajául szolgáló gazdasági problémák elleni küzdelemmel nehezíteni lehetett ezek térnyerését –, részben ezzel el lehetett fedni a széles közönség – így az ellenségesnek tartott szerveződések, emberek elől – az ügyosztály valódi céljait. Ahogy a Teleki Pál miniszterelnöknek írt egyik emlékeztetőben állt: „Ha egyesek tudják is, hogy propagandát fejtünk ki, ez még nem általánosan tudott dolog, mert személyemmel mint szociálpolitikussal kapcsolatos társadalompolitikai szolgálat elnevezés a legtöbb ember előtt azt a látszatot kelti, hogy szociálpolitikai kérdésekben vagyok Kegyelmes Uramnak szakelőadója. Ebben igazuk is van, mert csak az a kérdés, mit ismerünk el a társadalompolitika fogalmi tartalmának. Ezért tisztelettel javaslom, maradjunk meg a jövőben is: Társadalompolitikai Szolgálatnak. Ha működésünk egy kissé misztikus is, mint minden misztikum, manapság csak használ az ügynek.”²⁴⁵

²⁴¹ Amelyet több dokumentumban Társadalompolitikai Szolgálatnak is neveztek. MNL OL K-29. A/1 dosszié 44. Tervezet a Nemzeti Tájékoztató Központ létesítéséről. MNL OL K-29. C dosszié 131. A belföldi propaganda szervezete. Emlékeztető a belföldi propaganda szervezethez.

²⁴² Annyira, hogy az osztály levéltárban található anyaga „Társadalompolitikai Osztály” név alatt található. MNL OL K-29. A/1 dosszié 16–23.

²⁴³ MNL OL K-29. A/1 dosszié 16–23. Jelentés a kormány 1938. évi működéséről. A Magyar Királyi Miniszterelnökség V. osztálya.

²⁴⁴ „Mind a békebeli, mind a hadigazdálkodás célkitűzéseivel ellentétes és ennek menetét zavaró eszmék és téveszmék terjedésének rendszeres megfigyelése és módszeres leküzdése.” [...] „Az állami kényszer-rendszabályok értelmének és jelentőségének a legszélesebbkörű rendszeres megvilágítása. /Totális háború esetén a közvélemény meggyőzése az ilyen rendszabályok közérdekű voltáról és népvédelmi jelentőségéről./ [...] „A népesség hangulati előkészítése azokra a kényszerű állami intézkedésekre, amelyek korunk hadviselésének jellegéből szükségszerűen következnek.” MNL OL K-29. A/1 dosszié 19 és 20. Jelentés a kormány 1938. évi működéséről. A Magyar Királyi Miniszterelnökség V. osztálya.

²⁴⁵ MNL OL K-29. C dosszié 131. Emlékeztető a belföldi propaganda kiépítéséről szóló tervezethez.

Az eredeti tervek szerint kidolgozott nemzetnevelési csoportot dr. Antal István – aki akkor az Igazságügyminisztérium államtitkára volt – felügyelete alatt kívánták felállítani.²⁴⁶ Antal István neve már a háború előtt felmerült nemzetvédelmi-nemzetnevelési vezető személyként, a későbbi tárca nélküli miniszteri kinevezése tehát nem volt előzmény nélküli. A szervezet elgondolt felépítéséről szóló dokumentum tanúsága szerint személyre lebontva megvoltak határozva, hogy kik, milyen szerepet fognak vinni a csoportban. A részleg három nagyobb szervezeti egységből állt volna, a sajtóügyosztályból, mely a Miniszterelnökség III. osztályát jelentette, a Nemzetnevelési ügyosztály, melyet az V. ügyosztály nevének szántak²⁴⁷, és végül az Összekötő ügyosztály²⁴⁸, amelynek feladatait egy új szervezeti egység, a Miniszterelnökség VI. ügyosztálya látta volna el. A sajtóügyosztály vezetőjének dr. vitéz Kolosváry-Borcsa Mihályt, a nemzetnevelési ügyosztályt élére Kovrig Bélát jelölték – a két ügyosztály vezetését ténylegesen is rájuk bízta végül²⁴⁹, igaz, Kovrig szervezete V. ügyosztály néven látta el feladatát –, az összekötő ügyosztály vezetését pedig dr. vitéz Nagy Iván²⁵⁰ tölthette volna be. A csoport ebben a formában nem jutott el a teljes megvalósításig, hiszen több kiszemelt tisztségviselő az V. ügyosztályhoz került, akik e szerint a terv szerint a VI., végül a létre sem hozott osztály munkatársai lettek volna.²⁵¹ A minisztertanácsi felhatalmazás, és Antal István államtitkár szolgálattételre való átvezénylése a miniszterelnökségre²⁵² a szervezési folyamat kezdetét jelentette. A kérdés elsősorban az, hogy a szervezési fázis során működött-e már valamilyen formában a csoport 1938 nyarán-őszén.²⁵³ A feltételezést, hogy a nemzetnevelési csoport bizonyos módon megkezdte már működését 1938 derekán, Himler Mártonnak²⁵⁴ 1958-ban megjelent könyve szolgáltatta.²⁵⁵ A könyv Antal Istvánról szóló részében említi Himler, hogy 1938 augusztusában, a Magyarok Világkongresszusa²⁵⁶ alkalmával találkozni kívánt

²⁴⁶ MNL OL K-29. A/1 dosszié 24–25.

²⁴⁷ A terv szerint idetartoztak volna a tanulmányi ügyek, a propaganda és ellenpropaganda módszerének megállapítása, a szociális és gazdasági propaganda, a filmügyek, az iskolán kívüli nevelés és a szabadidőmozgalom. MNL OL K-29. A/1 dosszié 24.

²⁴⁸ Az osztály feladata lett volna a kapcsolattartás a minisztériumokkal, társadalmi szervezetekkel, nőmozgalommal és a honvédséggel egy összekötő tiszt útján. MNL OL K-29. A/1 dosszié 24.

²⁴⁹ Kolosváry-Borcsa Mihályt a miniszterelnök megbízta a sajtóosztály vezetésével. Új Magyarország, 1938. szeptember 13. 7.

²⁵⁰ Nagy Iván, dr. vitéz (1893–1977) országgyűlési képviselő, a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa, egyetemi tanár. A háború után, 1946 áprilisában két év börtönre ítélték.

²⁵¹ Név szerint Gedényi Mihály, dr. vitéz Molcsányi Endre és dr. Pataky Mária, akiknek e szerint a külföldön élő magyarok között kellett volna propagandát végezni. MNL OL K-29. A/1 dosszié 25.

²⁵² MNL OL K-27. 1938. július 11-i minisztertanácsi ülés.

²⁵³ Az eredetileg elgondolt formában biztosan nem, mert Kovrig Telekinek írt helyzetjelentésében nem említi sem Antal István, sem mások jelenlétét az ügyosztály életében.

²⁵⁴ Himler Márton (1888–1961) magyar származású amerikai hírszerző, az OSS ezredese, vállalkozó, újságíró. A háborús bűnösök második csoportját ő adta át Péter Gábornak.

²⁵⁵ Himler Márton: Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. St. Marks Printing Corp., New York, 1958. (Továbbiakban: Himler)

²⁵⁶ A Magyarok Világkongresszusát 1938. augusztus 16–19. között tartották Budapesten.

Nagy Ivánnal, amikor „Antal István fantasztikusan megdagadt propaganda osztályába utasítottak, ahol Nagy Ivánt meg is találtam. [...] Azzal fogadott, hogy az új propaganda osztály (sic!) méltányolja az amerikai magyar sajtó szegénységét, annak küzdelmeit, s az új osztály szubvencionálni²⁵⁷ fogja Amerika magyar lapjait.”²⁵⁸ Az 1938. szeptember 21-i minisztertanácsi ülésen ismét szóba került a nemzetnevelési csoport, amikor Antal István az Uri utca 18. és 20.²⁵⁹ szám alatti ingatlanoknak a csoport részére való megvételéhez való hozzájárulását kérte és kapta.²⁶⁰ Antal érvelése szerint a nemzetközi helyzet miatt a nemzeti propaganda elsőrendű közfeladatavá vált, és a megfelelő kereteket biztosítani kellett, a munka megkezdését pedig 1938. november 15-re irányozta elő.²⁶¹

Antal 1938 szeptemberében két iratot készített a – reményei szerint hamarosan meginduló – nemzetnevelési-propaganda csoport felépítéséről, mely közül az első a minisztertanáccsal óhajtotta jóváhagyni.²⁶² Az első javaslat békeidőre szólt, és a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben kívánt elfogadtatni 1938. október 1-i időponttal.²⁶³ Ez a különböző minisztériumok és az új szerv hatásköri kérdéseit szeretne volna tisztázni, elsősorban a VKM és a nemzetnevelési csoport közötti illetékességi vitákat.²⁶⁴ A tervezet a miniszterelnökség elsőségét hirdette olyan kérdésekben, mint a Magyar Világhíradó kormányhatósági eljárást igénylő ügyei, népművelési rádióadások ügyei, nemzeti jellegű népi- és műzene, dalkultúra, nemzeti táncok, magyaros öltözködés propagálása, azzal a megkötéssel, hogy a szakminisztériumokkal szorosan együttműködik. Tisztán miniszterelnökségi ügykört kívánt biztosítani Antal a nemzetnevelő kiállítások rendezésében, a felnőtt népesség iskolán kívüli népművelésében, szabadidőmozgalomban, a nőmozgalmakkal kapcsolatos kérdésekben és a külföldi kulturális kapcsolatok rendezésében.²⁶⁵ A dokumentum második részében röviden megindokolták a jogalkotói szándékot. A kultúrpolitika közfeladatait sértetlenül kívánták hagyni a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörében, még akkor is, ha az a „gyakorlatban szükségképpen érintkezik a nemzet felnőtt tagjainak politikai nevelésével.”²⁶⁶ A miniszterelnök

²⁵⁷ Államilag támogatni.

²⁵⁸ Himler, 90.

²⁵⁹ Ez az ingatlan lett végül a Miniszterelnökség V. ügyosztályának épülete. MNL OL K-29. A/1 dosszié 1–2.

²⁶⁰ MNL OL K-27. 1938. szeptember 21-i minisztertanácsi ülés. 19–20.

²⁶¹ MNL OL K-27. 1938. szeptember 21-i minisztertanácsi ülés. 20.

²⁶² MNL OL K-29. A/2 dosszié 1–6. és 48–57.

²⁶³ MNL OL K-29. A/2 dosszié 1.

²⁶⁴ A VKM kifogásaira Antal által adott reakciókat tartalmazó dokumentum érinti többek között az összekötő tisztviselők, az állampolgári nevelés, faluszolgálat, iskolán kívüli népművelés kérdését. A VKM leginkább a saját ügyköreinek elvételét látta a javaslatok egy részében. MNL OL K-29. A/2 dosszié 18–22.

²⁶⁵ MNL OL K-29. A/2 dosszié 1–3.

²⁶⁶ Ezek az ifjúság iskolán kívüli nevelése, szervezeteinek irányítása, a művészek és a tudományos jellegű nemzetközi együttműködés. MNL OL K-29. A/2 dosszié 5.

– folytatva az indoklást – a nemzetnevelést nem pártpolitikai propagandára kívánta felhasználni, hanem egyfajta „szellemi fegyvert” kívánt nyújtani a nemzet számára a „szellemi erők küzdelmének korában”.²⁶⁷ Ennek a dokumentumnak egy módosított változatát Antal István államtitkár a pénzügyminiszternek is elküldte 1938. szeptember 12-i dátummal.²⁶⁸ Reményi-Schneller Lajos²⁶⁹ szeptember 21-én írásban reagált, a levelet a miniszterelnöknek címezve annyit válaszolt, hogy a Budapesti Közlöny kiadásának és szerkesztésének miniszterelnöki hatáskörbe vételét nem tartja indokoltnak, mert a belügyminisztériumnak abból jelentős bevételei vannak – pontosan ezt az összeget kívánta felhasználni Antal a felállítani kívánt csoport céljaira –, valamint a „hivatalos lap propaganda célokra nem használható fel.”²⁷⁰

A másik javaslat, melyet Antal István készített 1938 szeptemberében,²⁷¹ a propagandaszerv mozgósítás, illetve háború esetén való átalakításáról és feladatairól értekezett.²⁷² E szerint a propagandát irányító szervezet háború esetén a „hadviselés politikai, diplomáciai és hadművelési célkitűzései minél hatásosabb szolgálata érdekében lesz beállítandó.”²⁷³ Négy területet jelölt meg Antal, ahol különböző módon kell működni ilyen helyzetben, ezek: belföld, külföld, az elcsatolt területeken és külföldön élő magyarok között, illetve a „hadrakelt sereg” soraiban. A belföldi propagandában kettős célt jelölt meg Antal, egyrészt a nemzet „lelki mozgósítását” – lényegében felkészítést a háborús helyzet elfogadására –, másrészt a társadalmat megvédeni a háborús potenciált csökkentő hangulat- és eszmeáramlatoktól. Ehhez az államtitkár szerint szükség lesz úgynevezett „hangulati propagandára”, mely „a társadalom lelki és erkölcsi ellenállóerejét” fenntartja és fejleszti, illetve gazdasági és szociális propagandára, mely lelkileg előkészíti, megismerteti és népszerűsíti a hadviselésből következő – általában negatív hatású – közgazdasági és szociális intézkedéseket.²⁷⁴ A hangulati propaganda célkitűzései a hazaszeretetre, a kötelességteljesítésre, a nemzettel való azonosulásra, a hadviselés céljainak értelmezésére, a végső győzelembe vetett hitre, az esetleges csüggedés és levertség leküzdésére, illetve a „felelős

²⁶⁷ MNL OL K-29. A/2 dosszié 5.

²⁶⁸ MNL OL K-29. A/2 dosszié 9–11.

²⁶⁹ Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) pénzügyminiszter, politikus.

²⁷⁰ MNL OL K-29. A/2 dosszié 23.

²⁷¹ 1938. szeptember 26-án. MNL OL K-29. A/2 dosszié 48–57.

²⁷² Ezen dokumentum azért is kulcsfontosságú, mert Antal István amikor ténylegesen is a hazai nemzetvédelem és propaganda elsőszámú irányítója lett, már hadban álltunk.

²⁷³ MNL OL K-29. A/2 dosszié 48.

²⁷⁴ MNL OL K-29. A/2 dosszié 48. Antal István nemzetvédelmi és propagandaministersége alatt ezért szervezte meg gazdasági tájékoztató értekezletet 1943 júliusától, illetve ezért volt az Országépítés – előbb a Nemzetpolitikai Szolgálat, majd a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának hivatalos kétheti lapja – tele a takarékoságról, a hadigazdálkodásról szóló hírekkel, propagandacikkkel, és olyan kis üzenetekkel, mint „A takarékoság – nemzetvédelem.”

politikai és katonai vezetőkbe vetett bizalom fenntartására” és általánossá tételére irányultak (volna).²⁷⁵ A gazdasági és szociális propaganda elsősorban a különböző negatív tapasztalások²⁷⁶ magyarázatát, az arról való felvilágosítást jelentette, a káros jelenségek – és az ezt kihasználni akaró jelenségek, amelyek személyek és eszmék is lehetettek – leküzdésére irányult (volna), illetve nagyban kívánt támaszkodni a szolidaritásra, a szociális felelősségérzet felerősítésére. Antal úgy képzelte, minden fórumot – sajtó, Magyar Híradó, rádió, társadalmi egyesületek – fel kell ilyen esetben használni, szakírók, újságcikkek, kiállítások és vándorkiállítások, előadások mind azt a célt szolgálták volna, hogy a társadalom értse meg az áldozatok fontosságát, illetve bemutatni, és bevinni azt a köztudatba, hogy más népek is milyen áldozatokat hoznak.²⁷⁷ A külföldi propaganda a tervezet szerint a legfontosabb politikai feladatok egyike háborús időkben, „amelynek nagyarányú és szisztematikus megszervezése érdekében minden áldozatot meg kell hozni.”²⁷⁸ A cél a külföldi közvélemény befolyásolása volt Magyarország javára, és meggyőzése háborús céljaink jogosságáról. Az országokat három csoportba osztotta, úgymint szövetséges és baráti, semleges, illetve ellenséges külföld. A szövetséges országokat arról kell meggyőzni a tervezet szerint, hogy a céljaink közösek, a mi érdekünk az ő érdekük is, a mi győzelmeink nekik is előnyösek. A semleges országokkal kapcsolatban való megjegyzésében Antal egyértelművé tette, hogy a – várhatóan kirobbanó – háborút a Szovjetunióval szemben képzelel el, mint írta „megfelelően kell igazolni [...] hadicéljainknak az európai kultúra értékeinek megvédése irányában való beállítást, /rámutatva a bolsevista veszedelemmel szemben való fellépésünk kapcsán az általános emberi és kulturális szempontok érdekében való fellépésünkre/.”²⁷⁹ Az államtitkár szerint ez egy, „a magyarságra rászorított háború” lesz, amelynek igazságosságát kell igazolni a propagandának. Mint írta, azért fontos a semleges államok hangulati befolyásolása, mert ebben az esetben „zavartalana hírszolgálati és gazdasági kapcsolatokat” lehet fenntartani ezekben az országokban, valamint ebből a semleges státusból akár ki is lehet zökkenteni valamelyik ellenséges ország kárára.²⁸⁰ Az ellenséges országokkal szemben a hadseregeik és a hátszagaikban élő polgári lakosságuk ellenállását, „erkölcsi erejét” kellett Antal szerint megtörni, mindig „teljes szétbomlasztásra” törekedve. Ezt el lehet érni az ellenséges állam és szövetségesei közötti ellentétek szításával, „amúgyis nyugtalankodó” elemeinek titkon való támogatásával, valamint folyamatosan

²⁷⁵ MNL OL K-29. A/2 dosszié 48–49.

²⁷⁶ Ilyenek voltak az árulvonás, a nélkülözés. MNL OL K-29. A/2 dosszié 49.

²⁷⁷ MNL OL K-29. A/2 dosszié 50.

²⁷⁸ MNL OL K-29. A/2 dosszié 50.

²⁷⁹ MNL OL K-29. A/2 dosszié 51.

²⁸⁰ MNL OL K-29. A/2 dosszié 51.

hangoztatni kell a „háború céltalan voltát és a vereség elkerülhetetlenségét.”²⁸¹ Az elcsatolt területeken és a külföldön élő magyarok között végzendő propagandának három fő csapásirányát vázolta fel Antal. Az utódállamok magyarsága körében a nemzeti összetartás és öntudat erősítését, az azonos érdekek hangsúlyozását, az ezeken a területeken élő nem-magyar nemzetiségűek közt a magyar uralom alá való jutás előnyeit kell a propagandának nyomatékosítania.²⁸² Antal István kiemeli a szlovákok és a ruténok felé a kellő mértékű autonómia hirdetését, mely a közelgő müncheni megállapodás, és az ennek nyomán remélt felvidéki és kárpátaljai területi rendezést vetíti előre. Az elvándorolt magyarság – különösképpen az Egyesült Államokban élő milliók – körében a háborús célok iránti érdeklődést, valamint anyagi és erkölcsi támogatást látott elérendő célnak Antal, rajtuk keresztül pedig a magyar hadicélok „igazságosságának” minél szélesebb megismerését remélte a külföldi közvélemény körében.²⁸³ A „hadrakelt sereget”, vagyis a frontpropagandát Antal megkívánta hagyni a hadvezetés hatáskörében, az általuk megalkotott, erre a „célra már előkészített szervet” csupán a propagandaosztály szervezetébe akarta beemelni. Feladata a saját hadseregben a „működő sereg”, valamint a hadtáp területén, az ellenség irányába pedig bomlasztó frontpropagandát képzelt el. A másik három vonalon – belföld, külföld, határon túli és kivándorolt magyarság – a katonai propagandával összefüggő kérdésekben érvényesítette volna szempontjait, tájékoztatás és kívánságok formájában, valamint ők vették volna át a politika és a diplomácia utasításait és tájékoztatásait, amelyeket a frontpropagandában ők használtak volna fel.²⁸⁴ A háborús propagandaszolgálat követte volna a négy nagy terület felosztását, így belföldi, külföldi, elcsatolt területek, valamint katonai propagandaosztályból állt volna a szervezet. A belföldi osztályt Dr. Kovrig Béla, az elcsatolt területek osztályát Dr. Pataky Tibor²⁸⁵ vezetésével képzelte el Antal, míg a külföldi osztályt a külügy-, a katonai osztályt pedig a honvédelmi miniszter jelölte volna ki.²⁸⁶ A négy ügyosztály gyakorlati feladatait öt szakcsoport segítette volna, úgymint sajtóosztály, valamint rádió-propaganda, film- és színházi propaganda, képzőművészeti propaganda²⁸⁷, társadalmi propaganda²⁸⁸ szakcsoportok. A sajtóosztályt Kolosváry–Borcsa Mihály, a rádiócsoportot Dr. vitéz Szentirmay Endre

²⁸¹ MNL OL K-29. A/2 dosszié 51–52.

²⁸² MNL OL K-29. A/2 dosszié 52.

²⁸³ MNL OL K-29. A/2 dosszié 52.

²⁸⁴ MNL OL K-29. A/2 dosszié 52–53.

²⁸⁵ Pataky Tibor, Dr. (1889–1953) államtitkár, miniszterelnökségi osztályfőnök.

²⁸⁶ MNL OL K-29. A/2 dosszié 53 és 56.

²⁸⁷ A plakátok, röpcédulák, illusztrációk, karikatúrák készítése, grafikai sokszorosítás, valamint nagygyűlések felvonulások, demonstrációk és ünnepélyek művészi koncepcióinak kidolgozása mind a csoport feladata lett volna, ahogy emlékérmek, jelvények, plakettek tervezése is. MNL OL K-29. A/2 dosszié 55–56.

²⁸⁸ Ide tartozott volna többek között az egyesületekkel, gyűlésekkel, a személyes az agitációval való foglalkozás.

rendőrkapitány,²⁸⁹ a film- és színházművészeti csoportot Dr. Balogh László,²⁹⁰ a képzőművészeti szakcsoportot Radnóti István,²⁹¹ míg a társadalomszervezési szakcsoportot Dr. Nagy Iván vezetésével képzelte el Antal. Az itt felvázolt, háborús propagandaszervet két okból tartom fontosnak alaposabban ismertetni. Egyrészt Antal István amikor ténylegesen a magyarországi nemzetvédelem és propaganda irányítója lett, több részt felhasznált hivatala felépítésekor az itt vázolt tervből. Másrészt a szervezet felállításának indokai közül több visszaköszön a lillafüredi tanácskozás alkalmával – gondolva itt a hátországgal kapcsolatos propagandától, a Szovjetunió elleni háború indoklásán át az úgynevezett „hangulati propagandában” megjelenő elemekig. Az Antal-féle nemzetnevelési csoport végül nem kezdte meg a rendszeres munkát,²⁹² a legtöbb sajtóorgánium visszafogottan közölte a hírt. Egyes újságok azzal magyarázták a váltást, hogy az igazságügyi minisztériumban felgyülemlett hatalmas munkában nem nélkülözhetik Antal István szakértelmét,²⁹³ vagy úgy kezelték, hogy elvégezte azt a szervezőmunkát, amelyért átengedték a miniszterelnökségre²⁹⁴ – mint tudjuk, ez ebben a formában nem igaz. A 8 Órai Újság beszámolója meglepő nyíltsággal írta le a kialakult helyzetet, kezdve azzal, hogy az eddigi szervezési munka, mely már egy külön hivatal – sőt minisztérium – alapjait körvonalazta, nagymértékben módosult, a tekintélyes létszámú, beosztott tisztviselők²⁹⁵ pedig visszatértek eredeti beosztási helyükre.²⁹⁶ A Magyar Nemzet²⁹⁷ beszámolója alapján Imrédy Béla elhatározása volt, hogy személyesen veszi kezébe a propaganda-ügyek irányítását, míg az Amerikai Magyar Népszava komoly belpolitikai viaskodás áldozatának látta az Antal-féle tervek feladását.²⁹⁸ Az amerikai magyar napilap vezércikkírója, Kun Andor²⁹⁹ a szélsőjobboldal, tehát a nyilasok mellett egy erősen jobboldali,

²⁸⁹ Szentirmay Endre (?) rendőrkapitány.

²⁹⁰ Balogh László, dr. (1898–1954) filmes szakember. Latin–történelem szakot végzett az egyetemen, majd művelődéstörténetből doktorált. A Magyar Nemzeti Múzeum alkönyvtárosa, 1934-től a VKM filmügyi előadója, 1938 és 1940 között a Miniszterelnökség V. ügyosztályának osztályfőnök-helyettese, 1940 áprilisától tért vissza a VKM-be, a filmes ügyekkel foglalkozó VII/2. Ügyosztály vezetője lett. Ezzel egyidőben kinevezték az Országos Nemzeti Filmbizottság főtitkárává, illetve a Hunnia Filmgyár és a Magyar Film Iroda igazgatótanácsának tagja lett. 1941-től a Nemzetközi Filmkamara alelnöke. 1933-tól a Magyar Úszósövetség ügyvezető alelnöke. 1945 után a népbíróság börtönbüntetésre ítélte, 1951-ben kitelepítették. Súlyosan beteg lett, budapesti kórházban halt meg. Második felesége Bozóky Mára (1917–1996) festőművész, grafikus.

²⁹¹ Radnóti István (?) agrárszakember.

²⁹² Az addig végzettről pedig nem sok forrásunk maradt, a terveket és hatásköri vitákat leszámítva.

²⁹³ Politikai Posta. Nemzeti Újság, 1938. október 20. 6.

²⁹⁴ Antal István államtitkár visszatér az igazságügyminisztériumba. Új Magyarország, 1938. október 20. 5.

²⁹⁵ Eszterhás István a miniszterelnökség sajtóosztályára – ő Antal Hivatalába 1942-ben újra szerepet fog kapni –, Dr. Nagy Iván a kultuszminisztériumba, dr. Ágh János az igazságügyminisztériumba, Szentirmay Endre rendőrkapitány a főkapitányságra tértek vissza. Antal István távozásával átszervezik a propaganda-ügyosztályt. 8 Órai Újság, 1938. október 21. 7.

²⁹⁶ Antal István távozásával átszervezik a propaganda-ügyosztályt. 8 Órai Újság, 1938. október 21. 7.

²⁹⁷ Magyar Nemzet, 1938. október 20. 7.

²⁹⁸ Kun Andor: A Felvidék ügy és a belpolitika. Amerikai Magyar Népszava, 1938. november 7. 1. és 3.

²⁹⁹ Kun Andor (1882–1960) újságíró.

de a szélsőségek előretörését megtörni akaró – ezért óvatosan jobboldal felé nyitó – társaságot³⁰⁰ és egy mérsékelt – Bethlen István, Eckhardt Tibor³⁰¹, az Imrédyhez hű, de a jobbra nyitást elhibázottnak látó Teleki Pál, Keresztes-Fischer Ferenc³⁰² és Kánya Kálmán³⁰³ – irányvonalat látott a magyar belpolitikában. A lap szerint a mérsékelték „különösen Antal István ellen kezdtek kulisszák mögötti hadjáratot. Antal István ugyanis a jobboldali politika legnagyobb tehetsége s energiája. Minden ízében politikus vérmérséklet feltétlen nagy készültséggel és munkabírással.”³⁰⁴ Kun úgy írta le Antalt, mint a miniszterelnök politikai bizalmasa és helyettese, aki az „erősebb jobboldali politika” mellett érvelt, miközben a nyilasok ellen „legkeményebben lépett fel”. Sokan Bethlen és Eckhardt győzelmét látták abban, hogy Antal politikai helyett tisztviselői szerepet kapott.³⁰⁵ Bármilyen állt a háttérben, Antal István 1942 tavaszáig nem kapott vezető szerepet a kormányzati nemzetvédelemben.

A Miniszterelnökség V. Ügyosztálya

Imrédy Béla miniszterelnökségén az Antal-féle tervek elvetését követően megszervezték az V. ügyosztályt Kovrig Béla vezetésével. Az 1939 év elején megbuktatott Imrédyt váltó Teleki Pál alig kezdte meg második miniszterelnöki ciklusát, pár nappal később összefoglalót küldött az V. osztály vezetője, Kovrig Béla az ügyosztály addigi akcióiról.³⁰⁶ Beszámolt többek között a film- és rádiópolitikáról, egy falvakban kihelyezendő népnevelő plakát ötletéről, melynek „Magyar Szó” lett volna a neve, és amelyre – Teleki egyetértésében³⁰⁷ – több hivataltól és szövetségtől³⁰⁸ gyűjtötték volna össze a szükséges pénzüsszeget. A „Magyar Szó” plakátújságról semmiféle adatot nem találtam, ellenben a „Magyarok!” plakátújsággal, melyet 1939-től kezdve raktak ki a falvak főterén, és amellyel a dolgozat későbbi részében hosszabb elemzésben kívánok foglalkozni.³⁰⁹ Kovrig kitért többek között az arany- és ezüstkalászos gazdák helyzetére, a külföldi sajtóelemző munkára, a nőmozgalomra és

³⁰⁰ Ez volt Imrédy miniszterelnök, vitéz Nagy Iván és különösen Antal István.

³⁰¹ Eckhardt Tibor (1888-1972) országgyűlési képviselő, politikus, ügyvéd.

³⁰² Keresztes-Fischer Ferenc (1881-1948) belügyminiszter, politikus

³⁰³ Kánya Kálmán (1869-1945) külügyminiszter, politikus.

³⁰⁴ Kun, 1938. 1938. november 7. 3.

³⁰⁵ Kun 1938. 3.

³⁰⁶ MNL OL K-29. C dosszié 51–74.

³⁰⁷ Ceruzával írta mellé, hogy „Jó”. MNL OL K-29. C dosszié 56.

³⁰⁸ Név szerint a Külkereskedelmi Hivaltól, az Országos Idegenforgalmi Hivaltól, az Országos Központi Hitelszövetkezettől, a Futura Rt.-től, valamint a Hangya Szövetkezettől. MNL OL K-29. C dosszié 56.

³⁰⁹ A „Magyarok!” OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár.

az egyesületi életre, a szegedi ellenforradalmi ünnepség ötletére.³¹⁰ A tervezett feladatok között találunk közgazdasági propagandára, a katonákra, a cserkészekre, valamint a leventékre vonatkozó terveket is.³¹¹

A Miniszterelnökség V. osztálya 1939. július 28-án kilenc előadóval³¹², három gyors és gépirónővel, valamint két „szolgával” végezte munkáját.³¹³ A kilenc előadó mindegyike a maga szakterületén kiemelkedő volt, tele kiváló képességekkel. Dr. Balogh László, a magyar filmgyártás egyik legnagyobb befolyással bíró alakja felügyelte a filmügyeket, Dr. Asztalos Miklós³¹⁴ foglalkozott a társadalmi egyesületekkel, röpiratokat szerkesztett, a kormány intézkedéseiről hangulatkeltő cikkeket írt, előadásokat szervezett. Dr. Pataky Mária³¹⁵ felügyelte a nőegyesületeken keresztüli társadalmi propagandát, míg Dr. Köncse Jenő³¹⁶ kísértette figyelemmel a társadalmi együttműködést zavaró jelenségeket³¹⁷, és dolgozta fel az erről szóló értesítéseket, valamint tartotta az Egyházakkal való kapcsolatot.³¹⁸ Vitéz dr. Molcsányi Endre³¹⁹ feladata volt a tömegrendezvények, hazafias tüntetések különböző megmozdulások szervezése – ő rendezte többek között az 1939. évi szegedi ellenforradalmi ünnepséget is³²⁰ –, illetve gazdasági propagandával foglalkozott. Gedényi Mihálynak³²¹ osztották ki a rádió – propaganda, viták – ügyeit, ahogy a filmhíradókat is ő készítette elő a kormányzati propaganda számára, míg vitéz Dr. Nagy Zoltán³²² végezte a plakátújság ügyeit, az ünnepségek díszítéseit

³¹⁰ MNL OL K-29. C dosszié 56–65.

³¹¹ Ezek nagyrésze terv maradt csupán, a levente intézménnyel vagy a cserkészettel kapcsolatos gondolatokat a dolgozat későbbi részében kívánom kifejteni. MNL OL K-29. C dosszié 65–74.

³¹² Az osztály kezdetén dr. Szentkláray Emil is az ügyosztály munkatársa volt, de 1939. júliusában már nem tagja a törzsgárdának. Dr. Szentkláray Emil visszatért eredeti beosztásába, a Magyar Királyi Belügyminisztérium Gyermekvédelmi Osztályára. Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 47. évfolyam, 1940. Magyar Királyi Allami Nyomda, Budapest, 1940. 51.

³¹³ A Magyar Királyi Miniszterelnökség V. Osztályának beosztottjai. MNL OL K-29. A/1 dosszié 29 és 31.

³¹⁴ Asztalos Miklós, Dr. (1899–1986) történész, író. A Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának alkönyvtárosa, 1925-ben a Bartha Miklós Társaság egyik alapítója és első elnöke. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának egyik irányítója. Több színdarabját játszották a Nemzeti Színházban. 1945 után állásából eltávolították, többé nem publikálhatott, 1951-ben kitelepítették Körösladányba, ahol haláláig a Művelődési Házban dolgozott.

³¹⁵ Pataky Mária, Dr. hadpataki (1898–?) középiskolai tanár, tanügyi titkár, író, zenetörténész. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSZ) tagja. A VKM neveléssel foglalkozó különböző ügyosztályain dolgozott, az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság tagja. A MANSZ főiskolai csoportjának alapító elnöke, az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Szövetségének főtíkára, a MANSZ kulturális szakosztály elnöke, a Háziipari Központ Kárpátaljai szakosztályának elnöke.

³¹⁶ Köncse Jenő (1903–1988) miniszteri tanácsos, miniszterelnökségi alkalmazott, OTI fogalmazó

³¹⁷ Ez elsősorban a kommunista és nyilas, illetve egyéb szélsőséges megnyilvánulások összegyűjtését jelentette.

³¹⁸ Ezek mellett szociálpolitikai propaganda közleményeket írt, foglalkozott a KALOT, EMSZO és Hivatásszervezet ügyeivel, figyelte a német folyóiratok és feldolgozta azokat, ez utóbbinál elsősorban szociális és gazdasági vonatkozású adatokat gyűjtött. A Magyar Királyi Miniszterelnökség V. Osztályának beosztottjai. MNL OL K-29. A/1 dosszié. 29.

³¹⁹ Molcsányi Endre (1895–1971) miniszteri osztálytanácsos

³²⁰ MNL OL K-29. B dosszié 14/R

³²¹ Gedényi Mihály (1908–1988) író, irodalomtörténész.

³²² Nagy Zoltán, vitéz Dr. (?) művészettörténész, múzeumi segédőr.

tervezte, foglalkozott a könyvterjesztő propaganda előkészítésével, valamint az olasz nyelvű folyóiratokat figyelte és készítette elő belföldi propaganda célokra. Az ügyosztály két beosztottjáról nem esett még szó: dr. Roósz Andorról³²³ és Molnár Sándorról. Mindketten az úgynevezett „suttogó propagandával” foglalkoztak, amelyet a „csak szóbelileg jelenthető ügyek” közé soroltak. A suttogó propaganda az úgynevezett „Közérdekű leveleket” takarta, melyeket az ügyosztály, majd a Nemzetpolitikai Szolgálat látható tevékenysége mellett Roósz Andor és Molnár Sándor végzett, Teleki Pál tudtával és utasítására, Kovrig felügyelete alatt. Az 1939-es választások, vagyis a nyilasok előretörése után nem sokkal, – az V. ügyosztály embereit felsoroló dokumentum szerint legkésőbb 1939 júliusától – kezdték el a titkos munkát. A német-, nyilas- és Volksbund-ellenes, a kormányzatot kíméletesen bíráló – érdemeit kidomborító – leveleket hetente küldték el a gondosan kiválogatott célszemélyeknek, több tízezres példányszámban: az állami, megyei és városi közigazgatás segédhivatalaiban dolgozóknak, a katonaság alsó részének, a szervezetlen ipari munkásság tagjainak, a bányavidékek lakóinak, a nincstelen parasztság és a kispolgári rétegek egyes személyeinek – utóbbiak voltak leginkább veszélyeztetve a nyilas eszméktől. Az ellenzéki hangon megírt levelekben a nemzetiszocializmust élesen bírálták, és – bár a jószomszédi viszony fenntartása mellett – a németekkel való kapcsolatokra kitérve határozottan elutasították a saját, magyar érdekeket feladó, a függetlenséget veszélyeztető gondolatokat. A Közérdekű Levelekben szemelvények jelentek meg Lajos Iván³²⁴ Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében³²⁵ című művéből, elsősorban azok a részek, amelyek azt bizonyították, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút.³²⁶ Kovrig Béla az 1940. év második felében írt egyik átalakítási javaslat emlékeztetőjében utal az éjszaka végzett, titkos tevékenységre: „Hiszen

³²³ Roósz Andor, Dr. (1904–1989) jogász, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének segédfogalmazója, majd főosztályvezetője, a Miniszterelnökség V. osztályának beosztottja 1938 decemberétől 1940-ig. A MABI-nál dolgozott 1948-ban is.

³²⁴ Lajos Iván, dr. (1906–1949) jogász, szakíró, tanügyi fogalmazó. A „szürke könyvként” híressé vált írását a németek tiltakozása miatt elkobozták. 1944-ben a német megszállást követően Mauthausenbe hurcolták, 1945 után a Köznevelésiügyi Minisztérium osztálytanácsosa. 1946-ban eltűnt, 1949 szeptemberében hunyt el szovjet büntetőtáborban.

³²⁵ Lajos Iván, Dr.: Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs, 1939.

³²⁶ A Közérdekű levelekről és a titkos tevékenységekről lásd György István: A Teleki Pál dosszié. 6. Szeged után húsz évvel. In: Népszabadság. 1968. július 12. 8.; Talpassy Tibor: A földalatti miniszterelnök. In: Valóság. 1978. július, 21. évfolyam, 7. szám. 94–97.; Vigh Károly: Teleki Pál és európai kortársai. In: Tiszatáj. 1992. június, 46. évfolyam, 6. szám. 74–78.; Lázár István: Töredékek Teleki Pálról. In: Valóság. 1993. március, 36. évfolyam, 3. szám. 21–25.; Vigh Károly: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég, Budapest, 2001.; Vigh Károly: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Valóság. 1999. július, 42. évfolyam, 7. szám. 71–78.; Török Bálint: 1944. március 19. I. In: Magyar Szemle. 2004. április, Új folyam 13., 3–4. szám. 101–116. (az említett rész 108–109.); Kurecskó Mihály: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében. In: Turul. 2017. 90. évfolyam, 2. füzet. 75–84. illetve PIM Molnár Sándor-hagyaték, Kovrig Béla „vallomása” a Nemzeti Parasztpárt részére, valamint BFL XVII 1503 2. doboz Molnár Sándor dr. mappa. A Miniszterelnökség igazolóbizottsági iratai, illetve BFL XVII 1503. 1. doboz Fery Tibor dr. mappa.

Kegyelmes Uram tudja, hogy egyes referenseim egyugyanazon akcióval maguk kénytelenek ellátni a legdurvább fizikai munkát éppen úgy, mint a szellemi munkát. Beosztottaim egyészségére is ártalmas, hogy nem egyszer több egymást követő éjszakai fizikai munka közben kénytelenek napközben rendes előadói munkát ellátni.”³²⁷

Az V. ügyosztályon dolgozók közszolgálati helyzetének javítása Kovrig szívügye volt, ahogy fogalmazott, többen „méltánytalan és munkakörük fontosságához viszonyítva aránytalanul kedvezőtlen szolgálati helyzetben vannak.”³²⁸ A méltányos rendezést megvalósulásának feltételét abban látta Kovrig, ha fokozatosan véglegesítik a miniszterelnökségen a beosztott és rendezetlen státuszú munkatársakat. A szervezeti és pénzügyi problémák azonban nem javultak, ahogy Kovrig fogalmaz az 1940 nyarán keletkezett tervezethez készült emlékeztetőben,³²⁹ az V. ügyosztály ilyen sok embert foglalkoztató, nagyobb arányú szervezet anyagi ellátáshoz nem voltak meg a szükséges feltételek.³³⁰ Teleki Pál és az ekkori vallás- és közoktatásügyi minisztere, Hóman Bálint között már 1938 szeptemberétől³³¹ megindultak bizonyos tárgyalások az V. ügyosztály felszámolásáról, és a VKM-be való beolvasztásáról.³³² Az 1940. január 10-én lezárult tárgyalások alapján minden ügy, minden ingó és ingatlan, valamint minden beosztott³³³ a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba kerül, amely alól egy kivétel volt csupán: az Úri utca 18. számú ingatlan három helyiséget a miniszterelnökség kívánta használni 1942. május 1-ig.³³⁴ Ez a megállapodás azonban csak elviekben létezett,³³⁵ a személyek és bizonyos előadók átvétele lassan ment.³³⁶

³²⁷ MNL OL K-29. C dosszié 11. A hajnalig tartó, és nehéz fizikai munkát igénylő munkáról: Vigh Károly: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég, Budapest, 2001. 66–68.

³²⁸ MNL OL K-29. A/1 dosszié 31.

³²⁹ Az iratanyagon nem szerepel keltezés, a vázolt körülmények azonban egy másik, 1940 augusztus 1-i dokumentum állapotához hasonlatosak.

³³⁰ MNL OL K-29. A/2 dosszié, 10–11.

³³¹ Amennyiben az 1938-as dátum nem elírás – a létező összes fogalmazványon így szerepel, és nem javították ki –, akkor már az Antal-féle tervezet összeomlása, és az V. ügyosztály megalakulásának pillanatában megindultak Hóman Bálint és Teleki Pál között az Imrédy által létrehozott szervezet felszámolásáról szóló megbeszélések. MNL OL K-29. A/2 dosszié, 72.

³³² MNL OL K-29. A/2 dosszié 72/R–74/R. 1939-ben már volt egy miniszterelnöki rendelet-tervezet az Országos Népművelési Tanács felállításáról, amely a VKM részeként lényegében azokat a feladatokat látta volna el, amelyet ekkor a Miniszterelnökség V. ügyosztálya, sőt személyzetének „zömét” is az ügyosztály emberei adták volna. MNL OL K-29. C dosszié 146–157. „A beosztottak a m. kir. miniszterelnökség V. ügyosztályának mai személyzeti állományához tartozók...”, valamint „...ahol jelenleg a tervezett Hivatal elképzelt személyzetének zömét adó m. kir. miniszterelnökség V. osztálya működik.” MNL OL K-29. C dosszié, 154. és 156.

³³³ „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1./ alatt említett feladatok rendszeres ellátása céljából átveszi a m. kir. miniszterelnökség V. ügyosztályának – egy gépirónő kivételével – mai egész személyzetét.” A későbbiekben arról ír az emlékeztető, hogy át kívánják adni az osztály vezetőjét és tisztviselőit. MNL OL K-29. A/2 dosszié, 73/R.

³³⁴ Valószínűsíthetően a láthatatlan tevékenység további feladatait innen akarták irányítani. MNL OL K-29. A/2 dosszié 73/V.

³³⁵ MNL OL K-29. A/2 dosszié 74/R.

³³⁶ MNL OL K-29. B dosszié 26.

Hóman Bálint további tárgyalásokat folytatott, volt olyan tervezet, amely szerint státuszban a VKM-hez tartozna az akkor már csak Kovriggal és három előadóval működő V. ügyosztály, de a miniszterelnök a politikai államtitkáron keresztül továbbra is közvetlenül irányítaná a belföldi, nem pártpolitikai propagandát.³³⁷ Kovrig az 1940 nyarán, Teleiknek írt emlékeztetőjében arról ír, sokkal gyorsabban tudnak működni, mint korábban, nem kell nagyobb hivatal, vagy osztály, viszont több előadót szeretne az akciók megszervezésére.³³⁸ Az ekkori három előadó kevés, sokszor napokat csúsztak bizonyos feladatok – például rádióviták – a „legsürgősebb ügyek kedvéért”, ezért Kovrig további öt előadót kért Telekitől.³³⁹ Az 1939 júliusában lévő állapothoz képest három előadó korábban elhagyta az ügyosztályt, Balogh László, Asztalos Miklós és Molcsányi Endre még szerepelt 1940-es „személyi pótlékok ügye” elnevezésű papíron.³⁴⁰ 1940. augusztus 1-jén azonban már csak az ügyosztályvezető Kovrig, Köncse Jenő, Roósz Andor és Molnár Sándor szerepelt a bérpapírokon.³⁴¹ Köncse volt az ügyosztály vezetőjének „legbizalmasabb” előadója,³⁴² Roósz és Molnár végezte – részben – a titkos, földalatti munkát, ám mindhármukról az volt Kovrig benyomása, hogy ők voltak a „három leghallgatagabb ember”, ezért is tartotta meg őket.³⁴³

Tervek az átalakításra

A Miniszterelnökség V. ügyosztálya Teleiknek Hómannal kötött elvi megállapodása ellenére – mint láthattuk kisebb szervezettel, de – továbbra is működött 1940 folyamán. Az év előrehaladtával Teleki új alapokra kívánta helyezni a megmaradt Társadalompolitikai Osztályt. Az átalakításban kulcsszerepet kapó Alföldi Alajos³⁴⁴ 1945-ben, a Politikai Rendészeti Osztályon történő kihallgatásakor Teleki elhatározását az osztály átszervezésére azzal magyarázta, hogy 1940 őszén a felsődunántúli szénbányákban a nyilasok kezdeményezésére, egyik országgyűlési képviselőjük, Gruber Lajos³⁴⁵ vezetésével sztrájkokat szerveztek.³⁴⁶ Teleki

³³⁷ MNL OL K-29. A/2 dosszié 91.

³³⁸ MNL OL K-29. C dosszié 11.

³³⁹ MNL OL K-29. C dosszié 11.

³⁴⁰ Dr. Pataky Mária, Gedényi Mihály és Dr. Nagy Zoltán neve az 1940-es iratokon már egyáltalán nem szerepel. Lásd MNL OL K-29. B dosszié 26.

³⁴¹ MNL OL K-29. B dosszié 64.

³⁴² MNL OL K-29. B dosszié 53.

³⁴³ MNL OL K-29. C dosszié 11.

³⁴⁴ Alföldi Alajos (1902–1995) a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetője, cserkészvezető, MABI tanácsos.

³⁴⁵ Gruber Lajos Manó (1900–?) országgyűlési képviselő, gépészmérnök, vállalatigazgató.

³⁴⁶ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 31.

döntésében sok egyéb tényező is szerepet játszott – akár a kormánypártban elfoglalt helyére, akár a nyilasok állandó akcióira gondolunk –, legnagyobb súllyal azonban az ekkor – még egyelőre Magyarország nélkül – zajló világháború játszott szerepet. A nemzetpolitikai-nemzetvédelmi kérdések, a közvélemény helyesnek vélt mederbe való „terelése”, valamint a társadalom háborúra való felkészítése³⁴⁷ megkívánta a korábban végzett munka „kiterjesztését és országos vonatkozásban való megszervezését”.³⁴⁸ A már említett Alföldi Alajos – akiben, mint országos férficserkész vezetőtiszt³⁴⁹ és egykori tanítvány, Teleki teljes mértékben megbízott – ötlete volt az úgynevezett Nemzeti Tájékoztató Központ felállítása.³⁵⁰ Az Alföldi által elgondolt Nemzeti Tájékoztató Központot tíz előadóval képzeltek elindítani. Az V. ügyosztályon ekkor szolgálatot teljesítő három előadó és Alföldi Alajos igazgató mellett megjelölt hat előadói helyre öten³⁵¹ végül csatlakoztak a miniszterelnökség nemzetvédelmi szervezetéhez.³⁵² Kovrig Béla nem osztotta Alföldi véleményét az új szervezet formai kereteivel kapcsolatban, ahogy Telekinek írásban kifejtette, nem ért egyet Alföldivel abban, hogy az új szervezetnek a nagy nyilvánosság előtt bevallottan kéne foglalkoznia a propaganda szolgálattal. „Nézete szerint sokkal töretlenebbül, őszintébben tudnók a propagandát kifejteni, ha az államnak elismert tájékoztató hivatal lennénk. [...] Látom a nyíltság erkölcsi előnyeit, de szilárd meggyőződése, hogy a magyar társadalom annyira irtózik minden propagandától, hogy mindaz, ami bevallottan a propaganda szolgálattól származnék, hitelre nem találna.”³⁵³ Kovrignak azonban gyakorlati kifogásai is voltak, mint írta: „Különben is az adott helyzetben még egy tájékoztató központ hivataalként való felállítása esetében is kénytelenek lennénk bizonyos akciókat „rangrejtve”, álnév alatt vagy egyesületek neve alatt lebonyolítani. Ha egyesek tudják is, hogy propagandát fejtünk ki, ez még nem általánosan tudott dolog...”³⁵⁴

³⁴⁷ A Nemzeti Tájékoztató Központ tervezetében az alábbiakat találjuk: „6./ A totális háború hangulati előkészítése: a./ a népesség lelkiületének előkészítése a kényszerű háborús intézkedésekre, amelyek a korszerű hadviselés totális jellegéből szükségszerűen következnek, b./ az állami kényszerrendszabályok jelentőségének megvilágítása s a közvélemény meggyőzése az ilyen intézkedések közérdekű voltáról.” MNL OL K 29. A/1 dosszié 43.

³⁴⁸ MNL OL K-29. A/1 dosszié 57.

³⁴⁹ Kormányzói elismerést kapott nyolc cserkészvezető. In: Magyar Cserkész. 1941. június 1. 22. évfolyam, 18. szám. 1.

³⁵⁰ MNL OL K-29. A/1 dosszié 53–54.; a tervezet bővebb leírása: MNL OL K 29. C dosszié 28–31.

³⁵¹ Név szerint Dr. vitéz Csipán László, Schubert József, Jánoky Sarolta, Ercsei László, valamint Szilvássy Sándor. Utóbbi két ember egészen 1943 végéig dolgoznak a Nemzetpolitikai Szolgálatnál és a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalánál. MNL OL K-29. A/1 dosszié 53–54.

³⁵² A gazdakörök, gazdák ügyeinek, gazdasági továbbképzéssel kapcsolatos teendőkre a két lehetséges jelölt közül Péter Ernő 1943-ban csatlakozik a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalához. MNL OL K-29. A/1 dosszié 56.

³⁵³ MNL OL K-29. C dosszié 10.

³⁵⁴ MNL OL K-29. C dosszié 10.

A Nemzeti Tájékoztató Központ felállításáról 1940. november 8-i keltezéssel tervezet született, amely tartalmát tekintve a Kovrig Béla által felvázolt tervezeten³⁵⁵ alapult, de vett át bizonyos ötleteket az Alföldi-féle elgondolásokból. A tervezet alapján Dr. Zsindely Ferenc, miniszterelnökségi államtitkár lett volna a szervezet felügyelője, Kovrig az elnökhelyettese, Alföldi Alajos az igazgatója.³⁵⁶ A Nemzeti Tájékoztató Központ célja a kormányzati nemzetvédelem „megszokott” elemeiből állt volna, úgymint – a teljesség igénye nélkül – a társadalom életjelenségeinek rendszeres figyelése, a közhangulat és közgondolkodás alakulásának valamint, a hatóságok és nép, és általában a társadalmi együttműködést zavaró elemeinek és tényezőinek figyelemmel kísérése. A társadalom felvilágosítása a nemzeti hivatásról, nemzeti célkitűzésekről, a haza helyzetéről, a nemzeti élet zavarainak és nehézségeinek okairól, az országvezetés, a hatóságok, közintézmények tekintélyének ápolása. A mozgósítás és háború esetén a háborús potenciál megőrzése, az azt csökkentő hangulat- és eszmeáramlatoktól való megvédése, a hadviselés „társadalomlélektani feltételeinek megteremtése és megőrzése”.³⁵⁷ A felállítandó szervezet feladatait hat pontban gyűjtötték össze, ezek voltak a kormányzati propaganda, amelynek elsődleges feladatai az államvezetés intézkedéseinek népszerűsítése, valamint az egységes nemzeti közvélemény kialakítása lett volna, míg a gazdasági és szociális propaganda a szolidaritást, valamint a gazdasági intézkedések ismertetését jelentette. A film, rádió és plakátművészeti feladatokat, valamint a könyvpropagandát a korábban már tárgyalt módokon kívánták folytatni, a mozgalmi ügyek alatt az országos mozgalmakkal, pártokkal, egyesületekkel való kapcsolattartást, valamint az ideológiák terjedésének megfigyelését jelentette volna, illetve hatodik feladat a már idézett totális háborút előkészítő hangulati propaganda lett volna.³⁵⁸ A terv ebben a formában nem valósult meg, viszont mind Kovrig, mind Alföldi elgondolásaiból átemelve Teleki Pál 1940. november 18-án megszervezte a Nemzetpolitikai Szolgálatot.³⁵⁹ 1940. december 10-én és 11-én két levelet küldtek szét többek között a törvényhatóságoknak, főispánoknak és egy sor intézetnek. Ebben a belügyminiszter tájékoztatása szerint a miniszterelnökségen belül megalakult a Nemzetpolitikai Szolgálat, mint írják azzal a céllal, hogy a közvéleményben tapasztalt nyugtalanságokat, valamint tájékoztatatlanságokat ellensúlyozzák.³⁶⁰

³⁵⁵ MNL OL K-29. C dosszié 1–9. és 28–31.

³⁵⁶ MNL OL K-29. A/1 dosszié 38–44.

³⁵⁷ MNL OL K-29. A/1 dosszié 38/V.

³⁵⁸ MNL OL K-29. A/1 dosszié 40–43.

³⁵⁹ MNL OL K-29. A/1 dosszié 57/R–57/V.

³⁶⁰ Székesfehérvári Városi Levéltár IV.B. 1401. 1. doboz, 232/1940.

A Nemzetpolitikai Szolgálat

A Nemzetpolitikai Szolgálatot, ahogy az V. ügyosztályt, továbbra is Kovrig Béla irányította, Alföldi Alajos pedig a szervezet igazgatója lett. A Kovrig által javasolt dr. Fery Tibort az adminisztratív ügyek ellátásával bízta meg Teleki. A megfelelő tisztviselőket berendelés és külső munkaerőként kívánta foglalkoztatni a miniszterelnök, a hivatali rangviszonyokat pedig nem tartotta irányadónak, az alá és fölrendeltségi viszonyokat esetenként kívánat meghatározni a kormányfő. A Nemzetpolitikai Szolgálatot Zsindely Ferenc államtitkár közvetlen felügyelet alá helyezte Teleki.³⁶¹ A Nemzetpolitikai Szolgálat 1941. január 15-én megindított hivatalos lapja, az Országépítés – amelyről a dolgozatban más fejezetében később még szó esik – első számának címlapján Teleki Pál rövid írása található az életre hívott új szervezetről. A miniszterelnök szerint a társadalomnak joga van ismernie a nemzeti munkát, amely az állam, a gazdasági élet, a társadalom, a valláserkölcsei és az egyesületi élet területén folyó munkákat értette.³⁶² Alföldi Alajos nyilvánosság felé való nyitását bizonyos szempontból tehát magáévá tette Teleki, amelynek okát a következő oldalon meg is magyaráznak az aláírás nélküli³⁶³ Beköszöntő című cikkben: „a rémhírverés, felelőtlen suttogás ijesztő veszedelmeket hord ismét magában: ép a legkockázatosabb időben gyengíti nemzetünk ellenállóképességét, ássa alá társadalmunk hitét, bizalmát, egységben rejlő erejét. Nem nézhetjük ölbetett kézzel a felelőtlenség pusztítását, amikor életkérdésünk, hogy bízunk vezetőinkben, higgyünk a jövőnkben, erősebben és egységesebben, mint valaha. Ezért van szükség arra a munkára, amelyet magunkra vállaltunk: tárgyilagos tájékoztatással közelebb hozni az országvezetés munkáját a társadalomhoz, hogy mindenki megismerje közös sorsunk kérdéseit, feladatait, nehézségeit és ráébredjen arra a súlyos felelősségre, amely a magyar jövő érdekében mindnyájunkat terhel.”³⁶⁴ A Nemzetpolitikai Szolgálat adminisztratív munkái 1940 végén megkezdődtek Fery Tibor vezetésével, aki ezt – az igazolóbizottságnak 1945-ben írásban készített jelentése szerint³⁶⁵ – először hevesen ellenezte, egyrészt mert az eredetei beosztásában a miniszterelnökség elnöki osztályán le volt terhelve, másrészt nem akart politikai tevékenységet végezni.³⁶⁶ Biztosította Kovrig, valamint Zsindely és Szép László,³⁶⁷ hogy nem

³⁶¹ MNL OL K-29. C dosszié 57/V.

³⁶² Országépítés. 1941. január 15., 1. évfolyam, 1. szám. 1.

³⁶³ Gyaníthatóan Kovrig Béla, esetleg Alföldi Alajos írhatta a cikket.

³⁶⁴ Országépítés. 1941. január 15., 1. évfolyam, 1. szám. 2.

³⁶⁵ Amelyet épp ezért fenntartásokkal kell kezelni.

³⁶⁶ BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

³⁶⁷ Szép László (1898–1981) miniszterelnökség elnöki osztályának vezetője 1938 és 1944 októbere között.

kell politikai munkát végeznie, és „meglepetésére” valóban nem kellett. Feladatai között volt átiratok szerkesztése tárcákhoz, hatóságokhoz, intézményekhez, helyiségek karbantartása, bérletének lekötése, különböző államigazgatással összefüggő ügyek és a szerződéses alkalmazottak problémáinak megoldása.³⁶⁸ Teleki Pál haláláig az V. ügyosztály megmaradt három előadója – Roósz Andor, Molnár Sándor, Köncse Jenő – mellé Alföldi Alajos, Szentirmay Tibor³⁶⁹ és Jánoky-Madocsány Sarolta³⁷⁰ kerültek beosztottként a Szolgálatához.³⁷¹ A szerződéses alkalmazottak között volt Pataky Mária, az V. ügyosztály korábbi beosztottja, aki 1940. december 10-től – november 24-re visszamenőleg – a miniszterelnökség nemzetvédelmi szervezeténél is dolgozott.³⁷² Ugyanígy szerződéses módon került a Nemzetpolitikai Szolgálatához Szilvássy Sándor³⁷³ és Telegdi Róth Lajos,³⁷⁴ akik a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának is tagjai maradtak,³⁷⁵ ahogy Pásztai Sándor³⁷⁶ és Ercsei László³⁷⁷ is.³⁷⁸ Dr. vitéz Csipán János,³⁷⁹ állami számvevőszéki osztálytanácsos, az Erdélyi Férfiak Egyesületének főtitkára – az elnök Teleki volt –, valamint Schubert József,³⁸⁰ a Községi Takarékpénztár tisztviselője kerültek szerződéses viszonyba a Nemzetpolitikai Szolgálat Kovrig vezetése alatt.³⁸¹ Vidéken és a visszatérő részekén is kirendeltéget állítottak fel a Nemzetpolitikai Szolgálat keretében.³⁸² A Nemzetpolitikai Szolgálatához újonnan felvett előadók Teleki (és Alföldi) régebbi ismerőse, bizalmi embere volt: Szilvássy, Ercsei és Szentirmay a cserkészethől jött, Szilvássy Teleki tanársegédje, míg Csipán János az EFE révén ismerte Telekit.

Teleki Pál halála után komoly személyi változások álltak be a szervezet életébe. Az új miniszterelnök, Bárdossy László leállította a titkos tevékenységet, Kovrig 1941. június 1-től pedig végleg elhagyta a miniszterelnökség nemzetvédelmi szervezetét, akit hamarosan követett

³⁶⁸ BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

³⁶⁹ Szentirmay Tibor (?) a cserkészlet országos titkára

³⁷⁰ Jánoky-Madocsány Sarolta (1881–1958) szerkesztő, a Nemzetpolitikai Szolgálat munkatársa.

³⁷¹ MNL OL K-29. B dosszié 1.

³⁷² MNL OL K-29. B dosszié 65.

³⁷³ Szilvássy Sándor (?) miniszterelnöki sajtóiroda vezetője, újságíró, szerkesztő, kiadó.

³⁷⁴ Telegdi Róth Lajos (?) a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának beosztottja.

³⁷⁵ MNL OL K-29. B dosszié 66–67.

³⁷⁶ Pásztai Sándor (?) a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának beosztottja.

³⁷⁷ Ercsei László (?) gimnáziumi tanár, miniszteri titkár, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatal munkatársa.

³⁷⁸ MNL OL K-29. B dosszié 1.

³⁷⁹ Csipán János, vitéz dr. (1893–1978): az Erdélyi Férfiak Egyesületének főtitkára, legfőbb állami számvevőszéki titkár.

³⁸⁰ Schubert József (1904–?) közgazdász, a Nemzetpolitikai Szolgálat munkatársa, a Községi Takarékpénztár tisztviselője.

³⁸¹ MNL OL K-29. B dosszié 1.

³⁸² MNL OL K-29. B dosszié 2. és 3., valamint BFL XXV. 1. a. 677/1946. 10. Molnár Sándor szerint Alföldinek „első dolga volt a Kovrig féle embereket meneszteni.”

Köncse Jenő és Roósz Andor – előbbi az Országos Társadalombiztosító Intézethez, míg utóbbi a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetéhez ment vissza.³⁸³ A Nemzetpolitikai Szolgálat lekésőbb Bárdossy ideje alatt a Dísz tér 3. szám alá költözött, Alföldi Alajos igazgató maradt, az 1938 októbere óta a miniszterelnökség mindenkor nemzetvédelmi szervezetében tevékenykedő Molnár Sándor pedig főelőadóként tevékenykedett. Előadóként maradt Csipán János, Ercsei László, Schubert József, Szilvássy Sándor, telegdi Róth Lajos, Szentirmay Tibor és Jánoky-Madocsány Sarolta.³⁸⁴ A Nemzetpolitikai Szolgálat Bárdossy alatt már bejáratott programokkal működött, hiszen megvolt a hivatalos lap (Országépítés), a vidéki hálózat (nemzeti összekötők) és az egyéb kulturális akciók (Nemzeti Könyvtár, Keresztkönyvtár, Vándorkönyvtár). Természetesen voltak hangsúly eltolódások, amelyben kiemelt fontosságú volt a világháborúba való belépés. Mind az Országépítés újságban – amelyről a dolgozat későbbi részében még lesz szó –, mind a Nemzeti Könyvtárban hangsúlyosabbak lettek a katonaságról szóló, valamint a bolsevikellenes írások. A Nemzetpolitikai Szolgálat belső viszonyairól kevés forrásunk maradt, elsősorban 1945 utáni visszaemlékezések, amelyeket erős fenntartásokkal kell kezelnünk. Alföldi Alajost leginkább azzal támadták népbírósi ügyében, hogy kiszolgálta Bárdossy háborús propagandáját,³⁸⁵ amely, tekintve azt, hogy már 1938 óta konkrét tervekkel készítették a háború esetén alkalmazandó propagandára, felettébb visszasan hat – legalábbis az egykori munkatársak részéről. Bende István³⁸⁶ és Légrády Sándor,³⁸⁷ akik már Bárdossy miniszterelnöksége és Alföldi vezetése alatt kerültek a Nemzetpolitikai Szolgálathoz, alapvetően tisztességes emberként vallottak az egykori igazgatóról. Légrády a Teleki féle irányzat követőjének, németellenes beállítottságúnak festette le Alföldit, „aki a propagandát mindig magyar szempontból csinálta.”³⁸⁸ Bende István szerint – bár „hibásnak” gondolta a „Bárdossy-rezsim” kiszolgálásában – Alföldi nemcsak Telekihez való viszonya miatt került a Nemzetpolitikai Szolgálat élére, hanem mert „tehetséges, jellemes ember is volt”, akiben „sok szociális érzés volt”.³⁸⁹ 1941 június és 1942 áprilisa került a Szolgálathoz – Bende

³⁸³ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 48. évfolyam, 1941. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1941. 148 és 157.

³⁸⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1941. 25.

³⁸⁵ BFL XXV. 1. a. 677/1946. Alföldi Alajos népbírósi anyaga. Dr. Molnár Sándorné (Vujkovich Mária) tanúvallomása 6.; Dr. Molnár Sándor tanúvallomása 10.; Láner Károlyné tanúvallomása 21.; Dr. Bende István tanúvallomása 24.

³⁸⁶ Bende István (1900-?) közgazdász, miniszteri tanácsos, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatal osztályvezetője, a Honszeretet Egyesület főtitkára. 1945 után politikai okokból többször elítélték.

³⁸⁷ Légrády Sándor (1906-1987): festőművész.

³⁸⁸ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 14.

³⁸⁹ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 4.

és Légrády mellett – Mindszenti (Svoboda) Béla,³⁹⁰ akit 1945 után a Nemzetpolitikai Szolgálat, majd a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatal egykori beosztottjai nagyon különbözően értékelték, legtöbben karrieristának jellemezték.

A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala

Bárdossy László, miután helyzete tarthatatlanná vált a kormányzó párton belül, 1942 március elején lemondott, helyét Kállay Miklós vette át. Kállay 1942. április 17-én nevezte ki Antal Istvánt tárca nélküli nemzetvédelmi és propagandaminiszterre. Antal az 1938-as sikertelen kísérlete után a kormányzati nemzetvédelem vezetője lett. Antal a minisztertanács előtt lezajlott miniszteri bemutatkozásakor kijelentette, hogy a közvetlen célkitűzések között nem szerepelt sem minisztérium, sem országos hivatal felállítása, egyrészt mert a háború közben erre idő nem volt, másrészt a feladatok végrehajtását fontosabbnak vélte, minthogy energiáit hatásköri vitákkal és minisztériumokkal való tárgyalásokra fordítsa³⁹¹ – mint tette azt 1938 nyarán-őszén, tehetnénk hozzá. A különböző minisztériumokkal való kérdéseket inkább „személyes érintkezés útján” kívánta Antal megvalósítani, ezekben a minisztériumokban folyó nemzetvédelmi- és propagandamunka összhangba hozását tartotta a miniszter az egyik legfontosabb feladatának.³⁹² Ezek közül a sajtót és az iskolán kívüli népművelést emelte ki a tárca nélküli miniszter.³⁹³ Egy hivatal felállítását mégis csak fontosnak tartotta Antal, az intézményi alapokat a Nemzetpolitikai Szolgálat jelentette, „amely szolgálatnak eléggé kiterjedt központi és vidéki apparátusa” volt. Munkája kezdetén Antal úgy gondolta, hivatala három nagyobb részre fog tagozódni, úgy, mint az adminisztrációt végző csoport, amelyet az eddig is a Nemzetpolitikai Szolgálat adminisztrációját vezető Fery Tibor irányítana, a második maga a Nemzetpolitikai Szolgálat, amelyben bizonyos változásokat akart eszközölni Antal, valamint a Szolgálatból megszervezendő külön Gazdaságpolitikai Szolgálat.³⁹⁴ Antal István ezen szervezőelveknek megfelelően kezdte felállítani a Magyar Királyi Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalát, melynek alapja a Nemzetpolitikai Szolgálat volt, amely 1942 folyamán nevét is megtartva a már meglévő két osztály egyikeként működött. A másik az

³⁹⁰ Mindszenti Svoboda Béla (1910–?) a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala munkatársa, a VKM-ben segédtitkár.

³⁹¹ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés 118–119.

³⁹² MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés 119.

³⁹³ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés 120.

³⁹⁴ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés 122–128.

Elnöki osztály volt, amely a minisztériumokkal tartotta a kapcsolatot és a hivatal adminisztrációját irányította.³⁹⁵ 1942 folyamán valóban elkezdtek szervezni a harmadik osztályt, Gazdaságpolitikai Szolgálat néven.³⁹⁶ Az 1943. évtől nagyobb átalakításon esett át a Hivatal, a korábbi két osztályból – úgy, hogy az Elnöki ügyosztály szám nélküli szervezeti egység volt – összesen hat másik ügyosztályt állítottak fel Antal hivatalában. Antal helyettese külön megbízással Traeger Ernő³⁹⁷ lett, az Elnöki ügyosztályt továbbra is Fery Tibor irányította. Az I. Nemzetpolitikai ügyosztály elsősorban az általános irányvonalat határozta meg, a közvéleménnyel összefüggésben lévő megmozdulások (például nemzeti ünnepek, akciók) szervezése, és az arra hatással levő intézményekkel foglalkozott, ennek lett osztályvezetője az egykori igazgató Alföldi Alajos. A II. Szervezési ügyosztály a társadalmi egyesületekkel foglalkozott, figyelemmel kísérte azokat, együttműködött velük, az ügyosztály élére Lator Géza³⁹⁸ került. A III., úgynevezett Tájékoztató ügyosztály az országos közvéleményt figyelte, tájékoztatta a közvéleményt kialakító szerveket és intézményeket, valamint a Hivatal sajtótermékeit szerkesztette és irányította terjesztését. Az ügyosztályt Eszterhás István³⁹⁹ vezette. A IV. Kultúrpropaganda ügyosztály foglalkozott a nemzetvédelem irodalmi és művészi eszközökkel való kifejtésével, az ezzel kapcsolatos kiadványok kiadásával, előadások megszervezésével, írói és művészi körökkel való kapcsolattartás fenntartásával, valamint a „ponyvairodalomra” vonatkozó jogszabályok végrehajtásával. Az ügyosztályt a legrégebb óta a miniszterelnökség nemzetvédelmi osztályaiban tevékenykedő Molnár Sándor vezette. Az V. ügyosztály volt a Filmügyosztály, mely a teljes filméletre kihatással kívánt lenni a terjesztéstől a termelésen át, a különböző filmek kezdeményezéséig, támogatásáig, amely összhangban volt a nemzetvédelem célkitűzéseivel. Az ügyosztály élére a Hunnia Filmgyár Rt. igazgatóját, Nagy Sándort⁴⁰⁰ sikerült állítani. A Gazdaságpolitikai Ügyosztály volt a VI. számú osztály a hivatalban, amely amellet, hogy a gazdasági szereplőkkel tartotta a kapcsolatot, a közvéleménnyel ismertette meg a kormányzat gazdaságpolitikai törekvéseit, és az ezek miatt

³⁹⁵ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 49. évfolyam, 1942. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1942. 639.

³⁹⁶ Kristó Nagy István visszaemlékezése szerint a lillafüredi tanácskozás egyik szervezője Bende István, a Gazdasági Szolgálat vezetője volt. M. Kiss Sándor interjúja Kristó Nagy Istvánnal. Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 49. évfolyam, 1942. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1942. Pótfüzet 61.

³⁹⁷ Traeger Ernő (1887-1971) politikus, jogász, gyorsíró, a gyorsírási ügyek kormánybiztosa (1926–1941).

³⁹⁸ Lator Géza (1889–1976) jogász, polgári bíró, miniszteri tanácsos, a HONSZ elnöke, 1943. februárjától a Nemzetvédelmi és Propagandaügyi Miniszter Hivatalának beosztottja, osztályvezetője – adminisztrációs ügyek, aktív sportoló a magyar jégkorong válogatott tagja, csapat-, majd szövetségi kapitánya. A világháborút követően több eljárást indítottak ellene, összesen több mint egy évtizedet töltött börtönben.

³⁹⁹ Eszterhás István (1907–2001) író, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatal osztályvezetője.

⁴⁰⁰ Nagy Sándor, dr. (1897-1963) a Hunnia Filmgyár vezérigazgatója.

kialakult közhangulatot kísérte figyelemmel. Az ügyosztály Bende István vezette.⁴⁰¹ Alföldi Alajos igazgatóból ügyosztályvezetővé történő lefokozásából kiindulva hatásköri viták támadtak Antal és Alföldi között,⁴⁰² aki a miniszter által elképzelt irányvonallal sem értett egyet,⁴⁰³ amely végül Alföldi Hivatalból való távozásával végződött 1943 augusztusában.⁴⁰⁴ A Hivatal személyi állománya Antal első évében a duplájára emelkedett, 1944-re majdnem megháromszorozódott,⁴⁰⁵ a fluktuáció kismértékű volt, ez érintette Alföldit, illetve az „embereit” Pásztai Sándort, Szilvássy Sándort és Ercsei Lászlót. Az újonnan bekerülők kiválasztásában Antal maga személyesen vett részt, példaként lehet említeni Kristó Nagy István esetét. Antal 1942 tavaszán személyesen kereste fel Fitos Vilmost,⁴⁰⁶ ifjúsági vezetőt, az úgynevezett „Turul-ellenzék” vezérét, hogy vállaljon vezető beosztást Hivatalában. A miniszter azért kereste fel Fitost, mert már régebb óta ismerték egymást, mivel az egyetemi és főiskolai szervezetekkel tartotta a kapcsolatot Antal, lévén ő is az egyetemi diákság egyik szervezője volt. Fitos visszautasította az ajánlatot, amelyre Antal azt kérte, maga helyett küldjön valakit, aki tudna segíteni az ügyüknek, így Kristó Nagy Istvánt javasolta. Fitos visszaemlékezése szerint nagyon sokat segített ez a kapcsolat a tájékoztatások és támogatások révén, nem beszélve a vallás- és közoktatásügyi miniszter 8500/1943. V.K.M. számú rendeletére,⁴⁰⁷ amely az úgynevezett diák-egységmozgalomnak volt fontos, és amelyet állítólag Kristó Nagy István kérésére lényegében Antal István járt ki.⁴⁰⁸

Alföldi Alajos távozése után a Nemzetpolitikai ügyosztályt Eszterhás István vette át, aki így a Tájékoztató ügyosztály mellett két szervezeti egységet vezetett a Hivatalban. A

⁴⁰¹ Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 50. évfolyam, 1943. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. 685.

⁴⁰² BFL XXV. 1. a. 677/1946. 10. Molnár Sándor tanúvallomása; BFL XXV. 1. a. 677/1946. 24. Bende István tanúvallomása; valamint BFL XXV. 1. a. 677/1946. 28. Péter Ernő tanúvallomása

⁴⁰³ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 14. Légrády Sándor tanúvallomása; BFL XXV. 1. a. 677/1946. 28. Péter Ernő tanúvallomása. Alföldi így emlékezett erre vissza: „Elképzeléseink teljesen eltérőek voltak. Mi depolitizálni akartuk az országot és azt kívántuk, hogy a társadalmi egyesületekbe folyjon a népi gondolat, alkotmánytisztelet fenntartása, illetve erősítése. Másrészt védekezése legyen a német befolyás ellen. Európai, keresztény gondolkodás kialakítása volt a célunk, és ennek érdekében harcolni kívántunk az elnémetesedett gondolkodás ellen. Mikor láttam, hogy ez Antal megerősödés miatt lehetetlen, ki akartam lépni.” BFL XXV. 1. a. 677/1946. Alföldi Alajos gyanúsított kihallgatása 32. Ne feledjük azonban, hogy ezeket a mondatokat 1945 augusztusában, a Politikai Rendészeti Osztály kihallgatása alkalmával mondta ki Alföldi.

⁴⁰⁴ BFL XXV. 1. a. 677/1946. Alföldi Alajos gyanúsított kihallgatása. 31–32.

⁴⁰⁵ Huszonegy fővel kezdték meg a működést 1942 elején, 1943-ban már negyvenhárman, 1944-ben már ötvenhét vezető és beosztott a Hivatalban.

⁴⁰⁶ Fitos Vilmos (1913–2000) szerkesztő, újságíró, az úgynevezett Turul ellenzék vezetője.

⁴⁰⁷ A rendelet értelmében az egyetemi és főiskolai diákszervezetek tagja csak az maradhatott, aki nem töltötte be huszonhatodik – katonai szolgálat esetén huszonnyolcadik – életévét, vagy az egyetemi és főiskolai tudományos segédszemélyzet tagja. Rendelet megjelent: A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Hivatalos Közlönye. 1943. március 15. 51. évfolyam, 6. szám. 130–133.

⁴⁰⁸ Országos Széchényi Könyvtár Történeti Fénykép- és Interjútár. Fitos Vilmos interjú, 1988. március 4., 6. kazetta.

Hivatalnak 1942-ben ideiglenesen a Markó utca 16. szám alatt, az Igazságügyminisztérium épületében volt a központja – az elnöki osztálynak, a Nemzetpolitikai Szolgálat továbbra is a Dísz tér 3. alatt működött –, innen költöztek át az úgynevezett Babocsay-villába a Hősök tere és az akkori Aréna út 92/b-be.⁴⁰⁹ 1944-ben egy újabb ügyosztályt állítottak fel a Hivatalban, ez volt a VII., úgynevezett Összekötő ügyosztály, amely a Hivatal és az ország peremterületén működő közművelődési egyesületeket kötötte össze, valamint ez irányította a vidékre kirendelt előadók tevékenységét és ellenőrzését, illetve az Erdélyi Okmánytár munkásságát irányította és ellenőrizte Mindszenti (Szvoboda) Béla vezetése alatt.⁴¹⁰

A német megszállás és újabb átmeneti időszak

1944. március 19-e a Hivatal életében is komoly változásokat hozott. Magyarország németek általi megszállása egyet jelentett a Kállay-kormány végével, ezáltal a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala nemzetvédelmi és propagandaminiszter nélkül maradt! Antal István ugyanis két miniszterséggel is rendelkezett, ő lett a Sztójay-kormány igazságügy, valamint ideiglenes jelleggel a vallás- és közoktatásügyi minisztere is, ám új tárca nélküli minisztert nem neveztek ki helyette. A Nagy „Magyar Compass” 1944. évi kiadása – amelynek szerkesztési zárata 1944. július 1-én történt – továbbra is Antal Istvánt jelölte meg vezetőként, az itt immár Magyar Királyi Nemzetvédelmi Propaganda Hivatalként hivatkozott szervezet élén.⁴¹¹ A minisztertanács 1944. július 12-i ülésén Antal István volt az, aki Molnár Sándor és Mindszenti Béla esetében kérte a minisztertanácsot, hogy a gyakorlati közigazgatási vizsga alól mentse fel őket, amely a „vezetése alatt álló minisztérium központi fogalmazási személyzetének létszámában” történő miniszteri titkárrá – Mindszenti esetében segédtitkárrá – való kinevezéséhez kötelező lett volna lerakni.⁴¹² Antal tehát továbbra is eljárta a Hivatallal kapcsolatos ügyekben, de ahogy Fery Tibor fogalmazott 1945-ben: „A hivatal irányítása egyébként úgyszólván gazdátlan maradt, minthogy Antal kultusz és igazságügyi miniszteri

⁴⁰⁹ Mai Dózsa György út. A későbbi Andrássy út 129. szám ugyanazt a bérvilát jelölte. Reggeli Magyarország. 1942. október 25., 49. évfolyam, 242. szám. 7.

⁴¹⁰ A visszatért részek kirendeltségei Újvidéken, Ungváron és Kolozsváron voltak. Magyarország tisztí cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 51. évfolyam, 1944. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1944. 701.

⁴¹¹ Nagy „Magyar Compass” 1944–1945. Szerk. Galánthai Nagy M. L. 68. évfolyam, I. rész. Budapest, 1944. 67.

⁴¹² A minisztertanácsban Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalaként hivatkoztak a szervezetre. MNL OL K-27. 140. cs. 1944. július 12-i minisztertanácsi ülés. 116–118.

állása következtében csak igen ritkán járt be /néha 2 hétig be sem nézett/.⁴¹³ A Sztójay-kormány alatt végbemenő munkáról igen kevés forrásunk van, amely részben a gazdátlanságra, másrészt a megszállás tényére vezethető vissza. Hogy ilyenkor már mennyire nehezen ment bármilyen munka. Fery Tibor világít rá: „Amikor egy országra-szóló szociális kiállítás megrendezésének gondolata és kivitelezése felmerült, kijelentettem, hogy a kivitelezés idejében már olyan eseménye bekövetkezése várható, amelyet józanul előre lehet látni s arra nem kerülhet sor.”⁴¹⁴

A románok átállása a Sztójay-kormány 1944 augusztus végi bukását eredményezte, amely Antal Istvánnak a kormányzati nemzetvédelem való kapcsolatának végét is jelentette. A Lakatos-kormány felállása után nemegészen két héttel, 1944. szeptember 9-i dátummal a Hivatal élére Hlatky Endre⁴¹⁵ került.⁴¹⁶ A nemzetvédelmi-propaganda szolgálat – ahogy a közlönyben hivatkoztak a szervezetre – irányítása mellett Hlatky a miniszterelnökségi államtitkárrá való kinevezésével együtt megkapta a sajtóval kapcsolatos ügyeket, a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság irányítását is. A szándék egyértelmű volt, minden hivatalos kommunikációs területet egy kézben kívántak összpontosítottak a cél érdekében, amely a háborúból való sikeres kiugrás volt. A várakozással teli napokról ismét Fery Tibor 1945-ös sorait kell idéznünk: „A Sztójay-kormány bukása után Hlatky Endre lett a hivatal vezetője, mint miniszterelnökségi államtitkár, aki új szellemiséget és politikai irányítást iparkodott inaugurálni.”⁴¹⁷ Ettől kezdve újból rendszeresen bejártam és a fentiekben megjelölt adminisztratív munkakörben dolgoztam. Ő helyesen és józanul látta az események fejlődését.”⁴¹⁸ Hlatky Endre maga így vallott új feladatáról: „Nehéz időkben és igen válságos körülmények között vettem át a rábízott feladatkört. Kötelességemet elsősorban abban látom, hogy a magyar nemzeti közvéleményt az illúziók világából a valóság higgadt szemléletéhez közelebb hozzam. Úgy vettem ugyanis észre: túlságosan megszoktuk a csodavarást. Minden hírből, minden információból azt vettük észre megnagyítva, ami jó és kellemes és mellőztük annak mérlegelését, ami borús. Ezzel függ össze az elgondolásom az

⁴¹³ BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

⁴¹⁴ BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

⁴¹⁵ Hlatky Endre (1895–1957) államtitkár, ispán, sajtófőnök. Államtudományi doktorátus megszerzése után a szegedi ellenforradalmi kormány sajtóelőadója. A külügyminisztérium, majd a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott, 1928 és 1931 között Bethlen István miniszterelnök személyi titkára. 1931–1932 között Károlyi Gyula gróf kormányában a sajtóosztály vezetője, 1933 és 1944 között a Magyar Rádió műsorigazgatója. Nagyvárad főispán, majd miniszterelnökségi államtitkár a Lakatos-kormány idején. 1944 októberében a németek elhurcolták, a koncentrációs táborból való szabadulása után Rómában telepedett le. A Ferences Világi Rend tagjaként, önként vállalt szegénység között élte utolsó napjait.

⁴¹⁶ Budapesti Közlöny. 1944. szeptember 10., 206. szám. 1.

⁴¹⁷ Bevezetni.

⁴¹⁸ BFL XVII 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

eddig propagandahivatalnak nevezett, egyébként kitűnően elindított és bevált szervezetet illetően. A propaganda szó világszerte bizonyos mértékig önmagát elkoptatta. Már pedig a magyar igazságnak és a nemzet jogos igényeinek, ma különösen, nem kopott fegyverekre és eszközökre van szüksége. Tehát nem ilyen értelemben vett propaganda kell, hanem az igazság érdekében kifejtendő tájékoztató és mindig valóságon alapuló tevékenység. [...] Abban, hogy a miniszterelnök úr egykézben kívánja látni a tájékoztatás és a felvilágosítás különböző tényezőinek irányítását, nagy gyakorlati előny van. Én igyekezni fogok, hogy ezt az előnyt Magyarország igazának érvényesítéséért és a nemzet érdekeiért minél inkább kihasználjam. Ennélfogva téves az én funkciómat propagandafőnökségnek tekinteni. Én a miniszterelnökségen államtitkár vagyok, akihez a hírszolgálat és tájékoztató szolgálat, valamint a magyar közvélemény minden problémája egységes irányítás végett tartozik. Ennyi az egész. Alapul pedig ez a szolgálatom – ismétlem – a valóság kiértékelésén.”⁴¹⁹

A Hivatal sorsa 1944. október 15. után

A háborúból való kiugrás sikertelensége, és a Szálasi Ferencék Schallmayer Ferenc⁴²⁰ lett. Vallomása szerint Kassai–Schallmayer meglepődött, amikor 1944. október 16-án – miután a Várba hívták – tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszterre nevezték ki, mivel korábban kommunistának tartották és félreállítottak a pártban.⁴²¹ Kinevezése után a hivatal újjászervezéséhez kezdett, nyolc osztályt akart felállítani, ezek voltak az elnöki, a gazdasági, a nemzetvédelmi, a terjesztési, az ideológiai, művészeti, sajtó, valamint a rádió- és filmesztály.⁴²² Kerekes Béla⁴²³ szerint, akit azzal vádoltak, hogy államtitkári kinevezése után segítette az átalakítást,⁴²⁴ sem a sajtó, sem a rádió, sem a film nem tartozott a hivatal hatáskörébe,⁴²⁵ így a

⁴¹⁹ Pesti Hírlap, 1944. szeptember 12. 66. évfolyam, 206. szám. 4.

⁴²⁰ Kassai–Schallmayer Ferenc (1903–1946) tárca nélkül nemzetvédelmi és propagandaminiszter, politikus, eredetileg nyomdász végzettségű. A Szocialista Ifjúság Szövetség alapítója, a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetőségi tagja. Az Új Szóba írt cikkei miatt kizárták a pártból, ezután csatlakozott Szálasihoz és a Nyilaskeresztes Párthoz. Börtönre ítélték, majd internálták, ezt követően a 1943-tól propagandafőnök a Nyilaskeresztes Pártban. A népbíróság halálra ítélte, majd kivégezték.

⁴²¹ BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 727.

⁴²² BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 44. és 580.

⁴²³ Kerekes Béla (?-1956): a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának ”államtitkára”, a Nyilaskeresztes Párt tagja.

⁴²⁴ Mivel nem volt minisztérium, hiába kapott ígéretet Kassai–Schallmayer Szálasitól Kerekes államtitkári kinevezésére, az adományozás nem történhetett meg (mivel két államtitkár tartozhatott csupán tárca nélküli miniszterséghez, akiknek a miniszterelnökség státuszába kellett tartozniuk szervezetileg az 1917. XI. törvénycikk alapján), szerződéses viszonyban volt csupán a Hivatalnál. BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 304.

⁴²⁵ BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 736.

rádió- és filmesztály fel sem állt. Kerekes állítása szerint távlati célként egy minisztérium felállítását tűzték ki, helyszínének pedig a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának Andrassy úti ingatlanát jelölték ki, ám mivel korábban szétbombázták az épületet, először a helyreállítási munkákat kellett volna megcsinálni, amely nem sikerült. Ezért a Tárnok utca 6.⁴²⁶ szám alá áthelyezték a hivatalt, és mire az érdemi munka megkezdődött volna, el kellett hagyniuk Budapestet. Szombathelyen pedig ismét nem sikerült berendezkedni,⁴²⁷ így érte őket a salzburgi kitelepülés.⁴²⁸ A munkát Kerekes Béla szerint az is hátráltatta, hogy a különböző ügyköröket féltékenyen védelmezte a Nyilaskeresztes Párt propagandaosztálya (gyűlések és körutak), a sajtó a miniszterelnökségi sajtófőnök alá volt beosztva, vagy épp a minisztertanácsnak felelős kormánybiztos miatt a rádió se tartozott hozzájuk.⁴²⁹ Kassai elmondása szerint október 18-án volt először a hivatalnál, ahol Alföldi Géza⁴³⁰ pártmegbízott, későbbi propagandaügyi kormánybiztos várta. Kassai szerint ez a bizalmatlanság jele volt vele szemben.⁴³¹ Szálasi 1944. október 25-én látogatta meg a hivatalt, a „minisztérium” feladatának a hungarista világnézet köztudatosítását jelölte meg, például népszerű füzetek formájában kitárgyalva a hungarizmussal kapcsolatos minden problémát.⁴³² Kassai vallomása szerint nem is voltak hungaristák túl sokan a „minisztériumban”, rajta és Kerekes Bélán kívül Füstös Zoltán⁴³³ festőművész, a művészeti osztály vezetője, dr. Kemény Zoltán⁴³⁴ osztályfőnökhelyettes, valamint Katonka Mária, Kassai titkárnője voltak azok. Kassai–Schallmayerrel szemben a visszaemlékezők egy része több nyilas – annak vélt, vagy mondott – tisztviselőről beszélt, aki csak a nyilas hatalomátvétel után fedték fel magukat.⁴³⁵ Bende István szerint mindez azért történhetett, mert a hivatalban nem volt szokás belpolitikai kérdésekről vitatkozni.⁴³⁶ Molnár Sándor legalább tíz egykori nyilasról vallott, köztük olyanról is, akit ő gondolta annak, például Eszterhás Istvánt, aki szélsőjobb érzelmű volt, de állítása

⁴²⁶ Kassai–Schallmayer szerint a Tárnok utca 5-ben voltak november második felétől. BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 628.

⁴²⁷ Kassai–Schallmayer elmondása alapján Szombathelyen az árvaház egy részét jelölték ki, amely rendkívül elhanyagolt volt, több mint három hétig tartott rendbe rakni. BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai 628.

⁴²⁸ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 306.

⁴²⁹ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 306–307.

⁴³⁰ Alföldi Géza (1908–1991) költő, újságíró.

⁴³¹ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 626.

⁴³² BFL VII. 5. e. 19940/1949. 627.

⁴³³ Füstös Zoltán (1901–1970) festőművész.

⁴³⁴ Kemény Zoltán dr. (1910–?) magántisztviselő. Nyilaskeresztes párt tagja volt, a Propagandaminisztérium ideológiai osztályának beosztottja.

⁴³⁵ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 6., 14., 20., 22., 24., 28.

⁴³⁶ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 24.

szerint se volt párttag.⁴³⁷ Szekendy Károly,⁴³⁸ aki 1943 márciusa után került a Hivatalhoz, megemlékezett még Schallmayer Imréről,⁴³⁹ Kassai–Schallmayer testvéréről, aki az ideológiai osztályon volt előadó, majd a miniszter titkára lett, valamint Bozóky Lajosról,⁴⁴⁰ aki az elnöki osztály vezetője volt,⁴⁴¹ Az egykori miniszter elmondása szerint az egész hivatalt átvette, nem voltak elbocsátások, egy-két új osztályfőnököt nevezett ki, akiknek a nevére nem is emlékezett, visszarendelni is csak Träger Ernőt és Eszterhás Istvánt rendelték a miniszterelnökségre.⁴⁴² Fery Tibor vallomásában úgy emlékezett, kérésére már 1944. október 18-án visszaengedték a Miniszterelnökség elnöki osztályára,⁴⁴³ míg Molnár Sándor 1944 november elején jelezte szóban Alföldi Gézának, az Elnöki osztály vezetőjének, hogy le akar mondani állásáról, hetedik éves állami szolgálatára tekintettel ezt méltányosan kívánta elintézni. Mivel Molnár négy hét után sem kapott érdemleges választ, a miniszternek címzett levélben 1944. december 14-én írásban ismét lemondott állásáról.⁴⁴⁴ Kemény Zoltán a népbíróági tárgyaláson tett tanúvallomása során körülbelül nyolcvan főben állapította meg a „minisztérium” tisztviselőinek számát.⁴⁴⁵ A munkára, vagyis inkább annak hiányára Kassai így emlékezett: „A minisztérium munkája itt lényegében az a lézengés és semmittevés volt, amit korábban Budapesten üztünk.”⁴⁴⁶ Március elején a Kőszegen ülésező minisztertanácson Kassai–Schallmayer a „minisztérium” megszüntetéséről szóló rendelettervezetet nyújtott be, főként azért, mert Hubay Kálmán⁴⁴⁷ egy olyan tervvel állt elő, amely szerint a „minisztérium” helyett egy tájékoztatási hivatalt kéne felállítani a miniszterelnökségen.⁴⁴⁸ Erre azonban még nem került sor, a front miatt folyamatosan nyugatfelé mentek – közben Kassai–Schallmayert operálták – így igen rossz állapotban mentek a feleségével előbb Kőszegre, utána Salzburgba, majd bajor területek felé.⁴⁴⁹ Itt azt a tájékoztatást kapta Szögi⁴⁵⁰ miniszterelnökségi államtitkártól, hogy újjáalakították a kormányt, amelyből kihagyták Kassait, a „minisztérium” helyett pedig megalakították a

⁴³⁷ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 11.

⁴³⁸ Szekendy Károly (1896–?) a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának beosztottja, házipénztárának vezetője.

⁴³⁹ Schallmayer Imre (?) miniszteri titkár.

⁴⁴⁰ Bozóky Lajos (?) a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala osztályvezetője.

⁴⁴¹ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 18.

⁴⁴² BFL VII. 5. e. 19940/1949. 627.

⁴⁴³ BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fery Tibor dr. mappa.

⁴⁴⁴ BFL XVII. 1503. 2. doboz. Molnár Sándor dr. mappa.

⁴⁴⁵ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 781.

⁴⁴⁶ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 628.

⁴⁴⁷ Hubay Kálmán (1902–1946) nyilas politikus, újságíró, a Szálasi-kormányban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot felügyelte kormánytisztviselőként.

⁴⁴⁸ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 629.

⁴⁴⁹ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 629.

⁴⁵⁰ Szögi Géza (1902–1952) politikus, miniszterelnökségi államtitkár.

tájékoztató hivatal.⁴⁵¹ Több visszaemlékező szerint is a hivatal 1944. november 27-én távozott el Szombathelyre, ahonnan 1945. március 27-én indultak tovább előbb a Nürnberg melletti Neumarkt településre, majd végül Passaun át Salzburgba április 17-én. Egy tornaterembe helyezték el őket több menekülttel együtt. Május 8-án az amerikaiak táborba vitték őket, ahol összeírták, kik akarnak hazatérni Magyarországra.⁴⁵² Érdekes Szekendy Károlynak az igazolóbizottság előtt tett vallomása. Ez alapján a március és áprilisi fizetéseket Salzburgban körülbelül hetven tisztviselőnek adta ki Szekendy a nála lévő egymillió pengőből. Az aprópénzben megmaradt nagyjából kétszázezer pengőt az amerikai csapatok bemenetele előtt a Salzach folyóba süllyesztett el.⁴⁵³ A kormányzati nemzetvédelem közel tizenhároméves Horthy-korszakbeli (szervezet)története itt ér véget, azonban mindenképpen szót kell ejtenünk az államhatalom másik fontos szereplőjéről, a honvédségi nemzetvédelemről is.

A katonai nemzetvédelem szervezetei

A katonai nemzetvédelem fontos szervezeti formája volt a második világháború alatt a vezérkari főnökségen belül megszervezett nemzetvédelmi és propagandaosztály, a Vezérkari Főnökség 6. osztálya, mely a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala mellett – és vele szorosan együttműködve – a királyi honvédség saját, kizárólag a propagandával és nemzetvédelemmel foglalkozó szervezete volt. Az osztály tényleges működéséről két forrás áll rendelkezésünkre. Az egyik Kádár Gyula⁴⁵⁴ visszaemlékezése.⁴⁵⁵ A fiatal, németellenes vezérkari ezredes 1942-ben kezdte meg tevékenységét, miután Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök⁴⁵⁶ megbízta az osztály vezetésével. Kádár úgy emlékezett vissza, hogy az osztály elsődleges feladata a fronton harcoló csapatok szórakoztatásának⁴⁵⁷ biztosítása, és a katonaerények, a harcos katonaszellem propagandája volt. Hasonló feladatokkal már foglalkozott egy, úgynevezett különleges alosztály a Vezérkari Főnökség 2. osztályán belül, de

⁴⁵¹ BFL VII. 5. e. 19940/1949. 629.

⁴⁵² BFL XVII. 1503. 1. doboz. Fehér Irén, Fábry Vilma, Gamberszky Egon mappa., BFL XVII. 1503. 2. doboz. Kiss Imre mappa., BFL XVII. 1503. 3. doboz. Wallner Aurélné mappa.

⁴⁵³ BFL XVII. 1503. 3. doboz. Szekendy Károly mappa.

⁴⁵⁴ Kádár Gyula (1898–1982) katonatiszt, vezérkari ezredes, a VKF 6. majd 2. osztályának vezetője. 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta. 1945-től 15 évre kényszermunkára ítélték a Szovjetunióban, amelyből 10 évet letöltött, 1955-ben térhetett haza.

⁴⁵⁵ Kádár Gyula 1978.

⁴⁵⁶ Szombathelyi Ferenc (1887–1946) vezérezredes, vezérkari főnök (1941. szeptember 6.–1944 április). A Ludovika Akadémia parancsnoka (1936–1938). A háború után törvénytelen módon kiadták Jugoszláviának, ahol kivégezték.

⁴⁵⁷ Elsősorban filmvetítések, színházi előadások és könyvek biztosítása révén.

ez nem tudta megfelelően ellátni feladatát, ezért a Nemzetvédelmi és Propaganda Miniszter Hivatalának felállításának mintájára a hadseregen belül is szervezni akartak egy hasonló szerveződést. Az 1942 májusa után⁴⁵⁸ létrejött osztály Kádár Gyula visszaemlékezésében négy alosztályra bontotta. Az első volt az úgynevezett haditudósító osztály, ami a frontra induló haditudósító századokat szervezte és képezte ki, a második a belföldi propaganda alosztály, ami a hazai sajtót látta el fényképanyaggal, cikkekkel, filmekkel, emellett belföldi sajtószemle és bizonyos cenzúrakérdések tartoztak alá. A harmadiknak a külföldi propaganda alosztály jelölte meg, melynek külföldi sajtófigyelést és gyűjtést tűztek ki feladatul. A negyedik a filmalosztály volt, amely technikai munkákat látott el. Emellett általánosan foglalkozott az osztály a honvédségbe tartozó egyének irodalmi és művészeti alkotásainak közléséhez engedélyek kiadásával, illetve kapcsolatot tartott a hírközlő szervekkel. A „nemzetvédelmi alosztály” a „nemzetvédelmi szolgálat”-ból nőtte ki magát. Ezt a szervezetet 1919-ben hozták létre, elsősorban kommunista eszmék terjesztésének megakadályozása és üldözése volt a feladata a hadseregen belül, illetve ezzel összefüggésben hangulatjelentések készítése. 1942-re két fontosabb feladata volt: egyrészt a háborús veszteségek, visszaélések elleni küzdelem, másrészt a hadseregen belüli nyilas és kormányzóellenes szervezkedések figyelése, és a hangulatjelentések összegzése.

A másik, elsődleges forrásunk az 1942. július 31-én a Honvédelmi miniszter által kiadott 42.422/Elnöki osztály-1942. számú rendelet, ez alapján állították fel a 6. vkf. – honvédelmi megnevezése H. M. 6. – osztályt, augusztus 1-i hatállyal.⁴⁵⁹ Az osztály a 2. vkf. osztályon belül működő úgynevezett „különleges alcsoport” kiválásával jött létre, elsődleges feladatai között szerepelt a belföldi, illetve a defenzív és offenzív szellemű külföldi honvédelmi propaganda irányítása egyaránt.⁴⁶⁰ A rendelet felsorolta azokat eszközöket, melyek segítségével a propagandát végre kívánták hajtani, ezek voltak az írott sajtó, a rádió, a film, az irodalom és a művészeteket általában.⁴⁶¹ Ezeknek a katonai célú felhasználása és ellenőrzése mellett hangulatjelentéseket készítettek, valamint a lelki kapcsolatot fenntartották a harcoló hadsereg és a hárország között.⁴⁶² Az osztály szorosan együttműködött a nemzetvédelmi és propagandaminiszterrel a nemzetvédelem és a honvédség kérdéseiben. A különleges alcsoportbeli időkhöz hasonlóan nyomozásokat végezhetett a vkf. 6. osztálya, de csupán a honvédségen belüli közönséges bűncselekmények, valamint az erkölcsi visszaélésekkel

⁴⁵⁸ Kádár visszaemlékezésében helyezte május utánra az osztály felállítását.

⁴⁵⁹ HM HIM HL 5349. 1.

⁴⁶⁰ HM HIM HL 5349. 1.

⁴⁶¹ HM HIM HL 5349. 1.

⁴⁶² HM HIM HL 5349. 1.

kapcsolatos ügyekben, minden más cselekményt a 2. vkf. osztály vizsgált.⁴⁶³ A propaganda és sajtóanyagok teljes egészében az osztályhoz tartoztak. Ez felelt a haditudósító századok szervezéséért, irányításáért, a beérkezett haditudósító anyagok kiértékeléséért, feldolgozásáért és nyilvánosság elé való juttatásáért.⁴⁶⁴ Emellett minden, a Honvédelmi Minisztériumhoz és vkf. osztályokhoz beérkezett, propaganda szempontot az osztálynak kellett továbbítani, ahogy a honvédelmi szempontú cenzúra szolgálat irányítása – mely kiterjedt a napisajtóra, heti és folyóiratokra, a külföldről bejövő sajtótermékekre, könyvekre és nyomtatványokra, filmekre, rádióra, színházra – is.⁴⁶⁵ Az átszervezéssel kizárólag nemzetvédelmi és propagandaügyekkel foglalkozott az osztály, a korábbi feladatai közül leadta többek között a támadó célú különleges harcmódok ügyeit. A szabotázs cselekmények védőleges, valamint a bakteriológiai háború eszközeinek kísérleti megfigyeléseit, minden ilyen ügykört az e célra fenntartott eszközökkel és személyzettel a 2. vkf. osztály vett át.⁴⁶⁶ Szervezetileg kettős alárendeltségű volt az osztály, egyrészt a honvéd vezérkar főnökének, a politikai, polgári kérdésekkel összefüggésben pedig a honvédelmi miniszternek.⁴⁶⁷ Az osztály szerteágazó feladatai miatt több szervvel kellett együttműködnie, ezek közül kiemelkedik a nemzetvédelmi és propagandaminiszterrel – és rajta keresztül annak hivatalával – való munkakapcsolat. Az ügyviteli szabályzat szellemében⁴⁶⁸ eljárva az érintkezés Antal Istvánnal elsősorban a honvédelmi miniszteren keresztül kellett történni⁴⁶⁹, /két hiányzó pont kifejtése ide/. A honvédségen belül a vezérkari főnökség több osztályával is folyamatos volt a munkakapcsolat a 6. osztálynak, a vkf. 1., 2. és 4. osztályai mellett a nemzetvédelem és a propaganda neveléssel való szoros kapcsolódásai miatt kiemelten a vkf. 5. (kiképzési) osztályával, valamint a HM Elnöki, illetve HM 35. (légoltalmi), 37. és 40. (levente) osztályaival. A sajtófőnökkel, a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium sajtóosztályaival, valamint a Külügyminisztérium kulturális osztályával. Propagandavonalon a Honvédelmi Minisztérium és a vkf. tárosztályainak teljes irányítását átvette a vkf. 6. osztálya. Emellett a Vitézi Renddel is kapcsolatot tartott fent az egység, annak is Zrínyi csoportjával, mellyel az együttműködést és bizonyos fokú befolyásolását biztosította.⁴⁷⁰ A 6. osztály

⁴⁶³ HM HIM HL 5349. 1-2.

⁴⁶⁴ HM HIM HL 5349. 2.

⁴⁶⁵ HM HIM HL 5349. 2.

⁴⁶⁶ Kivéve a bakteriológiai háború elleni védekezés megszervezését, mert a HM 12. osztálya ügykörébe ment át. HM HIM HL 5349. 2.

⁴⁶⁷ HM HIM HL 5349. 2.

⁴⁶⁸ Ügyviteli szabályzat 6. §. Ügyviteli szabályzat a magyar királyi Honvédség számára, A-11, a. Attila Nyomda, Budapest, 1940. 9.

⁴⁶⁹ A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalával való kapcsolattartás a 6. § harmadik bekezdése alapján közvetlenül is történhetett.

⁴⁷⁰ „Honvédelmi propaganda szempontból” HM HIM HL 5349 3.

állománya megalakulásakor teljes mértékben a 2. vkf. különleges alcsoportból lett átemelve, ahogy az 1942-es évre anyagi szempontból is a 2. vkf. osztályhoz lett utalva.⁴⁷¹

Nemzetvédelmi Szolgálat

A nemzetvédelmi szolgálat története egészen 1918-ig nyúlik vissza. Kozma Miklós,⁴⁷² aki ekkor az úgynevezett védelmi, felderítő- és propagandaosztály szervezésén dolgozott, kezdte el kialakítani a nemzetvédelmi tisztek hálózatát.⁴⁷³ Siófokon a fővezérségben alakították ki az úgynevezett vörös defenzív szolgálatot, valamint a nemzetvédelmi szolgálatot.⁴⁷⁴ Az egész országra kiterjedő hálózatot kezdtek kialakítani, a fővezérség nemzetvédelmi osztálya a vármegye nemzetvédelmi alosztályain keresztül járási nemzetvédelmi tiszteket jelöltek ki, akik a területükön lévő kommunista szerveződésekről pontos információkkal rendelkeztek. A falvakban a nemzetvédelmi bizalmiak jelentettek a járási nemzetvédelmi tiszteknek. A bizalmiak elsősorban papok, jegyzők, csendőrök, tanítók és katonák voltak.⁴⁷⁵ A járási nemzetvédelmi tisztek nagyon sok feladatot láttak el, a legfontosabb azonban a kommunistákról való nyilvántartás, valamint a szabadon lévők elfogásáról való intézkedés volt.⁴⁷⁶ Az évek során többször átalakították a nemzetvédelmi szolgálatot, de alapvető feladata nem változott, a kommunisták és nemzetellenes felforgató elleni fellépés. A nemzetvédelmi tisztek a katonai szervezet minden fokán megtalálhatóak voltak, de még a levante egyesületeknél.⁴⁷⁷ Az 1943-ban a honvédelmi miniszter által kiadta az A-111-es szabályzatot a nemzetvédelmi szolgálatról.⁴⁷⁸ A kiadvány a nemzetvédelem alatt a magyar faj és a keresztény állam védelmét értette, minden destruktív eszme és azok terjesztői ellen.⁴⁷⁹ A szolgálat három tagozódott: nevelő szolgálatra, nemzetellenes (felforgató) mozgalmak ellen való küzdelemre, valamint propagandafeladatok végrehajtására, amelyek összefüggtek és kiegészítették egymást. A

⁴⁷¹ HMHIM HL 5349. 3.

⁴⁷² Kozma Miklós (1884–1941) belügyminiszter (1935–1937), katona, megszakításokkal a Magyar Távirati Iroda, valamint a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. vezetője. 1919-ben Szegeden a Nemzeti Hadsereg propaganda- és védelmi osztályának vezetője

⁴⁷³ Horváth Csaba, dr.: A magyar királyi honvédség és a nemzetvédelmi szolgálat (1919–1945). In: *Felderítő Szemle*. 2005. június, 4. évfolyam, 2. szám. 145.

⁴⁷⁴ Godó Ágnes–Sztana Béla: „Nemzetnevelés” és „nemzetvédelem”. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1965. 12. évfolyam, 3. szám. 464.

⁴⁷⁵ Horváth Csaba, dr.: A magyar királyi honvédség és a nemzetvédelmi szolgálat (1919–1945). In: *Felderítő Szemle*. 2005. június, 4. évfolyam, 2. szám. 145–146.

⁴⁷⁶ Horváth Csaba 2005. 147.

⁴⁷⁷ Horváth Csaba 2005. 152–159.

⁴⁷⁸ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A-111. Budapest, 1943.

⁴⁷⁹ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A-111. Budapest, 1943. 6.

nevelőszolgálat feladata a „fegyveres erő tagjai hazafias érzésének és erkölcsi felfogásának ápolása, fejlesztés, valamint erkölcsi ellenálló képességének biztosítása” volt.⁴⁸⁰ A parancsok feladata volt a nevelés, a nemzetvédelmi szervek csak a hazafias érzést, valamint az erkölcsi erőket veszélyeztető okokat figyelte, a parancsokat segítette ezen a téren.⁴⁸¹ A nemzetellenes erők ellen való küzdelem a fegyveres erők kötelékébe bejutott felforgató (bolsevik) eszmék és egyének elleni védekezés, felderítés és leleplezés volt. Propaganda feladatokat a Honvédelmi Minisztérium, valamint a Vezérkari főnökség illetékes szerveitől kapott feladatok végrehajtását jelentette.⁴⁸² A nemzetvédelmi szolgálatot a vezérkar főnöke irányította a 6. vkf. osztály segítségével, a nem kifejezetten katonai kérdésekben pedig a honvédelmi miniszter.⁴⁸³ A nemzetvédelmi szolgálat kötelékébe a hadtestparancsokságoktól (nemzetvédelmi alosztály), a helyőrségeken át (az állomás-parancsnok nemzetvédelmi előadója útján) a csapatokig lemenően (nemzetvédelmi tisztek) ki voltak jelölve a nemzetvédelmi szervezetek és személyek.⁴⁸⁴

Nemzetvédelmi Akadémia

Az Országos Nemzetvédelmi Szövetség és a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala 1942 őszén elindította az úgynevezett Nemzetvédelmi Akadémiákat.⁴⁸⁵ A Szövetség országos igazgatója, Kováts Tivadar, valamint Bartos Dezső orvosszázados dolgozta ki az Akadémia ötletét.⁴⁸⁶ A háromhónaposra tervezett tanfolyamokat 300 hallgatóval kívánták megtartani, évente több turnust kívántak indítani. Egy–egy ilyen tanfolyamra a „közélet nemzetvédelmi kérdéseinek legkiválóbb szakelőadóit” akarták előadások megtartására meghívni, az Akadémiát elvégzőknek pedig diplomát adtak.⁴⁸⁷ Az Akadémia megnyitó ünnepségének bevezető előadására Antal István nemzetvédelmi és propagandaminisztert kérték

⁴⁸⁰ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943. 6–7.

⁴⁸¹ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943. 7.

⁴⁸² A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943. 8.

⁴⁸³ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943. 9.

⁴⁸⁴ A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943. 9–10.

⁴⁸⁵ Az Országos Nemzetvédelmi Szövetségről és az Akadémiákról is lásd: Pócs Nándor: Varjúsereg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai. Kronosz Kiadó, Pécs–Budapest, 2022. 127–128.

⁴⁸⁶ Nemzetvédelmi Akadémiát szervez az Országos Nemzetvédelmi Szövetség. Nemzeti Újság, 1942. szeptember 10. 4.

⁴⁸⁷ „Nemzetvédelmi Akadémia” az új magyar életforma kialakítására. 8 Órai Újság, 1942. szeptember 10. 5.

fel.⁴⁸⁸ Az Akadémia 1942. december 1-én tartotta megnyitó ünnepségét,⁴⁸⁹ amelyen vitéz Magasházy László vezérőrnagy, a Nemzetvédelmi Bizottság elnöke tartotta végül a megnyitó beszédet, ahol Antal István mellett megjelentek a Vitézi Rend, a Tűzharcosok, az egyetemi ifjúság küldöttei és a nemzetvédelmi keresztések nagy számban jelentek meg.⁴⁹⁰ Az elkövetkező közel másfél évben vidéken is indítottak Nemzetvédelmi Akadémiákat,⁴⁹¹ 1944. január 13-án pedig megtartották az a budapesti tagozat utolsó megnyitóját.⁴⁹²

A kormányzati nemzetvédelem vezetőinek perszonális kapcsolatai

A Horthy-korszakra jellemző volt, hogy a különböző közéleti szereplők személyes kapcsolata, befolyása sokszor erősebbnek bizonyult, mint a mindenféle tisztségekkel járó hatalom. „István gazda” országában a volt miniszterelnök, Bethlen István ráhatása a politikai szereplőkre erősebbnek bizonyult, mint például a hivatalban lévő Bárdossy Lászlóé. Utóbbinak azért is kellett távoznia, mert Horthy Miklósnak nem élvezte a bizalmát, elsősorban a kormányzóhelyettesi tisztség kapcsán felmerülő viták miatt.⁴⁹³ Jellemző példa még az informális erőre, amelyről Zsindely Ferenc ír naplójában: Makay Dezső⁴⁹⁴, a Keresztény Nemzeti Liga⁴⁹⁵ elnöke lemondott egy előadássorozatot Antal Istvánnak címzett levelében, amelyet csak a Kállay Miklós miniszterelnök „elé dobott kesztyűként” lehetett értelmezni.⁴⁹⁶ E mögött a támadás mögött pedig magát a volt miniszterelnököt, Bárdossyt látta a miniszterelnökségi államtitkár, ami nem volt csoda, hiszen a két politikus szabályosan gyűlölte egymást.⁴⁹⁷ A kormányzati nemzetvédelem (és propaganda) vezetése bizalmi alapon ment, hiszen ennek felügyeletét igen hatékony fegyverként lehetett használni a közéletben. Komoly egymásnak feszülések voltak a különböző csoportok között, ki legyen az éppen aktuális

⁴⁸⁸ A nemzetvédelem minden ágazatával megismertetik a magyarságot. Pesti Hírlap, 1942. szeptember 10. 4.

⁴⁸⁹ A nemzetvédelmi akadémia kiválogatja és kiképezi a vezetésre alkalmasakat. Délmagyarország, 1942. december 2. 3.

⁴⁹⁰ „Ennek a nemzetnek isteni küldetése van”. Ünnepélyes keretek között megnyitották a Nemzetvédelmi Akadémiát. Függetlenség, 1942. december 2. 3.

⁴⁹¹ A Pécsi Nemzetvédelmi Akadémia csütörtökön tartotta megnyitó ülését. Pécsi Napló, 1944. január 8. 4.; A nemzeti összefogás és sorsközösség kötelékei eltérhetetlenek. Vásárhelyi Népújság, 1944. február 10. 3.

⁴⁹² Pócs, 2022. 132.

⁴⁹³ Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015. 325.

⁴⁹⁴ Makay (Makkay) Dezső, dr., makói és geleji (1878–1945) kúriai bíró, a magyar főudvarnagyi bíróság vezetője. Teleki alatt főtitkár lett az Egyesült Nemzeti Keresztény Ligában, majd elnöke. Forrás: A magyar feltámadás lexikona. Szerk. Szentmiklóssy Géza, dr. Budapest, 1930. 827.

⁴⁹⁵ Az 1919-ben alapított Egyesült Nemzeti Keresztény Liga nevű szervezet célja az önvédelem volt „a szervezett keresztény és nemzeti akarat érvényesítésére”. Alapító elnöke Teleki Pál.

⁴⁹⁶ Zsindely, 2024. 314.

⁴⁹⁷ Zsindely, 2024. 364.

vezetője. Ebben nyer értelmet, hogy Antal Istvánnak 1938-ban miért nem engedték, hogy tervét megvalósítsa. Az alábbiakban röviden ismertetni szeretném annak a három embernek az elhelyezkedését a Horthy-korszak világában, akik a kormányzati nemzetvédelem vezetői voltak 1938-tól kezdve: Kovrig Béla, Alföldi Alajos és Antal István.

Kovrig Béla 1923-ban került a politikába, előbb Bethlen István miniszterelnök személyi titkáráként, majd a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályán mint fogalmazó dolgozott. 1927-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban szociális biztosítás ügyekkel foglalkozó munkatárs, később az Országos Társadalombiztosító Intézet egyik aligazgatója.⁴⁹⁸ Az 1930-as évekre a magyar katolikus közéletben kiemelkedő szerepet játszott személye, elsősorban azért, mert nem csupán adaptálta a katolikus társadalmi tanítást, hanem a magyar viszonyokat elemezve és a szociális kérdést hazai kontextusában vizsgálva önálló koncepciót alkotott.⁴⁹⁹ A sikeres, nagy tömegbázissal rendelkező katolikus hivatásrendi⁵⁰⁰ mozgalmak, mint a KALOT⁵⁰¹, az EMSZO⁵⁰² vagy a Magyarországi Dolgozók Országos Hivatásszervezete⁵⁰³ bizonyították, hogy feltudják venni a küzdelmet mind a szélsőjobboddali, mint a szocialista/kommunista mozgalmakkal szemben, amely felkeltette a kormányzat figyelmét.⁵⁰⁴ Kovrit rengeteg szociális tematikájú írással, valamint folyóiratok szerkesztésével népszerűsítette elképzeléseit. Annak a katolikus reformmozgalmi körnek volt a tagja Kovrig, amely a magyarországi szociális kérdések megoldását tűzte ki célul, mely együtt járt a Horthy-kor társadalmi berendezkedésének katolikus alternatívájának kidolgozásával, egy szociálisabb, demokratikusabb átalakulás érdekében.⁵⁰⁵ A szélsőségektől való határozott elhatárolódása juttatta végül a Miniszterelnökség V. Osztályának, vagyis a Társadalompolitikai Ügyosztály élére, miután Keresztes–Fischer Ferenc belügyminiszter javaslatára Imrédy Béla miniszterelnök kinevezte.⁵⁰⁶ Teleki miniszterelnöksége alatt megmaradt az osztály vezetőjének, majd az átalakítást követően a Nemzetpolitikai Szolgálat élén is egészen 1941 kora nyaráig.

⁴⁹⁸ Petrás, 2019. 109.

⁴⁹⁹ Petrás, 2019. 111.

⁵⁰⁰ A társadalom nem vagyoni, hanem hivatás szerinti tagolása. Semmiképpen sem összekeverendő a fasiszta korporációs rendszerrel.

⁵⁰¹ Katolikus Agrárfűzési Legényegyesületek Országos Testülete (1938–1946), – illetve elődszervezete a Katolikus Agrárfűzési Legényegyesületek Országos Titkársága (1935–1938) –, amely a földművesek és földmunkások legényegyleteit összefogó országos szervezet. Céljai az agrárfűzés támogatása és érdekvédelme. Kerkai Jenő SJ, majd Nagy Tőhötöm SJ vezette a szervezetet.

⁵⁰² Egyházközi Munkásszakosztályok (1937–1946) egyházközösségenként működő csoport, mely feladatául tűzte ki a munkások támogatását, valamint valláserkölcsei és hazafias nevelését, a plébániai életbe való bevonását.

⁵⁰³ Magyarországi Dolgozók Országos Hivatásszervezete (1939–1946) keresztény munkások foglalkozások szerinti érdekvédelmi szervezete.

⁵⁰⁴ Petrás, 2019.111.

⁵⁰⁵ Petrás, 2019. 112.

⁵⁰⁶ Petrás, 2019.114.

Zsindely Ferenc benyomása szerint Kovrig „ravasz és szemtelen örmény” volt, akit csak cirkuszdirektornak hívott, mikor Teleki kikérte róla a véleményét.⁵⁰⁷ Zsindely beszámolója alapján még Bárdossyt is megfenyegette, hogy a papok ellene fordulnának a házassága miatt, ha „ő a nagy befolyásával nem ellensúlyozza náluk a dolgot”.⁵⁰⁸ Kovrig a miniszterelnökséget elhagyva a kolozsvári egyetemen tanított, de a közélettől nem távolodott el. Az 1943-as győri püspöki palotában tartott titkos megbeszélés folyamán létrejött Katolikus Szociális Népmozgalom – amely az 1944-ben megalakuló Keresztény Demokrata Néppárt előzményének tekinthető – ernyőszervezetének világi elnöki pozícióját töltötte be, valamint megbízták, hogy dolgozza ki a magyarországi kereszténydemokrácia szociális programját.⁵⁰⁹ A nemzetpolitikától sem távolodott el Kovrig, 1944 februárja és 1944 októbere között a Népünk című társadalmi és nemzetpolitikai folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke volt. 1944 júliusától papíron az esztergomi főszékesegyház káptalan könyvtárában kutatómunkát végzett, valójában az ellenállás katolikus szárnyát koordinálta, a Magyar Fronthoz csatlakozott Katolikus Szociális Népmozgalmon keresztül, amelyre Serédi Jusztinián adott engedélyt.⁵¹⁰ Mint láthatjuk, Kovrig Béla végig a reformkatolikus, egyházi vonalon fejtette ki politikai tevékenységét.

A Kovrigot váltó Alföldi Alajos útja a kormányzati nemzetvédelem vezetői posztjára az elődjénél egyenesebb, politikailag jobban behatárolható módon zajlott. Teleki Pál miniszterelnök vitte a Társadalompolitikai Osztályhoz, mivel Alföldit jól ismerte a cserkészetből. A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének számvevősegi tanácsosa 12 éves korától, 1914 óta volt cserkész, 1931-től a Regnum Marianum parancsnoka lett, az Országos Intéző Bizottság tagja, kerületi öregcserkészelőadó, illetve országos sajtóelőadó. 1933-ban a gödöllői jamboree jegyosztályának vezetője, az 1938-as Eucharisztikus Kongresszuson a jegypénztárak és a rendezés szolgálatának megszervezője és irányítója.⁵¹¹ Bárdossy László miniszterelnök Kovrig távozása után őt nevezte ki a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetőjének. Zsindely Ferenc naplójában úgy fogalmazott, hogy bár sokat vesződött Alföldivel 1941 júniusától, de legalább katolikus létére nem annyira elfogult, mint Kovrig volt, aki „egészen klerikális irányba vitte a nemzeti szervezkedést.”⁵¹² Miután Antal István minisztersége alatt

⁵⁰⁷ Zsindely szerint „Adj a kezébe ostort, a lábára csizmát, és kész a cirkuszdirektor.” Miniszter a frontvonalban... 80.

⁵⁰⁸ Bárdossy egy elvált nőt, belatini Braun Mariettát vette feleségül, amely Kovrig szerint a papoknál nagyobb bűn, mintha protestáns volna – legalábbis Zsindely elmesélése szerint így történt. Zsindely, 2024. 80.

⁵⁰⁹ Az 1943-as győri titkos megbeszélésről a disszertáció későbbi részében lesz szó bővebben. Petrás, 2019. 117.

⁵¹⁰ Petrás, 2019. 118.

⁵¹¹ Magyar Cserkész. Szerk. Sztrilich Pál, dr. XXII. évfolyam, 18. szám. 1941. június 1. 1.

⁵¹² Zsindely, 2024. 91.

megszervezték a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalát, és Alföldit a Nemzetpolitikai Ügyosztály vezetőjévé „fokozták le”⁵¹³, sokat panaszkodott Antalra, például Zsindelynek. Alföldi úgy fogalmazott az államtitkár szerint, hogy nem bírja azt a hízelkedést előadni, amelyet „egy fáradt államférfi” megkövetel, és azon kívül egyetlen irányadó ötletet nem kapott miniszterétől.⁵¹⁴ 1943-ban önként távozott, mivel sokszor nem értett egyet Antallal⁵¹⁵, visszament a MABI-hoz dolgozni, ahol előbb titkár lett, majd a belügyminisztériumba került szociális előadónak, mindkettőt Keresztes-Fischer Ferencnek köszönhetően.⁵¹⁶

Antal István miniszterré kinevezésével, és a Nemzetpolitikai Szolgálat alapjain létrehozott Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalával a kormányzati nemzetvédelem az addigi legmagasabb szintre jutott. Antal István politikai pályája egyidős volt a Horthy-korszak születésével. Gömbös Gyula egyik legközelebbi munkatársa volt, akinek miniszterelnöksége alatt sajtófőnök és az Igazságügyi Minisztérium államtitkára. Nem egész két év szünetet követően ismét államtitkára az Igazságügyi Minisztériumnak, a Darányi-kormány utolsó hónapjától, 1938 áprilisától egészen tárcanélküli miniszteri kinevezéséig, vagyis 1942 áprilisáig. Teleki Pál miniszterelnök és Antal István között nem volt felhőtlen a viszony, amelynek valószínűleg több oka is volt. Imrédy és Teleki között komoly politikai küzdelem alakult ki azt követően, hogy az utóbbi váltotta az előbbi a miniszterelnöki székben, miközben a leköszönő kormányfőnek erős bázisa volt a kormányzó párton belül.⁵¹⁷ Antal pedig, akárcsak Imrédy, a gömbösi hagyományok emberének számított. De nem csupán Imrédy jelentkezett be a gömbösi örökségért sorba állók közé, hanem Hóman Bálint, aki 1940-re egyre inkább szembefordult Teleki politikai irányával, amelyben követte Antal is.⁵¹⁸ Leginkább azt sérelmezhetette Antal, hogy 1939 novemberében, amikor a képviselőház elnökévé választott Igazságügyi Miniszter, Tasnádi Nagy András lemondott miniszterségéről, a tárcát nem az államtitkár Antal István kapta meg, hanem Radocsay László.⁵¹⁹ Kállay Miklós miniszterelnökségének kezdetén nem kívánta odaadni az igazságügyi miniszterséget Antalnak,

⁵¹³ A Nemzetpolitikai Szolgálat idővel egy lett a sok ügyosztály közül, átalakított ügykörökkel.

⁵¹⁴ Zsindely, 2024.242.

⁵¹⁵ Molnár Sándor 1945 májusi, a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztályán tett tanúvallomásaiban úgy fogalmazott: „Végül is hatásköri differenciái támadtak Antallal és ez okozta távozását az osztály éléről.” BFL XXV. 1. a. 677/1946. 9.

⁵¹⁶ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 3. és 9.

⁵¹⁷ Vonyó József: Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Kronosz Kiadó, Pécs, 2021. 433–434.

⁵¹⁸ Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 163.

⁵¹⁹ A korabeli szóbeszéd szerint a kormányzó ellenkezett, mert nem tartotta megfelelőnek Antal István származását. Erről – vagyis Antal származásáról, nehéz gyerekkoráról, akire úgy hivatkoznak, hogy a „mosónő” fia – Zsindely később hosszasan megemlékezik. Zsindely, 2024.114. és 137–138.

de azért, hogy kielégítse ilyen irányú vágyait – és hogy a németbarát körök is megnyugodjanak⁵²⁰ –, megkapta a tárcanélküli miniszterséget, ezzel ő lett a kormányzati nemzetvédelem feje, amellyel igen nehezen boldogult az első időben Zsindely szerint.⁵²¹ Antal István a német megszállást követően végül megszerezte a rég áhított igazságügyi miniszterséget a Sztójay-kormányban, de – ahogy Zsidely Ferenc találóan megjegyzi – ilyen áron nem kívánhatta.⁵²² Antal István egy rendkívül ambiciózus, és legalább annyira gyanakvó politikus volt, aki talán Gömbös Gyulában bízott meg egyedül. A kormányzó párt jobboldalán foglalt helyet, de nem volt a német érdekek egyértelmű kiszolgálója.

Kormányzati nemzetvédelem a gyakorlatban

Ponyva elleni küzdelem

A ponyva alatt általában az értéktelen irodalmi termékeket szoktuk érteni.⁵²³ Már a 18-19. században küzdöttek ez ellen a stílus ellen, azonban, a ponyva népszerűsége minden korszakban jelentős volt.⁵²⁴ Az 1942-ben kiadott, a Kállay-kormány első félévnyi működését összegző kiadványban⁵²⁵ összegyűjtötték az összes ponyvairodalmi típust, amely elárasztotta a magyar könyvkiadást. Ilyenek voltak a detektívregények, a légios és kémponyvák, a

⁵²⁰ Zsindely, 2024.462.

⁵²¹ Zsindely, 2024.214–216.

⁵²² Zsindely, 2024. 507. 1944 augusztusában Antal bevallotta Zsindelynek, hogy a minisztertanácson nem mer megszólalni, annyira tartott attól, hogy valamelyik miniszterháza beárulja a németeknek. Zsindely, 2024. 559.

⁵²³ Természetesen voltak magas irodalmi, esztétikai és szellemi értékekkel bíró, olcsó könyvészeti termékek, melyet szintén ponyvaként tartunk számon. Ilyenek voltak a Szabó Dezső tollából származó Ludas Máttyás Füzetek is. A ponyvakutatásról és annak nehézségeiről lásd: Chikány Judit: Kutatás a ponyvák után. In: Kortárs, 2024. 05. szám. 35–42.

⁵²⁴ A ponyva elleni küzdelemről lásd: Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Minerva, Budapest, 1965., Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Európa, Budapest, 1978., Csáki Pál: A ponyvairodalom megrendszabályozása az 1940-es évek elején. In: Magyar könyvszemle. Szerk.: Kókay György. 104. évfolyam (1988) 1. szám. 41–53., valamint Jáki László: A ponyva szerepe az olvasóvá nevelésben. In: Könyv és nevelés. Főszerk.: Csik Tibor. XVIII. évfolyam (2016) 3. szám. 17–32.

⁵²⁵ Tettek-tervek I. A Kállay-kormány fejlesztendő munkássága és politikája. Felelős kiadó: Báthory-Hüttner János, dr. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1942.

karrierponyva, szerelmiponyva, bohémponyva, fantasztikus ponyva, és úgy általában az idegennyelvről, magyartalanul lefordított, értéktelen könyvek.⁵²⁶ Az 1930-as évektől kezdve egyre többen emelték fel szavukat a ponyvairodalom terjedése ellen⁵²⁷, de a nem éppen kormányhűségéről ismert Népszava Naptára 1941-es számában írta dr. Braun Soma a következőket: „Nem lehet napirendre térni fölötte. Nem lehet hallgatni sem róla. Itt van köztünk, veszik, olvassák. Elterebélyesedik, mint a dudva a virágos kertben és lassanként kiszorítja az igazi irodalmat.” Majd később így folytatja: „De addig is? Terjedjen-e még jobban a bozót? Nőjjön-e még magasabbra a gyom és a dudva? Gyepesedjenek be még jobban a koponyák a gypűn?”⁵²⁸ Mint látjuk, széles igény volt a ponyvairodalom megrendszabályozására, melyre – részben nemzetnevelési, illetve gazdasági okokból – Antal István minisztersége idején került sor.

A Nemzetvédelmi és propagandaminiszter a munkáját ismertető minisztertanácsi ülésen, 1942. június 2-án a kijelölt legfontosabb feladatok között emlegette a ponyvairodalom elleni küzdelmet.⁵²⁹ Még ugyanennek a hónapnak utolsó napján tartott minisztertanácson külön felszólalást szentelt a témának.⁵³⁰ Két héttel az ülés előtt küldte körbe a – később ponyvarendeletnek keresztelt – témában kiadni készült rendelettervezetet, az indoklással együtt. A ponyvairodalomnak két ágazatát különböztették meg: a megszüntetésre szánt „lélekrontó” irodalom, másrészt az e helyébe állítandó, az „alacsonyabb néprétegek” egészséges lelkületének kialakítására és nevelésére alkalmas, „nemes ponyva”.⁵³¹ Az úgynevezett nemes ponyva kialakítását azért tartotta alapvető fontosságúnak Antal István, mert széles rétegek kívánták az olvasást és irodalmat, mivel – a miniszter elmondása szerint – havonta hárommillió ponyvát adtak el ekkoriban. A könyvkiadók pedig nem törődtek velük, ezért is vásároltak az úgynevezett „filléres ponyvairodalmat”. A rendelettervezet a ponyvairodalom „lélekrontó” változatát kívánta megszüntetni, amennyire csak lehetett. A nehézséget az okozta, hogy a jogszabályok nyelvén képtelenség volt meghatározni a ponyva fogalmát – igaz, esztétikailag sem könnyű – ezért három pengőben kívánták meghatározni azt az értékhatárt, amely alatt csak miniszterelnöki engedéllyel lehetett kiadni bármilyen sajtóterméket.⁵³² A három pengőt azért tartották – minden nehézsége mellett is – remek

⁵²⁶ Tettek-tervek I. 68.

⁵²⁷ Kozma Miklóstól és Babits Mihálytól idéz ilyen irányú megnyilvánulásokat Csáki, 1988. 42.

⁵²⁸ Braun Soma, dr.: Néhány szó a ponyvairodalomról és a vele kapcsolatos dolgokról. In: Népszava Naptár 1941. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, 1941. 56–60.

⁵²⁹ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 134.

⁵³⁰ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 22–29.

⁵³¹ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 22.

⁵³² MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 23–24.

kapaszkodónak, mert bár sok ponyva három pengő feletti értékkel bírt, a drágábbakat kevesebb példányszámban lehetett nyomtatni és eladni, mint a 20-30 filléres könyveket, amelyek leginkább hatottak a szélesebb, kevésbé iskolázott olvasóközönségre.⁵³³ A miniszter felhívta a figyelmet, hogy csupán anyaggazdálkodási kérdésként kívánták rendezni a ponyvával kapcsolatos kérdéseket, méghozzá a Honvédelmi Törvény 112. és 212. §-ai alapján, elvetve ugyanezen jogszabály 151. §-át, mint jogalapot. Az 1939. évi II. törvénycikk 112. §-a alapján a miniszterelnökség – akár közvetlenül, akár erre kijelölt szerv útján – ellenőrizhette a termelés, nyersanyag, árucikk teljes folyamatát, a 212. § pedig a pénzbüntetést szabályozta a kihágásokat elkövetőkre. A jogalapot szolgáltató törvény 151. §-a a sajtóellenőrzésről szóló háború esetén, illetve fontos államérdek megóvása miatt. Erre a miniszter nem látott indokot, a ponyva elleni harcot bármennyire is fontosnak tartotta, ez utóbbi nem jöhetett szóba, emellett a el kívánták kerülni azt a látszatot, hogy általános irodalmi ellenőrzést szeretne végrehajtani a kormány.⁵³⁴ Mivel a rendelet miatt a miniszterelnökség sajtóosztályának megnövekedett volna a munkája, a nemzetvédelmi és propagandaminiszter a saját hivatalának apparátusát ajánlotta fel, azon belül egy szűk irodalmi lektorátust kívánt felállítani, amely segítségére sietne a miniszterelnöknek a döntések meghozatalában.⁵³⁵ A munkát a Hivatalon belül először a Nemzetpolitikai Szolgálat látta el, ezt követően az úgynevezett Kultúrpropaganda ügyosztály vette át ennek ügyvitelét.⁵³⁶ Ezt követően a „nemesponyváról” kezdett Antal beszélni, hogy mégis mivel lehetne kiszolgálni az alacsonyabb jövedelmű néprétegeket megfelelő „léleknemesítő és szórakoztató” olvasmányokkal, amelyekkel fel kívánták váltani a „lélekrontó” korábbiakat. Ennek kidolgozását az Országos Irodalmi és Művészeti Tanáccsal és a megbízható ponyvakiadókkal együtt gondolta elvégezni. Témakörök szerint szerepet akart szánni többek között a történelemnek, nagyformátumú személyek (tudósok, politikusok, írók) és a „kisemberek” küzdelmes életének a magyar történelem során, vagy éppen jeles magyar és külföldi írók műveinek olcsó kiadásai.⁵³⁷

⁵³³ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 24. A rendeletet az Országos Irodalmi Tanáccsal egyetértésben alkották meg.

⁵³⁴ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 25.

⁵³⁵ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 26.

⁵³⁶ Magyarország tiszti cím- és névtára 1942. 639. illetve 1943. 685.

⁵³⁷ A fentiekén túl a következő témakörökben határozta meg Antal István a „nemes ponyva” kiadásokat: a magyar honvédek és huszárok szelleme és kalandjai, régi magyar asszonyok élete, magyar városok és várak, a kor magyar élete, városban és a falvakban, külföldön élő magyarok, akiket megbecsülnek, de hazavágynak, külföldi hadvezérek, államférfiak, tudósok tanulságos történetei. MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 30-án tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. 27-29.

Az Antal István által felvázolt rendelet 1942. július 17-én jelent meg a Budapesti Közlönyben.⁵³⁸ Az 1942. július 7-én hatályba lépő 4.300/1942. M. E. számú miniszterelnöki rendeletet a miniszter által a minisztertanácsban felvázolt jogalapon alkották meg, az 1939. évi II. törvénycikk 112. és 212. §-ai szerint. A rendelet értelmében a három pengőnél olcsóbb nyomdaipari termékekhez a papírt csak miniszterelnöki engedéllyel lehetett felhasználni. Ebbe a körbe tartoztak a könyvek, naptárak, füzet alakjában megjelenő időszaki lapok.⁵³⁹ Természetesen ezekben is volt kivétel, leginkább tudományos, sport, vallási és oktatási célokra szánt kiadványok esetében. A többszörösítést és terjesztést minden esetben az engedély után volt szabad megkezdeni, és az 1938. december 31-e után forgalomba hozott összes könyvre kiterjesztették, amelyek három pengőnél olcsóbbak voltak, vagy időközben az összeghatár alá szállították az eredetileg drágább terméket. Ha a harmincnapos határidő alatt nem kérvényezték az engedély megadását, a forgalmazást végző személy vagy vállalat 90 napon belül köteles volt a Magyar Papirosipari Nyersanyagbeszerző Kft-nek – mely az iparügyi minisztériumhoz tartozott – beszolgáltatni. Aki a rendelet valamelyik pontját megszegte, azt kettő, háború esetén hat hónap elzárással lehetett büntetni, a vétkes nyomda vagy többszörösítő vállalat iparüzési jogát el lehetett vonni.

Mint az eddigiekből láthatjuk a rendeletnek kettős célja volt: egyrészt nemzetnevelési szándékok, az egészséges(nek vélt) közszellem, az irodalmi igényesség kialakítása vezérelte a hatalmon lévőket a ponyvaelleni küzdelemben, másrészt gazdasági okok. A kormányzat adatai szerint a rendelet kihirdetését megelőző tíz évben körülbelül húsz cég foglalkozott filléres termékek kiadásával. 1941-ben harminchatmillió példányban jelentek meg ponyvaregények, amelyhez háromszáztíz vagon papírt használtak fel.⁵⁴⁰ Háborús időben, papírhányban ezek a számok tarthatatlannak bizonyultak, így a kívánt kulturális kívánalmak mellett ez adott leginkább okot a cselekvésre.⁵⁴¹ A ponyvaelleni küzdelemben a nemzetvédelmi és propagandaminiszter hivatalában megszerveztek huszonöt magyar íróból és újságíróból álló irodalmi véleményező bizottságot, amelynek a ponyva kiirtása volt a feladata a hazai

⁵³⁸ Budapesti Közlöny, 1942. július 17. (160. szám) 6.

⁵³⁹ Ez utóbbiak közé azok az időszaki lapok tartoztak, amelyek a 4.950/1938. M. E. számú rendelet 5. §-a alapján már engedélyt kaptak.

⁵⁴⁰ További adatokkal szolgált a kormányzat: a tízfilléres regényekből száz, a húszfilléresekben harminc, az ötvenfilléresekben öt, a hetvenötfilléresekben nyolc, az egypengősökből szintén nyolc darab jelent meg havi átlagban az 1941-es évben. Tettek-tervek I. A Kállay-kormány félesztendő munkássága és politikája. Felelős kiadó: Báthory-Hüttner János, dr. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1942. 67.

⁵⁴¹ „Nem nézhette tovább tétlenül a kormányzat, hogy sokszáz vagon papírt fecséreljen el haszontalanul a ponyvaipar akkor, amikor a hasznos nyomtatványokra is alig jut papír s már régen korlátozni kellett a napilapok oldalterjedelmét is.” Ponyva helyet értékes irodalmat kapnak a magyar tömegek. In. Országépítés. II. évfolyam, 15. szám, 1942. augusztus 1. 6.

könyvpiacról.⁵⁴² Mind a huszonöt író és újságíró nevét nem ismerjük, de közel féltucat író nevét felsorolta Molnár Sándor 1946. május 29-én a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán tett gyanúsított kihallgatásán.⁵⁴³ Molnár felsorolta Darvas József, Erdős Jenő, Talpassi Tibor, Rubleczky Géza, Bori István, Jankovics Ferenc, Simándi Pál, Komjáthy Aladár, Féja Géza, Kovách Aladár és Bató László nevét, mint irodalmi véleményező lektor. A ponyvakérdés jogi szabályozása még két további rendeletet eredményezett. Az 1943. június 1-én hatályba lépő 2.950/1943. M. E. számú rendelet a korábbi ponyvarendeletet módosította és egészítette ki.⁵⁴⁴ Az újabb rendelet az 1918. október 31-e és 1939. január 1-je keletkezett, három pengőnél olcsóbb – vagy időközben olcsóbbá lett –, forgalomban lévő nyomtatott termékeket engedélykötelessé tette, vagyis az előző szabályozás időintervallumát húszévvvel kitolta. A kérvényeket továbbra is a miniszterelnök adta meg, a benyújtást azonban már a nemzetvédelmi propagandaminiszterhez kellett beadni. Gondolva a ponyvatermékek könyvtári forgalmazására, a rendelet kihirdetése után nem lehetett kölcsönözni, kérelemre – amely ez esetben nem volt határidőhöz kötve – azonban megadhatták az engedélyt, ugyanolyan eljárásban, mint a kereskedelmi forgalomban. A nem magyar nyelvű könyvekre nem terjedt ki a szabályozás, és mentesítés alá estek egyes sorozatok⁵⁴⁵ illetve elhunyt „kiváló magyar írók” művei. Ez utóbbiakat név szerint fel is sorolták a Budapesti Közlönyben 1943. június 18-án megjelent hirdetményben.⁵⁴⁶ A változatos, 265 nevet tartalmazó listában olyan alkotók kerültek, mint Ady Endre, József Attila, Reményik Sándor, Tinódi Lantos Sebestyén, Tormay Cecile vagy éppen Sértő Kálmán.

A rendeletekből kitűnik, hogy a nemzetvédelmi és propagandaminiszter befolyása a ponyvakérdésben már működésének kezdetekor jelentős volt, később pedig még nagyobb befolyásra tett szert ebben a kérdésben. A hivatallal kapcsolatban álló, pontosan nem ismert összetételű huszonöt fős véleményező bizottság mellett a Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter Hivatalának szervezetében is megjelent a ponyvaelleni harc, illetve az irodalommal és nyomtatott termékekkel való elmélyedt munka. 1942-ben, a szervezőmunka elején az egykori – a Hivatalon belül még mindig ezen a néven működő – Nemzetpolitikai Szolgálat látta el az általános irodalommal kapcsolatos feladatokat. 1943-ban azonban, amikor

⁵⁴² Tettek-tervek I. A Kállay-kormány félesztendő munkássága és politikája. Felelős kiadó: Báthory-Hüttner János, dr. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1942. 68. Ponyva helyett értékes irodalmat kapnak a magyar tömegek. In: Országépítés. II. évfolyam, 15. szám, 1942. augusztus 1. 6., illetve A ponyvairodalom utolsó órái. In: Országépítés. II. évfolyam, 18. szám, 1942. szeptember 15. 6.

⁵⁴³ BFL XXV. 2. b. 9266/1947. 25.

⁵⁴⁴ Budapesti Közlöny, 1943. május 23. (116. szám) 2.

⁵⁴⁵ A rendelet példakén az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár sorozatok emelte ki.

⁵⁴⁶ 10.244/1943. III. számú Hirdetmény. Budapesti Közlöny, 1943. július 18. (159. szám) 19.

már a Hivatal szervezőmunkája, illetve apparátusa felduzzadt, kimondottan erre a célra is létrehozták a – szervezeti sorban IV. számmal jelölt – Kultúrpropaganda ügyosztályt. A szervezeti egység vezetését már a Miniszterelnökség V. osztálya óta az elsősorban irodalmi kérdésekkel foglalkozó dr. Molnár Sándor látta el.⁵⁴⁷ A hivatalban zajló munkafolyamatról behatóbban Molnár már említett, 1946 májusában tett kihallgatásáról tudhatunk meg. Molnár felkérte valamelyik, a hivatallal kapcsolatban állt író, hogy a kiadásra kerülő kéziratokat véleményezze, akik írásbeli javaslatot tettek, melyet – Molnár Sándor elmondása szerint – mindig elfogadott, kivéve a „német tendenciájú” írások esetében, ekkor a lektorral egyetértésben nemmel küldték vissza a kéziratot.⁵⁴⁸ Ezt követően a miniszterelnökségre visszaküldte a benyújtott kéziratot, amelyet Bathó László, illetve Dulin Elek, akik a miniszterelnökség Sajtóosztályára voltak beosztott miniszteri tanácsos sajtóelőadók, akik vagy megadták, vagy elutasították az igényelt papírmennyiségre szóló írásbeli engedélyt, mely határozatot személyesen, vagy postai úton kaptak meg.⁵⁴⁹ A kéziratok adminisztrálását két, a hivatalban dolgozó beosztott, Medgyasszay Vince és Mészáros Lajos János tisztviselők végezték.⁵⁵⁰ Molnár a korabeli sajtóban véleményezte a ponyvarendeletet, az Ország című lap hasábjain 1943-ban általa írt cikkben⁵⁵¹ Mit hozott a ponyvarendelet egy esztendeje? címmel. Írásában kiemeli Molnár, hogy egységes és egészséges társadalmat, illetve közszellemet akartak elérni, miközben egy fontos eszköz, a jó könyv elérhetetlen maradt a tömegektől, városi munkásságtól és a falvaktól, miközben ponyván „nevelődtek”. Ennek egyik okát a magyar könyvkiadásban látta az osztályvezető, mivel a kiadók szinte csak a kortársírókkal foglalkoztak, régebben született munkákat nagyon ritkán jelentettek meg újra, csekély példányszámban,

⁵⁴⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára 1943. Szerk. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 50. évfolyam. Magyar királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. 685. ill. 1113. Molnár Sándorról érdemes ismét megjegyezni, hogy ő volt az a személy, aki kormánytól függetlenül végig jelen volt a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának jogelődjénél 1938-tól, és jogutódjainál.

⁵⁴⁸ Molnár felidézi, hogy panasszal is élt emiatt a Centrum nyomda igazgatója, Czákó Pál. BFL XXV. 2. b. 9266/1947. 25.

⁵⁴⁹ Molnár szerint közte és Dulin Elek között sok vita folyt, mert Molnár inkább a ponyvások érdekeit igyekezett képviselni. Természetesen nem lehet elfelejteni, hogy éppen a PRO hallgatta ki, ezért mindenképpen fenntartásokkal kell kezelni ezen kijelentéseket. BFL XXV. 2. b. 9266/1947. 25.

⁵⁵⁰ A vallomásban Medgyasszay Vincét említi Molnár, amely több kérdést is felvet. A Magyar Tiszti cím- és névtár adatai szerint két Medgyasszay dolgozott a hivatalban, Medgyasszay Vince, aki 1944-ben dolgozott a VII., vagyis az Összekötő ügyosztályon, miközben 1943-ban dolgozott egy Medgyasszay Imre is Molnár Sándor alá beosztva. Természetesen lehet, hogy ugyanarról az emberről beszélünk, és elírásról van szó, amelyet erősít a tiszti cím- és névtárnak 1943-as pótfüzete, melyben Medgyasszay Vince szerepel Molnár ügyosztályán, miközben a névmutatóban külön emberként hivatkoznak Imrére és Vincére. Véleményem szerint íj. Medgyasszay Vincéről van szó, aki a Turul kecskeméti kerületi vezére, költő, a Hajnalodik című folyóirat szerkesztője volt. Szerző nélkül: „A Katona József Társaság” kezdetű hír. Kecskeméti Közöny, 1940. december 16. 7.; BFL XXV. 2. b. 9266/1947. 25.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 50. évfolyam. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. 685. és Pótfüzet 61., illetve Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 51. évfolyam. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1944. 700-701.

⁵⁵¹ B. Molnár Sándor: Mit hozott a ponyvarendelet egy esztendeje? In. Az Ország. 1943. augusztus 7. 13.

drágán, így nemzetnevelésre alkalmatlannak bizonyultak. A ponyvairodalom ellen pedig olcsó könyvekkel próbálták felvenni a harcot, de ez Molnár szerint egyenlőtlen küzdelem volt, esélye sem volt a jó kezdeményezéseknek.⁵⁵² Ezért elkerülhetetlen volt a szerző szerint az állam beavatkozása, a drága és nehezen beszerezhető papír, illetve az olvasóközönség megóvása érdekében. Molnár megemlíti, tisztában vannak azzal, hogy léteztek nyolc, sőt tíz pengőért ponyvát, azonban úgy látta: „nincs hivatalos fórum, – és talán jó is, hogy nincs – amely az egész magyar irodalmat, tehát minden magyar író munkáját a hivatalos, államérdekeket védő cenzúrán kívül még egyszer felülbírálná és olyan irodalompolitikát csinálna, amely már komolyan sérthetné a magyar írás és szellem szabadságát.”⁵⁵³ Molnár a második, 1943-as rendelet kiadásának szükségességét abban látta, hogy az első kihirdetése után a ponyvakiadók a nagy mennyiségben raktáron lévő, a szabályozás alá nem eső, 1939 előtti könyveiket kezdték ismét piacra dobni, így veszélyeztetve az 1942-es rendelet célját. Molnár Sándor szerint végeredményben mégis csak az olvasóközönségen áll a ponyvairodalom sorsa, a fogyasztási kultúrán. Szót ejt a nemzetvédelmi és propagandaminiszter által létrehozott Irodalmi Lektorátusról is, mely amellett, hogy „nagytakarítást végzett”, az értékes, „nemes ponyva” létrejöttén is munkálkodott azzal, hogy egyre több író nyertek meg minőségi fordításokra, kisregények írására. Az első rendelet után a havi hárommillió ponyva helyett havi egymilliót adtak el, és a kiadott művek szerzői is változtak.⁵⁵⁴ Illetve örömmel vette, hogy már halott nagy magyar írók műveit adják ki – újra – nagyobb példányszámban, úgy, mint Jókai, Petőfi, Mikszáth, Móricz Zsigmond, Krúdy Tömörkény, Vass Gereben, Rákosi Viktor, Ambrus Zoltán. Molnár reményét fejezte ki, hogy minden magyar falu könyvtára megvásárolhatja majd ezen könyveket olcsón. Emellett külföldi neves írók fordításai megjelentek az olcsó könyvek piacán, úgymint Puskin, Balzac, vagy Dickens munkái. Molnár elismerte, hogy átmeneti idő kell, hogy a ponyván nevelkedett olvasók végleg eljussanak a szépirodalomig. 1945 után Molnár Sándort többen megvádolták azzal, hogy üzleti érdekek és politikai leszámolás állt a ponyvarendelet, illetve annak végrehajtási gyakorlata mögött. A Politikai Rendészeti Osztály vizsgálata 1946-ban a kérdést, és bár több tanú is Molnár ellen vallott, az ügy végül nem került bíróság elé.⁵⁵⁵

⁵⁵² Fel is sorolja ezek egy részét: Olcsó Könyvtár, Modern Könyvtár, Kincsestár, Zrínyi Könyvtár, Népművelők, illetve a Nemzeti Könyvtár. Ez utóbbi ismertetésére még ebben a fejezetben sor kerül.

⁵⁵³ B. Molnár Sándor, 1943. 13.

⁵⁵⁴ Ezen a részen több író is felsorol, név szerint: Tersányszky J. Jenő, Bibó Lajos, Kodolányi János, Dallos Sándor, P. Ábrahám Ernő, Wass Albert, Dékány András, Harsányi Zsolt, Tabéry Géza, Babay József, Dövényi Nagy Lajos, Kádár Lajos, Ignácz Rózsa, Szitnyai Zoltán, Bónyi Adorján. B. Molnár Sándor, 1943. 13.

⁵⁵⁵ BFL XXV. 2. b. 9266/1947.

A ponyvakérdés azonban az egész korszakon átívelő, folyamatosan vitákat generáló probléma volt.

Irodalomszervezés

Molnár Sándor a hivatalon belüli munkája alapvetően az irodalmi kérdésekkel való foglalkozás volt, azon belül is a Nemzeti Könyvtár szerkesztése, annak az olcsó könyvessorozatnak az igazgatása, amelyre „nemes ponyvaként” hivatkoztak a rendelet megalkotói. A könyvsorozatot 1939-től kezdve adták ki, 1944-ig 136 kiadást ért meg,⁵⁵⁶ és javarészt Molnár Sándor szerkesztésében jelentek meg a kötetek⁵⁵⁷, először körülbelül kéthetente, 1944-től pedig hetente. A témák igen változatosak voltak, nem kizárólag szépirodalom alkotások, illetve azok részletei foglaltak helyet, hanem találunk köztük történelmi, vagy akár bolsevikellenes, szociológiai, szociografikus leírást. A legkülönbözőbb szerzők alkotásait, válogatásait jelentették meg, Illyés Gyulától, Makkai Sándortól, Jókai Mórtól, Ady Endrétől, Veres Pétertől, Wass Alberttől, de akár Tersánszky Józsi Jenőtől is jelentettek meg alkotásokat.⁵⁵⁸ 1941 végétől a Nemzeti Könyvtár végén rendszertelenül rövid írások, tanulmányok jelentek meg, mely sorozatot A Nemzeti Élet Iskolája címmel láttak el. A Nemzeti Könyvtár 56. számától kezdve jelentek meg a főszöveg mögött a tanulmányok, összesen 42 írás,⁵⁵⁹ elsősorban a magyar történelem, aktuálpolitika, gazdaság, magyarságtudomány és egykor élt híres magyarok biográfiái szerepeltek ezekben az írásokban.

A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalához kapcsolódó két könyvsorozatot mindenképpen ki kell emelni. Az első a Hasznos Könyvtárra keresztelt sorozat, a kiadás szándékát Antal István miniszter jelentette be a minisztertanács 1942. augusztus 11-i ülésén.⁵⁶⁰ A miniszter a sorozat elindítását a gazdasági propaganda keretében képzelte el, mely Antal

⁵⁵⁶ Az utolsó szám a 161-es számot viselte, azonban huszonkét duplaszám és egy triplaszám jelent meg a sorozatban, így jön ki a 136 darab kötet.

⁵⁵⁷ Szerkesztett kötetet többek között Kovrig Béla (Makkai Sándor, Rónai András, Asztalos Miklós, Gergely Pál: A mi Erdélyünk (Nemzeti Könyvtár 24-26.). Szerk. Kovrig Béla. Stádium, Budapest, 1940.), de segített Molnárnak Kanyar József és Kerekesházy József is. BFL XXV. 2. b. 9266/1947. 25.

⁵⁵⁸ A hivatal munkatársainak írásait is rendszeresen megjelentették, így helyet kapott Eszterhás István, Vámos Kálmán, dr. Mindszenti Béla, dr. Kerekesházy József is, a Nemzeti Élet Iskolájába pedig Alföldi Alajos, Simonfai-Lakatos László, dr. Péter Ernő, Páll András, Lenkei Lehel, Kanyar József és Kristó Nagy István munkái kerültek.

⁵⁵⁹ Egy ideig a könyvekben számon tartották a megjelent Magyar Élet Iskolája írásokat (körülbelül addig, amíg elfért egy lapon a felsorolás), abban benne volt egy egész kötet, melyet a Magyar Élet Iskolájához számítottak, az említett számot Féja Géza írta. Féja Géza: Örök magyar március. (Nemzeti Könyvtár 63.) Stádium, Budapest, 1942.

⁵⁶⁰ MNL OL K 27. 127. cs. 1942. augusztus 11-i ülés jegyzőkönyve. 62–63.

szívügye volt. Úgy gondolta, hogy ezekben a vékony könyvekben elsősorban gazdasági ismeretterjesztésről lesz szó, de az általános művelődést is felölelik majd a témák. A műveket 20-30 fillér közötti áron képzelte kiadni, nagy példányszámban.⁵⁶¹ A felvázolt terveknek megfelelően dr. Bende István, külkereskedelmi főfelügyelő, a Nemzetpolitikai Szolgálat előadója, később a VI., Gazdaságpolitikai ügyosztály vezetője szerkesztette a sorozatot, melynek darabjait 30 fillérért lehetett megvenni. 1942 október elején jelent meg⁵⁶² az első könyv Dr. Rónai András A magyar gazda helye Európában című műve, melyben a Kárpát-medence földrajzától kezdve a gazdasági önállóságon át a vezetők feladataig sok minden szerepelt.⁵⁶³ A második könyv Dr. Luka István Mindennapi kenyerünk című munkája, melyben az egészségről, éhségről, helyes táplálkozásról és a helytelen következményeiről lehetett olvasni – csupa, a nemzetvédelemmel, nemzetneveléssel kapcsolatos témában.⁵⁶⁴ A sorozatról a készítők úgy nyilatkoztak, hogy a „Hasznos könyvtár minden pártpolitikai szemponttól mentesen a magyarság gazdasági és kulturális ismeretkörének gyarapításán keresztül kizárólag a magyar nemzetnevelés eszmei és gyakorlati céljait szolgálja.”⁵⁶⁵ Az első kötetek szinte csak gazdasági kérdésekkel foglalkoztak, idővel azonban több lett a híres, vagy elfeledett magyar felfedezőkről és tudósokról, feltalálókról szóló pár oldal hosszúságú rövid írásokkal tarkított kiadás. A sorozat 16 számot ért meg, Páll Andrásnak A varázss vessző című munkája után több írás nem jelent meg, a megszűnésről közelebbi információk nem állnak rendelkezésre. A másik kiemelésre méltó megjelenés, a Nemzeti Kalendárium⁵⁶⁶ című éves kiadvány volt. A 1942 és 1944 között megjelent három kötetet hasonló szerkesztési elvek mentén állították össze. A könyveket három részre lehet osztani: az első részben általános nemzetvédelmi, nemzetnevelési és aktuálpolitikai írások szerepeltek⁵⁶⁷, utána rövid szépirodalmi blokk következett, végül úgynevezett hasznos olvasmányok zárták a köteteket, melyben olyan írások szerepeltek, mint „A vemhes tehén ápolása”, a „Népbetegségek” vagy a „Helyes pályaválasztás” című írások. A kiadványt a

⁵⁶¹ MNL OL K-27. 127. cs. 1942. augusztus 11-i ülés jegyzőkönyve. 62–63.

⁵⁶² A Hasznos Könyvtár nemzetnevelő füzetek. Esti Újság, 1942. október 13. 5.

⁵⁶³ Rónai András, Dr.: A magyar gazda helye Európában. (Hasznos Könyvtár 1.) Szerk. Bende István, dr. Jövő Nyomdaszövetkezet, Budapest, 1942.

⁵⁶⁴ Luka István, Dr.: Mindennapi kenyerünk. (Hasznos Könyvtár 2.) Szerk. Bende István, dr. Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1942.

⁵⁶⁵ Kerék Mihály dr.: Milliók a milliókért. Új magyar szociálpolitika. Szerk. Bende István, dr. Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1942. Borító mögötti ajánlászöveg.

⁵⁶⁶ Nemzeti Kalendárium 1942. Szerk. Alföldi Alajos. Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft., Budapest, 1942. és Nemzeti Kalendárium 1943. Szerk. Mindszenti Béla, dr. Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft., Budapest, 1943. illetve Nemzeti Kalendárium 1944. Szerk. Mindszenti Béla, dr. Nemzeti Könyvtár kiadása, Budapest, 1944.

⁵⁶⁷ Az utolsó, 1944-es kiadásban ez a rész sokkal rövidebb, mint a korábbi években.

Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. adta ki, mely a kormányzati nemzetvédelem kiadványvállalata volt.

Sajtó a kormányzati nemzetvédelem berkeiben

1941-ben látták elérkezettnek az időt a Nemzetpolitikai Szolgálaton a saját kiadványvállalat megszervezésére, ezért a Budapesti Királyi Törvényszéken bejegyezték a Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. nevű céget 1941. január 15-én.⁵⁶⁸ Az első társasági szerződés alapján az I. kerületi Dísz tér 3. szám alatt jegyezte be a vállalatot Dr. Kovrig Béla, a Miniszterelnökség V. osztályának volt vezetője, ekkor már egyetemi nyilvános rendes tanár, Alföldi Alajos, a magyar királyi miniszterelnökség Nemzetpolitikai Szolgálatának igazgatója és Telegdi Róth Lajos, hírlapíró, a Szolgálat előadója Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. címen. A vállalat tárgya és célja egyrészt az Országépítés című időszakos lap kiadása, terjesztése és minden ezzel kapcsolatos tevékenység, másrészt később indítandó, illetve megszerzendő egyéb időszakos lapok, valamint sajtótermékek kiadása, terjesztése, és minden egyén ehhez kapcsolódó tevékenységek voltak.⁵⁶⁹ A társaság – amely határozatlan időre alakult – tagjai, az ekkor jelenlévő Dr. Kovrig Béla, Alföldi Alajos és Telegdi Róth Lajos voltak, a társaság alaptőkéje tízezer aranypengőben lett megállapítva, törzsbetét szerint négyezer aranypengő Dr. Kovrig Bélától származott, a másik két jelenlévő három-háromezer aranypengővel szállt be, amelyet a társaságnak az aláírásakor be is fizettek.⁵⁷⁰ Az üzleti év azonos volt a naptári évvel, a társaság bármely tagja – a társaság bejegyzésével – harmadik személyre átruházhatta, a tag halála esetén az üzletrész nem szállt át az elhunyt örököseire. Taggyűlésen annyi szavazata volt a tagnak, ahányszor ezer aranypengő volt a törzsbetétben, tehát Kovrignak négy, Telegdi Róthnak és Alföldinek három-három. A taggyűlés határozatképes volt, amennyiben a tagok kétharmada jelen volt és a törzstőkének kétharmadát birtokolták, vagyis Kovrig Béla nélkül Telegdi Róth és Alföldi nem tudott határozni ekkor, Kovrig viszont bármely taggal igen. Ez is bizonyítja, hogy Kovrig Béla, aki a társaság ügyvezetője lett, bár szervezetileg nem tartozott a Nemzetpolitikai Szolgálatához, a miniszterelnökhöz fűződő kapcsolata révén továbbra is komoly befolyással bírt, legalábbis a Szolgálat sajtójára nézve. Ha a tagok száma kettőre csökkent volna, csak akkor lett volna határozatképes a taggyűlés, ha azon

⁵⁶⁸ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Ügyiratszám: Cg. 43096.

⁵⁶⁹ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 15-én kelt Társasági szerződés. 1.

⁵⁷⁰ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 15-én kelt Társasági szerződés. 1-2.

mindkét tag megjelenik. Egy-egy határozatról írásban is lehetett szavazni, ha írásban megállapodtak erről előre. Az ügyvezető lemondása esetén a miniszterelnök, illetve a nevében eljáró Nemzetpolitikai Szolgálat vezetője rendelhetett ki új vezetőt.⁵⁷¹ Öt nappal később újra összeültek a tagok, hogy pótszerződést kössenek, melybe a „vállalat tárgya és célja” pontba felvették a Nemzetpolitikai Szolgálat című sajtótermék kiadását, és ehhez kapcsolódó feladatokat.⁵⁷² A Budapesti Királyi Törvényszék 1941. január 20-án kelt végzése alapján a sajtóvállalatot bejegyezték, azzal a kitétellel, hogy 30 napon belül a társaság igazolja a kiadványokra – az Országépítés és a Nemzetpolitikai Szolgálat sajtótermékekre – az engedélyek megadását.⁵⁷³ A Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, dr. Thuránszky László 1941. január 21-én az engedélyt 544/1941. M. E. III. számon az Országépítés időszakos lapra – Nemzetpolitikai Szolgálat alcímmel – kiadta a Sajtóvállalat számára,⁵⁷⁴ Kovrig Béla tíz nappal pedig elküldte az engedély másolatát a törvényszéknek.⁵⁷⁵ Teleki Pál miniszterelnök halálát követően Kovrig Bélának nem volt maradása, a sajtóvállalat taggyűlést hívott össze 1941. május 27-én délre.⁵⁷⁶ A gyűlésen Kovrig a törzsbetét-érdekeltségét átruházta, ezer pengő értékű részesedését Alföldi Alajosra, a Nemzetpolitikai Szolgálat igazgatójára, társasági tagra, a többi háromezer pengő részesedését pedig a Szolgálat előadójára, Szilvássy Sándorra.⁵⁷⁷ Két nappal később újabb taggyűlést hívtak össze, melyen megjelent az ügyvéd, Dr. Bíró Géza kívül Alföldi Alajos, Telegdi Róth Lajos, Szilvássy Sándor és Kovrig Béla is.⁵⁷⁸ A gyűlésen Kovrig bejelentette, hogy 1941. június 3-val lemond ügyvezetői tisztségéről, melyet a taggyűlés – Kovrig érdemeinek, és odaadó munkájának méltatása mellett – elfogadott. A taggyűlésen az ügyvéd bejelentette, hogy Bárdossy László miniszterelnök Alföldi Alajost jelölte meg a Sajtóvállalat vezetőjének, aki ezt el is fogadta.⁵⁷⁹ Ezzel Kovrig Béla a sajtóvállalatból életéből kivált, rendszeres, nemzetpolitikával való munkájával azonban nem hagyott fel végleg.⁵⁸⁰ A Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. tagjai Alföldi Alajos elnök, Telegdi Róth Lajos és Szilvássy Sándor maradtak (lettek) 1941 júniusától. Az Országépítés című lap felelős kiadója

⁵⁷¹ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 15-én kelt Társasági szerződés. 2-3.

⁵⁷² BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 20-án kelt pótszerződés. 1.

⁵⁷³ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 20-án kelt Budapesti Királyi Törvényszék, mint Cégbíróság végzése. 1.

⁵⁷⁴ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 21-én kelt 544/1941. M. E. III. sz. engedély.

⁵⁷⁵ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. január 31-én a Budapesti Királyi Törvényszékre beérkezett levél.

⁵⁷⁶ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. május 27-én kelt taggyűlési jegyzőkönyv.

⁵⁷⁷ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. május 27-én kelt taggyűlési jegyzőkönyv.

⁵⁷⁸ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. május 29-én kelt taggyűlési jegyzőkönyv.

⁵⁷⁹ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. május 29-én kelt taggyűlési jegyzőkönyv.

⁵⁸⁰ A Népünk társadalmi és nemzetpolitikai folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke lett 1944 februárjától 1944 októberéig, amely lapba rendszeresen publikált is.

Alföldi Alajos lett, miután a miniszterelnökségen Dulin Elek miniszteri tanácsos, a sajtóosztály osztályvezetőhelyettese engedélyezte azt.⁵⁸¹ A teljes váltáshoz azonban újabb pótszerződést kellett tető aláhozni, mivel a Budapesti Királyi Törvényszék megkövetelte a társasági szerződés módosítását is, így 1941. július 2-án taggyűlést hívtak össze, ahol előbb megszavazták a módosítást,⁵⁸² majd aláírták az új pótszerződést, amely végleg rögzítette az új tagnévsort.⁵⁸³ Miközben a Nemzetpolitikai Szolgálat lényegesen átalakult, gerincét adva a Nemzetvédelmi Propagandaminiszter Hivatalának, a Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft-ben semmilyen személyi változás nem történt, egészen 1943. szeptember 29-ig. Ezen a napon küldte el Antal István miniszter a Sajtóvállalat címére azt a levelet, amelyben az ügyvezetői tisztségről lemondott Alföldi Alajos helyett új ügyvezetőként dr. Bende Istvánt, a Hivatal Gazdasági Ügyosztályának vezetőjét rendelte ki. Egyben kérte a szerződés módosítását, mivel a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Szolgálata a Hivatalba lett beosztva, ezért az ügyvezető kirendelésének joga a minisztert illette meg.⁵⁸⁴ 1943. október 1-én aláírták a harmadik társasági pótszerződést, mely több nagy horderejű változást is tartalmazott.⁵⁸⁵ Megváltozott a társaság székhelye⁵⁸⁶, és az összes tagot lecserélték, Alföldi Alajos, Telegdi Róth Lajos és Szilvássy Sándor helyett Traeger Ernő, Bende István és Eszterhás István lettek. Mint fentebb láthattuk, Antal István Bende Istvánt jelölte ki új ügyvezetőnek, az üzletrészben azonban nem követték az eddigi gyakorlatot, Bende ugyanis Telegdi Róth Lajos részesedését kapta, ezért – mivel a törzstőke kétharmada kellett a határozatképes taggyűléshez – az Alföldi Alajos törzsbetétjét megöröklő Traeger Ernőnek bizonyos tekintetben nagyobb szava volt, mint az ügyvezető Bendének. Traeger Ernő, aki korábban a gyorsírási ügyek kormánybiztosa volt, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalában egyre nagyobb hatáskörrel rendelkezett, 1943-ban még csupán külön megbízással küldték a Miniszterelnökségről, 1944-ben – a német megszállást követően – felülvizsgálati hatáskörrel bízták meg, de ahogy fentebb láthatjuk, befolyása már korábban igen komoly volt. Az utolsó társasági pótszerződést 1943. november 23-án írták alá.⁵⁸⁷ A negyedik pótszerződésben ismét székhelyet változtattak,⁵⁸⁸ és

⁵⁸¹ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. június 17-én kelt 4358/1941. M. E. III. sz. engedély.

⁵⁸² BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. július 2-án kelt taggyűlési jegyzőkönyv.

⁵⁸³ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1941. július 2-án kelt társasági pótszerződés.

⁵⁸⁴ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1943. szeptember 29-én kelt Antal István levél.

⁵⁸⁵ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1943. október 1-én kelt társasági pótszerződés.

⁵⁸⁶ A budapesti I. kerületi Dísz tér 3. szám alól, ahol régen a Nemzetpolitikai Szolgálat is székel, áthelyezték központjukat a Nemzetvédelmi Propagandaminiszter Hivatala (VI. kerületi Aréna út 92/b., mai Dózsa György út) épületébe.

⁵⁸⁷ BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1943. november 23-án kelt társasági pótszerződés.

⁵⁸⁸ Az új telephely Budapest VI. kerület Külső Andrásy út 7. szám alá költözött, amely a mai XIV. Bokréta utca 8-nak felel meg. Egy 1944-es dokumentumon azonban a Külső Andrásy út 7. szám már akkor a XIV. kerülethez tartozott. BFL IV. 1420.r Külső Andrásy út 7. (Utolsó letöltés ideje: 2022. december 18.)

megváltoztatták a cég nevét is Nemzetpolitikai Lapkiadó és Kiállításrendező Kft-re, mivel egy – meg nem nevezett – országos kiállítás szervezésére kaptak ajánlatot, ezért felvették a kft. céljai közé a kiállítás-rendezési tevékenységet is, mely nemzetpolitikai szempontból fontos helyi és országos kiállítások rendezésének ellátására is kiterjedt.⁵⁸⁹ A leírtak alapján rendkívül szövevényes kép bontakozik ki a cégről, melyre egy kézenfekvő választ Alföldi Alajos adott 1947-es népbíróági tárgyalásán. Alföldi szerint ugyanis az egész egy fiktív vállalat volt, csak arra hozták létre, hogy az Országépítés című lapot kiadhassák.⁵⁹⁰

A Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat legfontosabb kiadványa az Országépítés című kétheti lap volt, mely minden hónap 1-jén és 15-én került kiadásra. Az első szám 1941. január 15-én, tehát a Sajtóvállalat megalakulásával egy napon jelent meg. Az első cikket a miniszterelnök, Teleki Pál írta, amelyben pártpolitikától mentes, a nemzetért végzett kormányzati és egyesületi munka bemutatását ígérte. Eleinte százezres példányszám körül adták ki a lapot, majd átszervezés után felment ez a szám a háromszázezerre.⁵⁹¹ Az Országépítés első szerkesztője Kovrig Béla volt, aki az 1941. június 1-ei számig bezárólag irányította az ingyenesen megjelenő, elsősorban közösségi terekben, egyesületeken keresztül terjesztett lapot. A Kovrigot váltó Alföldi Alajos, a Nemzetpolitikai Szolgálat igazgatója, majd ügyosztályvezetője 1943. szeptember 1-i számáig látta el névleg a felelős szerkesztői és kiadói feladatokat a lap életében. Az 1943-ig évi lapszamtól a felelős szerkesztő Vass Sándor, a felelős kiadó az Alföldit a Nemzetpolitikai ügyosztály élén váltó Eszterhás István lett, főmunkatárs pedig Telegdi (Róth) Lajos maradt. Bende Istvánnak 1945. júniusában tett tanúvallomása szerint az újságot igazából Telegdi irányította,⁵⁹² Alföldi Alajos gyanúsított kihallgatása során szintén Telegdi-Róth Lajost jelölte meg, mint tényleges szerkesztő.⁵⁹³ Az Országépítés cikkeinek nagy részét nem a Nemzetpolitikai Szolgálat, majd a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala munkatársai írták, a különböző beszámolókat az egyes tárcák juttatták el a miniszterelnökségre, amelyet aztán leginkább Telegdi szerkesztett lappá, de a meglévő írásokon nem változtathatott.⁵⁹⁴ Ezeket a beszámolókat egy-egy sajtóelőadó írta a különböző minisztériumokban, a megküldött anyagok hivatalos szakanyagok voltak, ezért sem

⁵⁸⁹ A tagok összetétele a német megszállásig nem változott, amelyről az 1944. március elején a Budapesti királyi Törvényszékhez eljuttatott éves bejelentés tanúskodik. BFL VII. 2. e. 43096/1941. (4683. doboz) Az 1944. március 4-én kelt bejelentés.

⁵⁹⁰ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 42.

⁵⁹¹ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 31.

⁵⁹² BFL XXV. 1. a. 677/1946. 24.

⁵⁹³ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 31.

⁵⁹⁴ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 42. Alföldi Alajos népbíróági vallomása.

változtathattak rajta az Országépítés szerkesztése során.⁵⁹⁵ Ugyanis ha időközönként nyomtatásban megjelenő, szerkesztett újság lett volna, akkor az időszaki sajtóterméknek minősült volna, amelyre külön jogszabályok vonatkoztak, ezért lett végül ez a forma kitalálva.⁵⁹⁶ Az Országépítés című lap arra alkalmas volt, hogy bemutassa az aktuálisan a minisztériumokkal összefüggő témákat, ezért a nemzetvédelem feladataiból adódó információ átadásra megfelelt, belső tartalmában azonban hullámnzó, a meggyőzésre kevésbé volt képes.

Nemzeti összekötők

Antal István miniszteri munkájában hangsúlyos elem volt a meglévő nemzeti összekötői hálózat rendszerbeállítása. Az 1942. június 2-án tartott minisztertanácsi ülésen a tárcanélküli miniszter bemutatta, milyen módon képzei el munkáját, hogyan kívánja azt megszervezni.⁵⁹⁷ A kormányzat általános kül- és belpolitikai vezetésének eredményességéhez szükséges „lelki és társadalmi egység” megteremtéséhez Antal a legjobb módszernek a személyes meggyőzést tartotta.⁵⁹⁸ Ez részben jelentette az előadások, ünnepek, gyűlések megtartását, ám ennél is fontosabbnak tartotta a „kötetlen”, és „formátlan módon történő ráhatást”.⁵⁹⁹ A miniszter megemlékezett a Nemzetpolitikai Szolgálat által korábban már kiépített hálózattal, melyet a tájékoztató összekötők, nemzeti összekötők és helyi megbízottak együttesen alkottak. Az 1942 nyarán mintegy 4500 főből álló „szerveződés” – melynek kiépítése Antal elmondása alapján ekkor is zajlott – elsődleges feladata a nemzetvédelem azon küldetése volt, melynek segítségével a központi irányítás legfontosabb gondolatait, irányelveit, eszméit eljuttassa a társadalom széles rétegeihez, és viszont, a közvélemény hangulatáról és valóságos viszonyairól is rajtuk keresztül informálódhatott a kormányzat. Antal szerint a nemzetvédelmi propaganda sikerének egyik legfontosabb eleme ennek a személyes kapcsolatnak a megteremtése és megtartása volt.⁶⁰⁰

Ennek kapcsán mindenképpen érdemes foglalkozni a Nemzetpolitikai Szolgálat által korábban kiépített hálózattal. A Nemzetpolitikai Szolgálat Alföldi Alajos kiadásában a nemzeti összekötők hálózatának már 1941 tavaszán megjelentette első körlevelét.⁶⁰¹ A kevés

⁵⁹⁵ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 73. Fery Tibor nyilatkozata.

⁵⁹⁶ BFL XXV. 1. a. 677/1946. 76. Kovrig Béla nyilatkozata.

⁵⁹⁷ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i ülés, 116–137.

⁵⁹⁸ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i ülés, 117.

⁵⁹⁹ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i ülés, 117–118.

⁶⁰⁰ MNL OL K-27. 126. cs. 1942. június 2-i ülés, 123–125.

⁶⁰¹ Nemzeti összekötő. A Nemzetpolitikai Szolgálat Körlevele. Felelős kiadó: Alföldi Alajos.

megmaradt forrás⁶⁰² közül ez adja a legteljesebb képet a nemzeti összekötők és a velük szoros kapcsolatban levő helyi megbízottak munkájáról. Az első számban Alföldi úgy fogalmazott, hogy az ő munkájuk elengedhetetlen a Szolgálat eredményességéhez.⁶⁰³ A körlevélben felvázolták a Nemzetpolitikai Szolgálat tájékoztató munkáját, valamint a nemzeti összekötők feladatait. A Nemzetpolitikai Szolgálat elsődleges feladatául kijelölt tájékoztató munkát a társadalmi egyesületeken keresztül kívánta elvégezni, ehhez kellett az úgynevezett nemzeti összekötő személyek, akiket az egyesület tagjai közül jelöltek ki, akik az adott társulat és a Szolgálat közötti kapcsolatot ápolta és tartotta fenn.⁶⁰⁴ Alkalomszerű kiadványokon – körlevelek, röpiratok, füzetek vagy könyvek –, és szóbeli közléseken keresztül juttatták el a Nemzetpolitikai Szolgálat tájékoztatásait az összekötőkhöz. A „Nemzeti Összekötő” körlevelek az összekötők egyesületi élet szempontjából való tájékoztatását szolgálta, valamint a szóbeli tájékoztatásokat az egyesületi tagokkal szintén szóban ejtették meg.⁶⁰⁵ A nemzeti összekötő személyeknek egyrészt a kijelölt kiadványokat az egyesületükhöz kellett juttatniuk, másrészt vagy a budapesti központban, vagy az úgynevezett helyi megbízott által összehívott tájékoztató megbeszélésen részt kellett venniük, valamint a károsnak ítélt hatásokat, híreket, eseményeket jelenteniük kellett vagy a központ, vagy a helyi megbízottak felé.⁶⁰⁶ Ezeken nem csupán „gépíes munkát” kellett végezniük, hanem aktívan érvelniük, rémhíreket cáfolniuk, panaszokat feltárja, és azokat a központ felé jelezze, összegezve tehát aktív résztvevőként kellett szerepelniük, ahogy a körlevélben fogalmaztak, „magatartásával összetartó cement legyen a nemzeti társadalom épületében”.⁶⁰⁷ A Nemzetpolitikai Szolgálat minden városba egy-egy „helyi megbízottat” kért fel, akik egyrészt a városhoz kapcsolódó egyesületi tájékoztatást végezték, másrészt az összekötőkkel tartották a kapcsolatot, időnként összehívták az „alátartozó” összekötőket, szóbeli tájékoztatást nyújtottak nekik, összegyűjtötték mind a munkával, mind a közhangulat és közvélemény alakulásáról gyűjtött tapasztalataikat, és ezeket eljuttatták a Központba is.⁶⁰⁸ Ezeket az összejegyzéseket előre be kellett jelenteni a Szolgálat felé – 1941 második felétől az elsőfokú rendőrhatalóságnál is⁶⁰⁹ –, melyre a központ is küldhetett külön megbízottat.⁶¹⁰ A helyi megbízottak koordinálták a nemzeti összekötőket a központ és egymás között is, illetve különböző feladatokkal bízták meg az egyesületeket. Ezek között voltak

⁶⁰² A Nemzeti Összekötő körlevél mellett a MNL OL K-29. szolgáltat bizonyos dokumentumokat.

⁶⁰³ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 1.

⁶⁰⁴ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 2.

⁶⁰⁵ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 3.

⁶⁰⁶ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 3.

⁶⁰⁷ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 3.

⁶⁰⁸ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 4.

⁶⁰⁹ Városokban a rendőrkapitányságon, községekben a szolgabírónál a 8120/1939. M. E. sz. rendelet értelmében.

⁶¹⁰ Nemzeti összekötő. 1941. október 5. 2.

például előadássorozatok megrendezése, melyekhez a Nemzetpolitikai Szolgálat gondoskodott előadókról, vagy a nemzeti ünnepek közös megünneplésének elősegítése a különböző egyesületek között.⁶¹¹ A nemzetpolitikai előadások közös megszervezése prioritást élvezett a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetésének, erre folyamatosan felhívták a figyelmet a nemzeti összekötők számára, és nekik segítséget nyújtották mind a kijelölendő témák, mind az előadók személyét illetően.⁶¹² 1941 májusára már ezer fölött volt azon egyesületek száma, melyek bekapcsolódtak a Nemzetpolitikai Szolgálat munkájába, ezek közül Budapest mellett tizenkét városban már ekkor megtartották, hatvanhárom városban már tervezték a tájékoztató megbeszéléseket.⁶¹³ Több közösséggel is felvették a kapcsolatot, ahová a Nemzetpolitikai Szolgálat kiadványai rendszeresen küldték.⁶¹⁴ A Nemzeti összekötő első számának megszerkesztése előtti öt hónapban 300 előadást tartott a Nemzetpolitikai Szolgálat szerte Magyarország területén, és az újabbak megszervezése folyamatban volt már ekkor.⁶¹⁵

A második világháborúba való belépésünk utáni első Nemzeti Összekötő körlevelet drámai hangvétellű üzenettel indították.⁶¹⁶ A központból jövő írás a súlyosbodó gazdasági viszonyokra hívta fel a figyelmet, melyek a „váratlan világtörténeti eseményekkel” együtt a közvéleményre is negatív hatással voltak, ezért a nemzeti összekötőktől minden korábbinál komolyabb helytállást vártak el. A nemzeti összekötőket az „építő magyar társadalmi munka hivatott irányítóiként” jellemezte az üzenet, hiszen nekik kellett az elképzelések szerint „minden kérdésre és kétségre megfelelő okos válasszal szolgálni”.⁶¹⁷ Mindenre azért volt szükség, mert mint írják, keresni kellett azokat az alkalmakat, mellyel helyet és időt nyerhettek a „közvélemény tájékoztatására és felvilágosítására”. Az itt leírtak szerint a hivatalos kormányzati álláspont nem volt még kész, a nemzeti összekötőkre a nyilvánosság első, és bizonyos szempontból legfontosabb vonalaként tekintettek. A nemzeti összekötők már 1941 júliusa előtt írtak írásbeli jelentéseket.⁶¹⁸ Ennek egységessé tételét volt hivatottak megteremteni az úgynevezett „Jelentés-úrlapokkal”, melyeket a Nemzetpolitikai Szolgálat központja küldött ki a nemzeti összekötők részére. Mint írták, a kérdésekre „röviden, de kimerítően” kellett

⁶¹¹ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 4.

⁶¹² Nemzeti összekötő. 1941. október 5. 1.

⁶¹³ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 6.

⁶¹⁴ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 6.

⁶¹⁵ Nemzeti összekötő. 1941. május 5. 6.

⁶¹⁶ Nemzeti összekötő. 1941. július 7. 1.

⁶¹⁷ Nemzeti összekötő. 1941. július 7. 1.

⁶¹⁸ Ezekből a „kezdetleges” írásbeli jelentésekből többet is el lehet olvasni a Nemzetpolitikai Szolgálat forrásainak egy részét is felölelő, a Miniszterelnökség Társadalompolitikai osztálya elnevezésű iratanyagban. MNL OL K-29. „Társadalompolitikai Osztály” F csomó.

felelni, és kérték, hogy ezeket használják minden esetben.⁶¹⁹ A helyi megbízottaknak a nemzeti összekötők írásait láttamoztatniuk kellett, majd ezeket kellett elküldeni a központ részére.⁶²⁰

A nemzeti összekötőkkel részben átfedésben voltak, részben párhuzamosan működtek mellettük egyéb szerveződések, melyek rendszeresen jelentettek a kormányzati nemzetvédelem mindenkori szervezetének.⁶²¹ Egyik ilyen volt a Nemzeti Szolgálat, melynek egy kitöltetlen jelentésürlapjának példányát az Országos Széchényi Könyvtár Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár éves aprónyomtatványok 1942-es Közigazgatás tárgyszava alatt találjuk.⁶²² A kötelező adatok megadása után – jelentéstevő neve és törzsszáma, valamint a megfigyelés helye és ideje – lévő kérdéseket két csoportra lehet osztani. Az egyik kérdéscsoport a helyi embereket érdeklő – általános hangulat, leggyakoribb beszédtemák, a katonai és állami vezetés munkájához való viszony, a fontosabb kívánalmak –, a másik a társadalmat zavaró tényezőket érintette. Az utóbbival kapcsolatban elsődlegesen az agitáció ténye és tartalma, valamint a zavart okozó egyének személye érdekelte a jelentéssablont összeállítót, közülük is a nyugtalanságot szítók, illetve a külföldi, vagy más vidékre való magyarországi egyének „járása” az adott körzetben.⁶²³ Az ismertetett forrás tehát a vidéki hálózat egy részét jelentette, melyet – ahogy fent leírtam – Nemzeti Szolgálatnak neveztek el. A miniszterelnökség V. osztályának átalakításáról szóló, aláírás nélküli⁶²⁴ tervezet, illetve a hozzá kapcsolódó emlékeztető szerint a különböző vidéki nemzeti összekötők egy része már meglévő hálózatokból került ki.⁶²⁵ Ezek voltak a Magyar Szolgálat, a Nemzeti Szolgálat és a Nemzetvédelmi Szolgálat. A Magyar Szolgálat mögött a KALOT⁶²⁶, az EMSZO⁶²⁷, a KIE⁶²⁸, a Fiatal Magyarság és gróf Zichy Rafaelné-fél nőszervezetek⁶²⁹ álltak, a Nemzeti Szolgálat apparátusát a Tűzharcosok⁶³⁰ adták, míg a Fajvédelmi Szövetséghez tartozók a Nemzetvédelmi

⁶¹⁹ Nemzeti összekötő. 1941. július 7. 8.

⁶²⁰ Nemzeti összekötő. 1941. október 5. 2.

⁶²¹ A Miniszterelnökség V. osztályának, a Nemzetpolitikai Szolgálatnak, valamint Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának egyaránt.

⁶²² OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár Éves Aprónyomtatványok 1942. Közigazgatás.

⁶²³ OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár Éves Aprónyomtatványok 1942. Közigazgatás.

⁶²⁴ A tervezeten és a hozzá kapcsolódó emlékeztetőn nem szerepel aláírás, az írás egyértelműen az osztály vezetőjétől, Kovrig Bélától származik: „személyemmel mint szociálpolitikussal kapcsolatos társadalompolitikai szolgálat elnevezés a legtöbb ember előtt azt a látszatot kelti, hogy szociálpolitikai kérdésekben vagyok Kegyelmes Uramnak szakelőadója”, illetve „Ezért az ügyek mostani menete mellett összesen 8 referensre van szükségem.” MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié 131. és 132.

⁶²⁵ MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié.

⁶²⁶ Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete.

⁶²⁷ Egyházközösségi Munkásszakosztályok.

⁶²⁸ Keresztény Ifjúsági Egyesület.

⁶²⁹ Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége és az alá tartozó szervezetek.

⁶³⁰ Magyar Tűzharcos Szövetség.

Szolgálatot szervezték meg.⁶³¹ A dokumentum szerint naponta rengeteg beszámolót kaptak ezektől a szolgálatoktól, amelyekből végül összeállították helyzetjelentéseiket a népet érintő kérdésekben, a közhangulatról, valamint a panaszokat ezek alapján juttatták el a hatóságokhoz. A tervezetben az áll, hogy nem lehetett ezt a munkát egyetlen szolgálat alapján jól végezni, mert mint olvasható: „ilyen politikai természetű közlésekben mindig sok az egyoldalúság, sok az intrika és a nem mindig önzetlen egyéni törekvés megnyilatkozása. Ezért jó, ha három vonalon kapott jelentéseket összevetve bíráljuk el a helyzetet, sőt ennek eredményét is ellenőrizzük az egyéb egyesületeke és magános mérvadó személyek útján kapott értesülésekkel.”⁶³² Kovrig Béla, a miniszterelnökség V. osztályának vezetője kilenc nappal Teleki Pál második miniszterelnöki ciklusának kezdete után jelentést írt a kormányfőnek az általa vezetett szervezeti egység folyamatban lévő akcióiról.⁶³³ A dokumentumban az „Előkészített feladatok” között szerepelt a férfiak egyesületeinek irányítása pont, amely szerint Kovrig beszervezte a szájpropaganda kiépítése során Kováts Tivadarnak,⁶³⁴ „az ismert jobboldali mozgalmi szervezőnek” több mint kilencszáz tagból álló titkos szervezetét. Az értékes katonapolitikai tevékenység mellett – melyről érthető módon írásban nem volt hajlandó jelentést tenni Kovrig⁶³⁵ – a „legkülönbözőbb hazafias egyesületek” működésében, illetve irányításában vettek tevékenyen részt. Legnagyobb erősségét abban látta Kovrig, hogy nagyon gyorsan tudtak értesülésekre szert tenni ezen a hálózaton keresztül, könnyebben tudták befolyásolni ezen szervezeteket és „suttogó-propagandát” kifejteni.⁶³⁶

A nemzeti összekötők hálózatát használta a Nemzetpolitikai Szolgálat arra is, hogy a szerintük kívánatos könyvek – amelyek segítenek a magyar nemzeti szellemiség megismerésére, tudatosítására⁶³⁷ – eljussanak azon néprétegekhez, melyek máskülönben nehezen jutottak hozzá az irodalmi alkotásokhoz. Az irodalmon keresztüli nevelésre több programja, kiadványa és „akciója” volt a miniszterelnökségi osztálynak, mint például a Kereszt-könyvtár, a vándorkönyvtár vagy éppen a Nemzeti Kalendárium. A Kereszt Könyvtár sorozatot elsősorban olyan egyesületekhez kívánták eljuttatni, amelyek nem rendelkeztek önálló könyvtárral, és így fizikailag sem tudtak olvasmányhoz jutni az egyesületek tagjai. A könyvtár egy-egy sorozatra tagolódott, melyek különböző számú kötetet tartalmazott. Ezeket a

⁶³¹ MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié, 126 és 130.

⁶³² MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié, 130.

⁶³³ A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói. Kovrig Bélának 1939. február 25-én kelt irata. MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié, 51–74.

⁶³⁴ Kováts Tivadar (1897–1967) katonatiszt. Életéről és működéséről bővebben lásd: Pócs, 2022.

⁶³⁵ MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié, 59–60.

⁶³⁶ MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály C dosszié, 60.

⁶³⁷ Nemzeti összekötő. Felelős kiadó: Alföldi Alajos. 1941. július 7. 8.

sorozatok pár hónapig kívánták egy-egy egyesületnél hagyni, amelyeknek elolvasása és visszaküldése után újabb sorozatot akart a Nemzetpolitikai Szolgálat küldeni.⁶³⁸ Az első két sorozat tizenegy darab könyvet tartalmazott, először száz-száz példányban, melyet később kétszáz-kétszáz példányosra akartak bővíteni,⁶³⁹ mivel olyan sok helyről kaptak kérést 1941 folyamán.⁶⁴⁰ A harmadik sorozatot később állították össze a meglévő kettőhöz. A kijelölt könyvek között olyan köteteket találunk, mint Kós Károly *Az Országépítője*, gróf Teleki Pál *Európáról és Magyarországról* című kiadványa, Szekfü Gyula *Három nemzedéke*, Hóman Bálint Szent István című írása, valamint Salazar Vértelen forradalma,⁶⁴¹ illetve Erdei Ferenc két szociográfiája.⁶⁴² Az összeállított tizenhat kötetből három⁶⁴³ tekinthető szépirodalmi alkotásnak, összeállításnak, a többi főként politikatörténeti, szociográfia, történelmi munka. A Kereszt Könyvtárhoz hasonló akció volt az úgynevezett Vándorkönyvtár, amely lényegében fel is váltotta azt.⁶⁴⁴ Az elv hasonló volt, mint a Kereszt Könyvtár esetében, nevezetesen a könyvtárral nem rendelkező egyesületeknek a nemzeti összekötők, vagy az egyesület vezetősége kérésére több kötetből álló sorozatokat küldtek, melyek „jó magyar szellemű, irodalmi értékű” könyveket tartalmazott.⁶⁴⁵ A köteteket három szériába tagoltak, az egyesületnek a jellege szerinti, különböző foglalkozás ágak szerint, így kialakítottak egyet a szellemi foglalkozásúaknak, egyet az ipari munkásoknak és végül egyet a földművelő gazdaközönség számára.⁶⁴⁶ A Kereszt Könyvtártól eltérően ezekben az összeállításokban már több szépirodalmi alkotás tartozott, a szellemi foglalkozásúak és a földművelő gazdák számára szerkesztett sorozatoknak majdnem felét ez a kategória adta.⁶⁴⁷ Az ipari munkásság és földművelő gazdaközönség számára összeállított gyűjteményekben több életrajzt és ismeretterjesztő írást állítottak össze, amelyek a magyar történelem nagy alakjainak

⁶³⁸ Nemzeti összekötő. 1941. július 7. 8.

⁶³⁹ MNL OL K-29. Z dosszié, 1411.

⁶⁴⁰ Nemzeti összekötő. 1941. október 5. 6.

⁶⁴¹ A magyar kiadás a Békés forradalom címet viselte, a Nemzetpolitikai Szolgálatnál történő összeállításban hibásan tüntették fel a címet. Salazar, Oliveira: *Békés forradalom*. Athenaeum, Budapest, 1940.

⁶⁴² Erdei Ferenc: *Magyar város*. Athenaeum, Budapest, 1939. valamint Erdei Ferenc: *Magyar falu*. Athenaeum, Budapest, 1940. MNL OL K-29 „Társadalompolitikai Osztály” Z dosszié 1420.

⁶⁴³ Kós Károly: *Az Országépítő*. Révai, Budapest, 1934. Madách Imre: *A civilizátor*, Magyar Munkaközösség, Budapest, 1938. Magyar költők a szabadságért. Összeállította: Benedek Marcel. Századunk, Budapest, 1939.

⁶⁴⁴ A Magyar Kereszt Kölcsonkönyvtár és a Vándorkönyvtár amellet, hogy hasonló célt szolgált, ugyanúgy Molnár Sándor állított össze és bonyolított le. MNL OL K-29 „Társadalompolitikai Osztály” C dosszié, 127., illetve Magyarország tiszti cím- és névtára. IL. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1942. 639 és (pótfüzet) 61.

⁶⁴⁵ Nemzeti összekötő. 1942. január 22. 3.

⁶⁴⁶ Nemzeti összekötő. 1942. április 30. 6. és Nemzeti összekötő. 1942. június 30. 4.

⁶⁴⁷ A három sorozat több mint negyven százaléka tartozott a szépirodalmi kategóriába. Ilyenek voltak többek között Madách Imrének *Az ember tragédiája*, Jókai Mórnak a *Rab Ráby*, Nyíró Józsefnek az *Uz Bence* vagy Csurka Péternek *A két strázsa* című művei. Nemzeti összekötő. 1942. június 30. 4.

biográfiáitól a néprajzon át a családvédelemig széles körben ölelt fel témákat.⁶⁴⁸ Az egyes köteteket az egyesületi tagok között kérés szerint szétosztotta a nemzeti összekötő, vagy az arra kijelölt egyesületi tag – pontos adminisztráció mellett –, a könyvek épségéért pedig az azt olvasó tartozott felelősséggel. Minden igényt aszerint tudtak kielégíteni, ahogy a könyvek visszaérkeztek, és pontosan visszaszolgáltatták a központ részére.⁶⁴⁹ A Vándorkönyvtár akció végéről nem sokat tudunk, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala bővítésével egyidőben, 1943-ra kikerült az akciót addig vezető Molnár Sándor ügyosztályának a feladatainak sorából.⁶⁵⁰

1941 nyarán az erdélyi egyesületek beszerzése is megindult a Nemzetpolitikai Szolgálat hálózatába. Tájékoztató megbeszéléseket először Kolozsváron és Marosvásárhelyen tartottak a „nemzeti alapon működő” társadalmi egyesületek megjelent képviselőinek.⁶⁵¹ 1941 novemberében és decemberében került sor az erdélyi vármegyék és a visszatért részek társadalmi egyesületeinek megkeresésére a tájékoztató hálózat szervezésével kapcsolatban, melynek célja a Nemzetpolitikai Szolgálattal való közös munka kiépítése volt.⁶⁵²

A nemzeti összekötők, társadalmi összekötők, helyi megbízottak rendszere a Magyar Királyi Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatal ideje alatt is működött, elsősorban vidéken. A Nemzetpolitikai Szolgálat, majd a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala vidéki jelenlétének jellegzetes megjelenése volt a Magyarok! nevet viselő plakátújság.⁶⁵³ Ezeken a nagyméretű plakátújságokon képek és szöveges üzenetek voltak találhatóak. Általában egy, vagy történelmi kép, festmény, egykor élt híres magyarok (Széchenyi István, Mátyás király), egykorú politikusok (Horthy Miklós, Horthy István, Teleki, Bárdossy) szerepeltek rajtuk, de előfordultak parasztokat vagy katonákat ábrázoló fényképek. A témák és üzenetek rendkívül változatosak voltak, az 53. számon például mezőgazdasági rajzok láthatóak, olyan üzenetekkel, mint „Takarékoskodj: anyaggal, pénzzel, idővel.” vagy „Gyűjtsd a vadgesztenyét, mert abból szappan, ragasztó és takarmány is lesz”.⁶⁵⁴ Az eggyel korábbi plakáton Horthy Miklósné portréja, valamint a honvédcsaládokért való országos gyűjtésre való

⁶⁴⁸ Nemzeti összekötő. 1942. június 30. 4.

⁶⁴⁹ Nemzeti összekötő. 1942. január 22. 3., Nemzeti összekötő. 1942. április 30. 6., Nemzeti összekötő. 1942. június 30. 5.

⁶⁵⁰ Magyarország tiszti cím- és névtára. L. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943. 685.

⁶⁵¹ Nemzeti összekötő. 1941. július 7. 8.

⁶⁵² Nemzeti összekötő. 1941. október 5. 5.

⁶⁵³ OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár. Magyarok! plakátsorozat.

⁶⁵⁴ OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár. Magyarok! plakátsorozat. 53. szám OSZK PKG./1943/296.

felhívása volt olvasható.⁶⁵⁵ Szerepeltek még többek között híres magyarokról szóló rövid életrajzok, a bolsevizmus rémtetteit felvonultató, valamint a kormányzat intézkedéseit – elsősorban a mezőgazdasággal és kereskedelemmel összefüggő – ismertető írások.

Társadalmi egyesületek

Antal István minisztersége idején a társadalmi egyesületekkel kapcsolatban az első intézkedései között volt a szervek feladatainak összehangolása, úgynevezett munkaközösségek megszervezése, amelyre azért került sor, mivel a korábban ezt a feladatot ellátó Társadalmi Egyesületek Szervezetét 1942. februárjában megszüntették. A régi struktúra túl bürokratikussá vált, ezért pazarló volt és nem tudta kellően ellátni feladatát, emellett a személyes ambíciók szétszakították. Ennek helyébe egy decentralizált, társadalmi gócpontok mentén szerveződő új struktúrát kívánt kialakítani Antal. Ahogy egy 1942. augusztus végi, a főispánoknak küldött szigorúan bizalmas iratban írta, az új szerveződésre azért volt szükség, mert „a legfontosabb nagy magyar kérdésekben és célokban /:a magyar birodalmi gondolat, a keresztény magyar szellemiség, a magyar faji erők megsokszorozása stb.:/ - az egyesületi élet megfelelő felhasználásával és irányításával is – egészséges nemzeti közszellemet és egységes szemléletet alakíthassunk ki.”⁶⁵⁶ Ezekre a társadalmi gócpontokra azért volt szükség, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeivel érintkezésbe léphessenek és az egyesületeken keresztül a megfelelő gondolatokat, üzeneteket sugározhassák. Olyan autonóm, öntevékeny szervezetekre volt szüksége Antalnak, amely emellett „nemzetpolitikai vonalon szerves összeköttetésben álljon az ország általános politikai vezetésével. Ennek az elvnek keresztülvitele érdekében azonban minden vonatkozásban a legmesszemenőbb óvatosságot és tapintatot kell szem előtt tartani.”⁶⁵⁷ Ennek gyakorlati megvalósítása a következő képen nézett ki: az adott helyi területi központ ispánja összeírja a területén lévő társadalmi szervezetek számát, működését, jelentőségét és a vezetőket, aki ezek után kiválasztja azokat, amelyek szerinte az egyesületközi munkaközösség megszervezése szempontjából számításba jöhetnek és ezekről ajánlásokat tett a nemzetvédelmi-propaganda miniszternek. A miniszter ezután kiválasztotta az alkalmas szervezeteket és ezekkel egy közös értekezletet tartott az ispán és a miniszter – vagy ezek helyettesei. Végül a miniszter

⁶⁵⁵ OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár. Magyarok! plakátsorozat. 52. szám OSZK PKG./1943/295.

⁶⁵⁶ MNL GyMSMSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944. 1. doboz Feljegyzés a társadalmi egyesületek munkaközösségeinek megszervezése tárgyában. 1.

⁶⁵⁷ MNL GyMSMSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944. 1. doboz Feljegyzés a társadalmi egyesületek munkaközösségeinek megszervezése tárgyában. 2.

által nagy vonásokban kidolgozott munkaterv alapján hozzáfognak működésükhöz. Ezen munkaközösségek legfontosabb feladatai a következők voltak: nemzetpolitikai és propaganda feladatok elvégzése, szociális és közösségi munka megszervezése és lebonyolítása, kiadványok terjesztése, közhangulat figyelemmel kísérése.⁶⁵⁸ Ezen területi szervek vezetőit, a titkárokat a miniszter jelölné ki, aki tartaná az összeköttetést a főispán és a munkaközösség között. Ettől az intézkedéstől Antal többek között azt remélte, hogy egészséges munkamegosztás alakul ki a különböző célú egyesületek között, nagyszabású társadalom- és nemzetpolitikai akciók lebonyolítása válik lehetővé, és közös, céltudatos munkával pártpolitikamentes, egységes magyar szellemiséget lehet megteremteni.

Hogy milyen nemzeti közszellem kialakítására gondolt Antal, arra Högyész Pál,⁶⁵⁹ Sopron vármegye főispánja adja meg a választ. 1942 októberében kelt levélben kérte Antalt, hogy tekintsen el a megyében már régóta működő Soproni Magyar Szövetség felosztatásától, mert fölösleges helyette egy teljesen új szervezetet szervezni, mivel ahogy írta, idézem: „a hazafias célkitűzésű és működésű egyesületek együttműködésének, illetve összefogásának éppen Sopronban, a magyarság nyugati végvárában és a közeli Németország hatásának kitéve még ezen felülemelkedő, nagyobb jelentősége is van, a végvári magyarság összefogása és öntudatosítása a Volksbundban tömörített német kisebbség mindinkább erősödő nemzeti öntudatának ellensúlyozásául, a magyar erők összefogása és megőrzése. Ez a felfogás vezetett már akkor is, amikor a Belügyminiszter Úr hozzájárulásával elvállaltam a Társadalmi Egyesületek Szövetsége soproni kerületének elnökségét, ezen szerv munkájába a legintenzívebben bekapcsolódtam. A soproni és Sopron környéki magyarság megértette ezen ki nem mondott célkitűzés fontosságát és ennek köszönhető, hogy a magyar társadalmi erők összefogásával sikerült a soproni szervezetet országos viszonylatban is TESZ legtevékenyebb vidéki szervévé tenni.”⁶⁶⁰ Mint Högyész nyíltan leírta, a soproni egyesületek legfontosabb, ki nem mondott célkitűzése a magyarság összefogása az „agresszív” német hatásokkal szemben.

Az egyesületek életében 1943-ban történt elmozdulás, ekkor külön munkacsoportot létesített Antal az egyesületekkel való foglalkozásra.⁶⁶¹ Kettős célt tűztek ki maguk elé:

⁶⁵⁸ MNL GyMSMSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944. 1. doboz Feljegyzés a társadalmi egyesületek munkaközösségeinek megszervezése tárgyában. 4.

⁶⁵⁹ Högyész Pál (1882–1973) 1937-től Sopron vármegye és Sopron városának főispánja. Életéről és működéséről bővebben lásd: Bank Barbara: Adalékok Högyész Pál életútjához és 1945 utáni adatgyűjtéséhez. In Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára. Szerk. Fiziker Róbert–Kelemen Dávid. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2023. 397–406.

⁶⁶⁰ MNL GyMSMSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944. 1. doboz. Társadalmi egyesületek munkaközösségeinek megszervezése. 99/eln. – 1942. sz. 1.

⁶⁶¹ Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium, Budapest, 1944. 10–11.

intézményes és rendszeres együttműködés megteremtése a társadalmi szervezetek között törvényhatóságokként, az ilyen módon felállt együttműködések bekapcsolni a nemzetvédelmi munkába. 1943 végére ígérte Antal, hogy a törvényhatóságok felében lesznek munkaközösségek. A távlati célként megjelölt országos autonóm szerv létrehozása, amely egységesen irányította volna a munkaközösségeket, végül nem állt fel.

Lillafüred

A tanácskozás összehívásának előzményei

Miért hívták össze 1942 őszén a lillafüredi konferenciát? Miközben pusztító világháború tombolt, melynek Magyarország is egyik hadviselő fele volt, mégis miért tanácskoznak a vezérkari főnökök, magasrangú katonák és miniszterek, illetve miért vacsorázik a miniszterelnök egy sor íróval, amikor égetőbb dolgokat kéne megoldaniuk? Lillafüreddel kapcsolatban mindig ez a legelső kérdés, amennyiben az esemény – legyen az bármilyen összefüggésben – felmerül. Tényleg igazak lennének azok a pártállami időkben megfogalmazott – és részben azóta is fel-felbukkanó – vádak, amely szerint az akkori politikai és katonai vezetés – élén Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel – ráakarta venni az írókat, hogy írásaikkal, alkotásaikkal támogassák a háborút?⁶⁶² Csupán Antal István tárcanélküli miniszter nagyravágásának eredménye volt az összejövétel? Esetleg egy menekülés volt az egész a valóság elől, vagy a történelmi utókornak későbbi önigazolásra szolgált volna, mondván, minden megtettek? Véleményem szerint egyik sem igaz, vagy legalábbis abban a formában, ahogy a tanácskozás értelmetlenségét akarták – és részben ma is akarják – magyarázni. Az 1942-es lillafüredi tanácskozás – és részben a párja is ilyen, az 1943 tavaszi úgynevezett ifjúsági Lillafüred – egészen különleges helyet foglal el a 20. századi magyar történelemben. Rendszerváltások, nagy történelmi változások küszöbén többször előfordult már, hogy összejöveteleket, nagy ívű, a sorskérdéseket feszegető eszmecseréket tartottak. Ilyenek voltak – a teljesség igénye nélkül – a balatonszárszói találkozók 1942-ben és 1943-ban, az 1943 augusztusában Győrben tartott titkos katolikus

⁶⁶² Nagy István: Szemben az árral. Kriterion, Bukarest, 1974.

találkozó, vagy az 1985-ös monori és az 1987-es lakiteleki találkozók. Az előbb felsoroltakban közös, hogy a tanácskozás résztvevői legtöbb esetben a hatalommal szemben határozták meg saját magukat – vagy legalábbis nem tekintették magukat annak szerves részeként –, emellett az eljövendő új rendszer felépítése, bizonyos alapvetései voltak a diskurzus tárgya. Lillafüredet ezzel szemben maga a központi hatalom akarata szerint hívták össze. Nem csupán egy ambiciózus miniszter „lázalma”, nagyravágyásának megnyilvánulása volt – bár kétségtelenül szerepet játszott benne Antal István személye is. Ahogy az 1942. október 16-ai keltezésű, többek között Illyés Gyulának is címzett levélben fogalmazza meg a miniszter: „Ezért jutottam arra az elhatározásra, hogy mint a magyar királyi kormány egyik tagja – akinek különösen az a feladata, hogy a nemzeti lélek épsége fölött őrkdjék – a magyar szellemi élet legjavát képviselő irodalom kitűnőségeit vendégül látom egy olyan baráti találkozón, ahol a mai államvezetés néhány résztvevője a közvetlen eszmecsere kötetlen beszélgetéseiben megvitathatja a magyar nemzet és az ország dolgait a magyar íróval.”⁶⁶³ Érződik Antal sorain a pátosz és a még miniszterelnöki sajtófőnöksége alatt, 1935-ben tartott Új Szellemi Front hatása. Az 1930-as évekre a népi írók csoportja egyre szélesebb olvasórétegnek örvendtek, kérdésfelvetéseik – mint a parasztság felemelésének gondolata, a népből nemzetté válás, a földreform – országos szinten is visszhangot váltottak ki. Népszerűségüket, társadalmi támogatottságukat és gondolataikat először Gömbös Gyula miniszterelnök akarta kiaknázni az úgynevezett „Új Szellemi Front” keretében. A találkozóra 1935. április 16-án került sor Zilahy Lajos író villájában, mivel ő teremtette meg a kapcsolatot a nép írók és a miniszterelnök között. Gömbös eszmecserét folytatott a megjelent írókkal, két kivételtől eltekintve – a már elhunyt Móricz Zsigmondot⁶⁶⁴ és a tanácskozásra meghívót nem kapó Németh Imrét⁶⁶⁵ leszámítva – mindegyikük ott volt Lillafüreden.⁶⁶⁶ A Zilahy-villában megjelent népiek⁶⁶⁷ elmondták véleményüket a miniszterelnöknek az ország állapotáról és az általuk szükségesnek vélt reformok számukra helyes irányáról. Gömbös meghallgatta az írókat, de több találkozóra nem került sor, mivel elképzeléseik különböztek.⁶⁶⁸ Gömbös sajtófőnöke ebben az időben – mint fentebb megjegyeztem – Antal István volt. A nemzetvédelmi és propagandaminiszter lillafüredi

⁶⁶³ Antal István levele Illyés Gyulának, 1942. október 16. A levél digitális másolata a dolgozat írójának tulajdonában.

⁶⁶⁴ Móricz Zsigmond (1879–1942) író, újságíró, szerkesztő. A 20. századi magyar realista prózairodalom egyik legkiemelkedőbb alakja.

⁶⁶⁵ Németh Imre (1893–1970) író, újságíró, 1935-ben a Válasz című folyóirat felelős szerkesztője, országgyűlési képviselő.

⁶⁶⁶ Zilahy Lajoson, mint házigazdán kívül jelen volt Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc és Tamási Áron. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski, Budapest, 1989. 172.

⁶⁶⁷ Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc és Tamási Áron.

⁶⁶⁸ Borbándi 1989. 172–183.

bevezető gondolatataiban meg is emlékezett erről a találkozóról. „Itt, Lillafüreden, eszembe jutnak és itt, Lillafüreden az írók találkozáján el kell mondanom azokat a szavakat, amelyeket erről a közelgő nagy közdelemről és abban a magyar írók szerepéről nemzetünk politikai jövőbelátó képességének egyik halhatatlan ösztönös magyarja, Gömbös Gyula mondott 1935-ben az írók egy szűkebb baráti találkozáján: „Ti írók sokszor sokat másként láttok – így szóltak Gömbös Gyula szavai 1935-ben – mint mi, politikusok. Ez természetes is, hiszen a két hivatás munkaterülete is, munkamódszere is más. De a mi kis nemzetünk életében most olyan idők következnek, hogy rendkívül fontosnak tartom: az írók értsék meg az államférfiak intencióit és magatartásuk belső indoklását. Ezért kerestem a veletek való személyes beszélgetés alkalmát. [...] Nevelni kell ezt a nemzetet s ez a ti dolgotok, mert jaj nekünk, ha lelkiileg neveletlenül talál bennünket a világok harca...”⁶⁶⁹ Mindezek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy a lillafüredi tanácskozás kizárólag Antal személyes ambícióit volt hivatott szolgálni, ez egy másik, szintén az íróknak címzett leveléből derül ki. Az eredetileg 1942. november 5. és november 7. között megtartani kívánt konferenciát,⁶⁷⁰ Kállay Miklós miniszterelnök és egyben külügyminiszter – aki maga is személyesen akart részt venni a tanácskozáson – tervezett külföldi útja miatt azt két héttel elhalasztották.⁶⁷¹ Az 1942. október 28-án kelt levelében Antal így fogalmaz: „Közölni kell azonban Vele, hogy a találkozó időpontját kénytelen voltam két héttel elhalasztani. És pedig azért, mert e találkozón maga Kállay Miklós miniszterelnök úr Önagyméltósága is jelen óhajt lenni, hogy a magyar irodalom ottlévő reprezentásaival ott személyesen találkozzék és a tanácskozásokon maga is részt vegyen. Mivel pedig a miniszterelnök úr Önagyméltósága jövő hó 6.-a körül egy hétre külföldre utazik⁶⁷², ha e találkozást az eredetileg tervezett terminuson rendeznénk meg, ő azon nem tudna megjelenni. Meggyőződésem, hogy a miniszterelnök úr Önagyméltóságának a jelenléte egyrészt rendkívül nagy súlyt és jelentőséget ad e találkozásnak, másrészt felfogásom szerint az ott tárgyalt írói és irodalmi kérdések előrevitelét is nagy mértékben elősegítené, ezért tehát indokoltnak látom, hogy emiatt a találkozás időpontját elhalasszam.”⁶⁷³ A levél szerint tehát maga a miniszterelnök, Kállay Miklós is a kezdeményezés mögött állt, így nem lehet azt csupán Antal egyszemélyi akciójának tekinteni. A miniszterelnök felszólalását nem a hivatalos program során mondta el, hanem az első napi vacsorán, így azt csak töredékekben, a sajtón keresztül

⁶⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-704. 3.

⁶⁷⁰ Antal István levele Illyés Gyulának, 1942. október 16.

⁶⁷¹ Antal István levele Illyés Gyulának, 1942. október 28. A levél digitális másolata a dolgozat írójának tulajdonában.

⁶⁷² 1942 november elején Kállay Miklós miniszterelnök egyetlen külföldi útjáról sem számoltak be napilapok.

⁶⁷³ Antal István levele Illyés Gyulának, 1942. október 28.

ismerjük. Kállay úgy fogalmazott: „Ha valaha volt a magyar irodalomnak jelentősége, akkor most kell, hogy jelentősége legyen. Ezt ti vagytok hivatva megteremteni. S ha rájöttetek az itt folytatott viták során, hogy a magyarság az, ami összeköt benneteket, akkor dolgozzátok ki ennek a magyarságnak fogalmát magatokban és adjátok tovább az egész nemzetnek, hogy ezen az alapon a nemzeti magyarságnak – amelyre soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen ma, - ti legyetek a megfogalmazói.”⁶⁷⁴

Az előkészületek

Molnár Sándornak, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala csoportvezetőjének a Petőfi Irodalmi Múzeumban található hagyatékában találunk később írt beszámolót arról, hogy zajlott a találkozó előkészítése. Molnár Sándor úgy emlékezett vissza, Antal először vele beszélte meg a tanácskozás ötletét, és – elmondása szerint – annak ellenére bízta rá a konferencia megszervezését, hogy többen is foglalkoztak irodalommal munkatársai közül. A miniszter felkérte, állítson össze egy listát azokról az írókról, akiket fel kellene kérni. Ezt követően Antal István beszélgetésre invitálta Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost, Féja Gézát, Harsányi Zsoltot, Márai Sándort, Szabó Lőrincet és Veres Pétert. Molnár beszámolója szerint még Veres Péter sem ellenezte a konferencia összehívását, bár kétségeinek adott hangot: „Nyakunkon a háború, nyakunkon a cenzúra. Mit lehet ezek ellen csinálni?” Kodolányi pedig a szabad véleménynyilvánítás esetén látta csak értelmét a tanácskozás megtartásának.⁶⁷⁵ Molnár visszaemlékezésében azt írja, a nemzetvédelmi- és propagandaminiszter rá akarta venni az írókat a háborúra, ám leplezendő a szándékát, félrebeszélte. Az írók bár tisztában voltak ezzel, hagyták, hogy tovább mondja. Legalább ilyen negatív képet fest a harmadik összejövételről az írók és a Nemzetvédelmi- és Propagandaminiszter Hivatala munkatársai között, amelyen már Zilahy Lajos és Karácsony Sándor is részt vett. Éppen a tervezett meghívottak névsorát olvasta, amikor megjelent Kádár Gyula vezérkari ezredes, aki „elmondta, hogy a gazdája⁶⁷⁶ is szeretne megjelenni a konferencián, sőt szívesen tartana egy előadást is.”⁶⁷⁷ Molnár szerint színjáték folyt a szemük láttára, Antal István meglepődött és felajánlotta, hogy Szombathelyi tartson egy előadást. Erre Illyés Gyula felállt, és leszögezte, hogy ne várják se tőle, se más írótól, hogy

⁶⁷⁴ Függetlenség, 1942. november 24. kedd. 2.

⁶⁷⁵ Molnár Sándor: Lillafüred, 1942. Ámulás volt-e a konferencia? Molnár Sándor hagyaték. 6–7.

⁶⁷⁶ Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökre értette.

⁶⁷⁷ Molnár Sándor: Lillafüred, 1942. Ámulás volt-e a konferencia? Molnár Sándor-hagyaték. 7.

„szóban vagy írásaikkal támogassák a jelenlegi háborút, mivel az nem a magyarság háborúja. És ha netán mégis ezt kívánnák tőle, akkor el sem megy Lillafüredre.”⁶⁷⁸ Kádár Gyula erre – Molnár emlékezete szerint – felállt és ingerülten annyit mondott, hogy „a háború élet-halál harc, senki sem lehet közömbös annak kimenetele iránt, főleg az írók nem, mert ez a háború egyszer még a magyarság háborúja is lehet!”⁶⁷⁹ A tárcanélküli miniszter végül megoldotta a helyzetet, ennek köszönhetően nem volt nagyobb botrány a dologból. Molnár szerint másnap Szombathelyi a frontra akarta küldeni Illyés Gyulát, amiről végül Antal beszélte le a vezérkari főnököt.⁶⁸⁰ Természetesen fenntartásokkal kell kezelni ezeket a szavakat, hiszen a körülmények nagyban változtak 1942-höz képest. Molnár Sándor eredetileg nyomtatásra szánta kéziratát, mely az 1970-es évek közepén került volna a Napjaink című észak-magyarországi irodalmi és kulturális lap hasábjaira, ám a folyóirat végül elállt annak megjelenésétől.⁶⁸¹

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött jegyzőkönyv elején található egy négyoldalas, aláírás és dátum nélküli tervezet, ami a „Javaslat. A magyar írók és közírók kongresszusával kapcsolatosan felvetett tervhez.” címet viseli.⁶⁸² A dokumentum mindenképpen 1942. október 1-je előtt keletkezett, mivel ezt az időpontot irányozta elő az előkészítő bizottság számára a részletesen kidolgozott munkaterv bemutatását a Nemzetvédelmi-Propaganda Miniszter és az Irodalmi és Művészeti Tanács elnökének.⁶⁸³ A javaslat szerint Antal István már régóta tervbe vette egy írók és közírók közötti kongresszus megtartását. A lillafüredi helyszínt jónak, a „Nemzeti Gárda” elnevezést viszont hibásnak gondolta a szerző, mert különböző szemléletű írók fognak rajta részt venni, ezért félreérthető ez az elnevezés. A dokumentum nem zárta ki egy később létrehozandó állandó jellegű szervezetet, ha az írók is szükségesnek tartanák azt. A kongresszus időpontját 1942. október 21-e és október 24-e között javasolták, és azt, hogy a kongresszust Antal helyett Tasnádi Nagy Andrásnak, az Irodalmi és Művészeti Tanács elnökének kellene összehívni. A dokumentum kitér arra, hogy Szombathelyi Ferencnek is régebb óta terve, hogy a magyar írókhoz szóljon. Antal István mint vendég, venne részt a tanácskozáson a tervezet szerint, akit az írókból összeállított előkészítő bizottság hívna meg. Az előkészítő bizottság tagjai: Kodolányi János, Zilahy Lajos, Veres Péter, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc írók, Kolosváry-Borcsa Mihály, Makkai János közírók, Gedényi Mihály az Irodalmi és Művészeti Tanács részéről és Molnár Sándor a Nemzetvédelmi-Propaganda Miniszter úr

⁶⁷⁸ Molnár Sándor: Lillafüred, 1942. Ámulás volt-e a konferencia? Molnár Sándor-hagyaték. 8.

⁶⁷⁹ Molnár Sándor: Lillafüred, 1942. Ámulás volt-e a konferencia? Molnár Sándor-hagyaték. 8.

⁶⁸⁰ Molnár Sándor: Lillafüred, 1942. Ámulás volt-e a konferencia? Molnár Sándor-hagyaték. 9.

⁶⁸¹ PIM Molnár Sándor-hagyaték.

⁶⁸² „Javaslat.” PIM V. 4308/3. „A Lillafüredi Írótalálkozó felszólalásai Márky- Zay Lajos bejegyzései alapján.”

⁶⁸³ „Javaslat.” PIM V. 4308/3.

megbízásából.⁶⁸⁴ A terv szerint ez a bizottság felelős meghívni az írókat és a vendégeket, a munkatervet összeállítani és minden egyéb teendőt elvégezni. Az utazásra és ellátásra szóló jegyeket dr. Kristóf Józsefre, a Palotaszálló igazgatójára bízott a javaslat, illetve a technikai és adminisztratív ügyeket egy háromtagú bizottság végzi.⁶⁸⁵ A bizottság Antal Istvánt kérné fel elnöknek az Írók és Közírók Kongresszusán, ahogy a tervezet szerint a lillafüredi konferenciát hívták volna. A négy napos tervezetből végül az Irodalom és Kenyér című témakör maradt ki.⁶⁸⁶ A dokumentum tanúsága szerint sokkal kötöttebb formában gondolták a javaslatkészítők a napi programot, mint ami végül lett belőle. Különböző bizottságokat alakítottak volna a résztvevők és egy-egy író szólalhatott volna csak fel, akik elmondták volna a társaik észrevételeit. A negyedik nap este pedig táncestélyt akartak szervezni.⁶⁸⁷ Ez a terv végül komolyabb módosítások mellett, de lényeges pontokon megvalósult: Szombathelyi Ferenc megtartotta beszédét, ahogy Antal István miniszter elnökölt.

A fentebb tárgyalt javaslat elkészítőjéről nincsenek adatok. Valószínűleg tartom azonban, hogy vagy az Irodalmi és Művészeti Tanács vagy a kormány részéről jöhetett az ötlet.⁶⁸⁸ Ezt egyrészt a kongresszus kötöttebb programtervéből gondolom, mivel ellentmond Antal István miniszternek a „kötetlen, formátlan módon”⁶⁸⁹ való propaganda tevékenységről vallott eleivel, másrészt Tasnádi Nagy Andrást kívánta a kongresszus fővédnökévé tenni. 1942. október 16-án azonban már a lillafüredi konferencia Antal által elgondolt formája körvonalazódik a miniszter által a meghívott íróknak írt leveléből.⁶⁹⁰ A szigorúan bizalmas levélben Antal István többek között a háború tétjéről írt: „történelmi és hivatásbeli örökségünk megtartásáért folyik a küzdelem és a magyarság európai rangjának megőrzése forog kockán.”⁶⁹¹ A küzdelem szellemi téren is folyik azért, hogy a magyarság érdekeit és jogait megvédjék. Az államvezetők „előretékinő pillantása nem nélkülözheti a magyar irodalom intuitív fényét”⁶⁹² a

⁶⁸⁴ „Javaslat.” PIM V. 4308/3.

⁶⁸⁵ A gazdaságpolitikai osztály küldöttjéből, az Irodalmi és Művészeti Tanács kiküldöttjéből és a Palotaszálló igazgatójából állt (volna). „Javaslat.” PIM V. 4308/3.

⁶⁸⁶ A harmadik nap programja Irodalom és Kenyér cím alatt Szász Lajos pénzügyminiszter államtitkár előadásából, valamint az előző nap a Vezérkari –főnök úr által elmondott előadásokra adandó írói válaszokból állna. Az írókat a 2. számú munkabizottság küldi ki. Az államtitkár előadása az általános magyar gazdasági helyzetet, a háborús gazdálkodást és a közellátás nagy problémáit világítaná meg. „Javaslat.” PIM V. 4308/3.

⁶⁸⁷ „A negyedik nap este magas belépődíjakkal megszervezett táncestély volna. Ennek lebonyolítása a Palotaszálló igazgatójára vár. A táncestélyre nem csak Miskolcra és annak környékéről lehetne vendégeket meghívni, de esetleg Budapestről különvonat indulhatna a nemes cél érdekében. A magas belépődíjak ugyanis kizárólag magyar írók anyagi megsegítését szolgálnák. Minden valószínűség megvan arra, hogy az estély pénzügyi szempontból is sikerrel járna.” „Javaslat.” PIM V. 4308/3.

⁶⁸⁸ Ständeisky Éva a kormányt látta mögötte. Ständeisky, 2005 18.

⁶⁸⁹ MNL OL K-27. (1942. 06. 02.) 118R/151.

⁶⁹⁰ 1942. október 16. Antal István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

⁶⁹¹ 1942. október 16. Antal István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

⁶⁹² 1942. október 16. Antal István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

válságos időkben – állt a levélben. A célként „a történelmi krízisek hullámai között is megmaradó és győztesen felemelkedő nemzetet”⁶⁹³ jelölte meg Antal. Kormányzati tervezés nem nélkülözheti az írók világosságát, ahogy a nemzeti irodalom sem töltheti be célját, ha nem szolgálja a nemzet sorskérdéseit. A miniszter itt már kötetlen beszélgetésről beszél, vagyis sikerült eredeti tervei szerint alakítani a tanácskozás menetét. Kifejti, nem kívánják írói kongresszussá, érdekképviselővé vagy formális gyűléssé alakítani a tanácskozást. Szabad véleménycserét kíván, semmi mást. A dokumentum november 5-től 7-ig terjedő időre hívta el a meghívott írókat Lillafüredre, akiknek egy mellékelt levelezőlappal kellett postafordultával, hogy részt kívánnak venni a tanácskozáson.

1942. október 28-án kapták meg Antal következő levelét azok, akik jelezték részvételi szándékukat.⁶⁹⁴ Ebben Antal már a végleges időpontot írja meg, november 21-e és 23-a. A levélben meg is indokolja a csúszás okát: Kállay Miklós miniszterelnök feltétlenül részt akart venni a találkozón, de 1942. november 6-án kénytelen volt elutazni egy hétre külföldre, ezért tolták el két héttel a találkozót. A kormányfőnek tehát nagy jelentőséggel bírt, hogy felszólalhasson. Ha csupán le akarták volna állítani a kritikus hangokat az írókat, nem biztos, hogy megkockáztatják az egész tanácskozás esetleges elhalasztását – hiszen a csúszás ezt is eredményezhette volna. Az egyeztetések nem álltak le a csúszás miatt, egyeztetések folytak például november 9-én is „a tervbe vett előadások és felszólalások tárgyában”.⁶⁹⁵ November 14-én kapták kézhez a meghívottak a végleges programot az odafele vezető úttól egészen az elmenetelig. A levelet a Gazdaságpolitikai Osztály vezetője, Bende István küldte, „mint a lillafüredi írótalálkozó előkészítésével megbízott előadó”.⁶⁹⁶ A budapesti Keleti-pályaudvarról induló „Árpád” sínautóbusszal utaztak az írók Miskolcra november 20-án, péntek délután, onnan pedig busszal érkeztek meg Lillafüredre. A találkozót november 20-án este kilenckor, vacsorával vette kezdetét. Bende nem csupán előkészítő volt, hanem ő látta el a találkozót adminisztratív teendőit is.

A nyilvánosság szinte teljes egészéből ki volt tiltva a találkozóról. Antal István 1942. november 20-án, tehát a konferencia kezdete előtt pár órával jelentette be a képviselőházban, hogy az „irodalom legkitűnőbbjeit Lillafüredre írói találkozóra hívta meg”.⁶⁹⁷ A meghívott írók közül a legmarkánsabb csoport a népi íróké volt, de szép számmal voltak jelen a polgári

⁶⁹³ 1942. október 16. Antal István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

⁶⁹⁴ 1942. október 28. Antal István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

⁶⁹⁵ 1942. november 4. Molnár Sándor levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték.

⁶⁹⁶ 1942. november 14. Bende István levele Illyés Gyulának. Illyés Gyula-hagyaték. illetve PIM V. 4308/3.

⁶⁹⁷ Függetlenség. 1942. november 21., szombat. 2..

irodalom képviselői is – például Márai Sándor. Többször elhangzik Lillafüreddel kapcsolatban a kritika, hogy a tanácskozásról a zsidó származású írókat kihagyták, mert egyszerűen „leírták” őket a zsidótörvények után.⁶⁹⁸ Véleményem szerint éppen a zsidó származásúakat védték ezzel. Hitlerék a magyarok minden lépését figyelemmel kísérték, és ha egy félhivatalos találkozóra akár csak egy zsidót is elhívtak volna, az egész tanácskozás még gyanúsabb színben tűnik fel. Védték a zsidó származásúakat, védték a konferenciát és annak céljait. Az, hogy Kovács Imrét nem hívták el nem kérdés, alig pár héttel korábban szabadult a katonai fogházból, furcsa lett volna, ha ezek után Szombathelyi Ferenc előadásán tapsol – és nem csak nekik, másoknak is. A találkozón nagy számban voltak jelen erdélyi írók, köztük Asztalos István és Nagy István. Mindketten elég erős baloldali összeköttetésekkel rendelkeztek, ennek ellenére elhívták őket. Ez is bizonyítva, hogy nem igaz az a vád sem, hogy baloldaliakat nem hívtak el. Árnyalja a képet, hogy az ő esetükben sem a baloldaliság volt a lényeg, hanem részszint az, hogy erdélyiek, másrészt pedig az, hogy a népi mozgalomhoz szorosan kapcsolódtak. Ennél érdekesebb viszont Ujszászy István jelenléte.⁶⁹⁹ Ujszászy ekkor az Államvédelmi Központ vezetője, ha valahol megjelent, annak jelentősége, súlya volt. Ezen tény sok mindenre enged következtetni, azonban forrásokkal bizonyítani ezeket aligha lehet.⁷⁰⁰ Lillafüred megszervezésében és megvalósításában a Magyar Testvéri Közösségnek komoly szerepe volt. Molnár Sándor és Bende István személyén kívül a meghívottak között is hatan voltak a Közösség tagjai.⁷⁰¹ Összesen három embert említettek név szerint, aki visszautasította a meghívást: Herczeg Ferenc, Bánffy Miklós gróf és Szabó Dezső. Bánffy Miklósnak 1942. november 21-e és 23-a között református konventi közgyűlésen kellett részt venni, mint kerületi főgondnok,⁷⁰² Herczeg Ferenc pedig egészségi állapotára hivatkozva mondta le a találkozót, de a későbbi szolgálattól nem zárkozott el.⁷⁰³

⁶⁹⁸Standeisky, 2005. 19.

⁶⁹⁹ Borbándi Gyula megemlíti, hogy Ujszászy is előadott Lillafüreden „az időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről.” Ennek sehol máshol nincs nyoma. Elképzelhető, hogy a hivatalos programon kívül szólalt fel, vagy nem jegyzőkönyvezték hozzászólását, esetleg valamit félreértett Borbándi. Borbándi, 1989. 334.

⁷⁰⁰ A VKF. 2. o. belföldi kémelhárító hálózatának „általános” hálózatához – Ujszászynak az ÁVH fogságában írt feljegyzései alapján – ekkor két író volt a tagja: Zilahy Lajos és Márai Sándor. Erős a feltételezés, hogy Ujszászy hálózatépítési céllal volt jelen Lillafüreden. Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. VKF. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. Haraszi György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, Budapest, 2007. 494–496.

⁷⁰¹ Szekér Nóra: A Magyar Közösség története. 2009. Phd. értekezés. <http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf>
- Utolsó letöltés dátuma: 2022. 11. 10.

⁷⁰² ÁBTL 4.1. A-704. 10.

⁷⁰³ ÁBTL 4.1. A-704. 10.

A helyszín: a Palotaszálló

A Lillafüredi Palotaszálló felépítésének motiváló tényezői közül nem hagyhatjuk ki a trianoni döntést, és annak következményeit. 1920 után megcsönkített Magyarország ugyanis híján volt az impozáns, külföldi vendégek fogadására is alkalmas kormányüdülőkkel.⁷⁰⁴ Ennek orvoslására a Bethlen István miniszterelnök vezette kabinet vetette fel egy ilyen telephely létesítésének helyszínéül a Miskolchoz közeli – ma már a város közigazgatási részét képező – Lillafüredet.⁷⁰⁵ A Lux Kálmán⁷⁰⁶ tervei által megkezdett építésért sok bírálatot kapott a kormányzat. A megfogalmazott kritikák túlnyomó részt fiskális jellegűek voltak, ezek szerint a nehéz gazdasági körülmények között felelőtlenség volt egy ekkora volumenű beruházást végrehajtani.⁷⁰⁷ Lillafüredet egyedi természeti adottságainak köszönhetően választották ki, mivel – ahogy a gyógyfürdőkről és üdülőhelyekről szóló törvényjavaslatban olvashatjuk – a budapesti Svábhegy mellett a vendégforgalommal bíró helyek közül egyedül itt volt az országban úgynevezett szubalpin éghajlat,⁷⁰⁸ bár ezzel egyes képviselők nem értettek egyet.⁷⁰⁹ Az 1927-ben⁷¹⁰ kezdődött építkezés 1929-ig tartott, a Palotaszálló a következő évben, 1930-ban nyitotta meg kapuit.⁷¹¹ A korszakban elérhető legmodernebb berendezéssel volt felszerelve

⁷⁰⁴ A magyar királyi pénzügyminiszter jelentése az 1927:XI. t. c. 9. §-ának harmadik bekezdése alapján az e törvény életbelépése óta az 1926/27. költségvetési év bevételi többlete terhére megállapított beruházásokról nevet viselő képviselőházi iromány második számú mellékletében olvashatjuk a következő magyarázatot: „Ez az összeg [...] az ország elszakadt részein volt fürdőtelepek pótlására megkezdett lillafüredi fürdőtelep berendezésére szolgál.” Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irányai. VII. kötet. Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1928. 551.

⁷⁰⁵ 1927. február 1-én írta alá a megbízási szerződést a kormány részéről a földművelődésügyi minisztérium a Palotaszálló tervezési és kivitelezési munkálatainak elvégzésére vonatkozóan. Dobrossy István: A Palotaszálló és Lillafüred 75 éve. Lézerpont Stúdió, Miskolc, 2006. 38.

⁷⁰⁶ Lux Kálmán (1880–1961) Ybl-díjas építész, restaurátor.

⁷⁰⁷ Az ilyenfajta kritikák ellenzéki részről jöttek, lásd Malasits Géza, Hegymegi-Kiss Pál és Györki Imre hozzászólásait: Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irányai. XVII. kötet. Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1929. 164. 290. és 415.

⁷⁰⁸ Indoklás a „gyógyfürdőkről, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőhelyekről és az ásvány-, és gyógyforrásokról” szóló törvényjavaslatához. Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott Országgyűlés képviselőházának irományai. XV. kötet. Budapest, 1929. 76. De ugyanerről írnak az 1930-ban kiadott Lillafüred és környéke útikalauzban is: „Az új szállót nemcsak a tó, de az igazi szubalpini levegő kedvéért építették ide. Sajnos, melegvizet nem találtak, de Lillafüred értékét akkor sem a természetes melegvíz adná meg, hanem a levegője. (Üdülőknek, gyengélkedőknek, hurutos betegeknek, szívgyengéknek stb. kiváló hely.) Éghajlata nagyon kellemes, a legforróbb nyári időben sem érezhetünk forróságot, viszont az őszi és tél nem zord.” Illyés Bertalan: Lillafüred és környéke. Miskolc, 1930. 15.

⁷⁰⁹ Levegőjének gyógyhatású előnyeit azonban Reisinger Ferenc szakértőkre hivatkozva tagadta az Országgyűlésben. „Lillafüredből sem Pöstyént, sem reuma, sem tüdőbajjellenes gyógyhelyet csinálni nem lehet, mert erre Lillafüred klímája nem alkalmas. A szakértők ezerszer is megállapították ezt, mert az ottani nagy lehűlés a nappali meleg után oly erős, egyszerre van hirtelen hideg este és olyan nedves levegő, hogy tüdőbajjellenes gyógyhelynek Lillafüred nem alkalmas.” Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irányai. XX. kötet. Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1929. 421.

⁷¹⁰ A tereprendezési munkálatok már az 1920-as évek első felében megkezdődtek Lillafüred környékén. Dobrossy István: A Palotaszálló és Lillafüred 75 éve. Lézerpont Stúdió, Miskolc, 2006. 38.

⁷¹¹ 1930. június 6-án, pünkösd előtti pénteken adták át a Palotaszállót. Alföldi Újság, 1930. június 8., vasárnap. 1.

a Palotaszálló: villany, telefon, rádió, személyzetet szólító fényjelzők, hideg és melegvíz, falba épített széfkamrák a vendégek részére.⁷¹² A helyszínen megrendezett kormányülések mellett az épület több rendezvénynek is helyet adott a Horthy-korszakban, melyekre a későbbiekben bővebben is kitérek. A háború végén előbb német, majd szovjet katonák szállták meg a Palotaszállót. 1945 márciusától kórház működött, ahol olyan szovjet katonákat helyeztek el, akiken csonkolásos sebészi beavatkozást hajtottak végre.⁷¹³ 1949–1950 között újítták fel a nagyban sérült Palotaszállót, amely négy évtizeden át „SZOT-üdülőként” szolgált.⁷¹⁴ Az 1942-es lillafüredi tanácskozással szemben 1945 után meglévő bírálatok indítékai szerteágazóak voltak, ennek egyik speciális oka maga a helyszín volt. A Palotaszálló már az építéskor is sokaknak megalomán beruházás volt, a második világháború után pedig az „úri Magyarország” egyik jelképévé vált.⁷¹⁵

A lillafüredi Palotaszálló, mint kulturális helyszín

A Palotaszálló amellet, hogy több alkalommal volt kihelyezett kormányülés helyszíne, az 1942-es lillafüredi találkozó előtt több kulturális eseménynek is teret biztosítottak itt. Az egyik ilyen összejövétel az IGE 1933 júniusi íróhete volt. Az 1932-ben megalakult Írók Gazdasági Egyesületének (IGE) fő célja az írók megszervezése és gazdasági megsegítése volt.⁷¹⁶ A szerveződés motorja Pakots József⁷¹⁷ országgyűlési képviselő volt, aki az irodalom erkölcsi válságából való kiutat keresve szervezte meg az IGE-t, mert a válság fő okát a szervezetlenségben látta⁷¹⁸. Ezt az állapotot csak a magyarországi íróársadalomra értette, szerinte jó példával jártak elől a határon túlra kényszerített írók önszerveződései, mint például az Erdélyi Helikon vagy a Szépmíves Céh.⁷¹⁹ A meglévő társulatokat – Akadémia, Kisfaludy-, Petőfi Társaság, Szent István Társulat, Magyar Írók Egyesülete – csak sablonos funkciókat láttak el Pakots meglátásai alapján, új gondolatnak nem sok helye volt itt.⁷²⁰ Ezek a társulások

⁷¹² Lillafüred és környéke... 17.

⁷¹³ A Palotaszálló 144.

⁷¹⁴ A Palotaszálló 149.

⁷¹⁵ A Palotaszálló 148.

⁷¹⁶ Röviden szót kell ejteni az IGE megszervezésének háttéréről a kezdeményezés egyik szellemi atyjának, Pakots József országgyűlési képviselőnek programindító írása alapján. Ugyanis bizonyos itt vázolt nehézségek később is fennálltak. Az 1942-es lillafüredi találkozó harmadik napja nem hiába foglalkozott az írók

⁷¹⁷ Pakots József (1877–1933) író, újságíró, országgyűlési képviselő.

⁷¹⁸ Pakots József: Nem lehet tovább hallgatni. In: *Literatura*. Szerk. Supka Géza. VII. évfolyam, 4. szám (1932. április). I. Erről lásd még: Szalai Imre: Az IGE. Írók Gazdasági Egyesülete. In: *Irodalomtörténet*. Főszerk. Nagy Péter. LVIII. 2. szám (1976, Új folyam VIII.). 377–406.

⁷¹⁹ Nem lehet. I.

⁷²⁰ Nem lehet. I.

egy-egy klikket képviseltek, melyek „néhány irodalmi gentleman magasabbrendű fémjelzését és érdekeinek, érvényesülésének szolgálatát” jelentették csupán, miközben felnőtt egy irodalmi nemzedék.⁷²¹ Közben a könyvkiadókat, folyóiratokat, újságokat, színházakat, rádiót és filmet, mint közvetítési eszközöket megszállta „egy-egy írói rohamcsapat”, amelyek nem engednek másokat ezek közelébe sem, sokakat kiszorítva ezekből a műhelyekből.⁷²² Pakots a kiszoruló írókat megszólítva – azokat, akik legtöbbször anyagilag is igen nehéz helyzetbe kerültek – defenzív védelmi szervezkedésre hívta, melynek elsősorban gazdasági célkitűzése voltak. Mint írta, meg kellett őket menteni a fizikai elzúllástól.⁷²³ Erre a gazdasági védelmi szervezkedés vezetésére kérték fel Pakotsot⁷²⁴, melyet el is vállalt, ez lett az IGE.⁷²⁵ 1932 szeptemberében meg is hirdették első nagyobb szabású rendezvényüket, a Balatoni Íróhetet, melyet a kormányzat részéről is meglátogattak.⁷²⁶ Komolyabb eredmény nélkül ért véget a balatoni találkozó – ha csak arra nem volt jó, hogy felhívta a figyelmet a „klikkeken kívüli” írók helyzetére –, melyet a következő év nyár elején a második összejövetel követett, melynek helyszínéül a lillafüredi Palotaszállót választották ki.⁷²⁷ 1933. június 10. és június 18. között kívánták megrendezni az eseményt, melynek megnyitó beszédét az a Borbély–Maczky Emil⁷²⁸ főispán tartotta, aki majd egy évtizeddel később a lillafüredi író–politikus találkozón is jelen volt.⁷²⁹ Beszédében Magyarország feltámadását a magyar írók munkájában látta, de felszólalt az elnök Pakots József, Móricz Zsigmond, Supka Géza is.⁷³⁰ Az íróhét azonban félbeszakadt, ugyanis az elnök, Pakots József elhunyt szívizélhűdésben június 12-én.⁷³¹ Az első, Lillafüreden rendezett írótalálkozó – bár nem úgy tervezték – hasonlóképpen háromnapig tartott, mint az

⁷²¹ Nem lehet. II.

⁷²² Nem lehet. II.

⁷²³ „Egy átmeneti mentési akció megalapítását gondolom. A mindennapi legprimitívebb, de legzüllesztőbb gondok levételét az írómappa fölé hajolt írói vállakról. A mindennapi kenyér, a lakásgond rájuktapadó hínárjától kell őket megszabadítani, hogy el ne tűnjenek, el ne süllyedjenek a nyomor mélységében...” Nem lehet. II–III.

⁷²⁴ Örökös díszelnöknek Rothermere lordot választották meg, Pakots József elnök, Hóman Bálint, Laczkó Géza és Pethő Sándor alelnökök, Lambrecht Kálmán és Supka Géza főtítkárok lettek a szervezetnél. Szalai, 1976. 385.

⁷²⁵ Nem lehet. III.

⁷²⁶ Pakots József: A magyar írók első parlamentje. In, Literatura. Szerk. Supka Géza. VII. évfolyam, 9. szám (1932. szeptember.) 629–630.

⁷²⁷ Szalai, 1976. 389–390.

⁷²⁸ Borbély–Maczky Emil (1887–1945) országgyűlési képviselő, titkos tanácsos. A Gömbös-féle fajvédő párt programjával egyedülként nyert egyéni mandátumot, egy ideig a MOVE és az ÉME vezetője. Két időszakban (1922–1923 és 1930–1944) Borsod-, Gömör-, és Kishont k.e.e. vármegyék főispánja, 1939-től a miskolci székhelyű VII. hadtestparancsnokság területén országmozgósítási, kicsit később ugyanitt közellátási kormánybiztos is volt. A nyilas hatalomátvétel után felmentették, majd elhurcolták. A Magyar Államrendőrség Miskolci Főkapitányságának Politikai Főosztálya 1945 márciusában letartóztatta, 10 nappal később meztelen holttestét a miskolci Népkertben találták meg.

⁷²⁹ ÁBTL 4.1. A–704. 9.

⁷³⁰ Pakots a magyar író szomorú anyagi helyzetéről beszélt, arról, amelynek megoldásáért az IGE-t létrehozták, Supka felvetette, rendezzenek zárandokutakat a neves magyar írók életében fontos helyszínekre, míg Móricz Zsigmond „A magyar irodalom és a magyar nép” címen tartott előadást. Szalai, 1976. 390.

⁷³¹ Szalai, 1976.391.

1942-es tanácskozás.⁷³² Az IGE 1933 novemberében újra erőre kapott Pakots halála után⁷³³, de a szervezet nem igazán tudta betölteni azt a szerepet, amelyért életre hívták.⁷³⁴

A lillafüredi Palotaszálló nemcsak az irodalom, hanem a „hetedik művészeti ág”, a filmművészet eseményeinek is otthont biztosított. Az 1939. június 3–11. között megtartott Nemzeti Filmhét az első magyarországi filmfesztivál volt, ahol zsűri díjazta a magyar film alkotásait.⁷³⁵ A fesztivál ötlete bevallottan a velencei Biennale mintájára született meg.⁷³⁶ Az esemény fővédnöke Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter volt, az elnöki tisztelet Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár, a társelnökök közül ki kell emelni ifjabb Horthy Miklós⁷³⁷ rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert, a kormányzó kisebbik fiát.⁷³⁸ A műsor szakmai programját többek között Dr. Balogh László miniszteri tanácsos, az Országos Magyar Filmbizottság tagja, Bingert János⁷³⁹, a Hunnia Filmgyár igazgatója. Tőrey Zoltán⁷⁴⁰, a Magyar Filmiroda igazgatója, Kiss Ferenc⁷⁴¹, színész, a Szín- és Filmművészeti Kamara elnöke, valamint Törs Tibor⁷⁴² főszerkesztő, országgyűlési képviselő, mint alelnökök állították össze, többen előadással is készültek.⁷⁴³ Az előadásokat követően kezdődtek a filmbemutatók, illetve bemutatták azt is, hogyan készül az ötlettől, egészen a megvalósulásig egy film, valamint bált is tartottak.⁷⁴⁴ Kiss Ferenc szerint az Filmhét célja ugyanaz volt, mint a filmé, vagyis a szórakoztatás és a nevelés.⁷⁴⁵ Az egész Filmhetet igazából azért hozták ekkor tető alá, mert a filmgyártás nehézségekkal küzdött⁷⁴⁶, állt a munka – és ezért mindenki ráért –,

⁷³² Az 1933-as IGE konferencia egy olyan megismerkedés színhelye volt, amely inspirálta a magyar irodalom egyik legszebb gyöngyszemének megírását: a találkozón résztvevő József Attila Marton Márta művészettörténésszel ekkor találkozott, melynek hatására írta Óda című versét.

⁷³³ Az 1933 novemberében újjá alakult IGE tisztkarban foglalt helyet többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre, Móricz Zsigmond, Schöpflin Gyula, Kodolányi János valamint Illyés Gyula is. Szalai, 1976. 391–392.

⁷³⁴ Érdeme azonban, hogy feltárta a bajokat és annak forrásait. Szalai, 1976. 405.

⁷³⁵ Nemzeti Filmhét. 1939. június 7. 2. szám

⁷³⁶ Mérleg a Filmhétről. Magyar Film. Főszerk. Ágotai Géza, dr. Budapest, II. évfolyam 27. szám, 1940. július 6. 1.

⁷³⁷ Horthy Miklós, ifj. (1907–1993) diplomata, politikus, a kormányzó legkisebb fia, a Kiugrási Iroda vezetője.

⁷³⁸ Lillafüreden leleplezik a filmgyártás műhelytitkait. Színházi Magazin. Szerk. Rácz Vilmos, dr. 1939. június 4. (23. szám) 40–41. 40.

⁷³⁹ Bingert János (1894–1954) filmproducer, a Hunnia Filmgyár Rt. vezérigazgatója. 1944 végén Buenos Airesbe emigrált.

⁷⁴⁰ Tőrey (Taubinger) Zoltán (1889–?) filmproducer, a Magyar Film Iroda vezérigazgatója. 1945 után eltöltött munkájától, végül Ausztráliába emigrált.

⁷⁴¹ Kiss Ferenc (1893–1978) színész, rendező, a Színház- és Filmművészeti Kamara elnöke. 1945 után nyolc évi börtönre ítélték, 1956 után léphetett újra színpadra.

⁷⁴² Törs Tibor (1890–1963) újságíró, politikus

⁷⁴³ Kiss Ferenc a Filmhét céljáról, Bingert János a magyar filmgyártás kulturális és gazdasági jelentőségéről, valamint Tőrey Zoltán a magyar film nemzetközi kapcsolatairól. Lillafüreden leleplezik. 40.

⁷⁴⁴ Lillafüreden leleplezik. 41.

⁷⁴⁵ (s. z.): A Nemzeti Filmhét eredménye: Végre erőteljesen megindul a filmgyártásunk. Színházi Magazin. Szerk. Rácz Vilmos, dr. 1939. június 11. (24. szám) 12–13. 12.

⁷⁴⁶ „Ne kedvetlenítsen el senkit az, hogy a magyar filmgyártás pillanatnyilag, mintha megtorpant volna...” Nemzeti Filmhét. 1939. június 7. 2. szám. 2.

olyan sötét felhők gyülekeztek, hogy szóba került például a Hunnia Filmgyár szanálásának lehetősége.⁷⁴⁷ Az esemény azonban új impulzusokat adott, ahogy Kádas Károly⁷⁴⁸, a Magyar királyi Iparügyi Minisztérium osztályfőnöke kijelentette: „A kormány máris gondoskodott arról, hogy az átmeneti nehézségek megszűnjenek és a műtermekben meginduljon a megszokott, lázas munka.”⁷⁴⁹ A következő év nyarán, immáron a második világháború által sújtott nemzetközi környezetben rendezték meg a Palotaszállóban a második – és egyben utolsó – Nemzeti Filmhetet. Az elsőhöz képest a lelkesedés talán kissé alábbhagyott – ne feledjük, az első alkalomkor már hónapok óta állt a játékfilmgyártás, ezáltal az katalizátorként hatott a filmügynek –, emellett a szakmai előadások nagyobb teret kaptak. A filmkongresszuson elfogadtak egy tizenkét pontos határozati javaslatot, melynek döntő többsége fiskális témákat ölelt fel, arra kérték az illetékeseket – jobbra a pénz- és a belügyminisztériumot –, hogy foglalkozzanak olyan kérdésekkel, mint például a külföldi filmek magyar filmgyártókon keresztül jöjjenek az országba, egyszeres adót fizessenek a hármas – gyártás, kölcsönzés, bemutatás alkalmakor – helyett, vagy a cenzúrabizottság elé kerülő filmek adományait ne jegyben, hanem készpénzben kaphassák meg a filmgyártók.⁷⁵⁰ A Lillafüreden tartott két Nemzeti Filmhét azonban nem csak a helyszín miatt fontos kapocs az 1942-es lillafüredi író–politikus találkozóval. A Palotaszállóban ugyanis nem Szombathelyi Ferenc volt az első, aki a nemzetvédelem témakörét járta körül: a második filmhéten, pontosabban 1940. június 24-én Bingert János, a Hunnia vezérigazgatója előadást tartott *Nő és nemzetvédelem* címen.⁷⁵¹ Bingert kifejtette, hogy a nemzetvédelem, a nők és a film kapcsolatáról kíván szólni, amelyek bár „szétágazó fogalmak, összekovácsolja őket az idők rendkívülisége”.⁷⁵² Bingert nagyvonalakban vázolta a elképzeléseit a nőknek a nemzetvédelemben betöltendő szerepéről. A nemzetvédelem és a nő a háború totalitarizmusa miatt szorosan összekapcsolódik – vagyis a férfiak harctéri cselekedetei mellett a nőknek is ki kell venniük a részüket. Tervszerűen kell meghatározni a nők feladatait, még a háborúba való belépés előtt. „Ismerni kell azokat a munkaterületeket, ahol a magyar asszonyok és leányok háború esetén kiválóan megállják a helyüket. Fegyelmezett, engedelmeskedni, de parancsolni is tudó nőket kell nevelni.”⁷⁵³ Bingert

⁷⁴⁷ Sulics Fruzsina: *Filmélet Magyarországon a második világháborúban*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, MA szakdolgozat. Budapest, 2018. 35.

⁷⁴⁸ Kádas Károly (1888–1949) tisztviselő, iparügyi államtitkár. 1949-ben népellenes bűntettért 4 évi börtönrre ítélték.

⁷⁴⁹ A Nemzeti Filmhét eredménye. 12., illetve Nemzeti Filmhét. 1939. június 7. 2. szám. 2.

⁷⁵⁰ A filmkongresszus határozati javaslatai. Magyar Film. Főszerk. Ágotai Géza, dr. Budapest, II. évfolyam 27. szám, 1940. július 6. 2–3.

⁷⁵¹ A teljes előadás megtalálható: *Nő és nemzetvédelem*. Magyar Film. Főszerk. Ágotai Géza, dr. Budapest, II. évfolyam 26. szám, 1940. június 29. 6–8.

⁷⁵² *Nő és nemzetvédelem*. 6.

⁷⁵³ *Nő és nemzetvédelem*. 6.

kifejtette, nem csupán a női hivatás alapján „előírt” feladatokat kell elvégezniük, hanem „részt kell venniük a nemzeti küzdelemben, folyjanak ezek bár csatamezőkön vagy szellemi síkon.”⁷⁵⁴ Ezen feladatokra való felkészítést és ezek népszerűsítésének egyik módját Bingert a közvetlenül és egyértelműen közvetítő kultúrfilmek elkészítésében látta. Ezekre a típusú filmekre finn és német példákat hozott a Hunnia elnöke, amely olyan témákat érintettek, mint a női munkatárborok, a háztartások racionalizálásáról, vagy az átállított háborús háziiparokról. Bingert azonban az igazi lehetőséget a szórakoztató játékfilmekben látta, amelyek közvetett módon juttatták el a társadalom- és nemzetnevelő propagandaüzeneteket. Ehhez azonban a magyar filmes stílus kialakítását kellett megteremteni – úgy témaválasztásokban, mind formanyelvben –, amivel ekkor már a franciák, olaszok, oroszok vagy németek rendelkeztek, nem beszélve az amerikaiakról, akik az amerikai történelem nagy pillanatait és erényeit jelenítették meg szórakoztató formában, mint amilyen például az Elfújta a szél is volt.⁷⁵⁵ A nemzetnevelő és nemzetvédelmi munkához pedig Bingert szerint elengedhetetlenül szükség volt a magyar filmre: „Nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a propagandának ilyen eszközéről lemondjunk, amikor minden nemzet beleilleszti ezt háborús fegyvertárába.”⁷⁵⁶ Ebben az egészben a nőknek az az egyik legfontosabb szerep jutott – Bingert eszmefuttatásában –, hogy filmet a társaságokban szinte mindig a nők választanak, ezért őket kell elsősorban megfogni. A film sikerében és publicitásában ezért a nők iránymutató, és ekkor már régóta tervbe volt véve, hogy magyar írónők munkáit akarták megvalósítani, példakén Tormay Cecilt hozta fel. Bingert szerint a magyar film egyre jobban be kell majd álljon a nemzetvédelem szolgálatába, elsősorban a női „táborra” támaszkodva.⁷⁵⁷ A Lillafüreden tartott Nemzeti Filmhetek olyan találkozók voltak, amelyeket bizonyos szempontból az 1942-es tanácskozás előképének is lehet tekinteni. Megjelentek rajta a kormányzat képviselői, hogy szakmai, pénzügyi, valamint politikai és nemzetvédelmi kérdésekről beszéljessenek.

A lillafüredi Filmhetek mellett a Palotaszálló egy mára már klasszikusnak számító magyar film díszletét is szolgált. „– Nézze milyen szép, mint egy mesebeli vár! – Gyönyörű! Olyan jó itt lenni!”⁷⁵⁸ – hangzik el a rövid dialógus a két főszereplő között, miközben a lillafüredi Palotaszállót, majd a Hámori-tavat, valamint tájat mutatja a kamera. A Meseautó című filmben a beteljesülő szerelem – illetve a titok lelepleződésének, ezáltal az igazság napfényre

⁷⁵⁴ Nő és nemzetvédelem. 6.

⁷⁵⁵ Nő és nemzetvédelem. 7.

⁷⁵⁶ Nő és nemzetvédelem. 8.

⁷⁵⁷ Nő és nemzetvédelem. 8.

⁷⁵⁸ Részlet a Meseautó című film dialógusából. (Utolsó elérés: 2024. 11. 15.)

kerülésének – színhelyévé válik Lillafüred, azzá a mesebeli helyé, melyről a főhősök oly elragadtatva nyilvánultak meg.⁷⁵⁹

A találkozó összehívásának okai

A rövid bevezetőt követően visszatérve az eredeti kérdés még mindig megválaszolatlan: mégis miért hívták össze 1942 őszén a lillafüredi tanácskozást? A lehetséges okok rövid felvázolása után mindegyiket hosszabban kívánom kifejteni, alátámasztva a lillafüredi tanácskozáson elhangzott előadásokkal, hozzászólásokkal, egyéb forrásokkal. Az első ok nem más volt, mint az első világháborús tapasztalat, ugyanis a hatalom mindenképpen el akarta kerülni azt a fajta összeomlást, amelyet 1918–1920 között egyszer már átélt. Az első világháború és az azt követő időszakot a pacifizmus hatotta át. A mindenáron kívánt béke háborús helyzetben gyengíti a háterszág harci morálját, így a háborúban lévőkre is komoly veszélyt jelenthet. Az első világháború az emberi történelemben addig példátlan emberi és anyagi áldozatokkal járt, amelynek következményei is addig ismeretlenül hatalmasok voltak. Ezért a béke iránti vágy elemi erővel tört felszínre, amelynek élén többször írók álltak. A háborúellenesség sokszor magával hozta a katonaelenességet is. A hazatérő honvédot nem mindig látták szívesen, amely végül a hadsereg leszerelésébe torkollott 1919-re. A kommunisták hatalomra jutása az összeomlásnak egyenes következménye volt. Az írók egy része azután szerepet is vállalt a Tanácsköztársaság alatt. És az egész folyamat végén ott van Trianon. A Horthy-korszak magyar politikájának kiinduló és végpontja, a mindent meghatározó esemény, amely Lillafüred összehívásában is természetesen szerepet játszott. A két bécsi döntés alapján, illetve Kárpátalja és Délvidék egy részének visszatérte közel 80 ezer négyzetkilométerrel növelte meg a magyar állam területét, közel megduplázva azt. Emellett visszatért az idegenbe kényszerített magyarság döntő hányada – nagyjából két és fél millió idegenajkúval együtt. A nehezen kivívott országgyarapodást természetesen nem kívánta feladni a hatalom, hiszen azzal addigi politikájukkal szemben helyezkedtek volna el. Az összehívás következő indoka a Dunamedence kérdésköre, és általában a magyar külpolitika, amely a háború után – attól függően, hogy milyen állapotban találja a magyar hadsereget, társadalmat

⁷⁵⁹ „A csúcspontot hangsúlyozó vágóképek ragyogó varázsdobozzá stilizálják a szállodát. [...] Három oldalról látjuk a kivilágított hotelt, megkettőzve a tó tükrében, mielőtt belépénk az étterembe.” Balogh Gyöngyi – Király Jenő: „Csak egy nap a világ...” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936. Magyar Filmintézet, Budapest, 2000. 326. A Meseautórol komplex elemzése ugyanitt a 316–334. oldalakon található.

és az országhatárokat a viláégés vége – évtizedekre eldönti az ország sorsát. Ebben az összefüggésben látta a katonai és politikai vezetés a Szovjetunió elleni harc értelmét: megakadályozni egyrészt, hogy a szovjet-orosz csapatok tegyék be Magyarországra a lábukat, mint megszállók – erről Kádár Gyula külön meg is emlékezett Lillafüreden, melyre később ki fogok térni –, másrészt megakadályozni az egyszer már megtapasztalt kommunista ideológia térnyerését Magyarországon. Ehhez azt kellett elérni, hogy a magyarok ellenőrzésük alatt tudják tartani a Kárpátokat, ahol eredményesen fel lehet venni a harcot bármilyen keletről – vagy a román területekről, ahogy ez végül történt – érkező ellenséges hadsereggel szemben. Itt érkezünk el a további indítékhoz a „saját háború” kérdéséhez. Lillafüreden és egyéb más, belső írásokban is többször előkerül ez a kifejezés, mely elsősorban a románok elleni háborút, és az arra való felkészülést takarja, mely egyrészt a Kárpát-medencéből való kiszorításukat jelenti – ezáltal a természetes határok segítségével nagyobb biztonságot elérni Magyarország számára –, másrészt a saját jogon megszerzett terület, a fizikai jelenlét miatt nagyobb esélyt – esetleg jogalapot is – szolgáltat a háború utáni rendezés során a területek megtartására. Ezzel elérkeztünk az soron következő magyarázathoz, amely miatt véleményem szerint összehívták a lillafüredi tanácskozást, ez pedig nem más, mint hogy ki fog minket „felszabadítani”, megszállni – vagy kihez tudunk csatlakozni fegyveresen a németekkel szemben.⁷⁶⁰ 1942 őszén még reális forgatókönyv volt az angol–amerikai partraszállás a Balkánon,⁷⁶¹ a második front hozzánk közel eső megnyitása, mellyel el lehet volna kerülni a szovjetek megszállását, mellyel természetesen ugyancsak számolt a kormányzat és a katonai vezetés, ezt Kádár Gyula ki is mondta Lillafüreden. Értelemszerűen, ha a vezérkar befolyásos emberei megjelennek egy nemzetnevelést és nemzetvédelmet középpontba helyező konferencián, akkor szót ejtenek a hadsereg állapotáról is. A vezetés ebben nem fogalmazott ködösen az írók előtt, nyíltan beszélt azokról a problémákról melyek a magyar honvédséget sújtották. A következő indok a konferencia megszervezésére az írók személye volt, Az egész konferencia „másik” felét, az aktív „hallgatóságot” maguk az írók adták. Ők nem csupán, mint alkotók voltak jelen, a legtöbben újságíróként, szerkesztőként dolgoztak – leginkább ebből tartották el magukat, amely külön téma volt a konferencia harmadik napján –, így irodalmi műveik mellett, szinte napra készen tudták befolyásolni a nyilvánosságot. Fontos szempont volt még az írók esetében kapcsolatrendszerük is, – akár politikai, ideológiai és kulturális – a megszállt területekre és a nyugati államok egyes szereplői felé. A következő okot a Lillafüredi tanácskozás összehívására,

⁷⁶⁰ A németek katonai vereségével ekkor már egyre többen számoltak; gondoljunk csak a „Szürke könyvre”, illetve a katonák közül többen is értekeztek erről.

⁷⁶¹ Helyette lett Olaszország.

magában az azt összehívó szervezetben kell keresni. A Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala, de már annak jogelődjei számára az egyik legfontosabb feladat az információk áramoltatása volt. A korábban már ismertetett kiterjedt nemzeti összekötőhálózata révén a kormányzati nemzetvédelem egyik legfőbb tevékenysége a mindenkori kabinet tetteinek megmagyarázása volt a társadalom felé, és fordítva, a társadalom véleményének megismerése – milyen dolgok izgatják őket, miben szeretnének változást. A háború egyre komolyabb áldozatai miatt, a keleti fronton lévő képlékeny helyzetben, amikor a Kállay-kabinet komolyan elkezdett az angolszászok felé tapogatózni, sokkal szókimondóbban kellett jelezni, hogy a kormány cselekvőképes, és tervei vannak. Ehhez pedig egy széles spektrumot kellett lefedni, melyet részben az írókkal, újságírókkal képzeltek el megvalósítani, akik kellő körültekintéssel képesek az üzeneteket eljuttatni a célközönség felé. Ez viszont megkövetelte a valóság feltárását, hogy milyen állapotban van a hadsereg, hogy például a székelyek és erdélyiek ne akarjanak felfegyverkezni a románok ellen, mert még nincs itt az ideje – utalva most az egyik komoly vitára. A valóság bizonyos fokú feltárása a belföldre való nyugalom elérésére, a társadalom későbbi felkészítésére is szolgált. Az utolsó indok, mely a találkozó összehívásának alapjául szolgált véleményem szerint az, hogy a találkozón felszólaló Szombathelyi Ferenc, Kádár Gyula is tisztában voltak vele, hogy mennyire szűkös a mozgástere Magyarországnak, amely végül az első világháborúhoz mérhető katasztrófához vezet – és amely végül be is következett. Nem véltlenül húztak párhuzamot folyamatosan az első világegéssel, és az utána következő káosszal, pusztulással. Ilyen esetben – ahogy a magyar történelemben többször is történt – a kultúra volt az egyetlen mentsvár. Az íróknak kell tovább vinni a magyar ügyet. Ahogy Kádár Gyula fogalmazta meg első napi felszólalásában: „Tehát nem az a kérdés, hogy merre dől el a háború, hanem az, hogy mi minden körülmények között továbbra is magyarok maradjunk.”⁷⁶²

A „kimaradók”

A Kristó Nagy István által 1994-ben, nyomtatásban kiadott „jegyzőkönyv” egyáltalán nem tartalmazza tizenhét felszólaló beszédét.⁷⁶³ Jelen dolgozat Források fejezetében ennek háttére bővebben ki van fejtve, lehetséges, hogy Kristó Nagy igazat állít, azonban a felszólalók

⁷⁶² ÁBTL 4.1. A–704. 65–66.

⁷⁶³ Antal Istvánt is közéjük kell venni, hiába „szólal meg” a jegyzőkönyvben, azok csak protokolláris, technikai jellegű hozzászólásokat tartalmaznak, lényegit nem.

sorrendjét ismerve elég valószínűtlen, hogy öt egymást követő hozzászólásból éppen a középső maradt egyedül meg.⁷⁶⁴ A tizenhét kimaradóból a többször felszólalók közül Antal István nemzetvédelmi és propagandaminiszter, Kádár Gyula vezérkari ezredes, az író Kállay Miklós, valamint Nyíró József, Bibó Lajos és Mécs László összes hozzászólása hiányzik. Az ő hozzászólásaik rövid elemzésével arra keresem a választ, mi lehetett a probléma, hogy még 1994-ben sem jelenhetett meg nyomtatásban.

Antal István hozzászólásainak hiánya több szempontból is jól jönnek a konferenciát az írástudók árulasként sejtető Kristó Nagynak.⁷⁶⁵ Többször kijelenti a miniszter ugyanis, hogy nem kívánják az íróknak megmondani, hogy miről és mit írjanak. Antal István 1942. november 21-én, a konferencia első napján megtartotta bevezető előadását, s ezzel hivatalosan is kezdetét vette a lillafüredi találkozó.⁷⁶⁶ A miniszter beszédében azzal magyarázta a tanácskozás összehívását: „Legfőbb célunk, hogy kötetlen, szabad beszélgetésekben, eszmecserékben megmutatkozzék a magyar szellemi élet ezen szektorának véleménye. Politikától, személyeskedéstől, kicsinyességektől, s a mindennapi élet más ellentéteitől távol, javaslatok, határozatok, ügyrend és egyéb kötött formák, pózok és ceremóniák nélkül.”⁷⁶⁷ A nemzetvédelmi és propaganda miniszter Gömbös Gyula hajdani miniszterelnök szavait idézi, amelyeket 1935-ben mondott el Zilahy Lajos villájában⁷⁶⁸, amikor ott a népi írókkal találkozott: „Nevelni kell ezt a nemzetet s ez a ti dolgotok, mert jaj nekünk, ha lelkileg nevetlenül talál bennünket a világok harca...”⁷⁶⁹ Továbbá kifejtette azon véleményét, miszerint a magyarság jövője az irodalmában van, ami Európában a leggazdagabb, és a „körülvevő nagy háborús sötétség ellenére is töretlen fénnel és tisztasággal világít.”⁷⁷⁰ A háború egyik okának és tárgyának az íróért – és a kultúráért – való küzdelmet tartotta a nemzetvédelmi és propagandaminiszter. Véleménye szerint nem hallgathat az alkotó a nehéz időkben, hiszen az irodalom szava erősebb, mint a fegyvereké, ha az a nemzeti létben való megmaradást hirdeti. Antal István attól tette függővé az új, magyar világ eljövételét – amiben a magyar szellem fogja irányítani a politikát és nem fordítva –, ha az a magyar lelki alkat „független és szabad”

⁷⁶⁴ Harmadik napon, Veres Péter hozzászólása előtt hiányzik az író Kállay Miklós és Bibó Lajos, után pedig Nyíró József és Antal István záró szava, mindezt úgy, hogy Kodolányi János rövid közbevetése, amely kettészelte Antal záró gondolatait, éppen megvoltak.

⁷⁶⁵ Kristó Nagy, 1994. 8.

⁷⁶⁶ ÁBTL 4.1. A-704. 1.

⁷⁶⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 8. A találkozó kötetlen volta miatt – csak a nap témája volt előre megbeszélve – nem beszélhetünk konferenciáról.

⁷⁶⁸ Az Új Szellemi Front összejövetelekör.

⁷⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-704. 1.

⁷⁷⁰ ÁBTL 4.1. A-704. 4.

kíváncsiak szerint fog változni.⁷⁷¹ Szabadság alatt az egyéniséget és a változatosságot értette, amely a magyarság történetében egyet jelentett az egyenlőséggel.⁷⁷² Antal István felvezető beszédével megadta a tanácskozás alaphangulatát. Azzal, hogy az író, az alkotót a miniszter reményei szerint eljövő új, magyar világ egyik megalkotójává emelte, egyben felelősséget is rakott rájuk, súlyt adva az elkövetkező három napnak. Antal – akárcsak a találkozói többi kormány közeli és katona előadója, illetve jó néhány író is – a független és szabad Magyarországot jelölte meg, mint végcélt, ezért sem igazak azok a megállapítások, miszerint itt bármiféle német háborús célok melletti kiállásról lett volna szó.⁷⁷³ Ahogy a konferencia megnyitó előadását, úgy a záró beszédet is Antal István miniszter tartotta. Köszönetet mondott munkatársainak, akik az anyagi és szellemi feltételeit megteremtették a tanácskozásnak, és az íróknak, hogy a szemléletbeli, világnézeti és hitbeli különbségek ellenére is leültek tanácskozni „a magyar szellem sorsáról és a magyar szellem jövőbeli, szabad szárnyalásáról az e szárnyalást fenyegető veszedelmekről és azok elhárításának módjairól.”⁷⁷⁴ Örömet fejezte ki, hogy találkoztak a vezetőkkel, és hogy egyetértés alakult ki a magyarság megmaradásának, sőt erősebbé válásának kérdéseiben. Közös végzetről, de más sikokról beszélt; az írók a szellem végtelen és felemelő, míg a katonáknak és politikusoknak a reáliák véges és veszélyes világában kell a magyar sorsért küzdeniük. Eredményes munkát csak akkor tud elképzelni, ha a szellem embereinek a hatalom nem mondja meg, mit csináljon, de ugyan így, az író se politizáljon.⁷⁷⁵ Bizalmat kért, hiszen mint mondta: „...a munka különböző síkjain egy cél felé párhuzamosan haladunk.”⁷⁷⁶ Reményét fejezte ki, hogy a két vonal nem a végtelenben találkozik, hiszen a cél ugyanaz, a magyar fajta, nyelv és sors végtelen szeretete és akarása. E végcél megvilágosítását tartotta Antal a találkozói feladatának.⁷⁷⁷ A propagandaminiszter szerint „mindezek a problémák vérző magyar dolgokat, vérző magyar sorsot és gondot jelentenek, amelyeknek semmi közük sincs a politikához.”⁷⁷⁸ Antal szerint érdemes volt megtartani a találkozót. Úgy érvelt, hogy ha csak sikerült volna egymással leültetni a magyar írókat, és csak beszélgetni, már akkor megérte volna. A miniszter szerint ennél több történt, hiszen komoly megállapításokra jutottak, majd így zárta beszédét: „Mivel ennél többet – hangsúlyozom: mivel ennél többet –, jóval többet

⁷⁷¹ ÁBTL 4.1. A-704. 7–8.

⁷⁷² ÁBTL 4.1. A-704. 5.

⁷⁷³ Sinka István és Kádár Gyula hozzászólásai lesznek a legékezebb példái a függetlenségi gondolatnak.

⁷⁷⁴ ÁBTL 4.1. A-706. 360.

⁷⁷⁵ Ez utóbbit általában a kritikusok elfelejtik megemlíteni. Véleményem szerint Antal itt nem arról beszélt, hogy nem szabad politikáról beszélnie az íróknak – természetesen kell, hiszen azért hívták meg, hogy beszéljen róla –, hanem arról, hogy ne csinálja a politikát. Meglátásom szerint itt elsősorban a szociális kérdés feszegetésére gondolt Antal, amely véleménye szerint a háború alatt megoszthatja a nemzetet.

⁷⁷⁶ ÁBTL 4.1. A-706. 361.

⁷⁷⁷ „Ez volt a cél és semmi más.” ÁBTL 4.1. A-706. 361.

⁷⁷⁸ ÁBTL 4.1. A-706. 361–362.

értünk el, ezért mondtam szavaim elején, hogy a lillafüredi együttlét az újabb kori irodalomnak és közéletünknek fontos, igen fontos eseménye. Kérlek benneteket, mindnyájatokat, gondolatok erre a találkozóra mindig szeretettel, mint ahogy ezt én is tenni fogom, és sorozzátok be ezt a lillafüredi három napot a ti kellemes emlékeitek közé. Ezzel mai ülésünket és lillafüredi találkozóunkat bevégeztetnek jelentem ki.”⁷⁷⁹

Nyíró Józsefet az 1945 utáni Magyarországon kiírták az irodalmi kánonból, hiányzik mindkét hozzászólása, annak ellenére, hogy egyik sem tartalmazott semmilyen szélsőjobboldali vagy antiszemita kijelentést, amellyel támadták őt. A harmadik napon szólalt fel, egyszer az elmúlt időszakban elhunytak írókra emlékezett – Móricz Zsigmondra és Babits Mihályra –, második felszólalásában pedig köszönetet mondott Antal Istvánnak a találkozó megszervezéséért.

Kádár Gyula mindkét hozzászólása erőteljes és őszinte volt, nyíltan fogalmazott a szellem napszamosai előtt. Az első nap a háború kimeneteléről Kádár úgy nyilatkozott, hogy bármelyik irányba eldőlhethet, és végső soron Magyarország megszállása is bekövetkezhet. Az erről vallott nézeteket a honvéd vezérkar egyik tagja sem mondhatta ki a közvélemény előtt, hiszen az egy valószínűsíthető német megszálláshoz vezetett volna. Ezek kimondására az íróknak több lehetősége volt, mint a hatalomnak. Kádár sem arra akarta az írókat rávenni, hogy a német háborús propagandát mondják vissza, ahogy évtizedeken keresztül állították a tanácskozásról. A második napon Kádár Gyula Kós Károllyal keveredett vitába. Kós azon felvetését, hogy adjanak fegyvereket az erdélyieknek, a vezérkari ezredes határozottan nemet mondott, mondván, a kormányzat tudja mit csinál. Egyik hozzászólás sem illeszkedik be a Kristó Nagy által felépített Lillafüred-képbe.⁷⁸⁰

Bibó Lajos a második és a harmadik napon szólalt fel. A második nap végén mondott beszédében Márai első napon elmondott beszédét kritizálta, mivel – Bibó szerint – Márai mint író szuverén alkotó, de mint pedagógus, inkább lemond következő röpiratának megírásáról. A harmadik napi hozzászólása a színházról és Karády Katalintól szólt, és kitért újra Márait kritizáló előző napi beszédére, amelyért bocsánatot kért.

Mécs László, a katolikus pap-költő a „fekete Trianon” veszélyére hívta fel a figyelmet első napi hozzászólásában, vagyis a kibékíthetetlennek tűnő személyi ellentétekre az irodalomban, és ezek megszüntetése mellett foglalt állást. A harmadik nap végén elmondott felszólalásában a

⁷⁷⁹ ÁBTL 4.1. A-706. 362–363.

⁷⁸⁰ Kristó Nagy a népiek „mítoszát” védte ezzel.

katolikus papköltő-szerkesztő szerint a legsúlyosabb cenzúra az írók egymás elleni cenzúrája, amikor nem írnak a másokról semmit, mintha nem is létezne. Előadása tengelyében azonban nem ezekről szólt, hanem Krisztusról beszélt. Mécs idézi Baudelaire-t, aki kiadta a jelszót „Részegedjetek le!”. Mécs azt ajánlotta a jelenlévőknek, „részegedjenek le” Krisztussal, hiszen az írónak csak így lehet igazi ereje.⁷⁸¹ Beszéde végén reményét fejezte ki, hogy az országépítés – amire itt meghívást kaptak – nem lesz Bábel tornyává. Hogy ezt elkerüljék, ahhoz kell Krisztus.

Az (író) Kállay Miklós első napi felszólalásában kiemelete, az alkotók legfontosabb feladatának a saját nemzetük melletti kiállást, az elefántcsonttoronyba való vissza nem húzódást tartotta, illetve a minőségi könyvek írását a ponyvairodalom helyébe. Emellett reflektált Márai Sándornak pár órával korábbi felszólalására. A harmadik napon az írók külföldi útjainak támogatásáról, valamint műveiknek idegen nyelven való publikálásáról tartott rövid beszédet.

A három hozzászóló közül talán az író Kállay Miklósról lehet elmondani egyedül, hogy a rendszer „kegyeltje” volt, személyükben tehát nem lehetett különösebb kifogása annak a Kristó Nagy Istvánnak, aki egészen 1944 második feléig a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának volt – a bárhol fellelhető életrajzával ellentétben nem a Gazdasági, hanem a Nemzetpolitikai ügyosztályon is⁷⁸² – dolgozója. A három felszólaló mindegyike azonban reflektált Márai Sándor – Kristó Nagynál szintén hiányzó – felszólalására.

Veres Péter és Szabó Lőrinc mellett Márai Sándornak, a polgári irodalom emblematikus írójának hozzászólását szokták kiemelni, mint aki a leghatározottabban mondott „nemet” a hatalomnak. Már közhelyszerűnek hat az a megállapítás, hogy Márai Sándor belső emigrációban élte át a második világháborút,⁷⁸³ és ha az ember elolvassa Az író és a nemzetnevelés című írást,⁷⁸⁴ akkor mind a belső emigráció, mind a „kiábrándult” Márai⁷⁸⁵ mind a kimondott „nem” igazolva látszik. A teljes hozzászólás fényében azonban egyik kijelentés sem állja meg a helyét. Márai arra kereste a választ, mégis mit kell tennie a magyar írónak a háborúban, azért, hogy a nemzet sértetlenül élje túl a világégést, valamint, hogy az „európai

⁷⁸¹ Saulból így lett Pál, Ágostonból is így lett igazán nagy ember, és Márai Sándort is példaként hozta fel, aki sok mindenben keresztülment, míg megtalálta Krisztust – itt Mécs valószínűleg Márai Tanácsköztársaság idején tett kijelentéseire gondolt.

⁷⁸² Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 51. évfolyam, 1944. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1944. 700.

⁷⁸³ Vatai László: Márai Sándor naplói. In: Vatai László: Átszínezett térkép. Püski, New York, 1985. 84.

⁷⁸⁴ Az írás a háború után, 1946-ban jelent meg. Úgy szoktak rá hivatkozni, mint az eredeti lillafüredi hozzászólás. Erről a következő fejezetben bővebben lesz szó. Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In: Márai Sándor: Ihlet és nemzedék. Révai, Budapest, 1946. 67–93.

⁷⁸⁵ Ständeisky, 2005. 23.

műveltség egésze megmaradjon.”.⁷⁸⁶ Ezekhez szerinte őszinte és gyakorlati következménnyel járó feleletet kell adni, hiszen ezektől függ a jelen és a jövő is. Az írók megkérdése nélkül robbantották ki a háborút, de a közösségért, melynek tagjai, sajátos kötelezettségekkel tartoznak az alkotók. „Az író helyzete különösen nehéz tehát a háborúban, mert vigyáznia kell, mikor pedagógiai szerepét betölti, hogy az emberi együttélés örök, nagy eszményeinek hirdetésével ne gyöngítse a védekező közösség cselekvő szellemét.”.⁷⁸⁷ Az áldozat szükségére hívta fel a figyelmet, amikor a magyarság önvédelmi harcát vívja a megmaradásáért, hiszen: „Az elfogult ellenfél sem állíthatja, hogy a magyarság imperialisztikus célzattal vesz részt ebben a háborúban. Egyetlen falut nem akarunk hódítani, egyetlen népet sem óhajtunk leigázni. Feladatunk veszélyes, de a veszély megmutatja és egyszerűsíti e feladatból következő időszerű tennivalókat: a háború idejére félre kell tennünk mindenfajta világnézeti szellemidézést, mely törésre vezethet. Erőinket töretlenül kell e válságos időben megőriznünk a magyarság megmaradása érdekében.”.⁷⁸⁸ Márai szerint ebben a helyzetben a magyar írónak a felelőssége óriási, és fel kell tennie a kérdést: „milyen módon és milyen eszközökkel tudom leghatékonyabban támogatni e veszélyes helyzetben a nemzet önvédelmi magatartását és cselekvőkészségét?”.⁷⁸⁹ A választ is megadta: „...kötelesség hirdetni az igazságot, melynek nevelő, ébresztő erejében hisz, s mely e háborúban a magyarság számára így hangzik: a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.”.⁷⁹⁰ Az írónak azért is kell megszólalnia, mert a közösség „minden nagy sorsforduló pillanatában” a politika színpadára szólítja, és válaszokat vár tőle mind az örök, mind a pillanatnyi kérdésekben.⁷⁹¹ A „szereplésre” több fajta lehetőséget is felsorol Márai Sándor. Az egyik lehetséges választás a legkézenfekvőbb, eszerint az íróhoz legközelebb álló műfajban művészi eszközeivel műveket alkot, és azon keresztül foglal állást „az idő nagy kérdései mellett, vagy ellen.”⁷⁹² Azonban figyelmezteti társait, hogy ezeknek a műveknek legalább annyira kell az aktuális korról szólnia, mint az örökkévalóságnak. Nem vonulhat ki korából, mert ha igen van, a mű anélkül nem lesz maradandó, és nem bír igazi hatással sem, így nemzetnevelési feladatát egyáltalán nem látja el. Úgy vélte, az írónak fel kell vállalnia korának harcait és feladatait is, különben csak üres tehetség marad. Óva intette az írókat, hogy ezt a harcot a napi politikába elmerülve vívják meg.

⁷⁸⁶ ÁBTL 4.1. A-704. 32.

⁷⁸⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 35.

⁷⁸⁸ ÁBTL 4.1. A-704. 35–36.

⁷⁸⁹ ÁBTL 4.1. A-704. 36.

⁷⁹⁰ ÁBTL 4.1. A-704. 36–37.

⁷⁹¹ ÁBTL 4.1. A-704. 37.

⁷⁹² ÁBTL 4.1. A-704. 43.

Koráról és az emberiségről lesújtó volt a véleménye. Szerinte a Nyugat kultúrája – a görög–római műveltség és a keresztény műveltség – nem volt képes „az emberi lelkekben közömbösíteni a pusztítás ösztöneit és indulatait.”⁷⁹³ A „kiábrándult” Márai azonban a harc feladáról hallani sem akart, és ha az író így cselekszik, feladata hősiessé változik. Általában szólva a hősiességről kifejtette, véleménye szerint annak legmagasabb fokán áll „mindenekelőtt és mindenekfölött az, aki életét áldozza hazája védelmében.”⁷⁹⁴

Szombathelyi Ferenc hozzászólása is az elveszettek, megsemmisültek között volt Kristó Nagy szerint. A vezérkari főnök beszéde az egész konferencia csúcspontja. A katonai vezető előadásában az íróktól elsődlegesen annyit kért, hogy aki nem tud, nem akar segíteni a magyarság küzdelmében⁷⁹⁵ valamilyen okból – békeszeretet, háborúellenesség –, az inkább hallgasson, mert ha gyengíti a harcos szellemet, azzal az ellenséget erősíti. Ezért azt javasolta: „Engedjék át ezeket a magas, emberi érzelmeket a nagy nemzeteknek és népeknek, az angoloknak és amerikaiaknak, akik ezt a legmagasabb kultúrát és humanizmust folyton hangoztatják, de amellet jóízűen és erőteljesen harcolnak. Legyenek ők pacifisták és mi ne asszisztáljunk ehhez...”⁷⁹⁶

A második nap utolsó hozzászólása Sinka István nevéhez fűződött. A Kristó Nagy István által szerkesztett jegyzőkönyvben ugyan mindenki számára elérhetővé vált, de az eredeti felszólalástól eltérő szöveggel, mivel azt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött jegyzőkönyvben átírták.⁷⁹⁷ Sinka nyugat (német) és kelet (orosz/szovjet) felé tekintve is egyaránt veszélyt látott, hiszen „mind a két világtáj bebizonyította már ezer éven át velünk szemben ama szándékát, hogy a Duna hadászati pontját kezünkől ki akarja csavarni.”⁷⁹⁸ Sinka abból, hogy ilyen feltételek mellett mégis megmaradt a magyarság, arra következtetett, hogy – Szombathelyivel némileg vitatkozva – mégis tud hős lenni a magyar. A nép szerint ezer éven át megőrizte magát a történelmi pillanatra, tűrt és ez a tűrés hősi tett volt tőle. „Tűrt azért, hogy majd egyszer szociális igazságot szolgáltatnak neki, de ezt még mindeddig nem kapta meg. Ha egyszer megkapja, akkor nem kell a bizalom hiányát a szemére vetni, mert a bizalom belső parancsból nyílik majd ki benne. Az író, aki a nép vágyait szólaltatja meg, a legtisztább lelkiismerettel teszi

⁷⁹³ ÁBTL 4.1. A-704. 47.

⁷⁹⁴ ÁBTL 4.1. A-704. 48. Ezt a részt „természetesen” kihúzták az Író és a nemzetnevelésből.

⁷⁹⁵ A saját háborúról beszélt itt Szombathelyi.

⁷⁹⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 127.

⁷⁹⁷ Hogy pontosan ki, Sinka, vagy esetleg más írta át, az talán soha nem fog kiderülni. Mivel jól kivehető az eredeti szöveg, Kristó Nagy István – ha jóhiszeműen állunk hozzá – mulasztást követett el, amikor ezt nem jelezte. PIM V.4308/3 „A Lillafüredi Írótalálkozó felszólalásai Márky-Zay Lajos bejegyzései alapján.” Kristó Nagy, 118–119.

⁷⁹⁸ ÁBTL 4.1. A-705 p. 224. Az átiratban ezt olvashatjuk: „...mind a két világtáj bebizonyította már ezer éven át velünk szemben ama szándékát, hogy a Duna fő halászati jogát kezünkől kicsavarja.” Kristó Nagy, 118.

azt, mert hiszen ezzel nem kerül ellentétbe sem magával, sem népével.”⁷⁹⁹ – zárta végül felszólalását Sinka István.

Elmondható, hogy akár véletlen, akár szándékos⁸⁰⁰ csonkításnak esett áldozatul a jegyzőkönyv, valamiért pontosan azok a hozzászólások hiányoznak, amelyek teljesen más színben tüntetik fel a tanácskozást, és mondanak ellen több évtizednyi mítosznak.

Az első világháborús tapasztalat

A lillafüredi tanácskozás összehívásában az első világháborúból és az azt követő eseményekből a hatalmon lévők által leszűrt tapasztalatok kardinális szerepet játszottak. A háborúhoz való társadalmi viszony minden korban döntő fontosságú. A korábbi világégés az emberiség addig ismert összes háborújától eltérő jegyeket mutatott. Az ipari termelés, az otthoni közhangulat frontra és hátszóra gyakorolt hatása új dilemmákkal, megoldandó problémákkal állította szembe a hatalom birtokosait, amelyeket – mint korábban láttuk a nemzetvédelemmel kapcsolatban – valamilyen formában kezelni akartak a mindenkori kormányzat tagjai. Az első világháborús pacifizmusról és összeomlásról Szabó Lőrinc és Féja Géza mellett három katona, Szombathelyi Ferenc, Kádár Gyula és Somogyváry Gyula tért ki. Külön kiemelik a pacifizmus, és a feltétel nélküli béke óhajlásának romboló hatásait.

A felszólalók sorában Kádár Gyula érintette először a pacifizmus kérdését. Felszólalásában elítélte azt, mert a nemzet rovására megy, főleg egy olyan háborúban, amelyet ő maga nem akart, ennek ellenére: „a háború olyan parancsoló szükségesség, amely elé egy nemzetet odaállít a sors, mint ahogyan odaállított minket is ebbe a háborúba”.⁸⁰¹ Kádár szövegéből egyértelműen kivehető, hogy nem a németek oldalán való harcot óhajtja, hanem a saját honvédet félti, hogy egy háborúellenes közegben könnyebben veszi kedvét az amúgy is kénytelenül odaállított katona.

⁷⁹⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 225.

⁸⁰⁰ Véleményem szerint a második változat a realisabb. A Sinka-szövegen történő változás nem jelzése az olvasó felé számomra a vitát eldönti.

⁸⁰¹ ÁBTL 4.1. A-704. 69.

A Szombathelyi Ferenc által 1946. január 7-én írt Curriculum Vitae-ben leírta, hogy 1918 óta a pacifizmusnak esküdt ellensége volt és mindig küzdött ellene.⁸⁰² 1942-ben Lillafüreden is többször hitet tett ebbéli meggyőződéséről. Szombathelyi szerint az ellenség Trianonban a harcos szellemet, a militarizmust végérvényesen próbálta kiölni a magyar lelkéből, és ez a pusztítás jobban sikerült neki, mint az anyagiak. Két áramlat lett úrrá Trianon után a magyar lelkekben: a hamis békevág és a mindenáron való anyagi meggazdagodás, amelyek a harcos szellemet végleg maguk alá gyűrték. Úgy látta, a magyar meggyűlölte a militarizmust, mivel Mohács után mindig idegen érdekekért harcolt, és ezt csak erősítették a külföldről jövő szirénhangok, hogy a nemzetek közötti konfliktusokban a békés megoldások veszik át a szerepet. Ezért az értelmiség a békevágat megáévá tette, és a militarizmus helyét átvette a szellemi magyar militarizmus: a kultúrfölény gondolata. Azért, hogy a külföldnek megfeleljenek, megtagadták a militarizmust és úgy kezdtek gondolkodni, hogy „csak hinni kell: hinni kell a magyar igazságban és minden magától meg fog történni és vissza fog térni. Ennek a szellemi irányzatnak legtipikusabb szülőtte a békés revízió gondolata volt, amelyből a revízió lassankint teljesen elsikkadt és csak a béke maradt meg. A béke mindenáron, ami a szellemi lefegyverzést teljessé tette.”⁸⁰³ Megállapítása szerint a Trianon utáni évek se a katonáknak, se az irodalomban élőknek nem volt jó időszak: „A kard és a toll, amely a történelem folyamán olyan szoros összműködésben szolgált az ősi magyar sorsot, széttörve a földön hevert, mert a magyar harci génusz a tespedés korát élte.”⁸⁰⁴ Az első világháború alatti hazai irodalomról szólva jegyezte meg, hogy „akkor az irodalomnak nagy és éppen lehangosabb része csak használta a magyar nyelvet, de szellemében teljesen idegen volt.”⁸⁰⁵ Szombathelyi azon véleményének adott hangot, hogy a nemzet életében nagy törést jelentett, hogy a magyar irodalom és a magyar „kard” szembefordult egymással, hiszen csak együtt erősek, egymásnak természetes szövetségesei, mert az író szellemi téren a nemzet lelki erőinek alakítója és formálója. Egymásra vannak utalva a vezérkari főnök szerint, ezért akármelyikkel van is probléma, akkor az a másikra is negatívan fog hatni. A vezérkari főnök kiemelte továbbá, hogy a harcos szellem az, amely fenntartja a népeket, ezzel szemben a pacifizmus, főleg háború idején végveszélyt hoz, az ellenséget segíti, példának pedig 1918-at állította. A pacifizmusról szólva: „A háborúban a legnemesebb pacifizmusból is defetizmus lesz, ami pedig az ellenség

⁸⁰² Megjelent: Kalló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból. In. Hadtörténelmi Közlemények. 2011, 124. évfolyam, 2. szám. 606.

⁸⁰³ ÁBTL 4.1. A-705. 116. A jegyzőkönyv tanúsága szerint, ennél a résznél komoly mozgás volt hallható a teremben.

⁸⁰⁴ ÁBTL 4.1. A-705. 117.

⁸⁰⁵ ÁBTL 4.1. A-705. 117.

malmára hajtja a vizet. Ezt az irodalomnak és az íróknak jól meg kell jegyezniük, nehogy féktelen indulatuknak adják át magukat és romlásba vezessék a nemzetet anélkül, hogy az emberiséget megmenthetnék. Nincs veszélyesebb, mint a fegyvert lerakó kultúrláz és intellektualizmus, mely véres harcok közepette kultúrfölénnyel, jogtisztelettel, békeszeretettel akarja a nemzet ügyét diadalra vinni. 1918-ban egy egész irodalmi irányzat szolgálta ennek az intellektualizmusnak ügyét és így a nemzet sírásójává lett.”⁸⁰⁶

Veszélyesnek tartotta az egyoldalú intellektualizmust, mert fellazítja a társadalmat, hitetlenséget és krízist szül, amikor mindent kritika alá von. Szerinte ez szülte 1918-at, amiből következett maga Trianon is. „Országunkat az emberi jog és igazságosság nevében, melyben a szép szellemek szintén oly erősen hittek, feldarabolták. Ha a fegyveres erőben hittünk volna olyan szenvedélyesen, mindenre elszántan és harcos akarattal, akkor ezt bizonyára meg tudtuk volna akadályozni. De ehhez tovább kellett volna harcolni. Az emberi jog és igazságosság még Erdélyt sem védte meg, pedig ebben a reményben tetették le a további vérontás elkerüléséért a székelly hadosztállal a fegyvert, jóllehet talán még pár száz hős élete árán meg lehetett volna menteni nemcsak Erdélyt, hanem egész Magyarországot. És mi lett volna már ez az áldozat a 600.000 hősi halotthoz viszonyítva, akik addig már elestek a becsület mezején Magyarország nagyságáért. Fegyvertelenül akartak leülni ezek az intellektuálisok a tárgyalóasztalhoz Aradon az állig felfegyverzett ellenséggel szemben, amely természetesen szóba se állt velük. Így történt, hogy visszajöttek anélkül, hogy a románoknál, akikkel szemben pedig határozott kultúrfölényben voltunk, bármit is elérhettek volna. Mert a kultúrfölény hatalmi súlya mindig attól függ, hogy mennyire tudjuk azt fegyverekkel alátámasztani.”⁸⁰⁷

Vitéz Somogyváry Gyula hozzászólása szinte teljes terjedelmében megjelent nyomtatásban,⁸⁰⁸ ezért csupán beszéde fő motívumait ismertetném. A pacifizmusról szólva elmondta, hogy a frontkatonák között soha nem találkozott eggyel sem az első világháború alatt, amikor 38 hónapot töltött a harctéren. Pacifisták szerint csak otthon voltak, akik előkészítették a tragédiát, mint mondja: „amikor hazajöttünk húsz felfegyverzett hadosztállal, veszített világháború után, de azzal a szent meggyőződéssel, hogy ezzel a húsz hadosztállal a magunk háborúját meg fogjuk nyerni, akkor idehaza kiütötték kezünkől a fegyvert. És szomorú volt az is, hogy nem értettük meg a trianoni esztendőket sem.”⁸⁰⁹ A „katona ellenes, antimilitarista

⁸⁰⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 126.

⁸⁰⁷ ÁBTL 4.1. A-705. 129.

⁸⁰⁸ Bank Barbara: „Egytől egyig Magyarország hűséges katonái voltak”. Adalékok vitéz Somogyváry Gyula élettörténetéhez. In A történelem igazsága és magányossága – Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Szerk. Nagy Miklós Mihály. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2013. 23–32.

⁸⁰⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 147.

áramlat”⁸¹⁰ ilyen kifejlődése a szétszabdalt Magyarországon szerinte már felért egy öngyilkossággal.

Az írók közül Szabó Lőrinc emelkedett szólásra, és mondta el véleményét a pacifizmusról. Szabó nem tartotta a harcos költészetet alábbvalónak, ha van ihlet és belső parancs, akkor lehet kitűnő is, példaként pedig Petőfit hozta fel. A pacifizmussal kapcsolatban önvallomással folytatta: „Én valamikor bizony pacifista voltam. Ugyan ki ne szeretne az lenni, akit a keresztény Európa nevelt, vagy aki az igazságra néz és egy állatnak is sajnál fájdalmat okozni. [...] Ma sem vagyok harcos természet. Sok rúgást és aljasságot eltűrtem, nem pöröltem, félreálltam és letöröltem a rám szórt sarat, ahogy Arany ajánlotta és – nevetve mondom – nagyon keserű ember lettem. De azt rég beláttam, s talán éppen ezért, hogy vannak végső esetek, amikor vállalni kell a harcot, a háborút. Ezt még Babits is vallotta egyik legutolsó versében. A pacifizmus reménytelen dolog. [...] Nem elfajzás harcolni, csak nagyon keserves.”⁸¹¹

Féja Géza közvetlenül Szabó Lőrinc után szólalt fel a tanácskozás második napján. Felszólalását az álhumanizmussal kezdte, amely 1918-ban kezdett terjedni az országban. „Ez az álhumanizmus azt mondotta: ne harcoljunk, ne öljünk, - de elnézte, hogy minket ölnek. Hát ez nem humanizmus. Ez csalás!”⁸¹² – fakadt ki Féja. A fegyveres honvédelem mellett, annak szerves részének vallotta a magyar nyelv ügyét, és ezért – hogy vissza is kanyarodjon hivatásához, a nyelvhez – több nyelvtan órát követelt az iskolai tanításban. Legfőbb céljának a megmaradást tűzte ki Féja, amiért a magyarság már sokat szenvedett, ehhez azonban úgy látta erős hadseregre és mögé a minőségi, gyarapodó számú népre van szükség. „Ami most a jelenvaló állapotokat illeti: mi a magyar honvédséggel állunk vagy bukunk.”⁸¹³ A néplelket, állította Féja a cselekedetek zsinórmértékének, mivel szerinte 1918 után ez maradt az egyetlen ép rész, amit nem fertőztek meg hamis eszmék, ennek egyetlen kifejezője pedig az irodalom, ezért Féja arra kérte az illetékeseket „engedjék ezt a hangot szólani, mert a magyarság életöszöne a legtisztábban és a legigazabban ebben a hangban szólal meg.”⁸¹⁴ Reményét fejezte ki abban, hogy az itt megkezdett együttműködés folytatódni fog önkéntes alapon és tájékoztatni fogják egymást a fontos hírekről.

⁸¹⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 147.

⁸¹¹ ÁBTL 4.1. A-705. 157–158., illetve Kristó Nagy, 1994. 82–83.

⁸¹² ÁBTL 4.1. A-705. 159.

⁸¹³ ÁBTL 4.1. A-705. 166.

⁸¹⁴ ÁBTL 4.1. A-705. 167.

Külpolitika, Dunamedence kérdése

Az első nap egyik legtöbb vitát kiváltó felszólalását Kádár Gyula vezérkari ezredes, a 6. VKF (nemzetvédelmi és propaganda) osztályának vezetője tartotta.⁸¹⁵ Beszédének elején leszögezte, mint katona az elmélet távol áll tőle, a gyakorlati dolgokban mozog otthonosan, így csak a valóságból tud és akar kiindulni. Rögtönzött felszólalását – ahogy azt a második napi hozzászólásában megjegyezte – az első napon, ebéd közben jegyzetelte le egy kis papírra, ezért néhol nyersebben, kevésbé átgondoltan fogalmazott.⁸¹⁶ Véleménye szerint sok minden elhangzott a nemzetnevelésről, csak azt nem tisztázta senki, miért és mire kell pontosan nevelni. Sok egyéb mellett elsősorban magyarságtudatot kell belenevelni a népbe, adta meg rögtön a választ. Tudatosítani kell a magyarságban magyar mivoltát, és tisztázni egy sor, addig fel nem tett kérdést a románoktól a nyilas-kérdésen át szerinte még tisztázni kell a szláv-, a szlovák-, a muraközi, a tót-, a német- és a zsidó-kérdést is, tehát minden olyat, amivel addig érdemben nem foglalkoztak, vagy ha igen, akkor torz módon.⁸¹⁷ Kádár a függetlenség mellett tett hitet. Véleménye szerint a magyarság nem fog eltűnni, hiszen „nem a nagyhatalmak hoztak ide és nem a nagyhatalmak fognak megtartani.”⁸¹⁸ A függetlenség gondolatmenetét továbbfűzve, Szombathelyi Ferenc második napi előadása, és Kállay Miklós miniszterelnök vacsoránál elmondott szavai mellett a tanácskozás egyik legfontosabb üzenetét tolmácsolta Kádár ezredes, amikor kifejtette: „Ez a háború eldőlhet német győzelemmel és nekünk a német győzelem mellet is magyaroknak kell maradnunk, eldőlhet angol győzelemmel és mi akkor is magyarok fogunk maradni. Tehát nem az a kérdés, hogy merre dől el a háború, hanem az, hogy mi minden körülmények között továbbra is magyarok maradjunk. És hogy mi magyarok maradjunk, azt szent meggyőződéseim szerint sem a német nagyhatalom, sem az angol-amerikai erők, sem az orosz bolsevik erők nem dönthetik el, mert ezek felett a nagyhatalmak felett van még nagyobb hatalmasság, a magyar Isten, aki minket idehozott a Kárpát-medencébe, megtartott itt ezer évig, talán sokszor még a mainál is nehezebb viszonyok között és meg fog tartani továbbra is, mert a mi népünknek itt hivatása van és ez a hivatás az, hogy itt megmaradjunk.”⁸¹⁹ A fenti mondatokból több fontos következtetést is levonhatunk. Először is a magyar hadvezetés számolt minden eshetőséggel a háború kimenetelét illetően, tehát a hivatalos propagandával

⁸¹⁵ ÁBTL 4.1. A-704. 64–71.

⁸¹⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 184.

⁸¹⁷ A román és a nyilas-kérdésen ÁBTL 4.1. A-704. 65.

⁸¹⁸ ÁBTL 4.1. A-704. 65.

⁸¹⁹ ÁBTL 4.1. A-704. 65–66.

szemben egyáltalán nem volt biztos a német győzelemben.⁸²⁰ Ez még önmagában nem jelentene sokat, hiszen egy felelős, józan vezető mindig, minden lehetőséget számba vesz. Azonban az a körülmény, hogy ezt a vezérkar egyik fontos beosztású ezredese viszonylag szélesebb nyilvánosság előtt tette meg, – legalábbis olyanok előtt, akik a nyilvánosságra komoly befolyással voltak – már nagy jelentőséggel bírt. A háború kimeneteléről vallott nézeteknél azonban fontosabbnak vélem az üzenet második felét, vagyis azt, hogy nem számít, ki nyeri meg a háborút, függetlenül Magyarországot és a magyarság sorsát a győztes és vesztes kilététől. A fő kérdés nála az volt, hogy a magyarság megmaradjon magyarságában, hogy ez tudatosítva legyen: „mindig és minden körülmények között lássuk meg egymásban a magyart és becsüljük és szeressük is egymást csak azért is, mert magyarok vagyunk.”⁸²¹ Ne tegye magáévá a szélsőséges nézeteket – már csak azért sem, mert Kádár Gyula nem zárta ki, hogy Magyarország a háborút követően a szovjetek érdekszférájába kerülhet.⁸²²

Szombathelyi Ferenc szerint aktívvá kellett válni, példaként pedig a környező népeket hozta fel. „A Dunamedencében a vezető szerepre, mióta őseink bejöttek: a magyar hivatott. Itt nekünk elsősültségi jogunk van, amit azonban termékeny lomhasággal nem tudunk biztosítani. Ezt a jogcímünket időnkint újra meg kell váltanunk, illetőleg be kell igazolnunk. Küzdenünk, véres és brutális harcot kell vívnunk érte.”⁸²³ – hívta fel a figyelmet a vezérkari főnök. Ezzel a mondatával vezette fel Szombathelyi Ferenc előadása azon részét, amiért – véleményem szerint – az egész beszédet tartotta: az írókkal tudatosítani felelősségüket, mivel fel kell készülni a háborúra – de ez alatt nem feltétlenül a második világháborúra gondolt. A „Dunamedence” szó használata nem véltlen. A Kárpát-medencénél nagyobb térség, lényegében az egész Duna menti területet takarja. Szombathelyi pedig a magyarság helyének kivívásáról és vezető szerepről, egyáltalán nem ezen területek birtokbavételéről beszélt. Nem jelölte meg pontosan, hogy ki ellen kell megvívni a Duna-medencében a háborút, akár a németek elleni háborút (is) értethette, hiszen a legnagyobb veszélyt ekkor a magyar állam szuverenitására és területi épségére a német és a szovjet fegyverek jelentették.⁸²⁴ Az a Német Birodalom, amely 1942 őszén szinte mindenhol körülvette Magyarországot, sőt Trianon előtti magyar területeket is ellenőrzése

⁸²⁰ A közvélemény egy része, illetve – a visszaemlékezésekben úgy vallanak, hogy – a vezetők egy jó része soha nem is bízott a tengely győzelmében, ezt azonban akkor hivatalosan nem lehetett kimondani.

⁸²¹ ÁBTL 4.1. A-704. 66.

⁸²² „hogy mi magyarok maradjunk, ... meggyőződésem... az orosz bolsevik erők nem dönthetik el.” ÁBTL 4.1. A-704. 66.

⁸²³ ÁBTL 4.1. A-705. 122.

⁸²⁴ A németek jelentette veszélyre való figyelmeztetés többeknél is kitapintható volt a korszakban, például Bajcsy-Zsilinszky Endrénél is.

alatt tartott.⁸²⁵ Ez a fajta elgondolás egybevágott Kállayék tervével: egy olyan közép-kelet-európai tömb létrehozása, amiben Magyarország játszaná a stabilizáló szerepet.⁸²⁶

Szombathelyi Ferenc beszédében nyoma sem volt a világháború melletti propagandának. Háborút kizárólag a Duna-medence vezető szerepével kapcsolatban említett, azonban nem jelölte meg pontosan, hogy kikre gondolt. Két lehetőség merülhet fel: a német és a román. A románok ellen 1940 nyarán már közel állt egy háború kitörésének lehetősége, ezt végül a második bécsi döntés akadályozta meg.⁸²⁷ A hadvezetés azonban továbbra is számolt a háború lehetőségével, különösen akkor, ha a kiugrás, vagy átállás megtörténik – bármelyik oldalon –, hiszen azzal megszűnne az a mesterséges állapot, amit egyedül a németek tartottak fenn és ez végül be is következett.⁸²⁸

Zilahy Lajos közvetlenül Szombathelyi után emelkedett szólásra. Azon véleményének adott hangot, hogy a magyar szellemi életben hasadás történt. Egyik oldalon vannak a magyarul gondolkodók, akik magukénak érzik a múlt szellemi parancsait, és akik azt szeretnék elérni, hogy a szociális megújulás a magyar érdeket szolgálja. A másik oldalon vannak az „új Európáért” lelkesedők, akikkel kapcsolatban megjegyzi Zilahy: „...mi tudni akarjuk, hogy mi van mögötte és elsősorban tudni akarjuk azt, hogy ebben az új Európában Magyarországnak hol lesznek megvonva a szellemi, gazdasági, politikai és földrajzi határai. Miután pedig mi ezt nem tudjuk, nekünk ez a szó, hogy „új Európa”, annyit jelent, mint – nem tudom – a jövő vasárnapi időjárás, mert nem tudjuk, mi lesz jövő vasárnap. Miután pedig mi ezért a szóért nem tudunk lelkesedni, ennél fogva utolsó bitangok, hazaárulók vagyunk. Ezt nem csak gondolják rólunk; ezt mondják, is, sőt meg is írják.”⁸²⁹

Saját háború, háborúhoz való viszony

A háborúhoz való viszony és a saját háború kérdése fajsúlyosan jelenik meg Lillafüreden. A háborúhoz való viszony alatt nem a második világháborút kell érteni, hanem a harcos szellemet, a militarizmust. A harcos szellem, a háborúhoz való egészséges viszony elengedhetetlen ahhoz,

⁸²⁵ Burgenland és Nyugat-Bánát is német megszállás alatt állt.

⁸²⁶ Macartney, II. 160.

⁸²⁷ Illésfalvi Péter: A román-magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940–1944 között. In Háború, hadsereg, összeomlás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 93–103. (Továbbiakban: Háború, hadsereg)

⁸²⁸ Azzal a különbséggel, hogy a románok álltak át a szovjetek oldalára 1944 augusztusában. Háború, hadsereg, 103.

⁸²⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 136.

amelyet Szombathelyi Ferenc a Dunamedencében való magyar vezető szerep kivívásáról mondott, hiszen egy demoralizált hadsereggel csak a háborút lehet elveszíteni. A románokkal való háború esélye Trianon óta napirenden volt. 1940-ben a Magyar Szolgálat a legszűkebb baráti körnek, legmegbízhatóbb magyar testvérek számára a Mit értünk el eddig a mozgósítással? című feljegyzést készített. 1940 nyarán Besszarábia és Bukovina szovjet kézre került, miután a román fél engedett a területek átadása miatt intézett ultimátumnak. Nem sokkal később a magyar fél mozgósításba kezdett,⁸³⁰ a dokumentum szerint elsősorban azért, mert félő volt, hogy a Besszarábiából és Bukovinából kiözönlő román népesség felborítja Erdély népességi viszonyait.⁸³¹ A magyar kormány megüzente a románnak, hogy ha a menekültek átlépik a Kárpátokat az azonnali támadást von maga után. A Szolgálat történelmi példát citál a félelmekre: az 1848-as erdélyi román vérengzéseket hozzák fel, igazolva az 1940-es nyári mozgósítást.⁸³² A helyzetet a második bécsi döntés „oldotta meg” Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérével, de ez a rendezés igazából senkinek nem volt jó.⁸³³ Hatalmas néptömegek maradtak kisebbségi létben mindkét fél esetében, elhintve egy újabb fegyveres konfliktus magvát. A magyar katonai vezetés konkrétan készült a szomszédos államokkal való háborúra. A Helyzetkép és fegyverkezési követelmények címet viselő, a koronatanács elé szánt dokumentumban így fogalmaznak: „Magyarország katonai helyzetét a legtalálóbban a következőkép jellemezhetem: Résztvesz egy világháborúban és emellett egy saját külön háborúra kell készülnie. Míg az elsőben világáramlatok eldöntéséért, ideális javakért harcol világhatalmak ellen, addig a saját háborújában a környező államok, illetőleg nemzetiségek ellen kell saját léteért és történelmi pozíciójáért küzdenie. A helyzet különlegességéhez még az is hozzájárul, hogy ezekkel a környező államokkal, illetőleg nemzetiségekkel különben a világfronton egy táborban harcol. Éppen ezért áll a magyar történelem ismét, mint oly sokszor, azon tragikus fordulat előtt, hogy az egyik háború által nem tudja a másikat elintézni.”⁸³⁴ A nehézséget abban látja a dokumentum, hogy ha a világháborúba túl nagy súllyal száll síkra, akkor a saját sorsa felett nem tud rendelkezni a Dunamedencében.⁸³⁵

Szombathelyi Ferenc a lillafüredi tanácskozáson a harcos szellemről és a magyarság hivatástudatáról, illetve azok megóvásáról beszélt. „Ismétlem, nem követelhetjük az íróktól,

⁸³⁰ Háború, hadsereg. 95.

⁸³¹ MNL OL K-29. C dosszié, 27.

⁸³² MNL OL K-29. C dosszié, 29.

⁸³³ Háború, hadsereg. 94–99.

⁸³⁴ HM HIM HL Pers. 251. doboz. Helyzetkép és fegyverkezési követelmények. 1.

⁸³⁵ HM HIM HL Pers. 251. doboz. Helyzetkép és fegyverkezési követelmények. 2. A későbbiekben megnevezi Szlovákiát, Horvátországot és Romániát, mint akikkel a saját háborút meg kell vívni.

hogy lantjukat harci dalokra hangolják, de annyit legalább megkövetelhetünk, hogy ne lássanak napvilágot olyan művek, amelyek alkalmasak arra, hogy a nemzet harcos szellemét gyengítsék, hivatástudatát, és önmagába vetett hitét megingassák. Az olyan költészet és irodalom, mely a nemzet ellenálló képességét háború idején bármilyen kulturális eszme, irány, cél, vagy bármilyen mély emberi gondolat szolgálatában csökkenti, a legnemesebb szándék mellett is bűnt követ el nemzetével szemben. Hiába hangoztatja a békét, a megértést a nemzetek között; hiába van a legnagyobb békeszeretettől ettől a mélységes emberi érzéstől áthatva: harcos lesz, mégpedig az ellenség táborának harcosa.”⁸³⁶

A magyarság és a magyar politikusok hiányosságairól is beszélt Szombathelyi Ferenc. Véleménye szerint a harcos szellem fokozására szükség van a magyarságban, mivel „legnagyobb fogyatéka, hogy sem nem militarista, sem nem imperialista, hanem csak jó verekedő.”⁸³⁷ Azért lett jó verekedő, mert az „évszázados közjogi harc ezt a verekedő belháborús hajlamot alakította ki benne. A kuruc háborúk idején is az volt a helyzet, hogy a kuruc valódi ellensége nem a császári katona, hanem a magyar labanc volt.”⁸³⁸ Az imperialisztikus háborúktól eltávolodott a magyar, nem szívesen ment külhonba harcolni. Mátyástól indult el egy folyamat, akinek feketeseregét a főnemesek állandóan fel akarták oszlatni; előbbi volt a militarista, utóbbi pedig a „közjogi hadsereg”, amik szembe kerültek egymással, ami az évszázadokon keresztül mélyült az idegen uralkodók alatt. Ez az elmélyülés „jellemzi legjobban a magyar harcos génusz belső állapotát, amely még napjainkra is persze inkább csak a tudat alatt kihat. Bár a közjogi hadsereg a nemesi inszurrekció képében 1809-ben – tehát majdnem másfél évszázad előtt – a győrszabadhegyi csatában szerepelve utoljára harctéren, mint hadsereg megszűnt, szelleme tovább él még ma is.”⁸³⁹ Egy plasztikus képpel szemlélteti a magyar harchoz fűződő viszonyát: „a magyarnak még mindig két kardja van: az egyik a közjogi kard, amelyet most is olyan szívesen hord, ha díszleg – ez az úri kard, a rövid háborúk szimbóluma, amellyel előkészíti a belső háborúkat –, a másik a militarista katonakard, a nehéz háborúk jelképe, amelynél nincs három hónapi felváltás, és amellyel ki kell menni harcolni az ország határain kívül is. S ezt a dísztelen kardot, amelyhez idegen militarizmus és imperializmus emlékei fűződnek, a magyar még ma is nehezen hordja, nehezen viseli, éppen úgy mint valamikor, amikor a szegénylegényt kötéllel fogták a katonasághoz. Nyugodtan elhihetjük tehát, hogy a magyar ma sem militarista, sőt inkább antimilitarista, békés humanista,

⁸³⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 125.

⁸³⁷ ÁBTL 4.1. A-705. 129.

⁸³⁸ ÁBTL 4.1. A-705. 130.

⁸³⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 130.

jogalkotó, deklamáló és politikus típus.”⁸⁴⁰ A fenti megállapítások alátámasztására hozta fel a harc és az irodalom viszonyát a magyarság körében. Nincs háborús irodalma a magyarságnak, katonai értelemben nincs a harcnak hiteles leírása a művekben, például nem született „magyar” Háború és Béke. A szépirodalmon túl a történelmi és memoár-irodalomból is hiányzik a háborús szellem, még ha a mű tárgya hadvezér is. „A politikai irodalomról nem is beszélek. A magyar politika a háborún kívül él, annak mintegy felette, pedig jól tudjuk, hogy a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel.”⁸⁴¹ A magyar politikust jogásznak és szónoki típusúnak tartotta, akinek egy-egy jó szónoklatát tettként fogadják el, miközben nem alkot semmi reálisat. Nem foglalkozik a szociális kérdésekkel, sem a nemzetvédelmi dolgok nem izgatják. Szerinte a magyar irodalomnak ez a fajta politikus tetszik – mivel ő maga is ilyen –, a harcos államférfit szelleméért nem méltatták, ahogy nem méltatták ezt Tisza Istvánban⁸⁴² sem, aki pedig az volt. Szombathelyi Tisza Istvánt állította az államférfi példájának, mivel ebből a semmit csinálásból ki akart törni, „mert nemzetét a zord kötelességteljesítés útjára akarta vezetni még erőszakkal is. Láttá és érezte a nagy idők közeledtét és a veszélyt, amely ezt a békés, mélységes humanizmusban, az emberiségben, a kultúrában bizakvó, belső közjogi harcokban egymás marcangoló, szinte gyermeki naivitásban és rakoncátlanságban élő nemzetet fenyegette. Érezte, hogy közeledik a történelmi óra, amidőn a nemzetnek síkra kell szállnia múltjáért és jövőjéért. A nemzet nem értette meg ezt a valódi nagy államférfiját, akiben hatalmas katonai génusz lüktetett, olyan, amilyen kortársaiban egyikben sem.”⁸⁴³

Szombathelyi problémát lát a harchoz, a háborúhoz való magyar viszonyulásban és ennek okaként a kultúrában, elsősorban az irodalomban bekövetkező negatív változásokat jelölte meg. A megoldást egyrészt az írók és katonák kibékítésében, – amelyre már ő is tett kísérletet⁸⁴⁴ – másrészt a nemzet lelkének megerősítésében látta.⁸⁴⁵ Szerinte ehhez a harcos szellemet vissza kell helyezni az őt megillető helyre. Emellett tudatosítani kell a művészekben a hazaszeretetet, fenntartani az íróknak az alkotói szabadságot, és elérni, hogy ez a szabadság ne legyen azonos a destruktív gondolkodással. Úgy vélte, „a feladatot a magyar íróknak is vállalniuk kell. Ezt

⁸⁴⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 130–131.

⁸⁴¹ ÁBTL 4.1. A-705. 131.

⁸⁴² Tisza István gróf (1861–1918) politikus, miniszterelnök.

⁸⁴³ ÁBTL 4.1. A-705. 132.

⁸⁴⁴ Megemlíti, hogy az év nyarán már volt egy baráti összejövetel az írók és a katonák között a Gellért-szállóban. Ez feltételezhetően egyezik azzal a találkozóval, amiről HARSÁNYI Zsolt írt pár nappal később a Híd című folyóiratban. Híd. (Irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági képes folyóirat). Főszerk, Zilahy Lajos. Felelős szerk. Kállay Miklós. III. évfolyam, 1942. december 1. 8.

⁸⁴⁵ „Ezért a nemzet lelkét, amennyire csak módunkban van, erősíteni, az ellenálló képességét fokozni kell. ... A nemzet életképessége szempontjából általában véve rendkívül fontos az, hogy a nemzeti lélek erős és egészséges legyen.” ÁBTL 4.1. A-705. 118.

természetesen nem úgy képzelem, hogy az írók háborús uszítók legyenek, vagy hogy a magyar lelkeket gyűlöletre tanítsák.”⁸⁴⁶

„Most, amikor a nemzet nehezen küzd, a kultúrfölénynek az a fajtája, mely csak az intellektuális mérközést ismeri el a nemzetek közötti érintkezés harci fegyverének és a brutális mérközést megveti, hallgasson el. Szép szellemét és annak magas röptét tegye el arra az időre, amikor a Dunamedencében helyünket fegyveresen kivívtuk. Mert ismét erről van szó.

Meg vagyok győződve, hogy ebben a kozmikus összeütközésben a sors most még egyszer alkalmat ad nekünk, magyaroknak arra, hogy bebizonyítsuk, mégis csak mi vagyunk itt az elsősülöttek! De azért most ismét harcolni kell. 1918-ban egy pacifista-defetista irányzat ebben megakadályozott bennünket, pedig merem állítani, hogy annak ellenére, hogy a világháborút elvesztettük, a magyar háborút, a saját külön háborúunkat a környező nemzetek ellen megnyerhettük volna, ha nem tesszük le a fegyvert.

Úgy érzem, itt van az alkalom – talán az utolsó –, hogy jóvátegyük azt, amit 1918-ban elmulasztottunk. Most ismét kibontakozhatik annak lehetősége, hogy a nagy világháború mellett vagy után: a saját háborúunkat is megvívhatjuk. Mert meg vagyok győződve arról, hogy nem csak a nagy nemzeteknek, hanem a kis nemzeteknek is van Istenük. Él a magyarok Istene is és mint mindig, most is segíteni fog, ha nem hagyjuk el magunkat.”⁸⁴⁷

Szombathelyi előadásában harcos szellem felélesztésére és megerősítésére nem elsősorban a második világháborúban lesz szükség, hanem hogy a magyarság – mint fentebb megfogalmazta, az utolsó lehetőségként –, a saját háborúját is megvívja, a Dunamedence vezető szerepéért. Ehhez viszont el kell kerülni azt az irodalmi életből is elindult háború- és katonaelles közhangulatot, amely az első világháború végén jellemezte Magyarországot. Ellenkező esetben végérvényesen elveszik annak lehetősége, hogy a magyar kivívja magának azt a helyet, amely – Szombathelyi szerint – jár neki.

Előadása végéhez közeledve Szombathelyi rátért arra, mit is vár el a magyar írótól, ha cselekedni akar. Zrínyi példának lett állítva, „aki a kardnak és a lantnak hőse”.⁸⁴⁸ A Zrínyi-kultusz felébresztésével a magyar katona rátért arra az útra, amire a nehéz időkben szükség van, és ez nem más, mint a hősi sors vállalása.⁸⁴⁹ Ehhez viszont nem elég a katona: „Hősi lelkeket kell formálni a magyar lelkekből. A magyar írókat hívjuk segítségül. Ismétlem, nem követeljük,

⁸⁴⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 118.

⁸⁴⁷ ÁBTL 4.1. A-705. 126–127.

⁸⁴⁸ ÁBTL 4.1. A-705. 132

⁸⁴⁹ „...a kis nemzetnek hősnak kell lennie, mert különben elpusztul.” ÁBTL 4.1. A-705. 133.

hogy mától fogva a brutális véres harc rajongói és szószólói legyenek. Mi katonák az íróktól egészen mást, valami magasztosat, valami mélyen emberit: a hősi kultuszt követeljük.” Minden művész a maga irányzatára szerint, ha nem képes együtt működni, inkább „vállalja e téren a hallgatást, hogy széthúzás ne zavarja a lelkeket.”⁸⁵⁰ Arra kérte az írókat, hogy „csak a magyar-magyar beszéljen”, a többi – európai, világpolgár, dac-magyar – hallgasson el az írókban. Előadását végül ezekkel a szavakkal zárta Szombathelyi: „A magyar irodalom e hősi kultusza által maga is hősi magaslatra fog lendülni, méltó lesz hősi erényeihez és nagy múltjához. Segítőtársul szegődik a nehezen küzdő magyar kardhoz és így betölti ebben a válságos korszakban nemzeti és emberi hivatását.”⁸⁵¹

A második nap délutáni tárgyalásán Kós Károly⁸⁵² szólt az egybegyűltekhöz. Kós a tanácskozáson megjelent nagyszámú erdélyi író egyike volt, s mint erdélyi kívánt hozzászólni az eddigiekhez. Az első napra utalva kifejtette, túl akadémikusnak tartotta a diskurzust, mikor az egész világ ég körülöttük: „Erre van még időnk. Nekünk arról kell gondolkoznunk és arról kell gondoskodnunk, hogy legyen időnk arra, hogy ezeket elvégezhessük.”⁸⁵³ Kétségbe vonta Kádár Gyula szavait, szerinte az erdélyiekre nem jellemzőek azok a katonai hiányosságok, amelyekről az ezredes beszélt egy nappal korábban,⁸⁵⁴ és erre a huszonkét évnyi román uralom alatti teljesítményt, kitartást hozta fel példaként Kós. Megjegyezte azonban, hogy ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy az erdélyi magyar tudta miért harcol, a magyarországi katona pedig nincs vele teljesen tisztában, nem úgy, mint a lillafürediek.⁸⁵⁵ Ha tudná, ugyanúgy harcolna, mint az erdélyiek a román uralom huszonkét éve alatt – vélte Kós Károly. Két aggodalmának is hangot adott a kolozsvári író: Erdély félbevágása és a hit megrendülése miatt. Szerinte Erdély csak egységesen ér valamit, Magyarország és Erdély pedig egymás nélkül semmit, ezért a végső célt Észak-Erdély visszacsatolásával még egyáltalán nem érték el. A hit megrendülését pedig a különböző visszasságok⁸⁵⁶ okozták, amit a polgári igazgatás zúdítt az erdélyiek nyakába, s ezért nem érzik igazi felszabadulásnak a visszatérést. Kós követeli az Erdélyben élő magyar lakosság felfegyverzését a folyamatos román incidensek miatt, amik a románok által igazgatott erdélyi részek felől naponta jöttek. Szerinte ez elsősorban a

⁸⁵⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 133–134.

⁸⁵¹ ÁBTL 4.1. A-705. 134.

⁸⁵² Kós Károly, Kosch (1883–1977) építész, író, politikus, könyvkiadó, grafikus.

⁸⁵³ ÁBTL 4.1. A-705. 179.

⁸⁵⁴ Kádár Gyula megjegyezte: „Erdélyi ember vagyok.” ÁBTL 4.1. A-705. 180.

⁸⁵⁵ A tanácskozást éppen azért hívták életre, hogy ezt majd a népből tudatosítsák az írók.

⁸⁵⁶ A panaszok között szerepelt többek között a tanítási nyelv többségi alapon való eldöntése, így ahol eddig az egyház magyarul tanított, ott most a magyar állam – ha többségben románok lakják a települést – román nyelvű iskolára kárhoztatja a diákokat. ÁBTL 4.1. A-705. 182.

biztonságérzetet adná meg a magyaroknak, és akkor nem éreznék magukat kisebbségben. A Donnál ezért nem tud lelkesen harcolni, amikor úgy érzi, Erdély bármikor lángokban állhat. Végül az erdélyi írók tanácsalanságát tolmácsolta és a kormány segítségét kérte: „Hogy mi írók hogyan változtassuk meg ezt a kisebbségi érzést egy jövőben való biztos reménységgé, azt nem tudom. Az elmúlt két évtizedben tudtuk én is, mások is; mindnyájan tudtuk. Ma nem tudjuk. Ma tehetetlenül állunk és nem tudjuk, hogyan segítsünk. Akarnánk segíteni, mert érezzük, hogy kell segítenünk a magunk érdekében is, de nem tudjuk, hogyan segítsünk. Hogyan menjek a néphez és mit mondjak neki? Hiszen csak az igazat mondhatom. Kérem a kormány tanácsát, hogy mit csináljunk, mert egész Erdélyben így állunk.”⁸⁵⁷

Kós Károly szavaira Kádár Gyula vezérkari ezredes reagált. Előző napi, sok vitát kiváltó beszédére visszatérve annyit jegyzett meg, hogy szándékosan beszélt a hibákról, mivel úgy vélte, arról kell beszélni, amiben hiányt szenved a nép. A legnagyobb hibát kétségtávol abban látta, hogy a magyar nem tud engedelmeskedni a vezetőinek, mivel bizalmatlan és tehernek érzi az életben való rendet, felvállalni életében a kötelességtudatot. „A harcos szellemnek tehát egyik kelléke az engedelmisség, és az engedelmisség egyik kelléke a vezetőben való bizalom. Azt mondtam, hogy a mi népünk ezekben súlyokat, korlátokat lát, mert féktelenkedésre szívesen hajlamos.”⁸⁵⁸ – fűzte még hozzá a vezérkari ezredes. Kifejtette ezek után, hogy Erdély kérdésében látja a vezetés a problémákat, de hogy nem mond el mindent, hogy felvilágosítsa, annak lehetnek külpolitikai okai is. Bizalmatlanság jeleként fogja fel, hogy ezt sokan nem akarták megérteni és inkább hibáztatták a vezetést. A fegyverosztást nem tartotta jó ötletnek a lakosság körében, mert több kárral járt volna, mint előnnyel. Hiába a biztonságérzet, ha például románokat lő le a székely, mert „többet önt a garatra”⁸⁵⁹, és utána a kormánynak kell magyarázkodnia a külpolitikai bonyodalmak miatt. Majd így folytatta: „Nem lehet tehát abból kiindulni, hogy osszunk szét puskákat, és ezzel megvédtük Erdélyt. Ellenben azon méltóztassék gondolkodni, hogy ez a hadsereg nem szállt – nagyon bölcsen – egész erejével és egész súlyával a Don mellett harcba Oroszországgal. Tekintélyes számú szervezett puskásaink vannak idehaza. Ez a magyar hadsereg. Méltóztassanak bízni ebben a magyar hadseregben, ezekben a szervezett puskásokban. [...] jobban bízom a magyar honvédségben, amely szervezett puskásokból áll és amelyet magyar tisztek, magyar lelkesedés és magyar becsület fog vezetni akkor, amikor vezetőségünk erre a parancsot megadja.”⁸⁶⁰ Kádár bevallotta, azért félt a

⁸⁵⁷ ÁBTL 4.1. A-705. 184.

⁸⁵⁸ ÁBTL 4.1. A-705. 186.

⁸⁵⁹ Kádár Gyuláról nem mondhatjuk, hogy ne ismerte volna a székelyeket, lévén, hogy ő is az volt. ÁBTL 4.1. A-705. 187.

⁸⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 187–188.

visszacsatoláskor, mert tudta, sokan fognak csalódni az erdélyiek közül, miközben a történelem „rögtön fejbe vágott egy nagy háborúba való belépés kényszerűségével.”⁸⁶¹ A vezérkari ezredes szavai szerint a háborúba való belépést nem kerülhette el Magyarország, okkal, ezért továbbra is annyit kért, bízzanak a kormányban. „Én csak azt kérem – s ezzel be is fejeztem beszédemet –, méltóztassék az erdélyi kishitűeknek azt mondani, hogy itt a magyar vezetés élén olyan emberek állnak, akiknek minden szívügye ti vagytok, erdélyiek. Ezek az emberek tudják, hogy mit tehetnek, tudják, hogy meddig mehetnek, tudják, hogy mikor kell cselekedni, ezen a téren tehát nincs hiba. Tőletek viszont ezért a gondért és gondosságért cserébe türelmességet, kitartást, munkát, kevesebb fecsegést és egymás lelkének meg nem ingatását kívánjuk és várjuk.”⁸⁶²

Honvédség állapota

A lillafüredi találkozó összehívásának egyik oka a magyar honvédség állapota volt. A hallgatóság előtt egyrészt nem kívánták elhallgatni azokat a nehézségeket, amellyel szembe találták magukat a magyar katonai vezetők, másrészt mindenfajta illúziót, túlzott elvárást el akartak oszlatni. Ezzel együtt arra is kitértek, milyen tervek fogalmazódtak meg – ahogy azt az előző pontban láttuk –, illetve milyen nehézségekkel kell még szembenézni. Az évtizedekig hangoztatott, a háborúban „végsőig kitartással” szemben sokkal erőteljesebb volt a „saját háború” kérdése Lillafüreden.

Arról, hogy milyen körülmények között mentünk a háborúba, érdemes megvizsgálni pár, nem a szélesebb publikumnak készült dokumentumot. Hosszabban kell foglalkozni azzal, Szombathelyi Ferenc hogyan látta a magyar hadsereg állapotát. Nem pusztán azért, mert ő volt a honvédvezérkar főnöke, hanem mert a lillafüredi tanácskozás második napjának – és talán az egész konferenciának – főelőadója volt, és mint ilyen, nem árt mélyebben, és alaposabban megvizsgálni, hogyan gondolkodott a hadseregről, és háborús kilátásainkról. 1942. október 8-án címezte Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök Utasítás a hadiakadémia számára című írását, melyben összegezte mindazt, amelyet a vezérkartól elvárt, és szót ejtett a magyar honvédség helyzetéről.⁸⁶³ Szombathelyi már az első mondatában leszögezi a vezérkar

⁸⁶¹ ÁBTL 4.1. A-705. 189.

⁸⁶² ÁBTL 4.1. A-705. 190.

⁸⁶³ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln.

irányába az általa vélt két legfontosabb elvet: egyrészt, hogy gyakorlati talajon álljanak, másrészt, hogy magyarok legyenek.⁸⁶⁴ Szombathelyi a vezérkar utánpótlását ezen két elv alapján képzelte el kiképezni, egyrészt, hogy ne csupán elméleti síkon legyenek felkészítve a növendékek és hogy tisztában legyenek a magyar viszonyokkal, melyek befolyásolják a harctéren és a tervezőasztalnál használt taktikát is. Az, hogy eddig nem így voltak felkészítve, annak okát a régi iskolában látta, azt a szellemiséget, melynek jegyében a császári és királyi hadiiskolában folyt a képzés, ahogy fogalmazott „ugyanabban a nemzetileg közömbösített szellemben”.⁸⁶⁵ A német szellemiség uralkodott, a klasszikus hadművészetet másolták, az általános politikai irányába pedig nagyon mély tudásra tettek szert, ilyenformán zajlott a felkészítés, miközben a magyar körülményeket alig vették figyelembe. Mindezek miatt kialakult egy nagyfokú elmaradottság és bizonytalanság érzés. Szombathelyi ezzel magyarázta, hogy a magyar fiatal tisztek körében a parancsuralmi rendszerek vonzóak lettek, idegen eszméket könnyebben szolgáltak, szemben az „elmaradott” magyar viszonyokkal. A politikai alapú gondolkodás ezzel együtt háttérbe szorította magát a hadtudomány művelését, ezért csökkentette Szombathelyi két évre a hadiakadémiai kiképzést és kurtította meg az óraszámokat is. Mint írta: „kevesebb, de magyarabb tudást követelek.”⁸⁶⁶ A háborút alkalmasnak tartotta arra, hogy fiatal hadiakadémisták a magyar katonát megismerjék és a gyakorlati értékeket megtanulják, Szombathelyi ezért rendelte el, hogy 1942 nyarát az orosz hadszíntéren kell tölteniük.⁸⁶⁷ A vezérkari főnök ezután személyes vallomással folytatta: rengeteg ábrándról kellett lemondjon az évek során és kerülő utakon keresztül jutott arra a felismerésre, hogy a hadászatban mindennek alapja a harcos. Egy harcedzett katonára akár merészebb stratégiát is lehet építeni, illetve, ha a vezető ismeri harcosait, az előkészítésnél, tervezésnél reálisabban látja a helyzetet, és így tudja, mit és hogyan engedhet meg magának. Szombathelyi nem kertet, ahogy írja: „a mi harcosunk a magyar katona, egy szegény kis nemzetnek tagja, amely bár dicső múltra tekinthet vissza, de már régen nem tartozik azok közé a nagy nemzetek közé, akik a klasszikus hadvezetés élén járnak. Eszközei korlátozottabbak, ezért célkitűzéseinek is korlátozottabbaknak kell lennie. Ez már maga elég ahhoz a megismeréshez, hogy a magyar hadsereggel nem lehet feltétlenül klasszikus hadvezetést csinálni.”⁸⁶⁸ Az ügyes vezető Szombathelyi szerint az, aki megfelelően kisegíti a harcosait, aki rájön, hogy milyen stratégia

⁸⁶⁴ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 1.

⁸⁶⁵ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 1.

⁸⁶⁶ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 2.

⁸⁶⁷ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 2.

⁸⁶⁸ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 3.

mentén lehet helyesen és magyarul vezetni, nem pedig németül.⁸⁶⁹ Fontos értelme is volt Szombathelyinek, amikor kijelentette, hogy a magyar vezérkarnak a magyar nemzetet kell szolgálnia, és nem mást.⁸⁷⁰ A nemzet vezérkarának nem elvonatkoztatott, klasszikus hadsereget, vagy idegen szellemiségű hadsereget kell vezetnie, hanem a reális viszonyokat ismerve, magyar hadsereget.⁸⁷¹ Amely Szombathelyi szerint annak elfogadásával kezdődik, hogy belátja a vezérkar, kis nemzet vagyunk, amelynek ugyan hősnek kell lennie – különben elpusztul –, de nem szabad hősködni. Ez nagyobb népeknek sem sikerült a háború bizonytalan természetéből fakadóan, ezért szerénnyé és mértéktartóvá kell válni, akkor válnak jó magyar katonákká.⁸⁷² Szombathelyi kikelt a hadi tudomány öncélúsága ellen, amely a magyar vezérkar tagjaira annyira jellemző volt. Nem volt hajlékony, dogmatikusan követte a német szerzők megállapításait, ezáltal idegen szemléletű lett. Úgy vezették a saját népüket a háborúban, mintha nem is egy kis nép hadserege lenne, miközben észre sem vették, hogy tévúton járnak. Olyan taktikát, olyan alakulatokat alakítottak ki, amelyet nem lehetett a magyar viszonyokra szabni, folyamatosan az átkaroló hadműveletek erőltették – amely olyan nagy hadseregeknél működött, mint a német és az orosz –, vagy épp az elővédek visszavonását erőszakolta rá harc közben.⁸⁷³ Mindezek tarthatatlanságára maga a háború szolgált bizonyítékokat – ilyen volt többek között a folyamátkelés is, melynek példái a valódi helyzetben soha nem valósulhattak meg úgy, mint ahogy azokat leírták.⁸⁷⁴ A vezetőkkel ellentétben, akiknek ez pusztán elmélet, a harcosnak minden ilyen szituáció komoly, élet-halál kérdés. Minden harctéri szituáció ezen harcosoknak kétféleképpen jelent meg – támad, vagy védekezik.⁸⁷⁵ A szabályzatba viszont olyan műszavakat beemelve, mint a kitérés, vagy elodázás, a katonába nem a lényegét nevelte bele, hanem a kibúvás szellemiségét. A lényeges Szombathelyi szerint nem más, mint az ellenségre való feltétlen rámenés. Ezzel szemben a magyar honvédség – vezetői hozzáállása, idegen hadseregekre jellemző taktika ráerőltetése miatt – nem válhatott ütőképessé, a komolyabb akciókat nem volt képes végrehajtani.⁸⁷⁶ Szombathelyi több szerzőt citál – Bülow, Conrad Bacsányi-Csicseric –, akik az egyszerű, előrefele való támadásban hittek, mely át kell, hogy hassa a hadsereg tagjait. Szombathelyi nem azt mondta, hogy fejetlenül menjenek neki az ellenségnek, épp ellenkezőleg. A hozzáállásnak kell olyannak lenni, amelyik meg akar ütközni

⁸⁶⁹ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 3-4.

⁸⁷⁰ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 4.

⁸⁷¹ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 4.

⁸⁷² HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 4.

⁸⁷³ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 5-6.

⁸⁷⁴ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 6.

⁸⁷⁵ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 6-7.

⁸⁷⁶ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 7.

az ellenséggel, de azt kinevelték belőle. A valódi ütőképes, és nyerő taktikára – az ellenséget mélységben oldalba és hátba támadni – a magyar hadsereg egyszerűen nem volt képes, de a rossz nevelés miatt még a rámenőképessége sem volt meg, miközben a vezérkar döntő csatákat akart.⁸⁷⁷ Szombathelyit az lepte meg igazán, hogy a Don menti harcokban a vezérkar meglepődött, mennyire nem volt meg a magyar csapatokban az előretörés lendülete, szemben 1914-gyel.⁸⁷⁸ A vezérkari főnök szerint azért, mert 1914-ben egyszerű, érthető, nem „tudományos” szabályzat volt érvényben, szemben az ekkori magyarral, mely a legkisebb egységekbe is beleverte „színlelés”, „halogatás”, „visszavétel” műszavakat, ahogy Szombathelyi fogalmazott a „művésziesskedő manőver gondolatát”.⁸⁷⁹ A való, gyakorlatba átültethető formákat szerette volna a vezérkari főnök látni, nem a „tudománytól” a „fantázia és képzeletvilágba” emelt hadsereget.⁸⁸⁰ Ennek ellenére Szombathelyi a legfontosabbnak a gyakorlati és szellemi felkészültséget tartotta, a belső értékeket egy hadseregen belül, melytől – a körülményes és művésziesskedő szellem miatt, mely a vezérkart áthatotta – a magyar hadsereg nagyon távol állt.⁸⁸¹ A vezérkar elsődleges feladatát pedig abban látta, hogy az anyagi (felszerelés, fegyverzet) és szellemi (szervezés, kiképzés) feltételeket megteremti egy ütőképes hadsereghez, ám ezekről nem vett tudomást, sőt úgy viselkedett, mintha nem is létezne.⁸⁸² Szombathelyi kárhóztatja őket, hiába írtak memorandumokat a hadsereg állapotáról, ha közben a taktikát, stratégiát nem a meglévő körülményekhez állították, ahogy fogalmaz: „Kis állam vezérkarának különösen kell vigyázni, nehogy viszonyain felüli képzeletvilágban éljen, és ezáltal a gyakorlati élettől és a nemzetétől eltávolodjon. Kis állam vezérkarát különösen nagy felelősség terheli, ezért nagyon reális utakon kell járni. Bármennyire képzettek legyünk is, be kell látnunk, hogy kis népnek a fal mellett kell járni.”⁸⁸³ Ezért a hadiakadémiában a magyar vonatkozásokat, szegénységet, nehézségeket, elhagyatottságérzést fel kell ismerniük, ebből pedig hitet, erőt merítsenek, mert mindezen nehézségek dacára a magyar nemzet a harcok eredményeinek köszönhetette fennmaradását.⁸⁸⁴ Ezért ajánlotta Széchenyit, Zrínyi műveit tanulmányozásra. Üde, fiatal, hittel teli ifjúságot akart, ezért csökkentette az órák számát, a magyar sorsot felvállaló végzeteket akart, akik nem bújnak idegen köntösbe.⁸⁸⁵

⁸⁷⁷ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 8.

⁸⁷⁸ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 8-9.

⁸⁷⁹ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 9.

⁸⁸⁰ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 9.

⁸⁸¹ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 10.

⁸⁸² HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 10-11.

⁸⁸³ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 12.

⁸⁸⁴ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 13.

⁸⁸⁵ HM HIM VKF 1942. 1. vkf. o. 5683/Eln. 13.

Szombathelyi utasításából kitűnik, milyen végzetes hibák, mulasztások vezettek a magyar hadsereg ütőképességének romlásához. Ezzel a tudattal kellett beszélni Lillafüreden a katonáknak.

Kádár Gyula vállalkozott arra, hogy kitér a magyarság jellemhibáira és hiányosságaira, amelyeknek a kijavítását a nemzetnevelés középpontjába kell állítani. Ezeket mind a fronton tapasztalta meg, megfigyeléseit – saját bevallása szerint – részben onnan szerezte. Első helyen emeli ki a széthúzást és az irigységet: „...ha akad valahol egy magyar ember, aki tenni, cselekedni akar, sőt aki tesz és cselekszik is, az első dolog, hogy oldalba rúgja egy másik magyar ember.”⁸⁸⁶ Szerinte erre akkora energiákat fordít a magyar, amelyeket ha nem „...egymás legázolására fordítunk, talán egy hatalmas világbirodalmat is el lehetne kormányozni.”⁸⁸⁷ A „harcos szellem” hiányát róta fel a magyarságnak, úgy gondolta a magyarban inkább „verekedő szellem” van, amelyet az engedelmesség hiányával magyaráz, mivel „...jogokat követel, de a kötelességeket kevésbé akarja vállalni, s az azzal járó terheket viselni.”⁸⁸⁸ A rendtelenséget és féktelenséget folyton összetéveszti a szabadsággal, pedig Kádár szerint szabadság csak ott van, ahol rend és fegyelem. Emellett úgy látta, a magyar nem képes takarékoskodni – egy háborúban e tényező fokozottan komoly probléma –, ahogy a bajtársiasság fogalmát is a frontra kikerülve tanulja csak meg. Hiányolta a kitartást és a győzelembe vetett hitet: amint küzdeni és áldozatot kell hozni, kialszik a lelkesedés.

Kádár Gyula kíméletlen szavai, a valóság feltárása – a hirtelen felindulás mellett – a bizalom jele is volt a megjelent hallgatóság irányába. Az, hogy Kádár Gyula partnernek tekintette az írókat megnyitotta a lehetőséget a nyíltabb párbeszéd felé.

Hazaszeretet, erények

A nemzetnevelés fontos alapvetése volt a hazaszeretetre, az erényekre való tanítás. A Lillafüredi tanácskozás első napja külön a nemzetneveléssel foglalkozott, sok szempontból azonban nem lett teljesen kitárgyalva a téma. Karácsony Sándor túlságosan elméleti előadást tartott, Veres Péter „az ablaktalan Európáról” értekezett, Kádár Gyula – bár kétségtelenül volt

⁸⁸⁶ ÁBTL 4.1. A-704 66.

⁸⁸⁷ ÁBTL 4.1. A-704 67.

⁸⁸⁸ ÁBTL 4.1. A-704 67.

magáról a nevelésről is szó – újabb szempontokat vitt a diskurzusba. A nevelés kérdése pedig túlságosan egysíkú lett, sokat időzött a nyelvi kérdésekkel.

A második napon Szombathelyi Ferenc a hazaszeretetről beszélt a megjelenteknek: „A nemzetet csak a család útján és viszont az emberiséget csak a nemzet útján lehet megváltani.”.⁸⁸⁹ Szombathelyi véleménye szerint általában a magyar, és különösen a magyar író hajlamos felülni a különböző hangzatos jelszavaknak, úgy mint emberiség, európaiság, és többnek képzelet magát, lenézi nemzetét, pedig abban tudná igazán kibontakoztatni mindazt, amit Istentől kapott. „Szörnyű bűn az, ha a művész féktelen göggyében nem ismer korlátot és csak megvetéssel tud szólni nemzetéről; erényeit sem akarja látni, hanem csúfos halálát vagy ronda pusztulását jósolgatja a nagyszerű halál helyett, amellyel egy kis népnek mindig szembe kell néznie, hogy örökké élhessen.”.⁸⁹⁰ Az ilyen író az ellenség táborához csatlakozik – akár tudatosan, akár tudattalanul –, politikus lesz, méghozzá a legrosszabb fajtából, elsősorban azért, mert az irodalmat süllyeszti a politika szintjére. Ezért a művészi szabadsággal Szombathelyi szerint nem lehetett visszaélni, mert az a kis nemzetekre különösen veszélyes. A másik ilyen veszély, amikor egy művész erényt csinál a nemzet hibáiból, például a termékeny lomhaságból, pedig annak az ideje lejárt. Szombathelyi később úgy folytatta, a nehéz harcban álló nemzetnek a mindenféle szíréhangok – humanizmus, intellektualizmus, kultúrfőlény – helyett a legfontosabb „primitív” értékekre kell alapoznia, és így kell tenni az irodalomban is. Ilyen értékek „a tiszta családi élet, a gyermek, a vallás, az ifjúság, a kemény, sportszerű nevelés, a hősiesség, az önfeláldozás.”.⁸⁹¹

Az írói közösség egységének kérdése, az írók és a katonaság kapcsolata

A lillafüredi tanácskozás összehívásának egyik okát az írói közösségek általános állapotában kell keresni. A nemzetvédelemmel foglalkozó összes elméleti munka hangsúlyozta, hogy a nemzetvédelem egyik legfontosabb feladatának tekintik az egység létrehozását a nemzeten belül. Az íróársadalmon belül azonban komoly személyes és világnézeti ellentétek mutatkoztak,⁸⁹² amelyek Trianon után tovább mélyültek. A felvidéki, erdélyi, délvidéki és

⁸⁸⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 120.

⁸⁹⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 120–121.

⁸⁹¹ ÁBTL 4.1. A-705. 124.

⁸⁹² Lásd Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. In. Nyugat. 20. évfolyam (1927) 8. szám. 605–610.

kárpátaljai irodalom egyrészt nemcsak fizikailag különült el a magyarországi magyar irodalomtól – amely úgyszintén többszörösen megosztott volt –, hanem a helyzetéből fakadóan a témái és élményanyaga is más irányba indult el, a kisebbségi lét, és az azzal járó problémák lettek az elsőszámú kérdései.⁸⁹³ A magyarországi irodalom is végzetesen megosztott volt, tele személyi ellentétekkel. Több „társaság”, csoport, „klikk” létezett.⁸⁹⁴ Jelen volt egy – jobb híján nevezzük – konzervatív irányzat, közülük leginkább Herczeg Ferencet, az 1937-ben elhunyt Tormay Cecilt vagy Zilahy Lajost lehetne kiemelni. Az urbánusoknak nevezett írók az egyik legnehezebben behatárolható írói csoport gyűjtőneve volt. A polgári ellenzéki túlságosan is leegyszerűsítő lenne – enyhe marxista felhanggal –, a Nyugat című folyóirat és szellemi holdudvara egyszerre túl tág és túl szűk keresztmetszet lenne. Leginkább az európai értékeket, a polgári erényeket a modernséget, a haladó gondolkodást társították saját magukhoz. Közéjük tartozott a teljeség igénye nélkül a fiatal Márai Sándor,⁸⁹⁵ Ignótus Pál, Fejtő Ferenc, Zsolt Béla. Az 1920-as években komoly figyelem irányult a parasztságra és a falu életére, problémáira, életének átalakítására az irodalom berkein belül is. Az évtized második felében kezdtek a Nyugat második nemzedékével párhuzamosan – Illyés Gyula és Erdélyi József⁸⁹⁶ személyében pedig közös metszéspontot is találunk – megjelenni azok az elsősorban paraszti származású költők és írók, akikből végül kinőtt a népi írók mozgalma.

A meghívott írókat több nagyobb csoportra lehet osztani a két legnépesebb csoport a népi írók, és az erdélyiek voltak, de voltak még köztük katonák – Somogyváry Gyula, Wass Albert –, papok – Harsányi Lajos, Mécs László –, de még kormányfőtanácsosok és országgyűlési képviselők is. Nagy számban képviseltette magát a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, vagy éppen a Szent István Akadémia Nyelvtudományi és szépirodalmi osztálya. Legtöbben mégis újságírók, szerkesztők voltak valamelyik lapnál, a megjelentek körülbelül kétharmada dolgozott valamelyik nyomtatott sajtóterméknél, vagy valamilyen sajtóvezetői pozíciót látott el. Lillafüreden jelen volt Gáspár Jenő, a sajtókamara igazgató főtitkára, Gedényi Mihály, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács főtitkára, Kállay Miklós, a Magyar Újságírók Egyesületének alelnöke vagy éppen Voinovich Géza, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, felsőházi tag. A megjelentek közül nagyon kevesen voltak azok, akik

⁸⁹³ Vagy éppen ettől elszakadva, sokszor az egyetemes emberi kérdések, kozmikus összefüggések, esetleg az élet apró örömei.

⁸⁹⁴ Szabó Dezső: A kettészakad magyar irodalom. In: Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Tanulmányok, Harmadik kötet. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1943. 208–228. Szabó Dezső a társaságokban hitt, a kétféle magyar irodalomban azonban nem.

⁸⁹⁵ Az ő személye, és Lillafüreden betöltött szerepe ennél jóval komplexebbé teszi alakját.

⁸⁹⁶ Bár Erdélyi József nem tartozott szorosan a Nyugat második nemzedékéhez, számos verse jelent meg a folyóirat lapjain.

semmilyen – akár titkos – társaságnak, testületnek, egyesületnek vagy a Sajtókamarának ne lett volna tagja, igazából csak egy valaki: Sinka István.

Antal István már a lillafüredi megnyitó beszédében utalt a magyar írók megosztottságára, amikor felidézte, hogyan intették őt a találkozó megszervezésétől, mondván: „nincs két egyforma felfogású író Magyarországon, irodalmi életünk válságban van, szenvedélyes személyi küzdelmek törnek szét szellemi életünk ez első vonalban álló szakaszát, s annyifelé hasad, ahány írónk van.”⁸⁹⁷ Ezen álláspontokkal szemben az irodalom gazdagságát és sokrétűségét, mint erény emelte ki a tárcanélküli miniszter, amely háborúban is olyan termékeny, mint békeidőben is kevészer, amely „megejtő szépségben, szinte megszámlálhatatlan különféleségben” szól.⁸⁹⁸ Az egységet tehát nem a sokszínűség kigyomlálásával gondolta kivitelezni Antal, hiszen a sokszínűség erőt jelent,⁸⁹⁹ sokkal inkább a célokban kívánta a miniszter megvalósítani ezt az egységes(ebb) szemléletet. Ezeket a célok az emberi fejlődés, az európai szellem, a magyarság megmaradása, nemzeti léte és az magyarságot megillető jogokért való küzdelemben jelölte ki Antal.⁹⁰⁰

Szombathelyi Ferenc az irodalomhoz fűződő kapcsolatáról vallott a megjelent íróknak. Őt, mint katonát elsősorban a harcos szellem, a nemzet géniuszának harcos jellegzetességei foglalkoztatták, ezeket kereste a művekben, hogy ebből erőt és hitet merítsen. A katonát szerinte a nehéz időkben még jobban foglalkoztatja „hogyan is áll a nemzet és a katonai génusz, a nemzet és a harcos szellem.”⁹⁰¹ Ezután Szombathelyi hosszabban elkezdte elemezni az irodalom és a katonaság kapcsolatának történeti hátterét. Történelmi jelentőségűnek nevezte a találkozót, mivel véleménye szerint a „nemzeti síkon” utoljára majdnem száz évvel korábban, 1849-ben találkoztak a katonák és az írók egymással. Utána bujdosnia, álruhát kellett öltenie a honvédnek és az írónak egyaránt, ha éppen nem börtönben raboskodott. A k.u.k. korszak⁹⁰² pedig tovább mélyítette a szakadékot a két tábor között.

A művészi szabadságot alapvetően fontosnak tartotta Szombathelyi, mivel az író nem tud alkotni parancsszóra. A művészet és az emberiség kapcsolatára tért át, megjegyezve, hogy

⁸⁹⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 2.

⁸⁹⁸ ÁBTL 4.1. A-704. 2-3.

⁸⁹⁹ „Ennek az irodalomnak végtelen gondolat-tengerét jeges és forró áramlatok mozgatják ma is, s megállapíthatjuk: valódi óceán ez, nem pedig valamely díszkertnek langyos, mesterségesen táplált, csillogó, de mélységek nélküli felülete. Felfogás küzd ebben az irodalomban, felfogásért, a fajta sokféleségének, életrevalóságának, műveltségének ezerféleségeért: tehát a magyar örökkévalóságért.” ÁBTL 4.1. A-704. 5.

⁹⁰⁰ ÁBTL 4.1. A-704. 4.

⁹⁰¹ ÁBTL 4.1. A-705. 114.

⁹⁰² A „császári és királyi” (kaiserlich und königlich) szóösszetétel német megfelelőjének rövidítése, az Osztrák-Magyar Monarchia (1867–1918) közös intézményeinek megjelölése, gyakran pejoratív értelemben használták.

se nemzetközi, se európai irodalom nem létezik önmagában. A művészet az emberiség egészének a tulajdona, de azt csak nemzeteken keresztül lehet szolgálni, hiszen mint vallotta, a „valódi művészet csak az lehet, ami valamely nemzet géniusának kifejezője és csak mint ilyen tarthat igényt arra, hogy az emberiség szempontjából is érték legyen. Áll ez minden művészetre, de talán egyikre sem annyira, mint éppen az irodalomra. Ezért a valódi irodalom nem lehet nemzetközi, hanem csak közkinccse lehet az összes nemzeteknek.”⁹⁰³

Zilahy Lajos előadásában Gömböst és Szombathelyit hasonlította össze, mivel Gömbös volt az első miniszterelnök, aki a magyar sorskérdésekről tárgyalt az írókkal, „ugyanúgy Szombathelyi Ferenc az első magyar vezérkari főnök, aki baráti kezet nyújtott a magyar irodalom felé.”⁹⁰⁴ Előadása végén Zilahy Lajos megígérte az írók nevében, hogy a megkezdett „honvédelmi harcot mi életre-halálra végig akarjuk harcolni.”⁹⁰⁵

Somogyváry Gyula a földrajzi helyzettel és a rokontalansággal magyarázza azt, hogy a magyarságnak miért kell vállalnia nehéz sorsát. A hadseregről megjegyezte, hogy nem idegen test a nemzet testében, mert magyarok alkották, miközben az írókhoz címezve mondta: a „mai honvédség ti vagytok, én vagyok, mindannyian vagyunk, a mai honvédség: a fegyverbe öltözött magyar nemzet.”⁹⁰⁶ Két kérést intézett Somogyváry Gyula a hallgatósághoz. Először is, hogy a honvédséget érezzék magukénak, másrészt tudatosítsák magukban, hogy a magyarság egyedül van, ezért mindent magának kell megharcolnia, és erre a harcra mindig készen kell állnia. Kádár Gyula az írók felelősséggel kapcsolatban kijelentette, hogy az alkotókat terheli elsődlegesen „azért, amit ír, mert az átmegy, átcsepegetődik a köztudatba.”⁹⁰⁷

Herczeg Ferenc, mint a Revíziós Liga elnökének jelenléte megítélésem szerint fontos láncszem lett volna Lillafüreden. Egy vele készült interjúban így nyilatkozott: „A Magyar Revíziós Liga, amelynek vezetésében részem van, évek óta foglalkozik a külföldi propaganda kérdésével. A Ligában tudják, mennyit kellene és mennyit lehetne külföldön tenni. Számtalan emlékiratot, fölterjesztést és kérvény írtunk erről a tárgyról. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a leghatásosabb propagandát nem a diplomáciától és nem a sajtótól, hanem a külföldre telepített ügyes emisszáriusoktól kell várnunk. A megbízott legyen fiatal, legyen rokonszenves fellépésű, jókölsejű, legyen művelt és elmés. Mindenekelőtt pedig legyen fanatikus magyar. Az ilyen megbízott, ha ott van mindenütt, ahol szükség van rá, ellensúlyozni tudja az ellenséges

⁹⁰³ ÁBTL 4.1. A-705. 118–119.

⁹⁰⁴ ÁBTL 4.1. A-705. 142.

⁹⁰⁵ ÁBTL 4.1. A-705. 143.

⁹⁰⁶ ÁBTL 4.1. A-705. 153.

⁹⁰⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 70.

propaganda működését. Alkalmas fiatalembert eleget lehetne találni Magyarországon. Az egész jóformán csak pénz kérdése.”⁹⁰⁸ A Kállay-féle, nyugatiak felé való tapogatózáshoz a különböző, nem hagyományos csatornákra – egyfajta „titkos” diplomácia a hivatalos diplomácia helyett – nagy szüksége volt a miniszterelnöknek. Herczeg Ferenc távolmaradása érzékenyen érinthette ezért a kormányfőt, hiszen a 2. vkf. osztály szoros kapcsolatot ápolt a Revíziós Ligával.⁹⁰⁹ Egy-egy íróval értékes kapcsolatokat kialakítani pedig kevés jobb időpont kínálkozott, mint a Palotaszállóban töltött pár nap, olyan emberek társaságában, mint például Ujszászy István⁹¹⁰ vezérőrnagy.⁹¹¹

A jövő

A lillafüredi tanácskozás bármennyire is volt tele tervekkel, a politikai vezetés tisztában volt azzal, mennyire szűkösek a lehetőségei Magyarországnak. Geopolitikai helyzete egy világégés közepén nem adott okot bizakodásra. Lajos Iván „szürke könyve”,⁹¹² Szombathelyi 1941 szeptemberében Horthy Miklósnak átnyújtott memoranduma,⁹¹³ – amelyben arról írt az akkor még leendő vezérkari főnök, hogy az orosz háború kimenetele teljesen bizonytalan – igazolja, hogy a vezetés tisztában volt a lehetőségekkel. Az onnantól kezdve eltelt közel egy év pedig tovább mélyítette az aggodalmakat. Természetesen 1942 novemberében még nem lehetett látni, mi lesz akár csak egy-két hónap múlva, megtörténik-e egy esetleges balkáni partraszállás a nyugati szövetségesek részéről később, vagy a szovjettal kell leülni tárgyalni a békéről. Erre a helyzetre is fel kellett készülni. A kultúra annyiszor maradt a magyarság végső menedéke a történelem során, hogy ezzel az eshetőséggel valószínűleg számoltak. Mécs László felszólalásában Remenyik Sándor versét idézte, hogy ha nincs se puska, se tank, se sajtó, se parlament, se színház, akkor is marad a magyar nyelv és irodalom.⁹¹⁴ Veres Péter az „ablaktalan” Európáról érkezett, és arról, hogy az írói feladatot akkor is el lehet végezni, akár vereség, akár győzelem van.⁹¹⁵

⁹⁰⁸ Beszélgetés Herczeg Ferencsel. Magyar Nemzet, 1942. november 15. 9.

⁹⁰⁹ Vallomások, 2007. 335.

⁹¹⁰ Harsányi Zsolt: A lillafüredi találkozó. In: Film, Színház, Irodalom. 1942. december, 5. évfolyam, 49. szám. 7.

⁹¹¹ A megjelent írók közül biztosan tudjuk, hogy kapcsolatban volt a 2. vkf. osztály belföldi kémelhárító hálózatával: Márai Sándor. Vallomások, 2007. 494.

⁹¹² Lajos Iván: Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. Pécs, 1939.

⁹¹³ HM HIM HL Pers. 251. doboz.

⁹¹⁴ ÁBTL 4.1. A-706. 321.

⁹¹⁵ ÁBTL 4.1. A-704. 53.

Az első este adott vacsoránál szólt Kállay Miklós miniszterelnök-külgügyminiszter⁹¹⁶a megjelentekhez. Mivel nem a hivatalos program része volt, szavait csupán a sajtóból lehet rekonstruálni.⁹¹⁷ A miniszterelnök a nehézségekről szólva felhívta a hallgatóság figyelmét, hogy nem az államvezetés, hanem a kor idézte elő – például a cenzúrát –, a célkitűzések és irányok azon rendszere, amelyben az akkori világ élt. Kállay az írói hivatásról így vélekedett: „a régi magyarnak valamikor mécses mellett kellett gondolkodnia és olvasnia. [...] ma is így kell gondolkodni, írnia és célokat tűznie a nemzet elé, mert az írók igazi hivatása akkor érkezik el, amikor a politikusoknak jobb hallgatnia.”⁹¹⁸ Kállay így folytatta. „Ha valaha volt a magyar irodalomnak jelentősége, akkor most kell, hogy jelentősége legyen. Ezt ti vagytok hivatva megteremteni. S ha rájöttetek az itt folytatott viták során, hogy a magyarság az, ami összeköt benneteket, akkor dolgozzátok ki ennek a magyarságnak fogalmát magatokban és adjátok tovább az egész nemzetnek, hogy ezen az alapon a nemzeti magyarságnak – amelyre soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen ma, - ti legyetek a megfogalmazói. Azért tudtok írni, hogy írájatok meg, mit jelent magyarnak lenni.”⁹¹⁹ A miniszterelnök végül azzal zárta beszédét: „Ezeket a szempontokat tartva szem előtt, kérlek benneteket, szenteljétek magatokat annak a feladatnak, amelyet mi, akiknek ez hivatásunk, most kevésbé tudunk szolgálni, mint ti, s amely feladatok szolgálata kell, hogy nektek is ideálotok legyen.”⁹²⁰ Kállay itt már a jövőről is beszél. Az írók mozgásteret bizonyos szempontból nagyobb, mivel konkrét felelősségük kisebb, mint a politikusoké. A feladat adott volt.

Nemzetnevelés – nemzetvédelem – írók

A lillafüredi tanácskozás 1942. november 21-23-a között megtartott író–politikus–katona találkozó három nagy témaköré csoportosult, úgymint a nemzetnevelés–a nemzetvédelem–és az írók mindennapi gondjai. Az utolsó részben a legfontosabb eddig kevésbé tárgyalt író hozzászólásokat ismertetem.

A tanácskozás első napjának témája az író és a nemzetnevelés kapcsolata volt. A nap főelőadását Karácsony Sándor, a pedagógia professzora tartotta. Előadásában kifejtette a

⁹¹⁶ Kállay idején a hivatalos magyar propaganda tengelyébe a függetlenséget állították, ő is így tett külügyminiszteri minőségében. Függetlenség, 1942. november 2. 1.

⁹¹⁷ Függetlenség, 1942. november 24. 2.

⁹¹⁸ Függetlenség, 1942. november 24. 2.

⁹¹⁹ Függetlenség, 1942. november 24. 2.

⁹²⁰ Függetlenség, 1942. november 24. 2.

nemzetnevelésben az író csak úgy tud részt venni, ha mesterségénél maradva ír, őszintén, magát adva. Ehhez kapcsolódik az olvasó, aki szintén beleadja önmagát, és így megszületik a mű. Karácsony elítélte a l'art pour l'art irodalmat és a tendenciózus írást egyaránt. Szerinte az elsőben csak az író van jelen, a másikon csak az olvasó igényei vannak kielégítve, így ellehetetlenül a valódi nevelés lehetősége. Karácsony szerint a nemzetnevelés feladata az, hogy a nép nemzetté tudatosuljon, hiszen egyedül a nevelés által válhat nemzetté. Az írók feladatai közül kiemelte a problématudatú emberek nevelését, azért, mert csak az ilyen típusú ember lesz képes válaszokat adni a kor kihívásaira. Az írók gyakorlati szerepét pedig az anyanyelv kidolgozásában látta.⁹²¹ A témához még sokan szóltak hozzá, leginkább az anyanyelv, a könyvtári ellátottság, és a tanítók megbecsülésének fontosságát emelték ki.⁹²²

Veres Péter első napi beszédét kisebb változtatásokkal maga az író jelentette meg 1969-ben.⁹²³ Hozzászólása emiatt ismertebb, gyakran idézik, például az „ablaktalan Európáról” elmondott szavait.⁹²⁴ Felszólalásának vezérmotívuma a megmaradás kérdése volt, amiért az író szolgálatot kell, hogy vállaljon. Ez a szolgálat azonban véleménye szerint nem ér semmit tényleges munka nélkül, ami alatt a néppel való azonosulást – vagy annak próbáját –, majd a közösségnek művészi kifejezését értette. A munka elvégzését nem lehet függővé tenni a sem a győzelemtől, sem a vereségtől, hiszen ez az író örök feladata, amelyet, ha kell, az államhatalommal szemben is véghezvisz. Ezért azt kérte, ne akadályozzák ezt a munkát – a közösség mélyére való behatolást műveik által – a hatalom részéről. Ha ezt a vezetők megértik, és a félreértéseket megszüntetik a magyarság „nehéz órájában”,⁹²⁵ akár csak egy rövid időre is, nem lenne hiábavaló a munka. Veres hozzászólása a megjelent íróknak tetszett, több alkalommal is hivatkoztak rá beszédekben. Nem volt elutasítás a hatalom felé, mint ahogy azt később többen is próbálták beállítani, de volt egy fajta távolságtartás hozzászólásában. Az őszinteséget várta el a találkozó, amit Veres be is tartott, legalább is a találkozó idejére.

Az első napon felszólalók közül bár Németh László beszéde, a népi írók egyik fő teoretikusaként súlya volt. Németh szorosan a nemzetneveléshez szólt hozzá, annak is inkább a gyakorlati részéhez. Az író és a nép kapcsolatában felhívta a figyelmet a közvetítő réteg

⁹²¹ ÁBTL 4.1. A-704. 13-31.

⁹²² Többek között Németh László, Mécs László, Szabó Lőrinc.

⁹²³ A kisebb változtatások a magyarságra vonatkozó bizonyos kijelentések kihagyását jelentik. A lillafüredi értekezlet című könyvben teljes terjedelmében megtalálható az eredeti hozzászólás, ezért nem is teszem hosszabb elemzés tárgyává. Kristó Nagy, 1994. 30–36.

⁹²⁴ Idézi Verest többek között: M Kiss Sándor: A szárszói gondolat a történelem útvesztőjében. In M Kiss Sándor: Közelítések 1956. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011. 47.

⁹²⁵ ÁBTL 4.1. A-704. 55.

fontosságára, azokra a kovászemberekre – például a fiatal tanárookra, néptanítókra – akik óriási szolgálatokat tettek a népnek, és akiket foglalkoztatni és támogatni kell. Az írók és az állam közös feladataként jelölte meg a felkarolásukat: az írók érintkezzenek, tartsák fenn velük a kapcsolatot – példaként hozta fel az első balatonszárszói találkozót⁹²⁶ –, az államnak pedig pénzzel kéne támogatnia ezeket az alkalmakat. A közvetítő emberek az írók segítőtársaik lehetnének, különböző feladatokat bízhatnának rájuk – például tájszótárhoz gyűjtési munka, antológiák összeállítása –, miközben az állam könyvtárakat létesítene és anyagilag támogatná ezeket a munkákat. Németh László is érezhette, ilyen hosszú távú terveket tartalmazó felszólalása a háború közepén nem biztos, hogy aktuálisnak hat, ezért megmagyarázta: „Talán furcsa, hogy az író éppen ma, látszólag a 24. órában javasol ilyen messze ható dolgokat, de a népek életében minden huszonnegyedik óra egyben az első óra is. A felelősöknek egyszerre kell közelre és messze nézniök. A politikának inkább közel, az irodalomnak inkább messze. Az irodalom messze hordó ágyú, a politika kézifegyver, de mindkettőnek egy célja kell, hogy legyen: a nemzet győzelme. S az ilyen szorongatott órákban ők maguk is érzik – mint a példa mutatja –, hogy szükségünk van egymás segítségére.”⁹²⁷

A találkozó hivatalosan programjának második napján tárgyalták az író és a honvédelem kapcsolatát. A nap – és mondhatjuk az egész találkozó – főelőadója vitéz Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök volt, aki előadásának színvonalával és tartalmával mindenkit meglepett.⁹²⁸ A második napból Wass Albert az előző napi felmerült nyelvtannal kapcsolatos kérdésekre az románok, szászok és svábok ellen élet–halál harcot állította szembe, ahogy megfogalmazta: „Ha nem vigyázunk nagyon, félős, hogy mire elkészítjük a nagy magyar szótárt, alig lesz, aki magyarul beszéljen.”⁹²⁹ Wass Albert nem kímélte az államhatalmat sem. „Másik eszköze pedig az, hogy segítse a magyar népet belpolitikai intézkedéseivel annak a helynek elfoglalásához, amely őt ebben a hazában minden, zsíros bödönjét féltő kisebbség által gyakran emlegetett

⁹²⁶ 1942. nyarán Balatonszárszón író-közönség találkozó a Soli Deo Gloria szervezésében.

⁹²⁷ ÁBTL 4.1. A-704. 90.

⁹²⁸ „Szombathelyi Ferenc leérkezett közénk vezérkari tisztjeivel. Beszélt vagy egy óra hosszat. Ez az egész közvélemény ennek az előadásnak elemi erővel kikívánczoló visszhangja. Ott állt az asztalnál egy szálas, hatalmas mellkasú katona. Irodalomról beszélt és ötven író ámulva hallgatta. Ez alatt az óra alatt nem kevesebb történt, mint hogy a magyar irodalom pontosan felismerte a maga magyarságát, emberségének etikáját, esztétikai céljainak tiszta színvonalát, irodalmi őszinteségének kötelező voltát, kötelességeinek végzetes súlyát a honvédség álláspontjaiban. Minden pillanatnál világosabban ez óra alatt éreztük meg, hogy mi is katonák vagyunk, s legfeljebb fegyvernemben különbözünk. Amit hallottunk tőle, az a stílus tisztaságában, az okfejtés klasszikus világosságában, egy előkelő elme gondolatainak pompázó színességében bármelyik jelenlévő írónak is becsületére vált volna.” Harsányi Zsolt „krónikája”. In: Híd. III. évfolyam, 1942. december 1. 8.

⁹²⁹ ÁBTL 4.1. A-705. 207.

Szent István dacára is megilleti.”⁹³⁰ A magyarul alkotó író, ha lelkiismeretesen alkot, már honvédelmet hajt végre – zárta gondolatait az erdélyi báró.

Az utolsó nap az író problémáival foglalkozott az első két nap felmerült kérdések fizikai és szellemi akadályairól, és annak esetleges kijavításairól tárgyaltak. A nap felszólalói között ekkor találjuk a legtöbb politikust – Kolosváry–Borcsa Mihály, Vladár Gábor, Tasnádi-Nagy András –, akik megértéssel, de a legtöbb esetben a kényszerűsége hivatkozva kijelentették, nem sokat tudtak tenni. Ami emberileg elvárható tőlük, azt viszont megteszik. A vita tengelyében két dolog állt: a cenzúra illetve az anyagiak.⁹³¹ E két téma tökéletesen illett Kodolányi János személyéhez – lévén ekkor már lassan tíz éve harcolt az írók anyagi helyzetének javításáért az Írók Gazdasági Egyesületében –, ezért a fő vitázó szerepét ezen a napon az írók részéről ő vállalta fel.⁹³² Nehezményezte a cenzúra intézményét, és visszasságait sorolta, illetve az anyagi kiesést róta fel a hatalom részére, amit az íróknak el kellett viselniük.⁹³³ Emellett a sajtóban tapasztalható nyelvromlást, és az írók, elviselhetetlen egymás elleni sajtótámadásai miatt vádolta társait is. Kodolányi végül arra kérte a kormányzatot, hogy a cenzúrát oldják fel legalább a szépirodalom területén. Így kevesebb anyagi kár érne az alkotókat, amivel hazájukat is megfelelően tudnák szolgálni. A sajtóban egymást támadó, személyeskedő írásokat többen elítélték,⁹³⁴ a cenzúra tekintetében a hatalom részéről azonban türelmet kértek továbbra is, és az intézkedések átmenetiségét hangsúlyozták.⁹³⁵

A tanácskozás emlékezete

⁹³⁰ ÁBTL 4.1. A-705. 207.

⁹³¹ Az anyagiaknál meg kell említeni két, ehhez szorosan kapcsolódó témát: a filmet és a papírhíányt, amiről sok szó esett a harmadik napon.

⁹³² Nem beszélve arról, mennyire megviselte őt, hogy műveit cenzúrázták, illetve a cenzorok miatt késett több könyve megjelenése.

⁹³³ ÁBTL 4.1. A-706. 250–260.

⁹³⁴ Például Kolosváry-Borcsa Mihály, mint az Országos Magyar Sajtókamara vezetője.

⁹³⁵ Tasnádi-Nagy András, mint az Irodalmi és Művészeti Tanács elnöke (amellett, hogy az Országgyűlésben a képviselőház elnöke volt), vagy éppen Baróthy Pál, a Budapesti Királyi Ügyészség elnöke. A cenzúrával kapcsolatban mondta el véleményét Zilahy Lajos is a Híd, 1943. február 1-jei számában, ami A gondolat bilincsei címmel jelent meg. „Ezekben a nehéz időkben a magyar irodalomnak és a magyar cenzúrának a legnagyobb megértéssel kell egymás felé közeledniök. Ha az író és a cenzor egymással találkozik, tapasztalatom szerint mindig megértik egymást. Szempontjaikat kicserélik. Példának hozhatnám fel erre „A tábornok” című darabom vígszínházi előadását, vagy Móricz Zsigmond „Szép csillag” című filmjét, amikor a vezérkari- vagy csendőrtisztekkel való együttműködésem (sic!) legkellemesebb írói emlékeim közé tartozik s ezeket a tárgyalásokat a katonai cenzorok részéről valóban az a szellem hatotta át, amit Szombathelyi Ferenc mondott lillafüredi előadásában: az adott körülmények között az irodalomnak meg kell adni a lehető legnagyobb szabadságot. Ugyanezt mondhatnám el sok tekintetben a civilhatóságokról is.” Zilahy Lajos: A gondolat bilincsei. Híd, IV. évfolyam, 3. szám. 1943. február 1. 4.

Az 1942-es lillafüredi „író-katona-politikus” találkozóról tudományos igénnyel megírt írások száma rendkívül csekély. A témáról általában emlékező sorokkal, esetleg néhány oldalon tárgyalt, jellemzően moralizáló esszékkel találkozhatunk. Az eseményt feldolgozó munkákat többfajta szempontrendszer szerint csoportosíthatjuk, úgymint az írás keletkezési ideje, műfaja, illetve az írói szándék. Ezek sok esetben, mítoszteremtési céllal keletkeztek, mindenki meg akarta alkotni a maga Lillafüred-képét, több alkalommal figyelmen kívül hagyva akár a történeti hitelességet is. Természetesen vannak olyan adatok, amelyeket ezek a leírások is többé kevésbé tényszerűen közölnek. 1942. november 21-e és november 23-a közötti három napra Antal István, a Nemzetvédelmi Propagandahivatal tárca nélküli minisztere tanácskozársra hívott közel ötven magyar író és újságíró a lillafüredi Palotaszállóba, hogy az ország aktuális állapotáról beszélgetést folytassanak a katonai és politikai vezetők egy részével. Az alkotókon kívül jelen volt többek között Szombathelyi Ferenc, a honvéd vezérkar főnöke és Kállay Miklós miniszterelnök-külgügyminiszter. Összesen ennyiben van konszenzus⁹³⁶ Lillafüred emlékezetét illetően, innentől kezdődnek a különböző, egymásnak sokszor ellentmondó értelmezések.

Az 1945 és 1956 közötti időszakban Lillafüredről nem sok szó esett. A hivatalos történetírásban nem volt helye, és az irodalomtörténészek sem foglalkoztak vele. Kodolányi János 1956-ban megemlítette Utóhang című írásában, hogy Antal István, tehát maga a kormány rendezte a találkozót, amelynek szervezésében maga Kodolányi is részt vett. Megemlítette, hogy Kassák Lajost is szeretne volna meghívni, de Antal ettől elzárkózott.⁹³⁷ Az alábbiakban olvashatóak azok a későbbi emlékező írások kivonatai, amelyek máig hatással vannak a Lillafüredről alkotott képre. Ezeket az értekezéseket, értelmezéseket 1956 után írták, amelyekből kiviláglanak a pártállami kultúrpolitika céljai: az eseményt a fasiszta jelzővel összekapcsolni, valamint azt a narratívát erősíteni, hogy a találkozó célja a háborús propagandában való részvételre irányult.

A „fasiszta hatalom utcájában”⁹³⁸

⁹³⁶ Még így is rendszeresen előfordul a Nemzetvédelmi és Propagandaminisztérium kifejezés, illetve az összehívás időbeli meghatározásánál is tárgyi tévedésekkel lehet találkozni.

⁹³⁷ Kodolányi János: Utóhang (emlékezés Móricz Zsigmondra). In: Dunántúl. 1956, 16. szám. (5. évfolyam, 2. szám), Pécs. 47–55.; idézett rész: 52–53.

⁹³⁸ A fasiszta hatalom utcája kifejezés több helyen is előfordul a lillafüredi találkozóról szóló írásokban.

Az első csoportba tartoznak azok az írások, amelyek kritikátlanul átvették, sőt alakították az 1945 utáni hivatalos propagandát Lillafüredről. Ez a rendkívül leegyszerűsített és – a jegyzőkönyv ismeretének a fényében ki kell mondani – súlyos tárgyi tévedéseken alapuló narratíva szerint Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök vezérletével a katonák és a „fasiszta kormány”⁹³⁹ rá akarták venni az írókat, hogy személyükkel és írásaikkal támogassák a kormányzatot, fejtsenek ki propagandát a második világháborús magyar részvétel mellett, hogy a végsőig való kitartásra buzdítsanak – természetesen a németek mellett. Az írók már pusztán azzal, hogy részt vettek ezen a tanácskozáson, árulást követtek el. Árulást követtek el a meghurcolt és a hatalom által félreállított írókkal szemben – Füst Milán⁹⁴⁰, Déry Tibor⁹⁴¹, Radnóti Miklós⁹⁴², Gellért Oszkár,⁹⁴³ Fodor József,⁹⁴⁴ Bálint György,⁹⁴⁵ Nagy Lajos⁹⁴⁶ és a sort még lehetne folytatni –, amikor a lillafüredi tanácskozás résztvevői elfogadták a kormány invitálását. 1962-ben a miskolci Napjaink folyóiratban jelent meg H. Szabó Béla írása Lillafüredi író-találkozók címmel.⁹⁴⁷ A jól ismert vádak hangzanak el ismét: a kormány rá akarta venni az írókat, főleg a népieket, a háborús célok propagálására. H. Szabó szerint Veres volt az egyetlen, aki felvetette a vereség lehetőségét,⁹⁴⁸ amely így „haladó hagyománnyá” teszi a találkozót, annak ellenére, hogy a többi népi író „nem tudott ellenállni” a hatalom hívásának, de így a „fasiszta hatalom utcájába” keveredtek.⁹⁴⁹ Erre a cikkekre reagáltak a Magyar Nemzet hasábjain, ahol Antal István egyszerűen csak „fasiszta” sajtófőnök, Szombathelyi Ferenc pedig a „fasiszta” hadsereg vezérkari főnöke szerepelt.⁹⁵⁰ Lillafüredről, mint a haladó hagyomány egyik állomásáról beszélt Darvas József 1962-ben a fiatal prózaírók lillafüredi konferenciáján.⁹⁵¹ Az esemény záróbeszédében úgy fogalmazott, hogy a haladó szellem

⁹³⁹ Erki Edit: In Lillafüred, 1942.: Élet és irodalom. XI. évfolyam, 37. szám, 1967. szeptember 16. 5.

⁹⁴⁰ Füst Milán (1888–1967) író, publicista.

⁹⁴¹ Déry Tibor (1894–1977.) elvégezte a kereskedelmi akadémiát, de 1917-től írni kezdett. Több műve megjelent a Nyugatban. Tagja lett a KMP-nek és a Tanácsköztársaság alatt az Írói Direktóriumnak. Letartóztatták majd 1920-ban Bécsbe emigrált, ahol a Bécsi Magyar Újság munkatársa lett. Bejárta Európát, majd hazatért. A német megszállás alatt bujkálni kényszerült. A világháború után ismét belépett a kommunista pártba és az Írószövetség tagja lett. 1956-os tevékenysége miatt 1957-ben kilenc évnyi börtönnel sújtották. 1961-ben szabadult, majd 1963-tól újra az irodalmi életben találja magát.

⁹⁴² Radnóti Miklós (1909–1944) költő, műfordító. 1940-ben Erdélyben munkaszolgálatos, ahová 1942-ben ismét behívják. 1944. május 20-án harmadszorra is behívják Vácra, majd Szerbiai kitérő után nyugatra irányítják a menetet. Abda környékén gyilkolják meg.

⁹⁴³ Gellért Oszkár (1882–1957.) költő, újságíró, szerkesztő.

⁹⁴⁴ Fodor József (1898–1973) költő.

⁹⁴⁵ Bálint György (1906–1943.) író, újságíró, kritikus.

⁹⁴⁶ Nagy Lajos (1883–1954) író, publicista. 1935-ben és ’38-ban Baumgartner díjat-majd 1948-ban Kossuth-díjat kapott.

⁹⁴⁷ H. Szabó Béla: Lillafüredi író-találkozók. In. Napjaink. 1962. augusztus 1. I. évfolyam, 5. szám. 1. és 3.

⁹⁴⁸ Kádár Gyula is beszélt róla.

⁹⁴⁹ H. Szabó Béla: Lillafüredi író-találkozók. In. Napjaink. 1962. augusztus 1. I. évfolyam, 5. szám. 3.

⁹⁵⁰ Sós Endre: A miskolci „Napjaink” margójára. In. Magyar Nemzet. 1962. december 1. 4.

⁹⁵¹ Élet és Irodalom. 1962. szeptember 1., 5. évfolyam, 35. szám. 2.

néhányuk ellenállása volt, a „nem”, amelyet a hatalom elvárásaira feleltek. Mindezek ellenére úgy érezte, szégyenkezve érkezett Lillafüredre. Hét évvel később egy újabb irodalmi tanácskozást tartottak Lillafüreden, ahol Darvas József, mint a Magyar Írók Szövetségének elnöke tartott rövid beszédet. A fiatal írók tanácskozásán úgy fogalmazott, hogy „Antal István akkori propagandaminiszter szinte katonai behívóval hívta ide az íróknak egy csoportját, cinkosságot próbálván velünk teremteni ahhoz a politikához, ami oda vitte az országot, ahova vitte.”⁹⁵² Mondani sem kell, Darvas az akkori hivatalos állásponthoz ferdítette az 1942-ben történeteket. Erki Edit Lillafüred, 1942. című írásával az Élet és Irodalom hasábjain foglalkozott a találkozóval és annak körülményeivel.⁹⁵³ Cikkében Erki azt fejtegeti, a hozzászólásaikban az írókat nem a nemzet iránt érzett felelősség hatotta át, ahogyan azt Antal állította a két héttel korábban a Népszabadságban közölt interjújában, hiszen az írók a részvételükkel beletörődtek a „függetlenségi mozgalom jobbszárnyának” és a „véreskezű” hatalomnak a szövetségébe. Állítása szerint Kállay ekkor már kereste az esetleges kapcsolatot az angolszászok felé, de csak azért, hogy az egész rendszert átmentse, arra az esetre, ha veszítene a tengely. Szerinte voltak tisztességes írók, mint például Veres Péter, akik kiálltak, vagy épp olyanok, akik hallgatásukkal tüntettek, mint Tersányszky Jenő, Illyés Gyula és Darvas József.⁹⁵⁴ A legtöbben viszont a kormánynak tetsző módon nyilatkoztak, mint Szabó Lőrinc. Erki levonja a végső konklúziót: „A szellem emberei árulták itt el a humánus és hazájuk objektív érdekeit – nacionalizmusuk vezette őket a fasiszta hatalom utcájába.”⁹⁵⁵ Láthatjuk, hogy az öt évvel korábbi cikkben is a „fasiszta hatalom utcájába” sétáltak bele az írók. Úgyszintén a hivatalos propaganda szellemében írta meg Sándor Iván is a maga Lillafüred értelmezését a Kortárs hasábjain 1983-ban.⁹⁵⁶ Sándor nem sokat foglalkozik Lillafüreddel, amit mi sem bizonyít jobban, hogy még az időpontot is hibásan írta le.⁹⁵⁷ Nagy István – aki maga is részt vett a tanácskozáson – tüntette fel a legrosszabb színben a tanácskozást és Szombathelyi Ferencet, azt állítva, hogy a konferencia bevezető előadásában a végsőig való harcra buzdított.⁹⁵⁸ Azon túl, hogy Szombathelyi a második napon szólalt fel, semmiféle ilyen kijelentést nem tett. Az viszont biztos, hogy Nagy Istvánnak volt az egyik legkellemetlenebb 1945 után, hogy a tanácskozáson

⁹⁵² Fiatal írók tanácskozása. Lillafüred 1969. Szerk. Zimonyi Zoltán. Új Kilátó, Budapest, 1995. 8.

⁹⁵³ Az írást Antal Istvánnal a Népszabadságban készült 1967. szeptember 3-i interjú, illetve a tanácskozás 25. évfordulója ihlette.

⁹⁵⁴ Erki téved, Darvas az első napon felszólalt.

⁹⁵⁵ Erki Edit: Lillafüred, 1942. In Élet és irodalom. XI. évfolyam, 37. szám, 1967. szeptember 16. 5.

⁹⁵⁶ Sándor Iván: A föld alá vitt tények üzenete. Don-kanyar, Lillafüred, Szárszó. In. Kortárs. XXVII. évfolyam, 1983. augusztus. 1258–1275.

⁹⁵⁷ 1942 novembere helyett 1942 októberéről ír.

⁹⁵⁸ Nagy István: Szemben az árral. Kriterion, Bukarest, 1974. 493.

megjelent, – ahogy Borbándi Gyula fogalmazta, a kommunista „illegális szervezkedésben való részvétel helyett a népiekhez állt”.⁹⁵⁹

A népi „legenda”

A hivatalos propaganda mellett kialakult egy, a népiek és szellemi örököseik által keltett „legenda” is Lillafüredről. Nézetük szerint, mivel a népi íróknak az 1930-as évektől egyre növekvő befolyása volt a tömegekre, és ezt a népszerűséget és erőt a hatalmon lévők a saját céljaikra akarták felhasználni. Ebben az értelmezési keretben kevésbé van kidomborítva, hogy a kormány háborús propagandacélokra akarta felhasználni az írókat – bár kétségtelenül megjelenik ez a motívum is⁹⁶⁰ –, sokkal inkább emelik ki a meghívottak szorult helyzetét és a bátor kiállásukat. Szorult helyzet alatt a meghívást kell érteni, azt hogy nem tehették meg, hogy nem mennek el. Éveken keresztül azon dolgoztak, küzdöttek a népi írók, hogy változásokat hozzanak, hogy a hatalom felfigyeljen arra, amit mondanak, és amikor esély kínálkozott erre, nem tehették meg, hogy nemet mondjanak.⁹⁶¹

1958-ban jelent meg Kovács Imre emigrációban írt A népi irodalom hőskora című írása az Új Látóhatárban.⁹⁶² Kovács Imre⁹⁶³ személyesen nem volt jelen a tanácskozáson, hiszen nem sokkal Lillafüred előtt szabadult a Margit körúti katonai fogházból, ahova angol kémkedés vádjával került, még 1942 áprilisában.⁹⁶⁴ Kovács amellett, hogy elismeri, hogy Szombathelyi és a kormány nem akarta rávenni az írókat a háború támogatására, két toposzt is elhint Lillafüred rövid felidézésében. Az első, hogy a tanácskozás igazából a népi írók megnyeréséről szólt, hogy legyenek megértőbbek a kormány felé. A másik, mindig rendszeresen felmerülő fordulat, hogy a találkozó értelmetlen és eredménytelen volt, vagy ahogy ő fogalmazott,

⁹⁵⁹ Borbándi, 1989. 373.

⁹⁶⁰ Borbándi Gyula: A népi mozgalom történetének néhány kérdése. In Borbándi Gyula: Népiség és népiek. Püski, Budapest, 2000. 35.

⁹⁶¹ Petrik Béla: A lillafüredi találkozó. In Új látóhatár, XL. évfolyam, 4. szám. Szerkesztő: Borbándi Gyula, Molnár József és Sztáray Zoltán. 525.

⁹⁶² Kovács Imre: A népi irodalom hőskora. In: Új Látóhatár. 1958. szeptember–december, 1. évfolyam, 2–3. szám. 81–98.

⁹⁶³ Kovács Imre (1913–1980) író, szociológus, politikus. A népi mozgalom kiemelkedő alakja, a Nemzeti Parasztpárt alelnöke. 1947-ben emigrált.

⁹⁶⁴ Bővebben: Szeredi Pál: Kovács Imre kapcsolata az angol titkosszolgálattal. In Magyar Szemle. Új folyam XXII. 9-10. szám., Budapest, 2013. október. 67–88.

„veszett fejsze nyele”.⁹⁶⁵ Kovács a Lillafüredi találkozó „népi mítoszának” egyik megteremtője.

Veres Péter a jelenlévők közül az első és lényegében az egyetlen, aki hosszabban írt a tanácskozásról.⁹⁶⁶ Véleménye szerint a „történelmet értő és érző” emberek előtt Bethlen miniszterelnökségét követően már csak az irodalom legkiválóbbjainak volt becsülete. Ezért hívták el őket, az irodalom színe-javát, de a hatalom részéről nem azt kapták, mint amire számítottak: „Mint mondtam, nem emlékszem minden beszédre, de határozott igent, azt hiszem, nem mondott senki.”⁹⁶⁷ Veres Péter úgy látta urakkal, és nem államférfiakkal találkozott, mivel nem beszéltek nyíltan, hiszen Kállayék nem merték kimondani, miért is hívták életre magát a találkozót. Angolbarát taktikázást sejtett a háttérben, a találkozóknak Hitler-ellenes élt tulajdonított, de végül úgy érezte, nem mentek semmire a találkozóval. Csak arra jöttek rá a kormány részéről: „ezekkel nem lehet semmit sem kezdeni...”.⁹⁶⁸ Borbándi Gyula, A magyar népi mozgalom című főművében pár oldalt szentel Lillafürednek.⁹⁶⁹ Azt írja, az írókat megakarta nyerni a kormányzat, akiknél ez nem sikerült, azokat pedig igyekeztek leszerelni. Közvetlen és látható eredményt nem tulajdonít a találkozóknak, szerinte az egyetlen pozitív hozadéka az volt, hogy Kállayra talán mélyebben is hatottak az írók szavai, és ennek az élménynek köszönhetően élesztette fel a nyugati kapcsolatfelvétel kísérleteit. Petrik Béla A lillafüredi találkozó⁹⁷⁰ című írása annnyival több Borbándinál, hogy ismeri és ismerteti a hiányos jegyzőkönyvben található felszólalásokat.⁹⁷¹ A „magyar szellemi elit határozottan és egyértelműen visszautasította a hatalom közeledési kísérletét, semmiféle kompromisszum megkötésére nem volt hajlandó.”⁹⁷² – foglalja össze Petrik Lillafüred népiek általi értelmezésének lényegét.

⁹⁶⁵ Kovács Imre, 1958. 97. megjelent még: Kovács Imre: A Márciusi Front. New Brunswick, 1980. 84–85.

⁹⁶⁶ Veres Péter: Lillafüred. (Önéletrajzi történet). In. Kortárs. 1967. január, XI. évfolyam, 1. szám. 71–80.; megjelent még: Veres Péter: Lillafüred. In. Veres Péter: Őszi változatok. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁹⁶⁷ Veres Péter: Lillafüred. (Önéletrajzi történet). In. Kortárs. 1967. január, XI. évfolyam, 1. szám 79.

⁹⁶⁸ Veres Péter: Lillafüred. (Önéletrajzi történet). In. Kortárs. 1967. január, XI. évfolyam, 1. szám 78–79.

⁹⁶⁹ Borbándi, 1989. 332–336.

⁹⁷⁰ Petrik Béla: A lillafüredi találkozó. In Új látóhatár, 1989. 40. évfolyam, 4. szám. 521–535.

⁹⁷¹ Petrik érdeme azon túl, hogy vannak igen hasznos és figyelemre méltó megállapításai, a széleskörű szakirodalom, amit tanulmányához felhasznált.

⁹⁷² Petrik, 1989. 534

Kodolányi János Várkonyi Nándornak⁹⁷³ írt levelében⁹⁷⁴ „hiába való dolognak” minősítette a találkozót, és úgy érezte, semmi másról nem szólt, mint „a nyeregben ülő és ott megmaradni akaró cinikus politikusok ügyes kémkedési manővere.”⁹⁷⁵ Azt akarta kitudakolni a hatalom, mit akar az íróársadalom, és amikor kell, felhasználja őket céljaira. Szerinte „politikai kémekkel” voltak körülvéve.⁹⁷⁶ Kodolányi pesszimista hozzáállását és bizalmatlanságát elsősorban a cenzúra⁹⁷⁷ és az írók anyagi helyzete okozta. Mint az Írók Gazdasági Egyesületének elnöke⁹⁷⁸ éveken keresztül vívta harcát az írók jobb anyagi helyzetéért, ennek ellenére nem sok javulást tapasztalt. Mindenesetre érdekes és értékes forrás Kodolányi levele. Kádár Gyula, egykori vezérkari ezredes, is többször is felszólalt a tanácskozáson, meglehetősen keveset írt erről visszaemlékezésben, ahol egyszerűen feleslegesnek vélte az egészet.⁹⁷⁹ Kádár Gyula gyakorlati emberként, egy vesztes világháború után harminc évvel megírt visszaemlékezés esetében, ez a vélemény nem meglepő.

Lillafüred-értelmezések a rendszerváltozás után

Kovács Géza 1989-es írása⁹⁸⁰ az egyik legjobban összeszedett írás a lillafüredi tanácskozásról. Az alapfelütései véleményem szerint helytállóak. Az írás viszont nagyban átveszi Molnár Sándor Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött visszaemlékezéseinek gondolatmenetét.

Az eddigi legátfogóbb és legrészletesebb történeti munka Ständeisky Éva nevéhez fűződik.⁹⁸¹ Nemzetféltők című munkája több erénnyel is rendelkezik: ő volt az első, aki a teljes jegyzőkönyv felhasználásával írta meg tanulmányát, így olyan fontos, eddig nem ismert

⁹⁷³ Várkonyi Nándor (Pécs, 1896.05.19 – Pécs, 1975.03.11.): könyvtáros, művelődés- és irodalomtörténész. 1924-től a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa, 1956-os nyugállományba vonulásáig. Legismertebb és legvitatottabb munkája az 1942-ben megjelent Szíriat oszlopai, melyben mítoszok alapján rekonstruálta az emberiség történelmét. 1941-48-ban szerkeszti a Sorsunkat, itt jelentek meg először Csorba Győző, Rákos Sándor, Weöres Sándor és Simon István versei.

⁹⁷⁴ Kodolányi Júlia: Apám. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 113–116.

⁹⁷⁵ Kodolányi Júlia: Apám. 114–115.

⁹⁷⁶ Kodolányi Júlia: Apám. 116.

⁹⁷⁷ A harmadik napi tanácskozáson, amikor a magyar írói problémáiról tanácskoztak, Kodolányi több alkalommal is nehezményezte művei cenzúráját, illetve a cenzúra lassúságát is szóvá tette. ÁBTL 4.1. A-706. 250–260.

⁹⁷⁸ Az IGE-ről bővebben: PIM V. 5721. - Az IGE jegyzőkönyvei 1932 – 1944. I – III., illetve Pásztor M. József: „Kezdetben volt Pakots”: Az IGE-írók krónikája, 1932–1936. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1984.

⁹⁷⁹ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 484.

⁹⁸⁰ Kovács Géza: Lillafüred – 1942. november. In. Valóság, 1989. 32. évfolyam 7. szám. 78–92.

⁹⁸¹ Ständeisky Éva: Nemzetféltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden. I-II. In. 2000. 1999. július-augusztus. 44–53. és 47–56. Megjelent még: Ständeisky, 2005. 15–54.

hozzászólások részleteivel ismerkedhetett meg az olvasó, mint Szombathelyi Ferencé, illetve Kádár Gyula ezredesé. Emellett igen alaposan elemzi a korabeli sajtótermékekben megjelent cikkeket. Következtetéseivel és elemzésével azonban több ponton nem tudok egyetérteni. Alapvetése és kiinduló pontja az, hogy az ország vezetői „a „csak rosszabb ne legyen” érzéstől átítatva, a „megoldhatatlannak tűnő probléma elől [...] álmvilágba menekültek, a realitások számbavétele helyett illúziókat dédelgettek, terveket kovácsoltak.”⁹⁸² Véleményem szerint az ország jelenlévő vezetői – akár Kállayra, akár Szombathelyire gondolunk, nem beszélve Ujszászy Istvánról, az Államvédelmi Központ vezetőjéről – annál felelősebbek és komolyabb emberek voltak, mint hogy álmvilágba menekültek volna, és hogy lelküket megnyugtassák, egy sereg író összeecsődítenek, hogy együtt „illúziókat dédelgessenek”. Kállay Miklós nem vállalta volna el a miniszterelnökséget, nincs egy megvalósítható, reális programja.⁹⁸³ Az megint egy más kérdés, mit értünk a „realitások számbavétele” alatt. Ständeisky Éva úgy gondolja, „eleve kudarcra volt ítélve” a tanácskozás, hiszen „egyik fél sem akarta a Németországgal kötött szövetség felbontását”,⁹⁸⁴ amit a visszakapott területek elvesztésétől és az ország németek általi megszállásától való félelemmel magyaráz. A megszállástól és a visszatért területek újbóli elvesztésétől valóban tartottak – hiszen az egyet jelentett az ország vagy német, vagy orosz megszállásával –, de arra többször is kitérnek mind az írók, mind a katonák, hogy akár a németekkel szemben is, sőt igazán csak tőlük és mindenkitől függetlenül lehet a magyar érdekeket képviselni, érvényre juttatni.⁹⁸⁵

Márai Sándor felszólalása a Lillafüreddel foglalkozó irodalom egyik legérdekesebb – és egyben legkényesebb fejezete. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött jegyzőkönyvből a beszéd szövege hiányzik, a helyére annyit írtak: megjelent nyomtatásban az Ihlet és nemzedékben.⁹⁸⁶ Az említett könyvben található, Az író és a nemzetnevelés című írás az, amelyet Márai Lillafüreden elmondott beszédével azonosítanak. A könyv 1946-ban jelent meg a Révai Kiadó gondozásában, 1992-ben⁹⁸⁷ változatlan formában újra közzé tették, a szakirodalom pedig tényként fogadta el ezt a megállapítást.⁹⁸⁸ Ständeisky Éva, aki a jegyzőkönyv teljes változatának felhasználásával írta meg dolgozatát, annyit megjegyzést fűzött Márai előadásához: „a

⁹⁸² Ständeisky, 2005. 15

⁹⁸³ Macartney 2006. 111–112.

⁹⁸⁴ Ständeisky 2005. 15.

⁹⁸⁵ Márai Sándor ÁBTL 4.1. A-704. 37.; Kádár Gyula ezredes: ÁBTL 4.1. A-704. 65–66.; Vitéz Somogyváry Gyula ÁBTL 4.1. A-705. 153.; Sinka István ÁBTL 4.1. A-705. 224.

⁹⁸⁶ Mellette pedig egy kérdőjel.

⁹⁸⁷ Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In. Márai Sándor: Ihlet és nemzedék. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 43–59.

⁹⁸⁸ Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In. Márai Sándor: Ihlet és nemzedék. Révai, Budapest, 1946. 67–93.

jegyzőkönyvben rögzítetthez képest csekély változtatással – 1946-ban jelent meg először nyomtatásban.”.⁹⁸⁹ Az 1946-ban megjelent írás azonban lényeges pontokon tér el az 1942-ben elmondott felszólalástól. Márai hozzászólása egyébként egyszer már teljes terjedelmében megjelent nyomtatásban. 1942 őszén adták ki a Röpirat a nemzetnevelés ügyében című munkáját,⁹⁹⁰ majd ezt egy Utóhang című fejezettel kiegészítve 1943-ban ismét megjelentették.⁹⁹¹ Azóta több alkalommal újra kiadták a Röpiratot, de ezekben az Utóhang rendre kimaradt.⁹⁹² Márai 1942-es gondolatmenetét alaposan eltorzította az 1946-os változat. A szerkesztett és az eredeti változatban is a műveltség és emberiség kérdése kerül középpontba, az iránya azonban egészen más a lillafüredi beszédnek, mivel itt a műveltség nem csupán önmagában álló cél, hanem egyben eszköz is a nemzeti célok érdekében, mivel a kettő Márai szerint elválaszthatatlan egymástól. 1945 után minden erővel üldözték ezt a fajta gondolkodást. Így a belső emigrációba vonult Márai-kép kialakítása mindenkinek az érdeke volt, köztük Márainak is. A polgári irodalom elmondhatta, hogy szereplői mindig kitartottak eszméik mellett, nem ültek fel a „nacionalista retorikának”, Márai sok kellemetlenségtől megkímélte magát.

Mindegyik narratívában, kivétel nélkül van egy közös pont: az összejövetelet *kudarcként* értelmezik. Erre a kérdésre az Összefoglaló fejezetben kívánok reflektálni.

Két emberről nem esett még szó Lillafüred emlékezetével kapcsolatban. Az egyik személy Kristó Nagy István, aki 1994-ben megjelentetett egy könyvet, mely a találkozó jegyzőkönyvét tartalmazza.⁹⁹³ Ez a jegyzőkönyv azonban – ahogy többször jeleztem a disszertáció folyamán – erősen hiányos. A már említett Sinka-szöveg variáns körüli gondok, valamint magának az eredeti kéziratnak az állapota – ollóval elvágott oldalak⁹⁹⁴ –, és a kimaradók köre mindenesetre nem győzi meg a kutatót, hogy nem egy tendencia állt a háttérben. A másik személy a már szintén többször emlegetett Molnár Sándor. Az egykor a kormányzati nemzetvédelemben dolgozó Molnár az 1970-es években írta meg végül ki nem adott visszaemlékezését a lillafüredi tanácskozásról. Ennek ellenére többen használták ezt a

⁹⁸⁹ Ständeisky 2005. 26. 35. lábjegyzet.

⁹⁹⁰ Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Révai, Budapest, 1942.

⁹⁹¹ Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Révai, Budapest, 1943. (1942-es dátummal). 113–142.

⁹⁹² Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993 és 2001. illetve Márai Sándor: Európa elrablása. Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Helikon, Budapest, 2008.

⁹⁹³ A lillafüredi írói értekezlet. (1942. november): jegyzőkönyv. Szerk. Kristó Nagy István. Budapest, 1994.; A jegyzőkönyv lényegében használhatatlan komolyabb munkára, ahogy Ständeisky Éva is megjegyzi. Ständeisky, 2005.

⁹⁹⁴ Ez természetesen lehet a sérült oldalak megmentésére való cselekedet volt, de a kimaradók névsora mégis több gyanakvásra ad okot.

saját Lillafüred emlékezetük kialakítására. Mindkét itt említett ember a magyar állambiztonsággal szoros kapcsolatot ápolt 1945 után. Kristó Nagy ügynöki múltja széles körben ismert, Szőnyi Tamás már említett művében bőségesen ír ilyen irányú tevékenységéről. Molnár Sándorról az „Ellenállók” elnevezésű anyagban írták le, hogy 1951-ben a szabadkőművesek vonalán szervezték be.⁹⁹⁵ Így elmondható, hogy az a két ember, aki jelen volt a tanácskozáson, a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatalának oldaláról, mint szervező, és tevékenységével alakította Lillafüred emlékezetét, a kommunista állambiztonsággal kapcsolatot tartott fenn, ezért bármilyen későbbi megnyilvánulásukat ennek kell kritikával illetnünk.

Összefoglaló

A dolgozat végén három kérdésre szeretnék választ adni. Elsőként azt vizsgálom, sikeresnek lehet-e tekinteni az 1942-es lillafüredi találkozót? Másodsorban a találkozót el lehet-e helyezni a 20. századi, az ország általános állapotaival és a nagy magyar sorskérdésekkel foglalkozó találkozók sorába? Végül arra keresem a választ, miért lehetett érdeke az 1945 utáni időszakban a hatalomnak az elhallgattatás mellett egy hamis narratívát felépíteni a lillafüredi találkozó kapcsán?

A szakirodalomban és visszaemlékezésekben feltett kérdésre,⁹⁹⁶ miszerint sikeres volt-e a lillafüredi konferencia, véleményem szerint nem lehet egyszavas választ adni. Először azt kell megvizsgálni, melyek azok a szempontok, amelyek alapján ezt a dilemmát el lehet dönteni: egyrészt, mit mondtak erről maguk a résztvevők, másrészt melyek lehettek azok a célok, amelyet a hatalom szereplői – vagy a kultúra meghatározó szereplői, az írók – kitűztek maguk elé. Antal István miniszter a tanácskozáson tartott záróbeszédében már sikerként könyvelte el azt is, hogy írók és állami vezetők leültek egymással diskurzust folytatni. A miniszter azonban tovább ment ennél, szerinte „komoly kérdésekben a mai időkhöz méltó komoly megállapításokra” jutottak.⁹⁹⁷ Antal azért is fordult az irodalom felé, mert a sajtó működésébe

⁹⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11803/27. 136. A Szabadkőműves Páholynek lett tagja Molnár 1945-ben, 1951-ben szervezték be, és információkat adott át a szervezetről.

⁹⁹⁶ Tóbiás Áron: Lillafüredi találkozó, 1943. november. In. Kapu 29. évfolyam, 2017. 04. 43–45.

⁹⁹⁷ ÁBTL 4.1.–A–706 362. Ugyanitt így folytatta: „Sőt akkor is sikerült volna, ha [...] háromnapos fesztelen együttlét alatt csupán beszélgettünk, gondolkoztunk, elmélgedtünk volna. [...] Mivel ennél többet –

– egy-két sajátuk mondható terméken kívül⁹⁹⁸ – szinte semmi beleszólása nem volt, azt Kolosváry–Borcsa Mihály a Sajtókamara működésével teljesen lefedte, ahogy a Rádió tevékenységét sem befolyásolhatta.⁹⁹⁹ Az irodalom révén, és az újságíróként dolgozó írók által nyerhetett némi jelentőséget – az elsődleges üzenetek mellett – Antal István és a hivatalában végzett munka, így maga a találkozó lebonyolítása, ráadásul a széles körben lebonyolított találkozó Antal esetében mindenképpen személyes sikernek számított. Szombathelyi Ferenc második napi előadásán a legfontosabbnak szánt üzeneteket elmondta a hallgatóságnak: a magyar katonai és politikai vezetésnek terve van,¹⁰⁰⁰ bizalmat kérnek, és azt, hogy ne ismétlődjön meg az első világháború alatti írói magatartás, ne ássák alá a harci morált, mert – vélelmezte Szombathelyi – az akkor fogyhat el, amikor igazán szükség van rá.¹⁰⁰¹ A vezérkari főnök feladata, vagyis az üzenet átadása szempontjából ismét sikerről beszélhetünk. Pálóczi Horváth Lajos a Magyar Élet 1943 januári számában megírta Lillafüredi arcképek¹⁰⁰² címen a beszámolóját az eseményről. Szerinte a legnagyobb erénye a találkozóknak, hogy az írók végre megismerték egymást közelről is, beszélgettek, eszmét cserélhettek. A kérdés természetesen továbbra is nyitott, mennyire lehet mindezek mellett sikeresnek értékelni a találkozót. A konferencia se rövid, se hosszú távon nem válthatta be a hozzáfűzött reményeket, a világháborús események alakulása minden előzetes elképzelést felülírt. Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk – tehát a közvetlen hatásokat – semmiképpen sem beszélhetünk sikerről. Az a tény, hogy a magyar irodalom ilyen széles spektrumon képviseltette magát, és egymással – illetve a hatalom képviselőivel – eszmét cserélhettek, kétségtelenül az esemény eredményességét bizonyítja. Ha a néhány hónappal későbbi balatonszárszói találkozót vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az elvileg egy írói körhöz tartozók is végletesen szembe fordultak egymással.

A 20. századi magyar történelem bővelkedett a rendszerváltásokban. Amennyiben a „forradalmak korának” turbulens időszakát – melynek végén a trianoni diktátummal sokkal

hangsúlyozom: mivel ennél többet – jóval többet értünk el, ezért mondtam szavaim elején, hogy a lillafüredi együttlét az újkori irodalomnak és közéletünknek fontos, igen fontos eseménye.”

⁹⁹⁸ Például a dolgozatban korábban elemzett Országépítés – amely ráadásul sok témában nem is saját anyagból, saját újságírók által dolgozott, hanem a különböző minisztériumok által küldött szövegekkel töltötte meg a sajtóterméket.

⁹⁹⁹ Kádár Gyula visszaemlékezése 1918–1944. HM HIM HL TGY 2556 237.

¹⁰⁰⁰ „Úgy érzem, itt van az alkalom – talán az utolsó –, hogy jóvátegyük azt, amit 1918-ban almulasztottunk. Most ismét kibontakozhatik annak lehetősége, hogy a nagy világháború mellett vagy után: a saját háborúkat is megvívhatjuk.” ÁBTL 4.1. A-705 127.

¹⁰⁰¹ „...kimondja saját maga halálos ítéletét és felosztását, mert a világért sem harcolna még önmagáért sem, olyan békés és magasztos szellemű. Láttuk mindezt 1918-ban.” ÁBTL 4.1.-A-705. 128.

¹⁰⁰² Pálóczi Horváth Lajos: Lillafüredi arcképek. Magyar Élet. Szerk. ifj. Fitos Vilmos. 1943. január (VIII. évfolyam 1. szám) 10–14.

komolyabb horderejű változás állt be egy „egyszerű” rendszerváltásnál – valamint az 1949-ben végbemenő folyamatokat nem számítjuk,¹⁰⁰³ legalább három nagyobb csomópontot találunk a 20. századi történelemben, melyet a rendszerváltás jelzővel illethetünk.¹⁰⁰⁴ Ezeket a jelentős politikai, társadalmi változásokat megelőző mozgások egyik megnyilvánulása a konferenciák, találkozók megnövekedett száma. Az 1956-os forradalmat megelőzően ez a Petőfi Kör értelmiségi mozgalma volt – a maga szűk lehetőségeivel –, valamint a 1990-es rendszerváltoztatást megelőzően tanácskozások egész sorát tartották, ilyen volt – csak hogy a két legismertebbet említsem – az 1985-ös monori, valamint az 1987-es lakiteleki találkozó. Nem volt ez másként a második világháború időszakában sem. Amikor a szélesebb publikum előtt egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a németek elveszíthetik a háborút, és ezáltal várhatóan komoly belpolitikai változásokkal teli átalakulás veszi kezdetét, az értelmiség, a közvéleményre hatással levő szereplők – például az egyházak, művészek – meg kívánták határozni helyüket és szerepüket a jövőben fennálló új rendszerben, valamint foglalkoztak a magyarság sorskérdéseivel.

A második világháború alatt, 1942-től kezdődően szaporodtak meg a tanácskozások. Ahogyan a politikai vezetésben komoly változások indultak el, azzal együtt a társadalom különböző szintjein is mozgásba lendültek az események. A majdnem egy tucatnyi kisebb–nagyobb találkozó, konferencia közül ötöt szeretnék itt kiemelni az 1942-es lillafüredi tanácskozáson kívül. Ezek az 1942-es balatonszárszói, az 1943-ban megrendezett ifjúsági lillafüredi, az ugyanabban az évben megtartott titkos győri, az 1944-es hódmezővásárhelyi, illetve az 1943-as balatonszárszói találkozók, amelyek közül az utolsót össze kívánom hasonlítani az 1942-es lillafüredivel. Az öt találkozó kiemelése nem csupán önkényes alapon történt, objektív nézőpontokat tartottam szem előtt, hiszen a két kiemelt esemény – az 1942-es lillafüredi, valamint az 1943-as balatonszárszói – több ponton kapcsolódik ezen fentebb felsorolt tanácskozásokhoz. Az 1942-es szárszói találkozó az egy évvel későbbi eseménynek az előzménye, az ifjúsági lillafüredi találkozót pedig ugyanúgy Antal István és hivatala

¹⁰⁰³ Véleményem szerint az 1945-ben, a Szovjetunió bábáskodásával elindult változások és az 1949-ben létrejövő Népköztársaság élesen nem elválasztható, egy folyamat, mely a kezdő pillanatában is diktatúra volt, hiába aggatunk rá köztársasági, vagy bármilyen demokratikus jelzőket.

¹⁰⁰⁴ Véleményem szerint három ilyen fordulópontot tarthatunk számon. Az első az 1944/1945 év, a második világháború végével megszűnő Magyar Királyság és az azt követő gyökeres társadalmi, közjogi átrendeződés. A második az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével létrejövő Kádár-rendszer, mely a társadalom felé újfajta magatartási mintát ajánlott, melynek lényege, hogy amennyiben a lakosság nem kérdőjelezi meg az MSZMP politikai és gazdasági főhatalmát, abban az esetben az emberek magánéletébe kevésbé szól bele a hatalom, mint a Rákosi-rendszerben. A harmadik az 1989-ben végbemenő változások, melyek a 45 évnyi kommunista/szocialista diktatúrát kívánta lezárni. Természetesen egyik sem elválasztható a világpolitikai mozgásokkal: a második világháború végével létrejövő jaltai világtrend létrejöttétől, a Sztálin halálát követő változásoktól, valamint a Hidegháború végétől.

szervezte, mint az író–politikus tanácskozást. Az 1943-as győri találkozó egyik kulcsfigurája az a Kovrig Béla volt, aki a Nemzetpolitikai Szolgálatot vezette, illetve hasonlóképpen egy jól beazonosítható szellemi–politikai kör szervezte, akárcsak az 1943-as szárszói találkozót. Az 1944-es hódmezővásárhelyi tanácskozás szervezői – Kristó Nagy István és Fitos Vilmos – pedig több szállal kötődtek az ifjúsági Lillafüredhez, illetve a '43-as szárszói találkozóhoz.

Az 1942-es, úgynevezett első balatonszárszói Magyar Élet-tábort a Soli Deo Gloria Szövetség¹⁰⁰⁵ (SDG) szervezésében tartották, az Ifjúság az új magyar szellemért címen. A Szövetség balatonszárszói telepén már az 1920-as évek második felétől kezdve tartottak nyári táborokat,¹⁰⁰⁶ a találkozó közvetlen előzménye azonban az 1942. február 15–22. között, a Kálvin téri SDG székházban tartott egyhetes értelmiségi–munkás–paraszt konferencia volt, amelynek végén maga az SDG elnöke, Soos Géza¹⁰⁰⁷ hívta meg a jelenlévőket a nyári táborba. Az 1942. június 29. és július 6. között tartott konferencia már előrevetítette az egy évvel későbbi, híres második találkozó szellemiségét, amikor is a népi mozgalom írói és gondolkodói tartották az előadásokat. Németh László, Féja Géza, Gulyás Pál, Veres Péter, Nagy István, Darvas József mind felszólaltak, és mondandójuk fókuszában a parasztság, az irodalom, a munkásság, kelet és nyugat, valamint az értelmiség voltak.¹⁰⁰⁸ A körülbelül 300 résztvevővel¹⁰⁰⁹ zajló esemény felszólalásairól jegyzőkönyv nem maradt fent, az egyetlen, biztosan az eredeti formában megmaradt szöveg Nagy István Népiség–munkásság című előadása volt.¹⁰¹⁰

Az 1942-es lillafüredi tanácskozásnak bizonyos szempontból folytatása az 1943 májusában megtartott úgynevezett ifjúsági lillafüredi találkozó. A tanácskozást a Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala szervezte, amelyről jegyzőkönyv – jelenlegi tudásunk szerint – nem maradt fent. A konferencia történetét és az ott elhangzottakat ezért a korabeli sajtóból és visszaemlékezésekből lehet rekonstruálni. Fitos Vilmos életinterjújában Kristó Nagy Istvánnak tulajdonította azt, hogy az Antal István által, az előző évi lillafüredi író–politikus–katona találkozó mintájára életre hívott találkozón, – ahová meghívták a

¹⁰⁰⁵ Református diákmozgalomi szerveződésből kinőtt egyesület 1921–1949 között, 1940 és 1946 között elnöke Soos Géza volt.

¹⁰⁰⁶ Svéd László: Az 1942, 1943-as évek balatonszárszói találkozóinak ifjúságtörténeti előzményei. In *Múltunk* 2013. 1. szám. 101–147. 102.

¹⁰⁰⁷ Soos Géza (1912–1953) jogász, református lelkész, az úgynevezett Kiugrási Iroda egyik vezetője.

¹⁰⁰⁸ A találkozó meghívóját és az előadások címét lásd: Szárszó 1943. Főszerk. Pintér István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 92.

¹⁰⁰⁹ Havas Gábor–Kulifay Albert: *A Soli Deo Gloria Szövetség története*. 1992. 208. [Utoljára letöltve: 2024. november 26.]

¹⁰¹⁰ Szárszó 1943, 1983. 93–98.

diákszervezetek vezetőit –, részt vehettek az ellenzéki diákmozgalmak irányítói is. Barabás Jenőt¹⁰¹¹ jelölték ki arra, hogy a magyar nép problémáit a politikusok felé közvetítse: a társadalmi problémákat, a szegényparasztság és a munkásság helyzetét, a népbetegségeket, a kivándorlást. Barabás figyelmeztette a vezetőket arra, hogy gyökeres változás nélkül katasztrófa felé robot az ország. Az előadást döbbsent csend fogadta, de nem vitáztak róla. Az elmondott szöveg sajnálatos módon nem maradt fenn, annyit tudunk, amennyit Fitos Vilmos négy évtizeddel később elmesélt. Fitos szerint a fő céljuk az volt ezen a találkozón, hogy a teljes egyetemi és főiskolai diákságot a nácizmussal és a szélsőjobbal szemben felsorakoztassák.¹⁰¹² A korabeli sajtó¹⁰¹³ az 1942-es tanácskozással ellentétben sokkal bővebb tudósításokban számolt be az eseményről. Az 1943. május 22. és május 26. között zajló találkozóra Antal István körülbelül 50 ifjúsági vezetőt hívott meg. Felszólalt a tanácskozáson többek között Bély Alajos altábornagy,¹⁰¹⁴ Jány Gusztáv vezérezredes,¹⁰¹⁵ Kállay Miklós miniszterelnök, Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár¹⁰¹⁶ és Antal István. A világháború és a politikai helyzet ekkora már egészen megváltozott, a fél évvel korábbihoz képest. A Don-kanyarban elszenvedett súlyos magyar katonai vereség és a háborús erőviszonyok megváltozása még égetőbbé tette a magyar jövőről, sorskérdésekről való diskurzust. A sajtóban úgy fogalmaztak, azért hívták meg az egyetemi és főiskolai ifjúság vezetőit, hogy „nemzetpolitikai tájékoztatást” adjanak a „leghivatottabbak”, valamint a kormány egyes tagjai közvetlen információt kapjanak a magyar ifjúság problémáiról és gondolkodásmódjáról.¹⁰¹⁷ A tanácskozás első napján Antal megnyitó beszéde után dr. Hankiss János¹⁰¹⁸, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára „A magyarság helyzete és jövője Európában” címmel tartotta meg előadását, amelyben kiemelte, hogy a nemzetköziség gondolata nem olthatja ki a kis nemzeteket, a nemzethalál nem fenyeget – de ennek elkerüléséért szenvedni kell.¹⁰¹⁹ Ezután felszólalások egész sora következett, több kérdés

¹⁰¹¹ Barabás Jenő, dr. (1920–1994) magyar néprajzkutató, egyetemi tanár.

¹⁰¹² OSZK Történeti Fénykép- és Interjútar. Fitos Vilmos interjú, 1988. március 4.

¹⁰¹³ Bővebb riportokkal számoltak be az Ellenzék, az Esti Újság és a Függetlenség sajtótermékei.

¹⁰¹⁴ Bély (Bruckner) Alajos, vitéz (1889–1946) hivatásos katonatiszt, vezérezredes, az ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője, majd a nemzetőrség parancsnoka. A nyilas hatalomátvételt követően a Gestapo letartóztatta. Szabadulását követően Debrecenben szolgálattételre jelentkezett, rövid ideig a fegyverszüneti bizottság katonai elnöke. A politikai rendőrség letartóztatta, a népbíróság halálra ítélte, másodfokon a NOT az ítéletet jogerőre emelte, ezt a Nemzeti Főtanács kegyelemből életfogytiglani kényszermunkára változtatta. Büntetésének letöltése közben hunyt el.

¹⁰¹⁵ Jány (Hautzinger) Gusztáv, vitéz (1883–1947) hivatásos katonatiszt, vezérezredes, a magyar 2. hadsereg parancsnoka. A háborút követően népbíróság elé állították, halálra ítélték, majd kivégezték.

¹⁰¹⁶ Bonczos Miklós, vitéz (1897–1971) belügyminiszter, belügyi és igazságügyi államtitkár, országgyűlési képviselő, főispán.

¹⁰¹⁷ Délmagyarország, 1943. május 23. 2.

¹⁰¹⁸ Hankiss János (1893–1959) irodalomtörténész, egyetemi tanár, közoktatásügyi államtitkár.

¹⁰¹⁹ Ellenzék, 1943. május 25. 3.

elhangzott, amelyekre Kállay Miklós miniszterelnök próbált meg válaszokat adni. A sajtó nem közölte a miniszterelnöki beszédből pontos részleteket, csak általánosságban foglalták össze azt. A második napon Nagy Vilmos honvédelmi miniszter összefogást, egységet és fegyelmezettséget kért a fiataloktól, valamint bizalmat az ország vezetői irányába.¹⁰²⁰ Jány Gusztáv vezérezredes másfélórás előadást tartott a magyar második hadseregről, valamint a Don menti harcokról.¹⁰²¹ Délután az ifjúsági vezetők kaptak szót. A konferencia harmadik napján vitéz Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár „A szociális gondolat fejlődése és a magyar szociálpolitika útja” címmel tartott előadást. Három pontban foglalta össze az államhatalom és a társadalom feladatait a szociálpolitika terén. Fő feladatnak tekintette a kirívó igazságtalanságok megszüntetését, a dolgozók általános emberi színvonalának biztosítását, valamint a társadalmi felemelkedésnek a lehetővé tételét. Bonczos szerint antiszociális országnak akarták beállítani Magyarországot az „ellenségeink” – valószínűleg a kommunistákra gondolt –, pedig véleménye szerint komoly munka folyt ezen a területen a Horthy-korszakban, amelyet érdemesnek tartott folytatni.¹⁰²² Kifejtette azt a nézetét, miszerint a szociálpolitika nem a gazdasági politika korrigálása az igazságtalanságok kiküszöbölésére, hanem olyan államkormányzati elv, amely alá a nemzet és a közösség erőit koncentrálták. Bonczos a szociálpolitika irányát meghatározónak vélte, véleménye szerint a forradalom és reform kérdését dönti el az, hogy alulról akarják kicsikarni a változást, vagy az értelmiségi középosztály kezdeményezi azokat az államhatalom felé. Bonczos szerint karitatív segélyek helyett, amelyek „tönkre tehetik a munkamorált”, inkább szociális hitelekkel és a termelésbe való helyes bekapcsolásban hitt az állam.¹⁰²³ Az utolsó napon többek között vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc¹⁰²⁴ főcserkész, a Ludovika Akadémia parancsnoka tartott beszédet. Kiemelte azt a nemzetnevelő munkát, amelynek végén hatvanezer kinevelt cserkész közvetíthette a társadalom különböző rétegei felé azt ott tanult szellemiséget.¹⁰²⁵ A továbbiakban arról értekezett, hogy az egyetemi és főiskolai ifjúságot jobban bele kívánja kapcsolni a cserkészéletébe.¹⁰²⁶ Antal István nemzetvédelmi- és propagandaminiszter zárta a konferenciát. Véleménye szerint az egyetemi és főiskolai ifjúságot a valláserkölcsei meggyőződés, a magyar

¹⁰²⁰ Esti Újság, 1943. május 25. 5.

¹⁰²¹ Esti Újság, 1943. május 25. 5.

¹⁰²² Ellenzék, 1943. május 27. 4.

¹⁰²³ Függetlenség, 1943. május 27. 2.

¹⁰²⁴ Farkas Ferenc Xavér Pál, vitéz kisbarnaki (1892–1980) hivatásos katonatiszt, vezérezredes, főcserkész, a Ludovika Akadémia, majd a VI. hadtest parancsnoka. 1944. október 15-ét követően Kitelepítési Kormánybiztos. 1945 után nyugatra távozott.

¹⁰²⁵ Ellenzék, 1943. május 28. 2.

¹⁰²⁶ 8 órai újság, 1943. május 27. 3.

öntudat és a fejlett szociális felelősségérzet hatotta át.¹⁰²⁷ Az 1942-es lillafüredi konferenciával szemben az ifjúsággal folytatott tanácskozáson a háború utáni időkről szóló elmélkedés és annak kitárgyalása nagyobb súllyal jelentkezett. Amellett, hogy – a már említett – megváltozott háborús helyzet rányomta bélyegét az eseményre, a jövő értelmiségével álltak szemben, akiknek politikai elképzeléseivel sokkal kevésbé voltak tisztában, mint az írók esetében. A kevés ránk maradt információból arra lehet következtetni, hogy esemény egyszerre kívánta szolgálni egymás megismerését, valamiféle politikai iránymutatást adni az hatalom részéről – megnyugtatóan arra vonatkozóan, hogy a kormánynak vannak tervei mind kül-, mind szociálpolitikában –, illetve egy olyan közös szellemi minimum lefektetését előírni, amelyre a háború utáni Magyarország épülhet.

1943 augusztusában a második szárszói találkozóra párhuzamosan tartottak egy másik, politikailag és szellemileg jól körül határolható társaság által szervezett megbeszélést. 1943. augusztus 26-án a győri Püspökvárban titkos találkozó eredményeképpen jött létre a Katolikus Szociális Népmozgalom. Magáról a találkozóról kevés információval rendelkezünk, elsősorban azért, mert a résztvevők bizalmasan kezelték az ott elhangzottakat, másodsorban források alig állnak rendelkezésünkre.¹⁰²⁸ A katolikus szociális mozgalmak és a hivatásrendi elgondolások az 1930-as évektől kezdve jelen voltak Magyarországon, több szervezetet létrehoztak ezek szellemiségében.¹⁰²⁹ A győri tanácskozás ennek a folyamatnak volt egy fontos állomása, hiszen a háború utáni időkre kerestek katolikus választ, amely magában foglalta mind egy későbbi keresztény párt, mind a közéleti mozgalom átmentését, megteremtését, amelyek sikerrel vehetik fel a harcot a radikális társadalmi mozgalmakkal.¹⁰³⁰ A találkozót előkészítő Kovrig Bélán és a házigazda Apor Vilmoson¹⁰³¹ kívül jelen voltak többek között Kerkai Jenő¹⁰³², a KALOT alapítója és irányítója, Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi plébános, későbbi esztergomi érsek, hercegeprímás.¹⁰³³

¹⁰²⁷ Esti Újság, 1943. május 27. 3.

¹⁰²⁸ Klestenitz Tibor–Petrás Éva–Soós Viktor Attila: Az 1943. augusztus 26-i győri találkozó. A Katolikus Szociális Népmozgalom létrejötte. In *Útkeresés két korszak határán*. Szerk. Klestenitz Tibor–Petrás Éva–Soós Viktor Attila. Agyagosszergény, 2019. 11–18. 11.

¹⁰²⁹ Az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály), a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete, és a Hivatásszervezet, amelyek 1940-ben egyesültek előbb Magyar Cél Mozgalom, későbbi nevén Magyar Szociális Népmozgalom. Klestenitz–Petrás–Soós, 2019. 15.

¹⁰³⁰ Klestenitz–Petrás–Soós, 2019. 17.

¹⁰³¹ Apor Vilmos, báró altorjai (1892–1945) római katolikus pap, vértanú, ordinárius, a győri egyházmegye püspöke.

¹⁰³² Kerkai (Czinder) Jenő (1904–1970) római katolikus pap, jezsuita szerzetes, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testületének (KALOT) alapítója és vezetője.

¹⁰³³ A teljes rekonstruálható teljes névsort lásd: Klestenitz–Petrás–Soós, 2019. 17.

Az 1944. március 3–5. között megtartott hódmezővásárhelyi találkozó egyszerre volt az ifjúsági lillafüredi, valamint az 1943-as szárszói tanácskozások folytatása. A találkozót – bár nem ebben a minőségében – a nemzetvédelmi és propagandaminiszter hivatalában dolgozó Kristó Nagy István is szervezte.¹⁰³⁴ A Turul Szövetség volt az esemény hivatalos házigazdája, a téma elsősorban a különféle nézetek összehangolása lett volna, a diákegység megteremtése.¹⁰³⁵ A találkozó Kossuth-ünnepség is volt egyben,¹⁰³⁶ melynek végén elfogadtak egy tízpontos határozatot. A határozatból két pont körül – az első és az utolsó – kerekedett komolyabb vita Fitos Vilmos elbeszélése szerint. Az első pont a függetlenség mellett foglalt állást, de nem lehetett kimondottan a náciizmus elleni küzdelmet kiemelni, mert akkor minden szélsőség, így a bolsevizmus ellenit is kellett volna, és azt Fitos nem akarta – legalábbis ezzel magyarázta a vita lényegét 1988-ban az egykori Turul vezér. Az utolsó pont miatti vita Krisztus személye körül alakult ki, amelyet az ateisták nehezményeztek, ezért végül a „krisztusi tanítás” került bele, mert ezt emberszeretetként lehetett fordítani.¹⁰³⁷ A tíz pont legtöbbje a társadalmi és gazdasági megújulást hirdette, valamint a parasztsággal és a munkássággal való sorsközösséget.¹⁰³⁸

A lillafüredi konferencia mellett a legjelentősebb és legismertebb találkozó a második világháború alatt az 1943-as, második alkalommal megrendezett Magyar Élet-tábor volt Balatonszárszón. A Horthy-korszakban a balatonszárszói üdülőtelepen több tábort tartott az SDG, a már említett 1942-es volt az első, melyet Magyar Élet Könyvkiadóval közösen szerveztek. Püski Sándor könyvkiadója volt a népi írók és mozgalom egyik motorja. Az 1943-as találkozáson a népiek adták a felszólalók és résztvevők döntő többségét, a megjelentek tehát sokkal homogénebb csoportot alkottak a lillafüredi társasághoz képest. Az 1943. augusztus 23. és augusztus 29. között megrendezett találkozó egészen más körülmények között került lebonyolításra, mint a lillafüredi tanácskozás. A keleti fronton a német hadsereg súlyos vereségeket szenvedtek a nyár folyamán a Vörös Hadseregtől, a szövetséges erők Szicília elfoglalása után már az Appennini-félsziget inváziójára készültek, és túl voltak a magyar hadsereg is több megrázkódtatáson. Ezen megváltozott körülmények között kereste a népi mozgalom, egy jól behatárolható politikai közösség, hogy milyen úton induljon el a háború

¹⁰³⁴ A másik Ráczkövi Andor volt. Dr. Ráczkövi Andor (1918–1995) fogorvos, főorvos, az Ifjúsági Turul gazdasági és diákszociális ügyosztály vezetője, a Recski Szövetség tiszteletbeli elnöke.

¹⁰³⁵ OSZK Történeti Fénykép- és Interjúár. Fitos Vilmos interjú, 1988. március 4.

¹⁰³⁶ A Kossuth Lajos halálának 50. évfordulójára megrendezett Kossuth-ünnepségek mintájára, amelyeknek a német megszállás vetett véget.

¹⁰³⁷ OSZK Történeti Fénykép- és Interjúár. Fitos Vilmos interjú, 1988. március 4.

¹⁰³⁸ Ellenzék, 1944. március 14. 5.

utáni világban. Két erős vélemény fogalmazódott meg: az egyik Erdei Ferencé, a másik Németh Lászlóé. Mindketten ott tartózkodtak Lillafüreden, mindketten a népi mozgalom emblematikus személyiségei voltak. Erdei felszólalásában vázolta a háború utáni lehetőségeket, a szervezett munkásságot és annak politikáját jelölte meg, mint a kibontakozás irányát.¹⁰³⁹ A második helyen a parasztság állt, amely az értelmiség „szabadabb elemeivel”¹⁰⁴⁰ együtt szövetkezhet ugyan a munkássággal, de a vezetést nem vehetik el tőle. Az egyetlen kérdés Erdei szerint az volt, hogy milyen irányultságú lesz az új rendszer, melyet az európai politika alakulástól tett függővé, vagyis a moszkvai típusú bolsevizmus, avagy a nyugati szociáldemokrata rendszer közül valamelyik. Erdeivel szemben Németh László egészen más dimenzióban gondolkodott. Nem kezdett bele lehetséges politikai rendszerek felvázolásába, csupán olyan intelmeket fogalmazott meg, amelyeket a háború utáni berendezkedés „vezérkarába” bekerülőknél el kell fogadniuk ahhoz, hogy az új rendszer élhető Magyarországot teremtsen. Elsőként bármely rendszer mindenhatóságát elutasította, felvázolva azt, hogy mind a kapitalizmus, mind a szocializmus mély elnyomást, jobbagysorsot eredményezhet. Második intelme a munkásnép megnyomorításának elkerülése volt, gondolatmenetét felfűzve arra, hogy a nagy szocialista gondolkodók összes, az európai társadalom fejlődésének jövőjét illető megállapítása megbukott ezidáig. Ezekre az elgondolásokra építeni fel a társadalmat végzetes hiba lenne. Utolsó intelme az erőszak elkerülésére hívta fel a figyelmet, elsősorban a teoretikusan „alátámasztott” agresszióknak. Mint fogalmaz, „bízom benne, hogy most sem kell az új Magyarországnak vérben keresztelkednie. Csak ne higgyék olvasmányaik alapján egyesek, hogy a nélkül nincs is megkeresztelve.”¹⁰⁴¹ Németh megszólította a „valószínű áldozatokat” is, az értelmiséget. Három pontban fogalmazta meg gondolatait: az értelmiségi is munkás¹⁰⁴², nem másodrendű munkás és ha ki irtják az értelmiségieket, mindig jönnek újak a helyükbe, tehát legyenek büszkéek rá, mert – mint fogalmaz – „sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni, mint ma”.¹⁰⁴³ A Németh László által felvázolt pontokra Erdei és Veres Péter válaszoltak. Erdei kemény szavakat intézett Némethhez. Az írói magatartást a politikusi gondolkodással összeegyeztethetetlennek tartotta, hiszen Németh az aktualitást nézi, hanem az „egészet”, olyan

¹⁰³⁹ „Ebben a fejlődésbe kétségtelenül a munkásság képviseli a nagyobb erőt. Ennek a rétegnek van olyan szervezete, programja és politikai iskolája, amely társadalmunk gyökeres átalakítását sikerrel megkísérelheti.” Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Püski Kiadó, Budapest, 1993. (Harmadik kiadás). 34.

¹⁰⁴⁰ „Az értelmiség szerepe azonban mindenesetre csak a munkás és paraszt dolgozó rétegek sorsával összekapcsolva alakulhat ki. Tehát a mai külön úri középosztály értelmisége helyett – a nép értelmisége.” Püski, 1993. 34.

¹⁰⁴¹ Püski, 1993. 49.

¹⁰⁴² Példaként az orvosokat, mérnököket hozta fel, akik időben és terheltségben is csak a munkásokhoz lehet hasonlítani. Püski, 1993. 50.

¹⁰⁴³ Püski, 1993. 51.

aspektusokat lát és ír le, amely túlmutat a politikán. Erdei kifejtette, hogy ez a magatartás az író követőire nem vonatkozik, termelő szerepe van a társadalomban, „számukra »harmadik út« nincs”.¹⁰⁴⁴ Veres Péter szerint csak két oldal alakítja és vívja a politikai küzdelmet, a harmadik út nem lehet tényező. Ezért vagy egyik, vagy másik mellé kell állni, mint fogalmaz: „A tömegmozgalmak belső logikája: aki nincs velünk, az ellenünk. Ez a politika ábécéje.”¹⁰⁴⁵ A Lillafüreden kívánt alkotói értelmiség egysége, ha valahol, akkor Balatonszárszón, a népi mozgalmon belül megtört, a „politika ábécéjének” tanulása közben. Erdei Ferenc belügyminiszter, Veres Péter honvédelmi miniszter lett abban az új politikai rendszerben, melynek eljövetelét várták. Az 1943-as balatonszárszói találkozó politikai fókuszú volt az 1942-es lillafüredihez képest, amely sokkal szélesebb spektrumon mozgott. Nyíltan beszéltek a háború után létrehozni kívánt rendszerről, Lillafüredhez képest kevésbé volt heterogén összejövétel, nimbuszát a háború után az ott jelenlévők építették és építhették.

1945 utáni, lillafüredi találkozóról kialakított, hamis narratíva, az új rendszer irányítóinak alapvető érdeke volt. Erre több okot is fel lehet sorolni. Először is a tanácskozás összehívását a Horthy-korszak ismert politikusai hirdették meg, a velük való bármilyen kooperáció a fasizmus, a nácizmus, a pusztulás helyeslésének megbélyegzését jelentette. Ezért a tanácskozáson megjelentek egy része akár egyetértve a pártállammal, vagy csupán a politikai realitásoknak engedelmeskedve mind azon voltak, hogy a találkozó feledésbe merüljön, jelentőségét csökkentsék, vagy ténylegesen valótlant állítsanak. Azok mégis foglalkoztak Lillafüreddel, rendszerint a saját szerepüket jelentősebbnek állították be, így született meg az az elsősorban a népi írók által felépített narratíva, amely a találkozóról folytatott diskurzust mai napig erősen befolyásolja. A pártállam tartott a találkozó üzenetétől, amely az írói, a szellemi egység megteremtésének gondolatát hirdette. Szabó Dezső „A kettészakadt magyar irodalom”¹⁰⁴⁶ című tanulmányában a jobb- és baloldali irodalmat olcsó hazugságnak nevezte. Kifejtette, hogy „nincs jobboldali magyar irodalom, nincs baloldali magyar irodalom. Az egyetlen új magyar irodalom szerves folytatója a múlt egyetlen magyar irodalmának.”¹⁰⁴⁷ Lillafüreden az egység – ha szellemi értelemben nem is teljesen, de a személyes diskurzusukban feltétlenül – pár napra megvalósult, mint Pálóczi Horváth Lajos a Magyar Élet folyóiratban publikált cikkében írta, a „jó kiadás ebédek – vacsorák után csoportos séták a havas, zuzmarás

¹⁰⁴⁴ Püski, 1993. 77.

¹⁰⁴⁵ Püski, 1993. 55.

¹⁰⁴⁶ Szabó Dezső, 1943. 208–228.

¹⁰⁴⁷ Szabó Dezső, 1943. 214. Szabó Dezső nem tagadja, hogy vannak csoportok, akik magukra jobb- és baloldali jelzőt aggatnak, hogy magukat a „címke védelme alá helyezték”, de ettől még az irodalom egy. Szabó Dezső, 1943. 214–215.

mesebeli erdőkben, majd éjfélig, éjfélutánig tartó beszélgetések, kitárulkozások hol egyikünk, hol másikunk szobájában, – így aztán nem csoda, ha Lillafüred három napra a nagy kibékülések és összeleledések, a csendes csodák színterévé válik: Erdélyi Jóska első felszólalásában Kodolányi könyvéből idéz; Possonyi László, a neokatolikus író Szabó Dezső megsegítése érdekében emel szót; a református Kodolányi kiváló magyar katolikus papok érdemeit dicsőíti; s Harsányi Lajos, a harmatosan szép dunántúli tájszólással beszélő katolikus papköltő Kodolányi pogánykori regényét védelmezi a vakbuzgóság túlzott aggályaival szemben. S a mindnyájunkra egyformán ráknehezedő súlyos történelmi idők tudata mégjobban kimélyíti s úgylátszik, hála Istennek állandósítja ezeket a csodákat.”¹⁰⁴⁸ Az irodalom és szellemi egység pillanata volt ez, amelytől a pártállam tartott. A népi-urbánus ellentét fenntartása és szítása a hatalom érdekében állt, Lillafüred emléke ezért is (volt) egyszerre az elhallgatás, és a különböző hamis narratívák áldozata. A szellemi egységtől, az egyetértéstől az 1956-os forradalom és szabadságharc csak még jobban felerősítette, ezt bizonyítja a későbbiekben, az 1960-as, ’70-es években folytatott aczéli kultúrpolitika.

¹⁰⁴⁸ Pálóczi Horváth, 1943. 10.

Melléklet

Budapest, Dísz tér 3., a Nemzetpolitikai Szolgálat egykori épülete (2024 augusztus), a szerző által készített fénykép.

Lillafüred, Palotaszálló, előtte a függőkert, 1938. (Forrás: Fortepan/Szekrényesy Réka)

Lillafüred, Hámori-tó és Palotaszálló. 1941. (Forrás: Fortepan/Fortepan)

Lillafüred, Palotaszálló a park felől, 1943. (Forrás: Fortepan/Archiv für Zeitgeschichte ETH Zürich/Agnes Hirschi. Szerző Carl Lutz.)

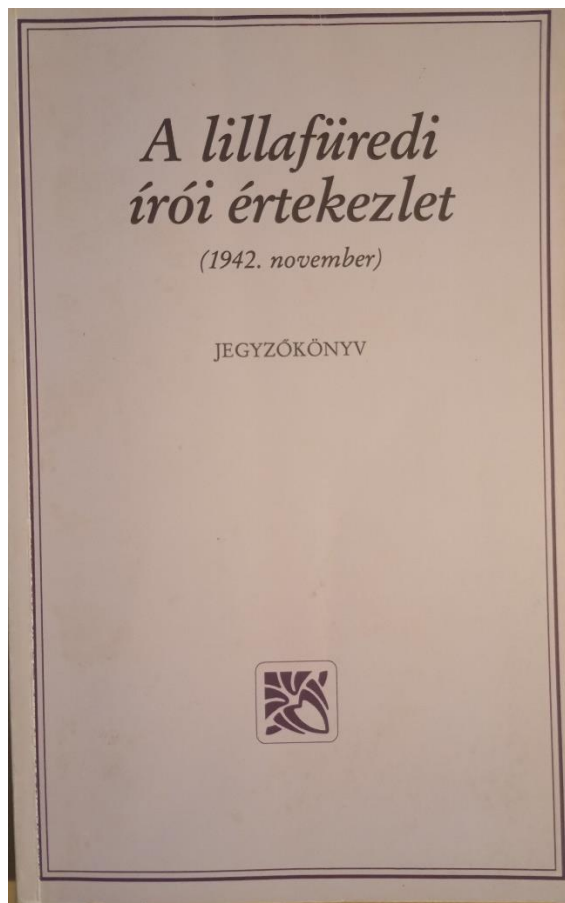
Antal István miniszteri kinevezésekor. (Forrás: Tolnai Világlapja, 44. évfolyam 17. szám. 1942. április 29. 5. adt.arcanum.com)

Antal István az ifjúsági lillafüredi találkozón. (Forrás: Képes Vasárnap, 65. évfolyam, 22. szám. 1943. június 1. 348. adt.arcanum.com)

Pápai repülőtér, 1942. május 25. Elöl vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettes, mögötte takarásban Antal István miniszter. (Forrás: Fortepan/Horváth József)

A Kristó Nagy István által szerkesztett könyv borítója. A szerző saját fényképe.

Bibliográfia

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.5. O-11803/27. Ellenállók

ÁBTL 4.1. A-704 A Magyar Írók Értekezlete

ÁBTL 4.1. A-705 A Magyar Írók Értekezlete

ÁBTL 4.1. A-706 A Magyar Írók Értekezlete

ÁBTL 3.1.9. V-147275/2 Vizsgálati dosszié Dr. Zsigmond Gyula és társai ügyében

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL IV. 1420.r Külső Andrássy út 7. (Utolsó letöltés ideje: 2022. december 18.)

BFL VII. 2. e. 43096/1941 (4683. doboz) Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft. cégiratai

BFL VII. 5. e. 19940/1949. Kolosváry–Borcsa Mihály és társai

BFL XVII 1503 1–3. doboz. A Miniszterelnökség igazolóbizottsági iratai

BFL XXV. 1. a. 1004/1946. Antal István budapesti népbírósi anyaga

BFL XXV. 1. a. 677/1946. Alföldi Alajos népbírósi pere

BFL XXV. 2. b. 9266/1947. Molnár Sándor népbírósi iratai

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HM HIM HL)

HM HIM HL Pers. 251. doboz (dr. Kardos János személyi anyagai)

HM HIM HL VFK 1942. 1. vkf. o. irataiból

HM HIM HL 5349.

HM HIM HL TGY 2556 237.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

MNL GyMSMSL IV. B. 401. Sopron Vármegye Főispánjának iratai 1872–1944 1. doboz

MNL OL K-27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

MNL OL K-29. Társadalompolitikai Osztály

MNL OL K-428.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár éves aprónyomtatványok 1942-es Közigazgatás.

OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár Volt zárt anyag szöveges plakátjai, Magyarok! plakátsorozat.

OSZK Történeti Fénykép- és Interjútár. Fitos Vilmos interjú, 1988. március 4.

OSZK Történeti Fénykép- és Interjútár. Vörös Vince interjú.

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM)

PIM Molnár Sándor hagyaték

PIM V. 4308/3 „A Lillafüredi Írótalálkozó felszólalásai Márky-Zay Lajos bejegyzései alapján.”

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI)

RETÖRKI Levéltár XIV. 1. Püski Sándor iratai 1. doboz 3. ő. e.

Székesfehérvári Városi Levéltár

Székesfehérvári Városi Levéltár IV.B.1401. 1. doboz. 232/1940.

Forráskiadványok

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 17. kötet. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1944.

A lillafüredi írói értekezlet (1942. november). Szerk. Kristó Nagy István. Budapest, 1994.

Trianon. A békeszerződés. Sajtó alá rendezte: Bank Barbara, Kovács Attila Zoltán. Athenaeum, Budapest, 2019.

A szerző birtokába került eredeti másolatok

Antal István levelei Illyés Gyulának (Digitális másolat a szerző birtokában)

Forrás értékű kiadványok, írások

Antal István: A nemzetvédelmi propaganda irányelvei. Stádium, Budapest, 1944.

A filmkongresszus határozati javaslatok. Magyar Film. Budapest, II. évfolyam 27. szám, 1940. július 6. 2–3.

A magyar feltámadás lexikona. Szerk. Szentmiklóssy Géza, dr. Budapest, 1930.

A Nemzetvédelmi Szolgálat. A–111. Budapest, 1943.

Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irányai. VII. kötet. Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, Budapest, 1928.

Fábry Dániel, vitéz Dr.: Statisztika a nemzetvédelem szolgálatában. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939.

Féja Géza: Örök magyar március. (Nemzeti Könyvtár 63.) Stádium, Budapest, 1942.

Himmler Márton: Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. St. Marks Printing Corp., New York, 1958.

Imre Sándor, Dr.: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. Budapest, 1912.

Kerék Mihály dr.: Milliók a milliókért. Új magyar szociálpolitika. Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1942.

Kováts Tivadar: A Nemzetvédelem önvédelem. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

Lillafüreden leleplezik a filmgyártás műhelytitkait. Színházi Magazin. 1939. június 4. (23. szám) 40–41.

Luka István, Dr.: Mindennapi kenyerünk. (Hasznos Könyvtár 2.) Hungária Nyomda Rt., Budapest, 1942.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 42. évfolyam, 1932. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1932.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 43. évfolyam, 1935. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1935.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 44. évfolyam, 1936. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1936.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 47. évfolyam, 1940. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1940.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 48. évfolyam, 1941. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1941.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 49. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1942.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 50. évfolyam. Szerk. és kiadó: M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943.

Magyarország tiszti cím- és névtára. Szerk. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. 51. évfolyam, 1944. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1944.

Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség. Révai Kiadó, Budapest, 1937.

Makkai Sándor, Rónai András, Asztalos Miklós, Gergely Pál: A mi Erdélyünk (Nemzeti Könyvtár 24-26.). Stádium, Budapest, 1940.

Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Budapest, 1942.

- Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Révai, Budapest, 1943. (1942-es dátummal).
- Márai Sándor Európa elrablása. Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Helikon, Budapest, 2008.
- Mérleg a Filmhétről. Magyar Film. Budapest, II. évfolyam 27. szám, 1940. július 6.
- B. Molnár Sándor: Mit hozott a ponyvarendelet egy esztendeje? In. Az Ország. 1943. augusztus 7.
- Nagy Magyar Compass. 1939–1940. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Sándor örököse. 63. évfolyam, I. rész. Budapest, 1939.
- Nagy „Magyar Compass” 1944–1945. Szerk. Galánthai Nagy M. L. 68. évfolyam, I. rész. Budapest, 1944.
- Nemes Szomor Béla: A Nemzetvédelem. Magánkiadás, Budapest, 1932.
- Nemzeti Kalendárium 1942. Szerk. Alföldi Alajos. Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft., Budapest, 1942.
- Nemzeti Kalendárium 1943. Szerk. Mindszenti Béla, dr. Nemzetpolitikai Szolgálat Sajtóvállalat Kft., Budapest, 1943.
- Nemzeti Kalendárium 1944. Szerk. Mindszenti Béla, dr. Nemzeti Könyvtár kiadása, Budapest, 1944.
- Nemzetvédelem és kémelhárítás. Sz. n. É. n.
- Nemzetvédelem, Országvédelem. Szerk. vitéz Magasházy László, vitéz Faragó Ede, Kováts Tivadar, Dr. Bartos Dezső, Nagy László. Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Budapest, 1943.
- Nő és nemzetvédelem. Magyar Film. Budapest, II. évfolyam 26. szám, 1940. június 29. 6–8.
- Nemzeti összekötő. A Nemzetpolitikai Szolgálat Körlevele. Felelős kiadó: Alföldi Alajos.
- Pakots József: Nem lehet tovább hallgatni. In. Literatura. VII. évfolyam, 4. szám (1932. április). I–III.
- Pakots József: A magyar írók első parlamentje. In, Literatura. VII. évfolyam, 9. szám (1932. szeptember.) 629–630.
- Pálóczi Horváth Lajos: Lillafüredi arcképek. Magyar Élet. Szerk. ifj. Fitos Vilmos. 1943. január (VIII. évfolyam 1. szám) 10–14.

Rónai András, Dr.: A magyar gazda helye Európában. (Hasznos Könyvtár 1.) dr. Jövő Nyomdaszövetkezet, Budapest, 1942

(s. z.): A Nemzeti Filmhét eredménye: Végre erőteljesen megindul a filmgyártásunk. Színházi Magazin. 1939. június 11. (24. szám) 12–13.

Szabó Dezső: A kettészakadt magyar irodalom. In Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Tanulmányok, Harmadik kötet. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1943.

Tettek-tervek I. A Kállay-kormány félesztendő munkássága és politikája. Felelős kiadó: Báthory-Hüttner János, dr. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1942.

Ügyviteli szabályzat a magyar királyi Honvédség számára, A-11, a. Attila Nyomda, Budapest, 1940.

Időszaki kiadványok

8 Órai Újság

Alföldi

Amerikai Magyar Népszava

Budapesti Közlöny

Délmagyarország

Ellenzék

Esti Újság

Film, Színház, Irodalom

Függetlenség

Híd

A Község

Magyar Cserkész

Magyar Hírlap

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Hivatalos Közlönye.

A magyar közigazgatás tükre

Magyar Nemzet

Napjaink

Nemzeti Filmhét

Nemzeti Újság

Nemzetvédelem

Népszabadság

Népszava

Pécsi Napló

Pesti Hírlap

Reggeli Magyarország

Az Ország

Országépítés

Új Magyarság

Városi Szemle

Városok Lapja

Vásárhelyi Népújság

Visszaemlékezések

Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.

Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.

M. Kiss Sándor interjúja Kristó Nagy Istvánnal. (Gépelve)

Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója. 1941. február 25.–1946. március 9. Szerk. Szekér Nóra. Kronosz Kiadó–ÁBTL, Budapest, 2024. (második, javított kiadás).

Nagy István: Szemben az árral. Kriterion, Bukarest, 1974.

Szent-Iványi Domokos: A Magyar Függetlenségi Mozgalom, 1936–1946. Részletek I. In. Magyar Szemle, 2013., Új folyam XXII. 11–12. szám

Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte: Gosztonyi Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.

Veres Péter: Lillafüred. In. Veres Péter: Őszi változatok. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969.

Felhasznált irodalom

Balogh Gyöngyi–Király Jenő: „Csak egy nap a világ...” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936. Magyar Filmintézet, Budapest, 2000.

Bank Barbara: Adalékok Högyész Pál életútjához és 1945 utáni adatgyűjtéséhez. In Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára. Szerk. Fiziker Róbert–Kelemen Dávid. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2023. 397–406.

Bank Barbara: „Egytől egyig Magyarország hűséges katonái voltak”. Adalékok vitéz Somogyváry Gyula élettörténetéhez. In. A történész igazsága és magányossága – Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Szerk. Nagy Miklós Mihály. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2013. 23–32.

Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Minerva, Budapest, 1965.

Borbándi Gyula: A Horthy-rendszer anatómiája. In. Új Látóhatár. 1981. június 30. 32. évfolyam. 139–158.

Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski, Budapest, 1989.

Borbándi Gyula: Népiség és népiek. Püski, Budapest, 2000.

Braun Soma, dr.: Néhány szó a ponyvairodalomról és a vele kapcsolatos dolgokról. In: Népszava Naptár 1941. Népszava Könyvkereskedés, Budapest, 1941.

Chikány Judit: Kutatás a ponyvák után. In. Kortárs, 2024. 05. szám. 35–42.

Csáki Pál: A ponyvairodalom megrendszabályozása az 1940-es évek elején. In: Magyar könyvszemle. 104. évfolyam (1988) 1. szám. 41–53.

Dobrossy István: A Palotaszálló és Lillafüred 75 éve. Lézerpont Stúdió, Miskolc, 2006.

Erki Edit: Lillafüred, 1942.: Élet és irodalom. XI. évfolyam, 37. szám, 1967. szeptember 16. 5.

Fiatal írók tanácskozása. Lillafüred 1969. Szerk. Zimonyi Zoltán. Új Kilátó, Budapest, 1995.

Godó Ágnes–Sztana Béla: „Nemzetnevelés” és „nemzetvédelem”. In. Hadtörténelmi Közlemények. 1965. 12. évfolyam, 3. szám. 451–481.

Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között. Osiris, Budapest, 2001.

Jáki László: A ponyva szerepe az olvasóvá nevelésben. In. Könyv és nevelés. XVIII. évfolyam (2016) 3. szám. 17–32.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919/1945. Kossuth, Budapest, 1975.

Kodolányi Júlia: Apám. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.

Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. In. Századok. 1997, 131. évfolyam, 2. szám. 353–382.

Havas Gábor–Kulifay Albert: A Soli Deo Gloria Szövetség története. 1992.

Házi Balázs–Nagymihály Zoltán: „A találkozók találkozója”. A szárszói találkozó 1943-ban – és a rendszerváltás sodrában. In. Rendszerváltó Szemle. VII. évfolyam, 1. szám. 49–67.

Horváth Csaba, dr.: A magyar királyi honvédség és a nemzetvédelmi szolgálat (1919–1945). In. Felderítő Szemle. 2005. június, 4. évfolyam, 2. szám. 145.

Illésfalvi Péter: A román-magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940–1944 között. In. Háború, hadsereg, összeomlás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. 93–103.

Illyés Bertalan: Lillafüred és környéke. Miskolc, 1930.

Joó András: Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Kalló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból. In. Hadtörténelmi Közlemények. 2011, 124. évfolyam, 2. szám. 594–629.

- Kerepeszki Róbert: A Turul szövetség, 1919–1945. Attraktor, Máriabesnyő, 2012.
- Kodolányi János: Utóhang (emlékezés Móricz Zsigmondra). In: Dunántúl. 1956, 16 szám. (5. évfolyam, 2. szám), Pécs. 47–55.
- Kovács Géza: Lillafüred – 1942. november. In: Valóság, 1989. 32. évfolyam 7. szám. 78–92.
- Kovács Imre: A Márciusi Front. New Brunswick, 1980.
- M. Kiss Sándor: A szárszói gondolat a történelem útvesztőjében. In M. Kiss Sándor: Közelítések 1956. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.
- Klestenitz Tibor–Petrás Éva–Soós Viktor Attila: Az 1943. augusztus 26-i győri találkozó. A Katolikus Szociális Népmozgalom létrejötte. In Útkeresés két korszak határán. Szerk. Klestenitz Tibor–Petrás Éva–Soós Viktor Attila. Agyagosszergény, 2019.
- Kurecskó Mihály: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében. In: Turul. 2017. 90. 75–84.
- Lázár István: Töredékek Teleki Pálról. In: Valóság. 1993. március, 36. évfolyam, 3. szám. 21–25.
- Macartney, C. A.: Október tizenötödike. I. rész. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2006.
- Macartney, C. A.: Október tizenötödike. II. rész. Gede Testvérek Bt., Budapest, 2006.
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. Juhász József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Márai Sándor: Ihlet és nemzedék. Révai, Budapest, 1946.
- Márai Sándor: Ihlet és nemzedék. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Pallos Lajos: Magyar kormányzati propaganda, 1938–1941. In: Limes. 2010., 23. évfolyam, 53–64.
- Pásztor M. József: „Kezdetben volt Pakots”: Az IGE-íróhetek krónikája, 1932–1936. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1984.
- Petrás Éva: Egy tudós útja a szociálpolitikától a kereszténydemokrácia felé. Kovrig Béla portréja. In: A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. Szerk. Petrás Éva. Barankovics Alapítvány–Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 107–121.
- Petrik Béla: A lillafüredi találkozó. In Új látóhatár, 1989., 40. évfolyam, 4. szám. 521–535.
- Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Európa, Budapest, 1978.

Pócs Nándor: Varjúserreg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai. Kronosz Kiadó, Pécs–Budapest, 2022.

Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.

Sándor Iván: A föld alá vitt tények üzenete. Don-kanyar, Lillafüred, Szárszó. In. Kortárs. XXVII. évfolyam, 1983. augusztus. 1258–1275.

Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. In. Nyugat. 20. évfolyam (1927) 8. szám. 605–610.

Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Sós Endre: A miskolci „Napjaink” margójára. In. Magyar Nemzet. 1962. december 1. 4.

Standeisky Éva: Nemzetféltők (I.). In. 2000. 1999. július, 11. évfolyam, 7. szám. 44–53.

Standeisky Éva: Nemzetféltők (II.) In. 2000. 1999. augusztus, 11. évfolyam, 8. szám. 47–56.

Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 15–54.

Sulics Fruzsina: Filmélet Magyarországon a második világháborúban. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, MA szakdolgozat. Budapest, 2018.

Svéd László: Az 1942, 1943-as évek balatonszárszói találkozóinak ifjúságtörténeti előzményei. In Múltunk 2013. 1. szám. 101–147.

H. Szabó Béla: Lillafüredi író-találkozók. In. Napjaink. 1962. augusztus 1., I. évfolyam, 5. szám. 1. és 3.

Szalai Imre: Az IGE. Írók Gazdasági Egyesülete. In. Irodalomtörténet. Főszerk. Nagy Péter. LVIII. 2. szám (1976, Új folyam VIII.). 377–406.

Szárszó 1943. Főszerk. Pintér István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Püski Kiadó, Budapest, 1993. (Harmadik kiadás).

Szeredi Pál: Kovács Imre kapcsolata az angol titkosszolgálatlaltal. In Magyar Szemle. 2013. október, Új folyam 22., 9-10. szám. 67–88.

Szőnyi Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I. kötet. Noran Könyvesház, Budapest, 2012.

Talpassy Tibor: A földalatti miniszterelnök. In: Valóság. 1978. július, 21. évfolyam, 7. szám. 94–97.

Tilkovszky Loránt: A magyar kormányzat „társadalompolitikája” 1938–1942-ben. In: Párttörténeti Közlemények. 1971. 17. évfolyam, 4. szám. 72–103.

Tóbiás Áron: Lillafüredi találkozó, 1943. november. In: Kapu 29. évfolyam, 2017. 04. 43–45.

Török Bálint: 1944. március 19. I. In: Magyar Szemle. 2004. április, Új folyam 13., 3–4. szám. 101–116.

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. VKF. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. Haraszti György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, Budapest, 2007.

G. Vass István: Bakach-Bessenyei György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. In: Levéltári Közlemények. 1994., 65. évfolyam, 1–2. szám. 153–160.

Vatai László: Átszínezett térkép. Püski, New York, 1985.

Vigh Károly: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég, Budapest, 2001.

Vigh Károly: Teleki Pál és európai kortársai. In: Tiszatáj. 1992. június, 46. évfolyam, 6. szám. 74–78.

Vigh Károly: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Valóság. 1999. július, 42. évfolyam, 7. szám. 71–78.

Vonyó József: Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Kronosz Kiadó, Pécs, 2021.

Mellékletek forrásai

Fortepan/Szekrényesy Réka (139492)

Fortepan/Fortepan (20866)

Fortepan/Archiv für Zeitgeschichte ETH Zürich/Agnes Hirschi. Szerző Carl Lutz. (105663)

Fortepan/Horváth József (264999)

Tolnai Világlapja 1942. április 29. 44. évfolyam, 17. szám. 5. (adt.arcanum.com)

Képes Vasárnap, 1943. június 1. 65. évfolyam, 22. szám. 348. (adt.arcanum.com)

Összegzés

Az 1914 és 1920 közötti időszakban Magyarország három olyan eseménnyel nézett szembe, amely döntő befolyással bírt sorsát illetően. Az első világháború, a Tanácsköztársaság és Trianon társadalmi, gazdasági, valamint kül- és belpolitikai értelemben is megadta mindazokat a kereteket, amelyen a Horthy-korszak két és fél évtizedes rendszere alapult. Az első világháború – ahogy Európában számos helyen – a nemzetek közötti konfliktusok újfajta szemléletét hozta. Az államok közötti összecsapások ezentúl nem csupán egy-egy részét érintették egy ország életének – hadsereg, kereskedelem, diplomácia –, hanem mindent felölelt, mondhatjuk úgy is, totálissá vált. Beletartozott a hátszín gazdasága éppúgy, mint az otthoni közhangulat, vagy a háborús jog. A Tanácsköztársaság megalakulásával és 133 napos uralmával a világtörténelem második bolsevik állama jött létre. A vörös terror, a gyakorlati szocializmus megismerése a később hatalomra kerülő, és vele szemben engesztelhetetlenül szemben álló rendszer ellenforradalminak vallotta magát, amely döntően befolyásolta későbbi külpolitikai és társadalomszervezési szemléletét. A trianoni békediktátum, amely az arról döntő államok által felállított keretrendszereket – például a népek önrendelkezési jogának elve – is semmibe vette, és okozott nemzeti, társadalmi és gazdasági összeomlást, a hatalom és a közvélemény számára is elfogadhatatlan volt. A több mint 3 millió, az elszakított részekre kényszerített magyarért a függetlenné váló Magyar Királyság felelősséget érzett, és minden erejével annak megváltoztatására rendezkedett be. Ezek voltak azok az alapkörülmények, amelyek mentén a nemzetvédelem fogalma szerveződött. Később ez kiegészült a nagy gazdasági világválság, valamint a német nemzetiszocializmus okozta veszélyekkel szembeni védekezéssel, intézkedésekkel. A nemzetvédelem és a vele szoros kapcsolatban lévő nemzetnevelés volt hivatott kivédeni a fentebb felsorolt veszélyek rövid és hosszútávú elhárítását.

A kormányzati szinten szervezett nemzetvédelem a jog, a propaganda és a kultúra eszközével kívánta formálni a közvéleményt – és információt szerezni a társadalom állapotáról –, 1932-től a miniszterelnökség különböző osztályai, 1942-től pedig önálló hivatal formájában. Az ezeken a szervezeti egységekben végzett többé- (de sokkal inkább) kevésbé nyomon követhető munka egyik legjobban dokumentált eseménye az 1942-es lillafüredi író-politikus-katona találkozó volt. A második világháborúban ekkor már hadban álló Magyarország fordulóponthoz érkezett: a Szovjetunióban folyó harcokban a front közelgő összeomlása lépéskényszerbe hozta a kormányzatot. Az Antal István által vezetett Nemzetvédelmi és Propagandaminiszter Hivatala szervezésében létrejövő konferencia a magyar író-társadalom széles skáláját vonultatta fel, a

népi íróktól a kommunistákon át a radikális jobboldaliakig bezáróan. Nem elhanyagolható szempont, hogy a jelenlévő írók sok esetben voltak egyben újságírók és folyóiratszerkesztők, ezért nem csak hosszú, de rövidtávon is hatást tudtak gyakorolni a közvéleményre. A hatalom – elsősorban Antal István tárca nélküli miniszter, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, valamint a gondolatait a hivatalos programon kívül megosztó Kállay Miklós miniszterelnök, akinek felszólalását az újságokból ismerjük – alapvetően kétfajta üzenetet közvetített a jelenlévő íróknak, és ezzel részben a társadalom tagjainak. Az első, hogy a kormányzatnak van terve a közelgő veszélyes időkre is, ezért bizalmat kér, nehogy megismétlődjön az első világháborút követő összeomlás. A második üzenet – amely elsődlegesen az íróknak szólt – arról szólt, hogy a kultúra aktív formálóiaként az alkotók minden lehetséges körülmény és végkimeneteltől függetlenül továbbra is a magyarságért dolgozzanak.

A lillafüredi tanácskozás emlékezetét az 1945 után felálló hatalom minden erejével próbálta elhallgatni, illetve hamis narratívába terelni. A róla kialakult kép rengeteg olyan réteggel épült be az emlékezetbe, amelyek napjainkig meghatározzák azt. Jelen disszertáció ezen kép rendbetételére tett kísérlet.

Summary

Three significant events shaped Hungarian history at the beginning of the 20th century: the First World War, the rise of the Hungarian Bolsheviks, and the Treaty of Trianon. The Horthy regime emerged as a response to these events and exerted considerable influence on society, the economy, diplomacy, and politics. The First World War altered perceptions of inter-state conflicts, as it involved every aspect of life, including legal frameworks, the status of women, and the economy of the state. Following the downfall of the Hungarian Bolsheviks, the political system adopted an anti-Bolshevik stance, which subsequently shaped Hungary's domestic and foreign policies. The Treaty of Trianon was widely rejected by both the political leadership and society. As a result of the treaty, three million Hungarians were relocated to neighbouring countries, and the Hungarian authorities perceived it as their responsibility to address this issue. Rectifying this situation became the regime's primary objective. Later, during the Great Depression and the growing threat posed by Nazi Germany, national defence became a central concern for Hungarian society.

The government established departments, and subsequently offices, dedicated to national defence, with the objective of shaping public opinion through legal measures, propaganda, and cultural initiatives. The activities of these units were largely conducted in secrecy. For this reason, the meeting held in Lillafüred in 1942 holds particular significance, which is well known from the documents. This event brought together writers, soldiers, and politicians to discuss critical issues of the time. The conference was convened by the office of Minister István Antal. The writers in attendance represented a wide range of ideological perspectives, including communists, citizens, and right-wing figures. Many of them were also journalists and editors, which amplified their ability to influence public opinion. Minister István Antal, Prime Minister Miklós Kállay, and General Ferenc Szombathelyi represented the authorities and conveyed two primary messages: they had a plan for the country's future, and writers were encouraged to explore the concept of Hungarian identity in their works. This effort was intended to prevent a recurrence of the post-First World War situation.

After 1945, the memory of this meeting was deliberately suppressed. The communist authorities sought to either erase discussions of the event or propagate false narratives about it. These actions continue to influence contemporary perspectives. This work seeks to challenge and deconstruct these narratives.